

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

OSMAN NECÂTÎ EFENDİ'NİN *TEFSÎR-İ NECÂTÎ*
ADLI ESERİNDE TASAVVUF KAVRAMLARI
(NEBE VE NÂZİÂT SÛRELERİ)

Emine AKKAYA

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül METE

ŞUBAT - 2025

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

OSMAN NECÂTÎ EFENDİ’NİN *TEFSÎR-İ NECÂTÎ*
ADLI ESERİNDE TASAVVUF KAVRAMLARI
(NEBE VE NÂZİÂT SÛRELERİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Emine AKKAYA

Enstitü Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri

“Bu tez 14/02/2025 tarihinde online olarak savunulmuş olup aşağıdaki isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Sezai KÜÇÜK	Başarılı
Doç. Dr. Esmâ ÖZTÜRK	Başarılı
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül METE	Başarılı

ETİK BEYAN FORMU

Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve Etik Kurul Onayı gerektiği takdirde onay belgesini aldığımı beyan ederim.

Etik kurul onay belgesine ihtiyaç var mıdır?

Evet ☐

Hayır ☒

(Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir:

- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.)

Emine AKKAYA

14/02/2025

ÖN SÖZ

“Kişinin ölümünden sonra sevabını devamlı kılacak olan üç amelden biri istifâde edilen ilimdir.” ilkesi gereğince bir eser çalışma niyetindeydim. Uzun bir araştırma süreci sonucunda ve hocalarımızın da yönlendirmesi ile Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde yaşamış bir tefsir ve hadis âlimi olan Osman Necâtî Efendi’nin (ö. 1293/1876) Osmanlı Türkçesi ile kaleme aldığı *Tefsîr-i Necâtî* adlı eserini tez konusu olarak seçtik. Tasavvuf literatürü açısından kıymetli bulduğumuz bu eserin Nebe ve Nâziât Sûreleri’nde yer alan tasavvufî kavramları çalışmayı tercih ettik. Muhatabının manevî dünyasına hitap eden, şiirler, darb-ı meseller ve işârî yorumlarla âyetlerin hikmetli anlamlarının işlendiği ve okuyanın gönlünde kalıcı izler bırakan böyle bir eserin gün yüzüne çıkarılması bizim için mutluluk vesilesidir.

Tez çalışmam boyunca yaptığı yönlendirmelerle bana yol haritası sunan ve tashihlerde bulunan değerli danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül METE’ye, tezimi dikkatle okuyarak değerlendiren ve katkılarını esirgemeyen Sayın Prof. Dr. Sezai KÜÇÜK ve Sayın Doç Dr. Esmâ ÖZTÜRK hocalarıma en içten teşekkürlerimi sunarım. Tez döneminde gösterdiği yöntemlerle ciddi bir birikim kazanmama vesile olan değerli büyüğüm Rukiye AKKAYA’ya, konu belirleme sürecindeki yönlendirici katkısı sebebiyle arkadaşım Merve AKINCIOĞLU’na ve tecrübelerini benimle paylaşan Nebiye BUDAK’a şükranlarımı sunarım. Son olarak zor zamanlarımda yanımda olup maddi mânevi her konuda destek olan kıymetli eşim Abdulhalim AKKAYA’ya, bugünlere gelmeme vesile olan varlığıyla ve dualarıyla huzur bulduğum kıymetli anneme ve babama, her daim destek ve motivasyonlarıyla yanımda olan tüm aileme ve arkadaşlarıma müteşekkirim.

Emine AKKAYA

14/02/2025

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
TABLO LİSTESİ.....	iv
ÖZET	v
ABSTRACT	vi
GİRİŞ.....	1
1. BÖLÜM: OSMAN NECÂTÎ EFENDİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	4
1.1. Hayatı	5
1.1.1. İsmi Üzerine Literatür Değerlendirmesi	6
1.1.2. İlmî Kişiliği	7
1.2. Hocaları	9
1.2.1. Gözübüyükzâde İbrahim Efendi	9
1.2.2. Göncüzâde Kâsım Efendi.....	10
1.3. Eserleri.....	12
1.3.1. Tefsîru’n-Necât	13
1.3.2. Tefsîr-i Necâtî	14
2. BÖLÜM: TEFSÎR-İ NECÂTÎ’DE TASAVVUF KAVRAMLARI (NEBE VE NÂZİÂT SÛRELERİ).....	19
2.1. Mârifet	20
2.2. Muhabbet.....	28
2.3. Zikir	33
2.4. Takvâ	39
2.5. Havf	43
2.6. Şevk	48
2.7. Sehâvet	51
2.8. Mücâhede	58
2.9. Zühd.....	60
2.10. Kurb	62
3. BÖLÜM: TEFSÎR-İ NECÂTÎ’NİN NEBE VE NÂZİÂT SÛRELERİ BÖLÜMLERİNİN TRANSLİTERASYONU	65

3.1. Nebe Sûresi.....	65
3.2. Nâziât Sûresi.....	117
SONUÇ	181
KAYNAKÇA.....	183
EK	188
ÖZGEÇMİŞ	190

KISALTMALAR

b.	: İbn
bk.	: Bakınız
çev.	: Çeviren
ed.	: Editör
H	: Hicri
haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
KBB	: Kayseri Büyükşehir Belediyesi
Nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radıyallahu anh
s.a.v.	: Sallallâhu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	: Tercüme
thk.	: Tahkik Eden
vb.	: Ve benzerleri
vd.	: Ve diğerleri
yay. haz.	: Yayına hazırlayanlar
yy.	: Yüzyıl

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Eserin Fihristi ve Tasavvufî Muhtevası	18
--	----

ÖZET	
Başlık: Osman Necâtî Efendi'nin <i>Tefsîr-i Necâtî</i> Adlı Eserinde Tasavvuf Kavramları (Nebe ve Nâziât Sûreleri)	
Yazar: Emine AKKAYA	
Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül METE	
Kabul Tarihi: 14/02/2025	Sayfa Sayısı: vi (ön kısım) + 187 (ana kısım) + 2 (ek)
Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşamış bir tefsir ve hadis âlimi olan Osman Necâtî Efendi (ö. 1293/1876)'nin <i>Tefsîr-i Necâtî</i> adlı eseri Osmanlı Dönemi Matbu Türkçe Tefsirleri arasında önemli bir yere sahiptir. Literatürde dirâyet tefsirleri kategorisinde yer alan eser tasavvufî tefsir özelliğiyle ön plana çıkmaktadır. Tasavvufî kavramlara dair açıklamalar, işârî yorumlar ve sûfî şahsiyetlere dair menkıbeler içeren eser toplam 427 sayfadan oluşmaktadır. <i>Tefsîr-i Necâtî</i> eserinin 1-102 sayfaları arasında yer alan Nebe ve Nâziât Sûreleri'ndeki tasavvufî kavramların incelenmesi çalışmamızın konusunu teşkil etmektedir. Üç bölümden oluşan çalışmamızın ilk bölümünde Osman Necâtî Efendi'nin hayatı, ilmî kişiliği, hocaları ve eserleri incelenmektedir. Literatür taraması ve kavram analizi yöntemiyle hazırlanan bu bölümde eserin tasavvufî yönünü ortaya koymak amacıyla eserin tamamında yer alan sûrelerin fihristi, sûfî şahsiyetlerin listesi ve kavramsal içeriği tablo şeklinde sunulmuştur. İkinci bölüm ise Nebe ve Nâziât Sûreleri'nde en çok zikredilen tasavvufî kavramların değerlendirilmesini ihtivâ etmektedir. Kavramların içeriksel analizinde kavramın genel anlamına kısaca değinilmiş ardından müellifin görüşleri, eserde yer alan beyitler, darb-ı meseller, işârî yorumlar aktarılmıştır. Nebe ve Nâziât Sûreleri'nin transliterasyonunun yapıldığı üçüncü bölümde metnin anlaşılmasını kolaylaştırmak amacıyla âyetlerin Türkçe mealleri eklenmiş ve imlâ düzenlemeleri yapılarak eser istifadeye uygun hale getirilmiştir. Bu çalışma Osman Necâtî Efendi'nin tasavvufî meseleleri derinlikli bir bakış açısıyla ele aldığı ve insanın mânevî yolculuğunda rehber niteliği taşıyan <i>Tefsîr-i Necâtî</i> adlı eserini gün yüzüne çıkararak tasavvufî tefsir literatürüne katkı sağlamayı hedeflemektedir.	
Anahtar Kelimeler: Tasavvuf Kavramları, Osman Necâtî Efendi, Kur'ân Tefsiri, Tefsîr-i Necâtî	

ABSTRACT	
Title of Thesis: The Concepts of Sufism in Osman Necâtî Efendi's Work Named Tefsîr-i Necâtî (Surah al-Naba and Surah an-Naziat)	
Author of Thesis: Emine AKKAYA	
Supervisor: Assist. Prof. Ayşegül METE	
Accepted Date: 14/02/2025	Number of Pages: vi (pre text) + 187 (main body) + 2 (add)
Osman Necâtî Efendi (d. 1293/1876), who lived during the late period of the Ottoman Empire, was a scholar of tafsir (exegesis) and hadith. His work, Tefsîr-i Necâtî, holds an important place among the printed Turkish Tafsirs of the Ottoman period. Classified in the literature as a work of ijtihad tafsir, it is distinguished by its Sufi interpretation characteristics. The work contains explanations of Sufi concepts, Sufi interpretations and anecdotes about Sufi personalities, consisting of a total of 427 pages. The examination of Sufi concepts found in Surah Al-Naba and Surah Al-Nazi'at, which spans pages 1 to 102 of Tefsîr-i Necâtî, constitutes the subject of our study. In the first section of our three-part study, the life, scholarly personality, teachers, and works of Osman Necâtî Efendi are examined. This section, prepared using literature review and conceptual analysis methods, presents a table of the index of the surahs included in the entire work, a list of Sufi personalities, and the conceptual content, with the aim of revealing the mystical aspect of the work. The second section evaluates the Sufi concepts most frequently mentioned in Surah Al-Naba and Surah Al-Nazi'at. In the content analysis of the concepts, a brief mention is made of the general meaning of the terms, followed by the author's views, verses from the work, proverbs, and Sufi interpretations. The third section, which contains the transliteration of Surah Al-Naba and Surah Al-Nazi'at, includes Turkish translations of the verses to facilitate understanding of the text and makes spelling adjustments to ensure the work is suitable for use. This study aims to contribute to the literature of Sufi tafsir by shedding light on Osman Necâtî Efendi's work Tefsîr-i Necâtî, which addresses Sufi issues from a profound perspective and serves as a guide in the spiritual journey of individuals.	
Keywords: Sufism Concepts, Osman Necâtî Efendi, Quranic Exegesis, Tafsir al-Najati	

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Bu çalışma Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşayan, tefsir ve hadis âlimi fazîlet sahibi bir zât olarak zikredilen Osman Necâtî Efendi (ö. 1293/1876) ve *Tefsîr-i Necâtî*¹ eserini konu edinmektedir. Araştırma 427 sayfadan oluşan *Tefsîr-i Necâtî*'nin Nebe ve Nâziât Sureleri'nin bulunduğu 1-102 sayfa aralığında yer alan tasavvufî kavramların incelenmesiyle sınırlanmıştır.

Çalışmada öncelikle Osman Necâtî Efendi'nin biyografisi ve entelektüel birikimi hakkında bilgi veren kaynaklar incelenmiştir. Daha sonra Osman Necâtî Efendi'nin eserleri üzerine literatür taraması yapılmış ve *Tefsîr-i Necâtî*'nin kavramsal yapısı analiz edilerek içeriği hakkında bilgiler sunulmuştur. Çalışmanın ana bölümünü oluşturan ikinci kısımda ise *Tefsîr-i Necâtî*'nin Nebe ve Nâziât Sûreleri'nde geçen tasavvufî ıstılahlar tespit edilmiş ve müellifin bu kavramlara dair yorumları değerlendirilmiştir.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışma, *Tefsîr-i Necâtî*'nin tasavvufî yönünü ortaya çıkarmayı ve tasavvufî tefsir literatürüne katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Osman Necâtî Efendi'nin Nebe ve Nâziât Sûreleri'nde ele aldığı tasavvufî kavramlara dair görüşlerinin tespit etmeyi ve bu sûreleri günümüz alfabesine aktararak okuyucunun istifadesine sunmayı gaye edinmektedir. Bu doğrultuda, *Tefsîr-i Necâtî*'de en çok zikredilen tasavvufî kavramlar, sûfî şahsiyetler, menkıbeler ve beyitler belirlenerek günümüz insanına hitap eden manevî bir rehber niteliğinde olan eserin açığa çıkarılması hedeflenmektedir.

Çalışmanın Önemi

Tefsîr-i Necâtî, literatürde Osmanlı Dönemi Matbu Türkçe Tefsir eserleri arasında cüz tefsirine örnek olarak zikredilen kıymetli bir eserdir. Osman Necâtî Efendi *Tefsîr-i Necâtî*'de tasavvufî kavramlara ve yorumlara geniş yer vermektedir. Ancak tasavvuf alanında *Tefsîr-i Necâtî* hakkında daha önce müstakil bir çalışma bulunmaması, dirâyet kategorisinde zikredilen eserin muhtevâsındaki tasavvufî yorumların tespit edilmesi ve

¹ Osman Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, (İstanbul: Mühendishâne-i Berr-i Hümâyün Matbaası, 1288).

tasavvufî yönünün ortaya çıkarılması çalışmayı önemli kılmaktadır. Ayrıca Osmanlı Dönemi Tasavvufî Tefsir literatürüne katkı sağlaması bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışmayı özgün kılan unsurlardan biri de Osmanlı'nın son dönemlerinde yazılan tefsirlerin Zemahşerî (ö. 538/1144), Beyzâvî (ö. 685/1286), Kâşânî (ö. 736/1335), İsmail Hakkı Bursevî (ö. 1137/1725) gibi tefsirlerden etkilenmesi dikkate alınarak, söz konusu eserlerle benzer ve farklı yönlerinin tespit edilmesidir. Bu bağlamda, Osman Necâtî Efendi'nin *Tefsîr-i Necâtî* adlı eserinde Nebe ve Nâziât Sûreleri'ni kaleme alırken hangi eserlerden etkilendiğini ortaya koymak amacıyla Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) *Letâifu'l-İşârât*², Zemahşerî'nin *el-Keşşâf*³, Fahreddin er-Râzî'nin (ö. 606/1210) *Tefsîr-i Kebîr*⁴, Beyzâvî'nin *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vil*⁵, Kâşânî'nin *Te'vilât-ı Kâşâniyye*⁶, İsmail Hakkı Bursevî'nin *Rûhu'l-Beyân*⁷ tefsirlerinin ilgili bölümleri incelenmiş ve elde edilen veriler çalışmada değerlendirilmiştir.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın birinci bölümünde literatür taraması yapılırken ve metinler arası ilişki kurarken tarihsel araştırma yöntemi; metnin tasavvufî bağlamda değerlendirmesi yapılırken ise kavramsal inceleme metodu kullanılmıştır. Literatür taraması esnasında müellifin hayatı ve eserleri hakkında yeni bulgular elde edilerek aktarılmıştır. Eser hakkında daha önce tasavvuf alanında bir çalışma yapılmamış olması nedeniyle eserin tamamı okunarak tasavvufî yönü tespit edilmiştir. Sonraki çalışmalara kolaylık sağlamak amacıyla sûrelerin fihristi, kavramsal içeriği ve sûrelerde zikredilen sûfî şahsiyetler tablo olarak sunulmuştur.

Kavramsal analiz aşamasında metinde en çok geçen tasavvufî ıstılahlar esas alınarak başlıklandırma en çok zikredilen kavramlardan daha az kullanılanlara doğru sıralanmıştır. Osman Necâtî Efendi'nin sıkça kullandığı kavramların Kuşeyrî'nin *Risâlesi*'ndeki 'haller ve makamlar' başlığı altında ele aldığı kavramlarla örtüştüğü dikkat çekmiştir.⁸ *Tefsîr-i*

² Abdulkerim Kuşeyrî, *Letâifu'l-İşârât*, trc. Mehmet Yalar (İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2013), 6/233-252.

³ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, çev. Necdet Çağır vd. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020), 6/1108-1153.

⁴ Fahreddin er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, trc. Suat Yıldırım vd. (Ankara: Akçağ Yayınları, 1995), 22/407-495.

⁵ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vil*, trc. Abdülvehhab Öztürk, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 2011) 5/421-441.

⁶ Abdürrezzak Kâşânî, *Te'vilât-ı Kâşâniyye*, trc. Ali Rıza Doksanyedi (Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1987), 3/234-240.

⁷ İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, trc. H. Kâmil Yılmaz vd. (İstanbul: Erkam Yayınları, 2016), 22/640-695, 23/1-45.

⁸ Abdulkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991).

Necâtî'nin Nebe ve Nâziât Sûreleri'nde makam olarak zikredilen kavramlar ilgili başlık altında belirtilmiştir. Kavramların içeriksel değerlendirmesi yapılırken, kavramlardan kısaca bahsedildikten sonra müellifin görüşlerine ve eserde yer alan beyitlere, darb-ı mesellere, işârî yorumlara, tasavvufî şahsiyetlere ve menkıbelere yer verilmiştir.

Mensur olarak kaleme alınan metinde âyetlerin takibini sağlamak amacıyla her yeni âyetin başlangıcında müellifin zikrettiği '**Kavluhû Teâlâ**' ibâresi koyu olarak belirtilmiş ve sayfa numaraları örneğin [5] şeklinde eklenmiştir. Ayrıca metindeki yazım hataları tespit edilip siyak-sibak bağlamında anlama en uygun şekilde aktarılmıştır. Okuyucuya kolaylık sunmak ve tefsirin daha iyi anlaşılmasını sağlamak amacıyla her âyetin yanına [...] şeklinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kuran Yolu* mealinden âyetlerin Türkçesi ilave edilmiştir. Eser, şahıs adı ve vefat tarihlerinin belirlenmesinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, metinsel içeriğin imlâsında *Kubbealtı Lugatı*, hadislerin tespitinde Şâmile programı referans alınmıştır.

1. BÖLÜM: OSMAN NECÂTÎ EFENDİ’NİN HAYATI VE ESERLERİ

Osman Necâtî Efendi’yi ve eserlerini daha iyi anlayabilmek için onun yaşadığı dönemin (1811-1876) ilmî yapısından kısaca bahsetmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Osmanlı döneminde yazılan klasik eserlerde, dönemin sultanına dua etme geleneği yaygın bir uygulamadır. Âlimler, eserlerinin başında veya sonunda padişah için hayır dua ederek onun uzun ömürlü, adaletli ve başarılı olması temennisinde bulunmuşlardır. Bu gelenek hem dönemin devlet otoritesine bağlılığı ifade etmek hem de ilim adamları ile yönetim arasındaki ilişkiyi pekiştirmek amacıyla yapılmıştır. Klasik bir eser niteliğinde olan *Tefsîr-i Necâtî*’nin mukaddimesinde Osman Necâtî Efendi, dönemin padişahı Sultan Abdülaziz’e (1861-1876) övgülerde bulunmuş ve onun yönetimine olan desteğini belirterek dualar etmiştir.

Osman Necâtî Efendi’nin ilmî kişiliği, Osmanlı’daki tefsir geleneği ve dönemin ilmî yapısı çerçevesinde değerlendirilmelidir. 19. yüzyılın sonlarına kadar Osmanlı tefsir geleneği klasik dönemdeki ilmî anlayış ve yöntemlere bağlı kalarak varlığını sürdürmüştür. İlk Osmanlı müderrisi Dâvûd-i Kayserî’den (ö. 751/1350) itibaren âlimler genellikle medrese eğitimi ile tekke kültürünü birleştirmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak tekkeler ve zaviyelerdeki sohbet meclisleri zamanla tasavvufî-işârî tefsir derslerine dönüşmüştür. Osmanlı medreslerinde tefsir dersi dinî-ilmî tahsilin zirvesinde yerleştirilmiştir. Medreselerde ve cami derslerinde genellikle Beyzâvî’nin *Envâru’-t-Tenzîl* veya Zemahşerî’nin *el-Keşşâf* eserleri okutulmuştur.⁹

Osmanlı tefsir geleneği iki ana kaynaktan beslenmiştir. Biri, beyânî üslupla yazılan rivâyet ve dirâyet tefsirleri, diğeri ise irfânî üslupla yazılan işârî-tasavvufî tefsirlerdir. Bu dönemde yazılan rivâyet ve dirâyet tefsirlerinde müfessirler genellikle Fahreddin er-Râzî, Zemahşerî, Beyzâvî tefsirlerinden faydalanmışlardır. İşârî-tasavvufî tefsir yazarları ise Kuşeyrî’nin (ö. 465/1073) *Letâ’ifu’l-İşârât*’ı ile Necmeddîn-i Dâye’nin (ö. 654/1256) *Bahrü’l-Hakâ’ik* adlı eserlerinden istifade etmiş ayrıca Muhyiddîn İbnü’l-Arabî (ö. 638/1240), Abdürrezzâk el-Kâşânî (ö. 736/1335), Sadreddin Konevî (ö. 673/1274) ve Gazâlî’nin (ö. 505/1111) eserlerinden de yararlanmışlardır. Osmanlı tefsir kültüründe

⁹ Mustafa Öztürk, “Son Dönem Osmanlı’dan Günümüze Türkiye’de Kur’ân ve Tefsir Çalışmaları”, *Trabzon İlahiyat Dergisi* 1/1 (Bahar 2014), 12-13.

işârî- tasavvufî boyut, daha çok nazârî-felsefî ağırlıklıdır. İbnü'l-Arabî'nin öncülük ettiği nazârî irfan geleneği ve Hurûfiliğin etkisiyle bâtinî temalı aşırı yorumlar önemli bir yer tutmaktadır. Bu tür yorumlara özellikle Niyâzî-i Mısırî ve İsmail Hakkı Bursevî gibi mutasavvıfların eserlerinde sıkça rastlanır. Başta Molla Fenârî olmak üzere birçok Osmanlı âlimi, medrese-tekke bütünlüğünün bir tezâhürü olarak beyânî ve irfânî yaklaşımlardan birini diğerine tercih etmek yerine her ikisini birleştirerek tefsirde sentezci bir yöntem geliştirmiştir.¹⁰

Bu bağlamda Osman Necâtî Efendi'nin *Tefsîr-i Necâtî* adlı eseri beyânî ve irfânî üslupların bir arada kullanıldığı sentezci bir yaklaşım sergileyen önemli bir metin olarak değerlendirilebilir. Yukarıda zikredilen eserlerle ilgili genel bir değerlendirme yapıldığında *Tefsîr-i Necâtî*'nin üslubunun Bursevî'nin üslubunu yansıttığı ancak Beyzâvî ve Kuşeyrî'nin üslubundan farklı olduğu söylenebilir. Müellifin özellikle tasavvufî meseleleri derinlemesine ele alarak yaptığı özgün yorumlar eserin sadece bir tefsir çalışması olarak değil aynı zamanda tasavvufî bir metin olarak da büyük bir değer taşımasına zemin hazırlamıştır.

1.1. Hayatı

Osman Necâtî Efendi 1226/1811 yılında Eskişehir'de dünyaya gelmiştir. Babası Alpu köyü ulemâsından Ali Efendi'dir. İlim hayatına Müderris Akköylü Mehmed Efendi ile başlamış ardından Kayseri'ye giderek Kasım Efendi ve Gözübüyükzâde İbrahim Efendi'den eğitim almıştır. Kayseri hânedanından Halil Beyzâde Sâlih Bey'in kızıyla evlenip İstanbul'a yerleşen Osman Necâtî Efendi, Ayasofya Camii'nde öğrenim hayatına devam etmiştir.¹¹ Kaynaklarda ailesi hakkında ayrıntılı bilgiye rastlanmamıştır.

Osman Necâtî Efendi 1293/1876 yılında 65 yaşında İstanbul'da vefat etmiştir. Kabrinin Üsküdar Akağalar Mezarlığı'nda bulunduğu dair rivayetler mevcut olsa da Karacaahmet Mezarlığı'nda yer aldığına dair bilgiler daha güçlüdür.¹² Süleymaniye Kütüphanesi Ömer Fazıl Aköz Koleksiyonu 325 numarada bulunan neşrinin giriş sayfasında el yazısıyla kabrinin Karacaahmet Mezarlığı'nda bulunduğu belirtilmektedir.

¹⁰ Mustafa Öztürk, *Osmanlı Tefsir Mirası*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2012), 17-31.

¹¹ Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 4/1365. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/380. Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 3.

¹² Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, 1/438. Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 4/1365. bk. *Sicill-i Osmânî*'de vefat tarihi 3 Rebiyülâhir 1283 (28 Nisan 1876) olarak geçmektedir. Ancak miladi 1876 yılı H. 1293 yılına denk gelmektedir.

1.1.1. İsmi Üzerine Literatür Değerlendirmesi

Osman Necâtî Efendi'nin yer aldığı ilk kaynak, Mehmed Süreyya'nın *Sicill-i Osmânî* adlı eseridir. Mehmed Süreyya, "Recâî Osman Efendi (Kayserili)"¹³ başlığı altında Osman Necâtî Efendi'nin hayatına dair kısa bilgi vermiştir. Bir diğer kaynak ise Bursalı Mehmed Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* eseridir. Bu eserde "Süleyman Hakkı Efendi (Eskişehir)"¹⁴ biyografisi içinde Eskişehir'den yetişen âlimlerden biri olarak 'Osman Necâtî Efendi' şeklinde zikredilmiştir. Ayrıca Ebül'ulâ Mardin'in *Huzur Dersleri* kitabının muhatap listesinde "Kayseriyeli Osman Recâî Ef."¹⁵ Ve Ömer Nasuhi Bilmen'in *Büyük Tefsir Tarihi* eserinde "Osman Necati (veya Recâî)"¹⁶ adıyla yer almaktadır.

Klasik tanıtım geleneğinde ulemânın ilim tahsil ettiği veya mânevî doğumunun gerçekleştiği yere nispet edilerek anılması yaygın bir uygulamadır. Bu sebeple Mehmed Süreyya ve Ebül'ulâ Mardin'in eserlerinde müellifin Kayserili olarak zikredildiğini düşünmek mümkündür. Ancak sonraki kaynaklarda genellikle müellifin doğduğu şehir olan Eskişehir'e nispetle Eskişehirli olarak anıldığı görülmektedir.

İsmi üzerine değerlendirilecek diğer bir husus bazı kaynaklarda 'Necâtî' bazı kaynaklarda ise 'Recâî' ismiyle geçmesidir. Bu farklılığın sebepleri arasında müellifin iki isme sahip olması veya birini lakap olarak kullanması ihtimalleri öne çıkmaktadır. Eski kaynaklarda 'Recâî' ismiyle anılırken sonraki kaynaklarda 'Necâtî' olarak geçmesi asıl isminin Recâî olduğunu ancak zamanla eserinin ismiyle ilişkilendirilerek Necâtî isminin daha yaygın hale gelmiş olabileceği ihtimali de bulunmaktadır.¹⁷

Literatürdeki bu ihtilaflı durumun müellifin kendi eserine başvurularak çözülmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Osman Necâtî Efendi'nin Arapça kaleme aldığı *Tefsîru'n-Necât* adlı eserinde ismini "Osman Necâtî"¹⁸ olarak zikretmesi ihtilaflara açıklık kazandırmıştır. Bu nedenle çalışmamızda yaygın olarak kullanılan bu ismi tercih ettik.

¹³ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, yay. haz. Nuri Akbayar, (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996), 4/1365.

¹⁴ Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri* (İstanbul: Meral Yayınevi, 1971), 1/438. (Süleyman Hakkı Efendi (Eskişehirî) nin tercüme-i hali içinde).

¹⁵ Ebül'ulâ Mardin, *Huzur Dersleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1951), 2-3/320-396. bk. Kayseriyeli Osman Recâî Ef.

¹⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi 2* (İstanbul: Semerkand Yayınevi, 2014), 380.

¹⁷ Merve Akıncıoğlu, *Eskişehirli Osman Necâtî ve Osmanlıca Tefsîru'n-Necât İsimli Eserindeki Metodu* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 8.

¹⁸ Osman Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, (İstanbul: Mühendishâne-i Berr-i Hümayun Matbaası, 1288).

Osman Necâtî Efendi hakkında yapılan ilk akademik çalışma Muhammed Abay'ın *Osmanlı Dönemi Müfessirleri* adlı yüksek lisans tezidir. Bu çalışmada 'Tophane Müftüsü Osman Necâtî b. Ali'¹⁹ şeklinde zikredilmiştir. Murat Kaya'nın *Tanzimât'tan II. Meşrûtiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri* adlı yüksek lisans tezinde 'Osman Necati' veya 'Eskişehirli Osman Necati'²⁰, XIX ve XX. Asırda Osmanlı'da Mutasavvıf Müfessirler makalesinde ise 'Osman Necâtî Eskişehrî'²¹ olarak geçmektedir. Mustafa Özel'in *Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II* makalesinde 'Kayserili Osman Recai Efendi'²², *Üsküdarlı Müfessirler Uluslararası Üsküdar Sempozyumu*'nda ise 'Osman Recâî Efendi'²³ adıyla anılmıştır. Osman Necâtî Efendi ile ilgili yapılan son çalışma Merve Akıncıoğlu'nun *Eskişehirli Osman Necâtî ve Osmanlıca Tefsîru'n-Necât İsimli Eserindeki Metodu* adlı yüksek lisans tezidir. Osman Necâtî Efendi ve eserleri hakkında yapılan en kapsamlı araştırma olan bu çalışmada doğduğu şehre nispet edilerek 'Eskişehirli' ifadesi kullanılmıştır.²⁴

1.1.2. İlmî Kişiliği

Kaynaklarda fazilet sahibi ve âlim bir zât olarak zikredilen Osman Necâtî Efendi, Kayseri'de gerçekleştirdiği tahsil hayatından sonra İstanbul'a giderek Ayasofya Camii'nde kazandığı sınavla müderris olmuştur. 1265-1841/1284-1867 yılları arasında huzur derslerine 'muhatap'²⁵ olarak katılmıştır. İleride ayrıntılı bilgi vereceğimiz üzere "Necâtî" ismiyle kaleme aldığı Türkçe ve Arapça tefsirini tamamlayınca, Dârü'l-Hadis-i

¹⁹ Muhammed Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992), 176.

²⁰ Murat Kaya, *Tanzimât'tan II. Meşrûtiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâmî Bilimler Anabilimdalı, Yüksek Lisans Tezi, 2001), 47-50.

²¹ Murat Kaya, "XIX ve XX. Asırda Osmanlı'da Mutasavvıf Müfessirler", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 13/29 (2012), 57.

²² Mustafa Özel, "Son Dönem Osmanlı Tefsir Tarihinden Bazı Portreler II", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2002), 115.

²³ Mustafa Özel, "Üsküdarlı Müfessirler" *Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX*, ed. Coşkun Yılmaz (İstanbul: Bilnet Matbaacılık, 2016), 2/474.

²⁴ Akıncıoğlu, *Eskişehirli Osman Necâtî ve Osmanlıca Tefsîru'n-Necât İsimli Eserindeki Metodu*, 9.

²⁵ Mehmet İşirli, "Huzur Dersleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 18/442. Bk. Osmanlı Devleti'nde ramazanda padişahın huzurunda yapılan tefsir derslerine huzur dersleri denir. Bu dersleri anlatan hocaya 'mukarrir', müzakereci durumda olanlara da 'talip' ve 'muhatap' denmiştir.

Süleymaniye'ye terfi ettirilmiştir. 1284/1867 yılında Tophane Müftüsü olup bir süre görev yaptıktan sonra İzmir Mollası olmuştur.²⁶

Yaklaşık 25 yıl huzur derslerine muhatap olarak katılması ve önemli konumlarda görev yapması müellifin ne derece yetkin ve bilgili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bilgi birikimi neticesinde kaleme aldığı Arapça ve Türkçe tefsirlerindeki hadis, kelam, fıkıh, belagat ve tasavvuf alanına dair yorumları onun bu ilimlerdeki derin bilgisini yansıtmaktadır.

Osman Necâtî Efendi Duhâ Sûresi'nin tefsirinde “مذهبنا امام اعظم” ifadesiyle Hanefî mezhebine mensup olduğunu belirtmiştir. Tefsirinde İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve İmam Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine de yer vermesi onun mezhep taassubundan uzak bir tutum sergileyerek diğer mezheplerin görüşlerini anlama ve değerlendirme çabası içinde olduğunu göstermektedir.²⁷ Bu bilgilere ek olarak Türkçe kaleme aldığı *Tefsîr-i Necâtî* eserinde İmam Şâfiî'nin döneminin kutbu olduğunu dile getirir.²⁸

Tefsîr-i Necâtî'nin mukaddimesinde aldığı ilimlerden bahseden Osman Necâtî Efendi, Kasım Efendi'den ulûm-ı âliyeyi Gözübüyükzâde İbrahim Efendi'den tefsir okuduğunu açıklamıştır.²⁹ Osmanlı Devleti'nde medreselerde okutulan dersler temelde cüz'îyyât, ulûm-ı âliye (âlet ilimleri) ve ulûm-ı 'âliye (yüksek ilimler) olmak üzere üç ana başlık altında toplanmıştır. Cüz'îyyât ilmi hesap, hendese, hikmet ve hey'et derslerinden; ulûm-ı âliye, sarf, nahiv, dil ve edebiyat, belâgat, mantık ve kelam derslerinden; ulûm-ı 'âliye, tefsir, hadis ve fıkıh derslerinden oluşmaktadır.³⁰

Mezhebi hakkında bilgi veren Osman Necâtî Efendi'nin eserlerinde ve kaynaklarda tasavvufî intisabı hakkında doğrudan bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak eserinde tasavvufî meseleler üzerine ayrıntılı değerlendirmelerde bulunması müellifin bir tarikata mensup olabileceğini düşündürmektedir. Hocaları başlığında ayrıntılı olarak ele alacağımız üzere Gözübüyükzâde İbrahim Efendi ve Göncüzâde Kasım Efendi'nin Nakşibendî şeyhi Ebû Said el-Hâdimî'den (ö. 1176/1762) icâzetli olmaları nedeniyle müellifin de Nakşibendiyye tarikatına mensup olabileceği kanaatindeyiz.

²⁶ Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 4/1365. Mardin, *Huzur Dersleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1951), 2-3/320-396. Bk. Kayseriyeli Osman Recâî Ef.

²⁷ Akıncıoğlu, *Eskişehirli Osman Necâtî ve Osmanlıca Tefsîru'n-Necât İsimli Eserindeki Metodu*, 10. Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 295.

²⁸ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 12.

²⁹ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 3.

³⁰ Mustafa İrmak, “Bir Belâgat Kitabı Olarak Mutavvel ve Osmanlı Medreselerinde Okunuş Biçimi Üzerine Bir Risâle”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42/1 (2012), 174.

1.2. Hocaları

Literatürde Osman Necâtî Efendi'nin ilk hocası olarak bilinen Müderris Akköylü Mehmet Efendi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Memleketindeki ilk öğrenimini tamamladıktan sonra Kayseri'ye giden müellifin Kasım Efendi'den tefsir ve hadis ilimleri tahsil ettiği belirtilmektedir.³¹ Osman Necâtî Efendi *Tefsîr-i Necâtî* adlı eserinin mukaddimesinde Kasım Efendi'den 'ulûm-ı âliyyeyi (âlet ilimlerini) öğrendiğini ve Gözübüyükzâde İbrahim Efendi'den 'katre min ilim' olarak tefsir kıraat ettiğini ifade etmiştir. Bunun yanı sıra eseri yazmasına vesile olan kişilerin de hocaları olduğunu belirterek kendilerinden övgüyle bahsetmiştir.³² Meşhur olduğu ismiyle Gözübüyükzâde İbrahim Efendi, müellifin hocası olarak ilk defa Murat Kaya'nın yüksek lisans tezinde zikredilmiştir.³³

Osman Necâtî Efendi eserinde hocası Kasım Efendi'den bahsederken muhtemelen hocasının tanınan biri olması sebebiyle sadece Kasım Efendi adını kullanmış ve lakabını belirtmeye gerek duymamıştır. Osman Necâtî Efendi'nin Kayseri'de eğitim aldığı dönemde Kasım isminde sadece bir âlim bulunmakta olup bu âlim Gözübüyükzâde İbrahim Efendi ile aynı hocadan icâzet almıştır. İki âlimin de Ebû Said el-Hâdimî'den icâzetli olması ve diğer bilgiler doğrultusunda Osman Necâtî Efendi'nin hocasının Göncüzâde Kâsım Efendi olduğu kanaatine varılmıştır.³⁴ Osman Necâtî Efendi'nin yıllarca huzur derslerine katılması sebebiyle daha birçok hocası olduğu düşünülmekle birlikte mevcut veriler ışığında bu iki isim dışında başka bir hocasına rastlanmamıştır.

1.2.1. Gözübüyükzâde İbrahim Efendi

1160/1747 yılında Kayseri'nin Hacı Kılınç mahallesinde doğmuştur. Babası Kayseri'nin tanınmış âlimlerinden Muîd Efendizâde Mehmed Behcet Efendi'dir. İlk ilim tahsilini memleketinde aldıktan sonra bugün Konya sınırları içinde olan Hâdim'e giderek Nakşî meşâyih Ebû Sâid el-Hâdimî'den, onun vefatından sonra talebesi ve halîfesi olan Büyük Hüseyin Efendi'den aklî ve naklî ilimler tahsil ederek icâzet almıştır. Ardından Kayseri'ye dönüp tefsir, hadis, kelam, mantık ve Arap dili alanlarında dersler vermeye

³¹ Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 4/1365. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/380.

³² Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 3.

³³ Kaya, *Tanzimât'tan II. Meşrûtiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'an-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri*, 47-50.

³⁴ Ahmed Nazîf, *Kayseri Meşhurları (Kayseriyye Meşâhiri)*, yay. haz. Meserret Diriöz, Haydar Ali Diriöz (Kayseri: Kayseri Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, 1991), 69-70.

başlamıştır. İbrahim Efendi verdiği dersler esnasında ileri görüşlülüğü ve ince meseleleri çözmedeki becerisinden dolayı öğrencileri arasında ‘Gözübüyük’ lakabıyla anılmış ve bu isimle meşhur olmuştur.³⁵

1785 yılında kurduğu Gözübüyükzâde Medresesi’nde yürüttüğü başarılı tâlim ve tedris faaliyetleri, hoşgörüsü, samimiyeti ile halkın büyük sevgisini ve takdirini kazanan İbrahim Efendi hayır faaliyetlerine de katkıda bulunmuştur. Kendi adıyla meşhur medresede yaklaşık elli yıl başmüderrislik yaparak aralarında kıymetli âlimlerin de bulunduğu beş yüzden fazla öğrenci yetiştirmiştir. Osmanlı padişahlarından yedisinin dönemine denk gelen İbrahim Efendi 91 yıllık ömrü boyunca siyasetten uzak durmuş II. Mahmut tarafından teklif edilen şeyhülislamlık görevini yaşlılığını öne sürerek kabul etmemiştir. 1253/1838 yılında Kayseri’de vefat ederek Hacı Kılıç Mezarlığı’na defnedilmiştir.³⁶

Gözübüyükzâde kelam, tefsir, mantık, Arap dili vb. alanlarda ders kitabı mahiyetinde Arapça ve Türkçe elliden fazla eser yazmış olup başlıcaları şunlardır:

1. *Mecmû’atü’l-kavâ’id.*
2. *Risâle fî hakki’l-istisnâ.*
3. *Şerhu’l-Ferîd.*
4. *Tefsîru cüz’i’n-Nebe’.*
5. *Tercüme-i Sûretü’d-Duhâ.*
6. *Tercüme-i Sûretü’l-Kadr.*
7. *Tercüme-i Sûreti’l-Asr.*³⁷

1.2.2. Göncüzâde Kâsım Efendi

Müelif *Tefsîr-i Necâtî* eserinin mukaddimesinde hocasının ismini ‘Kasım Efendi’, *Tefsîru’n-Necât*’ta ise ‘Kâsım el-Kayserî’³⁸ olarak zikretmiştir. Daha önce yapılan akademik çalışmalarda Kasım Efendi hakkında bilgi edinilemediği ifade edilmiştir.³⁹

³⁵ İbrahim Nesimi Gözübüyük, “Gözübüyükzâde İbrahim Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/160. Kaya, XIX ve XX. Asırda Osmanlı’da Mutasavvıf Müfessirler, 48. Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, 173.

³⁶ Mehmet Vural, “Gözübüyükzâde İbrahim Efendi” *Kayseri Ansiklopedisi* (İstanbul: KBB Kültür Yayınları, 2010), 2/395.

³⁷ Gözübüyük, “Gözübüyükzâde İbrahim Efendi”, 14/161. Fevziye Abdullah Tansel, *Türk-İslâm Edebiyatında Klasik Türkçe Dinî Metinler* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967), 1/15.

³⁸ Necâtî, *Tefsîru’n-Necât*, 2.

³⁹ Akıncıoğlu, *Eskişehirli Osman Necâtî ve Osmanlıca Tefsîru’n-Necât İsimli Eserindeki Metodu*, 11.

Ancak biz Kasım Efendi'nin Kayserili olduğu bilgisinden yola çıkarak Osman Necâfî Efendi'nin eğitim için Kayseriye gittiği yılları takriben 1820-1835 olarak esas aldık. Bu yıllara denk gelen takriben 1797-1843 yıllarında Kayseri'de 'Kâsım-ı Allâme' adıyla meşhur olan Göncüzâde Kâsım Efendi'nin⁴⁰ hocalık yaptığını tespit ettik. Osman Necâfî Efendi'nin öğrencilik yılları ile Göncüzâde Kasım Efendi'nin hocalık yaptığı yıllarının aynı döneme denk gelmesinden yola çıkarak hocası olduğu kanaatine vardık.

Göncüzâde Kâsım Efendi, 1174/1761 yılında Kayseri'de doğmuştur. Babası Göncüzâde Mehmet Efendi'dir. Kâsım Efendi, halim-selim, alçak gönüllü ve dünyaya hiç değer vermeyen bir zâttır. İlk tahsilini yaptıktan sonra bir süre Ankaralı Sarı Abdullah Efendi ve Akşehirli Osman Efendi'den ders almıştır. Daha sonra uzun yıllar Ebu Said Mehmed Hâdimî'nin oğlu Mehmed Emin Efendi'nin derslerine ve hizmetine devam ederek 1797'de icâzet almıştır. Hocasının isteği üzerine Kayseri'ye giderek ilim öğretmeye başlamış ve ders halkası bir anda yüzlerce talebeyle dolmuştur. Kısa bir süre içinde Anadolu'da adı yayılmış ve âlimler arasında 'Kâsım-ı Allâme' adıyla şöhret bulmuştur. Şeyh İbrahim Tennûrî Camii'nde şeyhlik kürsüsüyle hatiplik görevinin kendisine verilmesinin ardından bütün vakitlerini bazen camide bazen de caminin karşısında bulunan evinde ilim öğretmek, vaaz ve nasihat etmekle geçirmiştir. Kırk altı sene bu hizmetlerde bulunan âlim beş yüzü aşkın talebesine icâzet vermiştir. 1258/1842 yılında Kayseri'de vefat ederek Hunat Camii çevresindeki kabrine defnedilmiştir.⁴¹

Göncüzâde şöhretiyle tanınan meşhur müfessirlerden biri olan seyyid Mehmed Kasım Efendi, ilmî birikiminin yanı sıra zühdü ve takvâsı da kemâl derecesinde olan, birçok menkıbe ve kerâmetleri bulunan, Nakşibendî tarikatine sâlik, fazîletli bir kimse olarak uyulacak bir örnek olmuştur. Kabrinin başındaki kitâbede şu beyitler yazılmıştır:

Hazret-i Kâsım Efendi ki odur bahr-i ulûm
Kâm alırdı der-i fazlında sığâr ile kibâr
Seyyid-i Cürcânî'ye hem Sa'd-i Taftazânî'ye
Olmuş idi sâni her vech ile ol devlet-şi'âr
Nice bin tüllâba tahkîk-ı fûnûn-ı ilm ile
Neşr-i feyz eylerken oldu azîm-i dârü'l-karâr

⁴⁰ Bk. Nazîf, *Kayseri Meşhurları*. H. Mehmed Zeki Koçer, *Kayseri Ülemâsı*, (İstanbul: Ahmet Sait Matbaası, 1972).

⁴¹ Halil Tekiner, "Göncüzâde Kâsım Efendi" *Kayseri Ansiklopedisi* (İstanbul: KBB Kültür Yayınları, 2010), 2/391-2.

Târîhi üçler çıkıp etdi hesâbı hayretâ
Göçdü bir allâme-i âlem ferîd-i rûz-gâr

1258/1842⁴²

Çeşitli ilimlere dair birçok ders notu bulunan Kâsım Efendi'nin en önemli eserleri şunlardır:

1. *er-Risâletü 'l-hücce fi 'l-mantık*.
2. *Şerhü Enmuzeci 'l-Ulûm*.⁴³

1.3. Eserleri

Osman Necâtî Efendi'nin Arapça ve Türkçe olmak üzere iki ayrı eseri bulunmaktadır. Dil ve içerik açısından farklılık arz eden bu eserlerin aynı yıl basılması eser isimleri hakkında bazı karışıklıklara yol açmıştır. *Sicill-i Osmânî*'de Arapça ve Türkçe Sure-i Amme⁴⁴ tefsiri olarak zikredilen eserler '*Necâtî*' ismiyle geçerken *Osmanlı Müellifleri* ve *Büyük Tefsir Tarihi* kaynaklarında Türkçe '*Tefsîru'n-Necât*'⁴⁵ adıyla yer almaktadır. Eser isimlerindeki bu karışıklık akademik çalışmalarda da devam etmiştir. Muhammed Abay'ın yüksek lisans tezinde Türkçe eseri '*Tefsîr-i Necâtî*'⁴⁶ olarak zikredilirken Murat Kaya'nın yüksek lisans tezinde Türkçe '*Tefsîru'n-Necât*'⁴⁷ olarak geçmektedir. Eserlerin isimleri hakkında bu kadar farklı bilginin bulunmasının aynı isimli iki eser olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu karışıklıkların önüne geçmek amacıyla Türkçe imlâ kuralları esas alınarak Arapça eserinin '*Tefsîru'n-Necât*', Türkçe eserinin ise '*Tefsîr-i Necâtî*' adıyla zikredilmesinin uygun olacağı kanaatindeyiz.

Bu iki eser ile ilgili ortaya konulması gereken diğer bir husus eserlerin hangi sûrelerin tefsirini içerdiği meselesidir. *Sicill-i Osmânî*'de Arapça ve Türkçe Amme Sûresi tefsiri⁴⁸ olarak zikredilen eserler *Büyük Tefsir Tarihi* kitabında Nebe ve Nas arasındaki sûrelerin tefsiri⁴⁹ olarak geçmektedir. Muhammed Abay da *Osmanlı Dönemi Dirâyet Tefsirleri* makalesinde eserin tam olup olmadığı konusunda bilgi bulunmadığından ve Nebe-Fecr

⁴² Nazîf, *Kayseri Meşhurları*, 70.

⁴³ Tekiner, *Kayseri Ansiklopedisi*, 392.

⁴⁴ Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 4/1365.

⁴⁵ Tahîr, *Osmanlı Müellifleri*, 1/438. Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/380.

⁴⁶ Abay, *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*, 176.

⁴⁷ Kaya, *Tanzimât'tan II. Meşrûtiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'an-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri*, 47-50.

⁴⁸ Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, 4/1365.

⁴⁹ Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi*, 2/380.

arasındaki sûreleri içerdiğinden bahsetmiştir.⁵⁰ Eserlerin içeriği konusunda yaşanan ihtilafları gidermek amacıyla Arapça ve Türkçe eserlerin tamamını incelenerek her iki eserin de otuzuncu cüzdeki bütün sûreleri ihtiva ettiği tarafımızdan tespit edilmiştir. Bu süreçte sûrelerin sayfa aralığı, sûrelerde geçen tasavvufî ıstılahlar ve mutasavvıflar belirlenerek **Tablo 1**'de sunulmuştur.

1.3.1. Tefsîru'n-Necât

Kur'ân-ı Kerîm'in 30. cüzünün tefsiri olan bu eserin orjinal metni Arapça olup 218 sayfadan oluşmaktadır. 1288/1871 yılında İstanbul Mühendishâne-i Berr-i Hümayun Matbaası'nda basılmıştır. 29 satır düzeninde matbu olan bu eser, Türkçe telif edilen eserden farklılık arz etmektedir. Müellif Türkçe tefsirinde bazı açıklamaları kısa tutarak ayrıntılı açıklamaların Arapça tefsirinde olduğunu belirtmiştir.⁵¹ Bu durum Arapça tefsirin Türkçe tefsirinden farklı olduğunu ve daha önce kaleme alındığını ortaya koymaktadır.

Eserin mukaddimesi besmele, hamdele ve salât-ü selam ile başlar. Ardından eserinin adını kıyamet gününde Allah'ın kendini, annesini, babasını ve tüm din kardeşlerini bağışlamaya vesile olması nedeniyle '*Tefsîru'n-Necât*' olarak koyduğunu belirtir. Bu eserden, hakkı arayan ve doğru yolda olanların faydalanması için dua eder. Amacının batılı hakikat gibi göstermek değil yalnızca gerçeği açıklamak olduğunu belirtir. Yaşadığı dönemin padişahı olan Sultan Abdülaziz'e saltanatının ebedî olması ve ismiyle minberlerin aydınlanması için övgülerde bulunur. Ayrıca ömrünün uzun olması ve zaferini sonsuza kadar muhafaza etmesi için dua eder. Hocası Kâsım el-Kayserî'nin⁵² kendisinden Nebe ile Muavvizeteyn arasındaki sûrelerin tefsirini yaparak faydalarını ve hikmetlerini anlatmasını istediğini başta kabul etmemesine rağmen sonradan ısrarlar neticesinde ikna olup tefsire başladığını aktarır.⁵³

Osman Necâtî Efendi'ye göre Kurân'ı tefsir edecek kişinin on beş ilmi bilmesi gerekir. Bu ilimler şunlardır: lugat, sarf, belâgat, bedî', beyân, maânî, kıraat, usûl-ü fıkıh, hadis, mevhibe, icmâ', nâsih ve mensuh, usûlü'd-dîn, esbâb-ı nüzûl. Bu bilgilerin ardından Nebe

⁵⁰ Muhammed Abay, "Osmanlı Dönemi Dirâyet Tefsirleri", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (2011), 121.

⁵¹ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 113, 360.

⁵² Müellifin Kâsım el-Kayserî olarak belirttiği şahsın Göncüzâde Kâsım Efendi olduğu kanaatindeyiz.

⁵³ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 2.

Sûresi'nin birinci âyetini dil yönünden tahlil yaparak açıklamaya başlar.⁵⁴ Daha önce ifade ettiğimiz üzere Osmanlı'da tefsir ilmi medreselerde okutulan ilimlerin zirvesi kabul edilmiştir. Müellifin saydığı ilimler gibi alt seviyede okutulan ilimlerin Kur'ân'ı anlamada birer basamak olduğu vurgulanmıştır.⁵⁵

Tefsîru'n-Necât'ın 1871 yılında basılmış yalnızca bir baskısı bulunmaktadır. Süleymaniye Yazma Eserler Veritabanı'nda "Tefsîr-i Necâtî, Tefsîru'n-Necât, Tefsîru'n-Necâtî ve Tefsir-i Amme Cüzi" isimleriyle kayıtlıdır. Matbu olan eser Serez, Basma Bağışlar, Abdulgani Ağa ve Osman Huldi Öztürk Koleksiyonları'nda mevcuttur.

1.3.2. Tefsîr-i Necâtî

Osmanlı Türkçesiyle yazılan eser Kur'ân-ı Kerîm'in 30. cüzünün tefsirini kapsamakta olup 427 sayfadan oluşmaktadır. 29 satır düzeninde olan bu eser 1288/1871 yılında İstanbul Mühendishâne-i Berr-i Hümayun Matbaası'nda basılmıştır.

Eser klasik usule uygun olarak besmele, hamdele ve salve ile başlamakta olup geleneksel başlangıç biçimini yansıtmaktadır. Ardından tahsîl-i mârifetullah için Kayseri'ye giden müellif, eseri yazmasına sebep olan Kâsım Efendi'den ulûm-ı âliye ve Gözübüyükzâde İbrahim Efendi'den tefsir okuduğunu aktarır. Tefsir ve hadis ilminin diğer ilimlere üstünlüğünü ayın diğer yıldızlara olan üstünlüğüne kıyasla açıklar. İstanbul'da Tophâne-i Âmire'de ikâmet ettiği dönemde bazı din kardeşlerinin isteği üzerine yaptığı istihâre ve istişâreler neticesinde Allah'tan yardım dileyerek ve O'na güvenerek Amme cüzünü tefsiri yazmaya karar verdiğini belirtir. Tefsiri yazmaya niyet ettiği zaman kulağına Rahmân'dan ilham geldiğini ve zihninde hikmetlerin belirdiğini, halkın istifâde edebilmesi amacıyla eserini Türkçe olarak kaleme aldığını ve eserine tefe'ül yoluyla *Tefsîr-i Necâtî* adını verdiğini ifade eder.⁵⁶

Osman Necâtî Efendi tefsirine başlamadan önce mukaddime kısmında takip edeceği yöntem hakkında bilgi verir. Âyet-i kerîmeleri ve nübüvvet hadislerini lafızlarıyla tercüme ve tefsir ederek içeriği zenginleştirmeyi amaçladığını dile getirir. Ayrıca âyetler, hadisler, kitaplar ve şiirlerden örnek verdiği yerleri belâgat kurallarına uygun şekilde yazıp açıklayarak şerh ettiğini belirtir. Usûl ve fûrûa dair meseleleri açıklayıp darb-ı

⁵⁴ Necâtî, *Tefsîru'n-Necât*, 3.

⁵⁵ Cevat İzgi, *Osmanlı Medreselerinde İlim*, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1997), 1/74-78.

⁵⁶ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 3.

meseller, örnekler ve bazı hikayelerle tercümenin içeriğini aydınlattığını dile getirir.⁵⁷ Tahkiye metodunu sıkça kullanan müellif, tefsir yaparken önce âyet ve hadislerden örnek verip zâhirî manalarını açıklar. Ardından “الباطن جسر الظاهر” ifadesini kullanarak bu manaların bâtinî veya işârî yorumlarını aktarır. Edebî yönü güçlü olan Osman Necâtî Efendi öğüt niteliğindeki açıklamalarına şiir ve beyitler ekleyerek muhâtabına daha zarîf bir anlayış sunmaktadır.

Mukaddime kısmının ardından doğrudan Amme sûresinin tefsiriyle başlayan eserde sûreler Mushaf tertibine göre sıralanmıştır. Genellikle sûrelerin tefsirine başlanmadan önce sûrenin adı, âyet sayısı, nüzül sebebi, fazileti ve konusu hakkında bilgilere yer verilmiştir. Muhteva açısından hadis, fıkıh, mantık, kelam ve tasavvuf gibi birçok ilim dalına ait yaklaşımlar bir arada sunulmuş özellikle tasavvufî yorum içeren âyetler daha ayrıntılı olarak açıklanmıştır. Nebe Sûresi’nin tefsirinde İsrâiliyyât denilen Yahudi ve Hristiyan kutsal metinlerine dayanan kimi hikayeleri aktaran Kâ’b el-Ahbâr’dan (ö. 32/652-53 [?]) ve mutasavvıflar tarafından kibir ve dünyevî arzular sebebiyle sapıklığa düşenlerin bir örneği olarak gösterilen ve Tevrat’ta adı geçen Bel’am bin Bâûrâ’dan rivayetler aktarılmıştır.

İşârî-tasavvufî tefsir yönüyle öne çıkan eserde Nâziât Sûresi’nin 26. âyetinin açıklamasının on yedi sayfa sürmesi dikkat çekicidir. İlerleyen bölümlerde ele alacağımız üzere bu âyetin tefsirinde klasik eserlerde rastlamadığımız orjinal bir sehâvet tasnifi yer almaktadır. Tefsirde sehâvet kavramının yanısıra takva, insan-ı kâmil, tevbe, zikir, tevekkül, havf ve reca, murâkabe, müşâhede, kalb, nefis, şükür, riyâzat, mârifetullah vb. birçok kavram zikredilmektedir.

Osman Necâtî Efendi *Tefsîr-i Necâtî*’yi kaleme alırken tefsir alanında Fahreddin er-Râzî, Süyûtî ve Ebussuûd Efendi’nin; fıkıh alanında ehl-i sünnet imamlarının yanısıra Serahsî ve Bezzâzî gibi âlimlerin görüşlerine yer vermiştir. Hadisleri rivâyetlerinde ise Buhârî, Müslim, Tirmizi ve Ebû Dâvûd gibi Kütüb-i Sitte kaynaklarından istifade ettiğini belirtmiştir. Daha önceki çalışmalarda tasavvuf alanında faydalandığı tek kaynak olarak Ebû Tâlib el-Mekkî’nin (ö. 378/988) *Kûtu’l-Kulûb* adlı eseri zikredilmişse⁵⁸ de çalışmamız esnasında bu eserlere ek olarak Molla Câmi’nin *Şerh-u Füsûs*⁵⁹ ve Rûzbihân-

⁵⁷ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 4.

⁵⁸ Akıncıoğlu, *Eskişehirli Osman Necâtî ve Osmanlıca Tefsîru’n-Necât İsimli Eserindeki Metodu*, 17.

⁵⁹ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 31.

ı Baklî'nin (ö. 606/1209) *Arâisu'l-beyân*⁶⁰ adlı eserlerinden faydalandığı tespit edilmiştir. Ayrıca Muhammed b. Saîd Bûsirî'nin *Kasîde-i Bürde*'sinden⁶¹, Şemseddin Sivâsî ve Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Divân*'ından⁶² ve Mehmed Yazıcıoğlu'nun *Muhammediye*'sinden⁶³ beyitlere yer verildiği görülmüştür. Bu eserlerin yanı sıra isim zikretmeden Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Mârifetnâme* adlı eserinden alıntı yapıldığı belirlenmiş ve çalışmamızda ilgili yerde gösterilmiştir.⁶⁴

Tefsîr-i Necâtî'nin 1871 yılında basılmış yalnızca bir baskısı bulunmaktadır. Eser Süleymaniye Yazma Eserler Veritabanı'nda "Tefsîr-i Necâtî, Tefsîru'n-Necât, Tefsîru'n-Necâtî ve Tefsîru Sûreti'n-Nebe" isimleriyle kayıtlıdır. Matbu olan eser Ömer Fazıl Aköz, Pertevniyal ve Osman Huldi Öztürk Koleksiyonları'nda mevcuttur. Ömer Fazıl Aköz Koleksiyonu'nda eserin orijinal metnine ek olarak el yazısıyla yazılmış iki yapraklık bir 'fihrist' eklenmiş olup sayfa kenarlarında kısa notlar bulunmaktadır. Ayrıca giriş sayfasına el yazıyla şu not düşülmüştür:

"İşbu tefsîr-i şerîf, 1292 tarihinde vefat edip Üsküdar'da Karacaahmet Sultan kabristanında medfûn bulunan Tophane Müftüsü merhum Eskişehirli Osman Necâtî Efendi'nin eseridir. Hâzâ Tefsîr-i Necâtî el-cüz'ü 'Amme"

Eser hakkında çalışmaya başlanmadan önce muhtevâsının tespitine yönelik bir ön okuma yapılmıştır. Bu süreçte her bir sûrede yer alan tasavvufî kavramlar ve şahsiyetler belirlenmiş elde edilen veriler tablo halinde sunulmuştur.

⁶⁰ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 272.

⁶¹ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 53.

⁶² Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 18/51.

⁶³ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 42/43.

⁶⁴ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 19. Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, sad: Durali Yılmaz - Hüsnü Kılıç, (İstanbul: Çelik Yayınları, 1981), 2/575-576.

	Sûre adı	Sayfa	Tasavvufî İstılahlar	Tasavvufî Şahsiyetler
1	Nebe'	4-47	Kalb, nefs, muhabbet, mârifet, takvâ, mücâhede, kurb, ihsan, tevâzu, zühd, zikir, havf, rızâ, müşâhede, seyr-ü süluk, şevk...	İbn Arabî, Şeyh Şiblî, Mâlik b. Dînâr, Hasan-ı Basrî, Mevlânâ, İbrâhim b. Edhem, Bâyezîd
2	Nâziât	47-102	Nefs, kalb, sekerât, şeyh-mürîd, murâbit, sehâvet, zühd, kurb, muhabbet, mârifet, zikir, havf, zühd, şevk, mücâhede...	Hasan-ı Basrî, Hallâc-ı Mansûr, İbrâhim b. Edhem, Şeyh Şiblî, Şakîk-ı Belhî, Bâyezîd, Ma'rûf-i Kerhî
3	Abese	102-131	Nefs, insan-ı kâmil, zikir	Şeyh-i Ekber, Bâyezîd, Cüneyd-i Bağdâdî
4	Tekvir	131-154	Nefs-i emmâre, kalb, yakîn, sehâ, tevâzu, muhabbet, takvâ, mârifet, zikir	
5	İnfîât	154-166	Nefs-i emmâre, muhabbet, fenâ, muhabbet, mârifet, şükür, tevbe,	Hallâc-ı Mansûr, İbrâhim b. Edhem
6	Mutaffifin	166-180	Nefs, kalb, kibir, hicab, nefis-i mutmainne	Mâlik bin Dînâr, İbn Hazm, İbn Atâ, Cüneyd-i Bağdâdî, Hasan-ı Basrî
7	İnşikak	180-192	Nefs-i emmâre, havf, sabır	Şeyh Şiblî, Mevlânâ,
8	Burûc	192-211	Nefs, mürşid-i kâmil, havf, makâm-ı istiğfâr	
9	Târık	212-222	Mârifetü'n-nefs	
10	A'lâ	222-235	Cehrî zikir, ehl-i sûfî, semâ, nefis-i emmâre	Hasan-ı Basrî
11	Gâşiye	235-246	Ehl-i ârif, nefis-i emmâre	Mevlânâ
12	Fecr	246-264	Murakabe, kerâmet, seyr-ü sülûk, hubb-u dünya, ruh-u kâmile	Cüneyd-i Bağdâdî, Ebû Tâlib el-Mekkî, Bâyezîd, Mevlânâ
13	Beled	264-278	Kalb, nefs, âşık-mâşuk	Ebü'l Hasan el-Harakânî, Ruzbihan Baklî
14	Şems	278-285	Kalb, nefis, ruh	
15	Leyl	285-295	Kalb, nefis, ruh	İmam Gazzâlî, Zünnûn el-Mısırî
16	Duhâ	295-315	Mârifetullah, kalb, nefis	İbn Arabî, Hallâc-ı Mansûr, Hz. Mûsâ-Hızır
17	İnşirâh	315-319	Kalb, sadr, makâm-ı irfan, âlem-i şehâdet	

18	Tin	319-326	İlm-i ledünnî, kalb, murâkabe, buhl	Ebü'd- Derdâ, Hasan-ı Basrî
19	Alak	326-336	Nefs-i emmâre, muhabbetullah, aşk	Hallâc-ı Mansûr, Şeyh Şiblî, İbrâhim b. Edhem
20	Kadir	336-347	Kalb-i selîm, nefis, tevbe, zikir, ehl-i aşk	Bâyezîd
21	Beyyine	347-356	Kerâmet	Belhî
22	Zilzâl	356-361	Mü'min-i kâmil	
23	Âdiyât	361-368	Nefs	
24	Kâria	368-370	Kalb, nefis, havf	
25	Tekâsür	370-373	Kalb, nefis, yakîn, zikir, şükür	
26	Asr	373-378	Kalb, nefis-i emmâre, havf, takvâ, havf, hayret, dehşet, ehl-i havas	
27	Hümeze	378-383	Kalb, nefis-i emmâre, zikir, muhabbet, mârifet, rıza, keşf, insan-ı kâmil	Behram, Mansûr, İbrahim b. Edhem
28	Fil	383-387	Kalb, nefis-i emmâre, zikir	
29	Kureyş	387-389	Nefs, zikir	
30	Mâûn	389-394	Kalb, nefis-i emmâre, mü'min-i kâmil, havf, riya, takvâ	
31	Kevser	394-399	Kalb, nefis, muhabbet, mârifet	
32	Kâfirûn	399-403	Nefs	
33	Nasr	403-409	Kalb, nefis, muhabbet, füyuzât-ı rabbaniye, takva, havf, şükür, zikir, şevk	
34	Tebbet	409-413	Kalb, nefis, şevk, muhabbet	
35	İhlâs	413-415	Kalb, insan-ı kâmil, mârifet, muhabbet, havf	
36	Felâk	416-419	Kalb, nefis, muhabbet, zikir	
37	Nâs	419-427	Kalb, nefis, zikir, şevk, muhabbet, mârifetullah, havf, havas, hubb-u dünya, sehâ-cûd	Bâyezîd, İbrahim b. Edhem

Tablo 1: Eserin Fihristi ve Tasavvufî Muhtevası

Kaynak: Yazar tarafından oluşturulmuştur.

2. BÖLÜM: TEFSÎR-İ NECÂTÎ'DE TASAVVUF KAVRAMLARI (NEBE VE NÂZİÂT SÛRELERİ)

Her disiplinin kendine özgü bir dil ve üslubu bulunmaktadır. Tasavvufun ortaya çıkışının ilk yıllarından itibaren mutasavvıfların da yaşadıkları durumları ifade etmek için kullandıkları birtakım özel kavram ve ıstılahlar mevcuttur. Kuşeyrî mutasavvıfların kendilerine özgü terimler oluşturmalarını iki temel nedene dayandırmaktadır. Birincisi, sûfîlerin kendilerine has birtakım maksat ve manaları muhataplarının anlayışına yaklaştırarak onların kavrayışını kolaylaştırmaktır. İkincisi ise kendilerine özgü manaları birbirine açıklamak ve kendi yollarına yabancı olan kimselerden bu manaları gizli tutmaktır.⁶⁵

Hücvîrî de aynı şekilde her sanat ehlinin kendilerine özgü ıstılahları bulunduğunu belirtir. Dolayısıyla mutasavvıfların da kendilerine has bazı terimleri mevcuttur ve bunların manalarını onlardan başkası bilmez. Mutasavvıflar bu terimlerle ilgili tasarrufta bulunarak istediklerine açıklayıp istediklerinden saklı tutarlar.⁶⁶

Osman Necâtî Efendi'nin *Tefsîr-i Necâtî* adlı eserinde üzerinde sıklıkla durduğu kavramlar ilk dönem sûfîlerinin (Kelâbâzî, Serrâc, Kuşeyrî, Hücvîrî) eserlerinde yer alan kavramlardan müteşekkildir. Eserde öne çıkan kavramların Kuşeyrî'nin *Risale* adlı eserinde 'Haller ve Makamlar' başlığı altında ele alınan mârifet, muhabbet, zikir, takvâ, havf, şevk, sehâvet, mücâhede ve zühd kavramlarıyla örtüşmesi dikkat çekicidir. Bu bağlamda çalışmamızda kavramlar incelenirken ilk dönem sûfîlerinin eserleri temel alınmıştır.

Tefsîr-i Necâtî'de birçok tasavvufî kavrama dair anlatımda bulunan müellif 'tevâzu, ihsan, rızâ, şevk ve kurb' kavramlarını açıkça 'makâm-ı tevâzu' şeklinde birer makam olarak zikretmektedir.⁶⁷ Nebe Sûresi'nde insan-ı kâmilî tarif ederken "Allah'ın ve elçisinin ahlakıyla ahlaklanın"⁶⁸ sözü gereğince Hz. Muhammed'in (s.a.v.) yaşayış ve ahlakıyla amel edenin 'tevâzu makamı'na ulaşacağını ifade eder. Çünkü Yüce Peygamber, üstün ahlakıyla tanınmış ve tevâzu makamında meşhur olmuştur.⁶⁹ Nebe

⁶⁵ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 179.

⁶⁶ Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb Hakikat Bilgisi*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996), 517.

⁶⁷ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 14, 44, 49, 52.

⁶⁸ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981), 9/66. Suyûtî, *Te'yîdu'l-Hakîkati'l-Aliyye ve Teşyîdu't-Tarîkati's-Şâzuliyye* (Beyrut: Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 1934), 105-106.

⁶⁹ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 14.

Sûresi'nin diğeri bir âyetinde müminin ömrünü Allah'ı bilmek ve O'na yaklaşmak için sürekli bir çaba içinde geçirmesini gerektiğini vurgular. Mümin ancak bu gayreti ve Allah'ın yardımı neticesinde mârifetullah'a ulaşarak edep ile 'ihsan makamı'na ulaşır. Kul yaşadığı zor ve sıkıntılı durumlarda Allah'a itaat edip O'ndan gelecek herşeyi hoşnutlukla karşılayarak 'rızâ makâmı'nda dağ gibi sağlam bir duruş sergilemelidir.⁷⁰ Sonuç olarak müellif makamı kulun gayreti ve Allah'ın yardımıyla, sabır ve teslimiyet içinde kat ettiği manevî dereceler olarak ele almakta ve bunları peygamberî bir ahlak üzere yaşamayla ilişkilendirmektedir. Şevk ve kurb kavramları birer başlık altında ele alındığı için burada değinilmemiştir.

Osman Necâtî Efendi Allah dostlarının diğeri insanlara olan üstünlüğünün yalnızca amellerle değil belki de daha çok kalbler ve haller ile belirlendiğini ifade ederek hâllerin önemini vurgulamaktadır.⁷¹ Ancak haller hakkında net bir tanımlama ve tasnif yapmamaktadır. Tasavvuf literatüründe sâlikin mânevî yolculuğunda her zaman beraber olduğu haller ve makamlar birbirine çok benzediği için birbiriyle karıştırılmış aynı kavram birisi tarafından makam olarak kabul edilirken diğeri tarafından hal olarak ele alınmıştır.⁷² Asıl önemli olan kavramların hal mi yoksa makam mı olarak tanımlandığı değil bunların gerçek anlamda tecrübe edilmesi düşüncesi doğrultusunda çalışmamızda hal ve makam ayrımındaki tartışmalardan uzak durarak sadece kavramın kısa bir tanımı yapıldıktan sonra müellifin değerlendirmeleri aktarılmıştır.

2.1. Mârifet

Tasavvufun ulaşmayı hedeflediği önemli noktalardan biri olan mârifet sözlükte masdar olarak 'tanımak, bilmek', isim olarak 'bilgi' anlamına gelmektedir.⁷³ Mutasavvıflar tarafından Yüce Allah'ı tanımak, O'nun zâtını ve sıfatlarını yakînen bilmek şeklinde tanımlanır. Vehbî bir ilim olarak kabul edilen mârifet, akılla ulaşılan bilgiden daha değerlidir.⁷⁴ Serrâc ve Kelâbâzî mârifet kavramını müstakil bir başlık altında⁷⁵ ele alırken

⁷⁰ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 44.

⁷¹ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 17.

⁷² Himmet Konur, "Makamlar ve Haller", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1995), 319-328.

⁷³ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, thk. Muhammed Seyyid Geylânî, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2010), 315.

⁷⁴ Süleyman Uludağ, "Mârifet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 28/54.

⁷⁵ Ebû Nasr es-Serrâc et-Tûsî, *el-Lüma'*, trc. H. Kâmil Yılmaz (İstanbul: Erkam Yayınları, 2012), 34; Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*, haz. Süleyman Uludağ, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979), 69.

Kuşeyrî ‘Sûfilerin Makam ve Halleri’⁷⁶ bölümünde incelemiştir. Hücvîrî ise bu kavrama ‘Tasavvufî Hakikatler ve Muameleler’⁷⁷ bölümünde yer vermiştir.

Mutasavvıflara göre insanın bilen ve idrak eden tarafı olan kalb, mârifetin kaynağı olması açısından önemli bir yere sahiptir. Günahlardan ve bilgisizlikten arınıp olgunlaşmış bir kalb ancak dînî hakikatleri ve ilâhî sırları doğrudan alabilmektedir. Ancak kalbin doğru ve güvenilir bilgi vermesi için tasfiye edilmesi şarttır.⁷⁸ Müminlerin amel ve ihlâs durumuna göre kalp, birbirleriyle bağlantılı yedi mertebeden oluşur: Sadr, kalb, şeğaf, fuâd, habbetü’l-kalb, süveydâ, mühcetü’l-kalb.⁷⁹ Osman Necâtî Efendi’nin kalbi mârifetin kaynağı olarak ele alan yaklaşımı klasik eserlerdeki yaklaşımlarla paraleldir. Nitekim Nebe Sûresi’nin 12. âyetini⁸⁰ tefsir ederken semânın tabakaları gibi insan kalbinin de mârifet yolunda yedi tabakadan oluştuğunu ifade etmekte ve bu tabakalarını şu şekilde sıralamaktadır:

1-Tabaka-i sadr: İslam cevherinin kaynağıdır. Rahmân’ın feyzinin yayıldığı ilâhî hakikatler kalbe bu kaynaktan akar.⁸¹

2-Tabaka-i kalb: İman cevherinin mahalli ve Rahmân’ın kapısıdır. Kulun, Mevlâ’sı huzurunda duracağı mekândır. Bedenin yöneticisi, lütuf sahibinin esiri, kudret levhası, nukûş-u akl ve mârifettir; sûrette “nokta-i süveydâ”dır. Mânâda ruhun kaynağı ve Allah’ın nazargâhıdır. İnsanın kalbi düzgün olursa bedeni de düzgün olur. Zîra bir belde yönetici iyi olursa, halkı da selâmet bulur. İnsanın bedeni bir deri misâli tabaklanmaya muhtaçtır; nefsi emmâresi bir dadıdır ki terbiyeye muhtaçtır; kalbi bir câmidir ki onarıma muhtaçtır. Dünyada mesâfelerin kat edilmesi nasıl yolculuk ve binekler sayesinde oluyorsa, mânevi mesâfelerin kat edilmesi de kalbler ile olur. Kalb-i selîmin kıblesi Allah’tır ve kazâyâ rızâdır. Mümin, temiz bir kalble sadece Allah’a yönelir ve O’nun takdir ettiği herşeye gönülden râzı olur. Bu bağlamda, kalbler hâllerine göre üç kısma ayrılır. Biri, Allah’ın lütfunu bekleyen kalb, biri Allah’tan ümit bekleyen kalb ve biri de Allah’a kavuşmayı bekleyen kalbtir. Kalbin gül bahçesinde, gül ve reyhan gibi hoş kokular vardır. Bu kokuların farkına varıp onlarla tanışmak ve aşkın nağmelerini

⁷⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 487-488.

⁷⁷ Hücvîrî, *Keşfu’l-Mahcûb*, 397.

⁷⁸ Gazzâlî, *İhyâu ‘Ulûmi’d-dîn*, ter: Ahmed Serdaroğlu, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974), 3/13-20. Süleyman Uludağ, “Kalb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/230-231.

⁷⁹ Necmeddîn-i Dâye, *Mirsâdü’l ibâd*, trc. Hakkı Uygur, (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2013), 187-189.

⁸⁰ “Üstünüzde yedi kat sağlam gök yaptık.”

⁸¹ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 17.

dinlemek, tüm şeylerden daha lezzetli ve değerli bir deneyimdir. Kalb, ince ve şefkatli bir hâtırdır. Kimin kalbine Allah sevgisi hâkim olursa, tüm yaratılmışlar onun gözünden silinir.⁸²

3-Tabaka-i şeğaf⁸³: Aşkın madeni ve muhabbet-i esrârdır. Muhabbet başlığı altında ayrıntılı olarak ele alınacağı için burada daha fazla açıklamaya yer verilmemiştir.

4-Tabaka-i fuâd: Mükâşefe ve müşâhede kaynağıdır.

5-Habbetü'l-kalb: Muhabbetullahı mahsus olup ona dünya ve ahiret sevgisi karışmaz.⁸⁴

6-Nokta-i süveydâ: İlm-i ledünnî ve beyt-i hikmetin kaynağıdır. Kalbin makâmı ve merkezine yürek, yüreğin ortasındaki siyah nokta da ‘mahall-i süveydâ’dır. Cihanın ruhu, insanın ilim tahtı ve bâtın güneşinin doğduğu yer yürektir. İnsan ruhunun zâhir ve bâtın dünyası bu güneşin nuruyla aydınlanır. Büyük noktanın aynası olan kalb, insan ruhunun başlangıcıdır. Yani bütün varlıkların başı ve sonu olan kalb, saflığı mesabesinde Allah’ın nurunu yansıtır.

Nokta-i süveydâyâ taalluk eden nefis-i nâtika, bedende sultandır ve akl-ı küllün halifesidir. Nokta-i süveydânın yüceliği, dış görünüşünde değil istivâ sırrındadır. Bu sırra erişen kimse, beşeriyetten geçip melâike makâmına varıp huzur ve üns meclisini bulmuştur. Çünkü nokta-i süveydânın istivâ sırrı, tek ve mücerred noktadır ki cisimlerden, şekillerden ve renklerden bağımsızdır. Bu mücerred nokta, akl-ı evvel ve ruh-u ekmel olan büyük noktanın eseri olarak bazı kalblere gelmiştir. Müellif “العقل نور في القلب” hadisini referans alarak, bâtın güneşinin ışığının müminlerin kalblerine dolduğunu vurgular. Nitekim nokta-i kübrâ, tecellinin kesintisiz bir şekilde gerçekleştiği dünya gibi her ân ilâhi tecellilerin aktığı bir mahaldir. İnsanın hakikati kabul edilen bu nokta, gece ve gündüzün birbirini takip etmesi gibi havâtırın ve tecellinin tezâhüründen asla kesilmez. Zira, hayvânî ruh uykuya daldığında ve beden devre dışı kaldığında, rüya gören işte bu noktadır. Bu nokta gece uyumaz ve devre dışı kalmaz, gündüz ise düşünceler üretmekten ve eylemler yapmaktan geri durmaz. Öyleyse, insanın hakîkati, süveydâ sırrındadır ve daima mevcut olan düşünce ve rüyadır.⁸⁵

Tasavvuf literatüründe birçok mutasavvıf kalbi açıklarken nokta-i süveydâyâ dair bilgiler vermiştir. İlk dönem sûfilerinden Sehl b. Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896) nokta-i

⁸² Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 17.

⁸³ Literatürde sevgi ve şefkat mahalli kabul edilen bu tabaka eserde “tabaka-i şefag” olarak geçmektedir. Eserdeki yazım yanlışlığının baskı hatasından kaynaklandığı düşünülmüş ve doğru yazımı esas alınmıştır.

⁸⁴ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 19.

⁸⁵ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 19.

süveydânın bulunduğu kalbi, imanın sırrını ve mârifet nurunu sunduğu evi olarak değerlendirir. Tüsterî'ye göre, kalbin zâhir ve bâtin olmak üzere iki yönü vardır ve her ikisinin de kaynağı Allah'ın nurudur. Zâhiri yönü olan akıl ile bâtinî yönü olan nokta-i süveydâ arasında birbirlerini tamamlayan bir ilişki bulunur. Bu ortak bağ sayesinde kişi basîret ve firâset sahibi olur.⁸⁶ Gazzâlî de benzer şekilde, kalbin iki boyutlu olduğunu ve rûhânî latifenin cismani kalble ilişkili olduğunu ifade eder. Kalbin iki boyutundan birisi melekût âlemine açılan kapı, diğeri ise şehâdet âlemine açılan kapısıdır. Dolayısıyla kalbin melekût âlemi ve levh-i mahfuza bakan yönü nokta-i süveydâ olarak isimlendirilmiştir. Nokta-i süveydânın siyah olarak ifade edilmesi renginden değil, gayba ait bilgileri içermesi dolayısıyladır. Kalbte bulunan bu nokta, insanın Allah'la irtibat kurmasını sağlayan bir nurdur. Şehâdet âleminin ve gayb âleminin kesişiminde bulunan nokta-i süveydâ, her insanda bulunur ancak imtihan gereği birçoğu farkına varamaz. Kalbin gayb âlemine açılabilmesi için tasfiye edilmesi gerekmektedir.⁸⁷ Müellif de aynı minvalde açıklamalarda bulunarak büyük nokta olarak ifade ettiği Allah Teâlâ'nın yalnızca müminlerin kalblerine tecelli edeceğini belirtir.

“Ve'l-hâsıl mahall-i nokta-i süveydâ yürekte bir nokta-i sevdâdır ki ol hâmil hakikat-ı câmia insâniyyedir. Kâne bu nokta bir kelimedir ki mânâsı nokta-i hakikat-ı câmiâdır. Ve hakikat-ı câmia ise bir mücmeldir ki tafsili cemî' kâinât ulviyye ve süfliyyedir. Nitekim her meyvenin nevâsında kendi şeceresi alâ vechi'l-ekmâl mevcûd olmuştur. Kezâlik bu hakikat-ı câmia cemî' kaniat ecmâl üzere vücûd bulmuştur.”⁸⁸

Osman Necâtî Efendi, nokta-i süveydâ hakkındaki açıklamalarını Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Mârifetnâme* adlı eserinden doğrudan alıntı yaparak aktarmış ancak kaynağını zikretmemiştir. Erzurumlu İbrahim Hakkı'ya göre nokta-i süveydâ iki taraflı aynaya benzer ve bir tarafı gayb âlemine diğeri tarafı şehâdet âlemine bakar. Aynası temiz olan kişi iki âlemi de görebilecek duruma gelir.⁸⁹

⁸⁶ Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, trc. Abdurrezzak Tek, (İstanbul: Erkam Yayınları, 2022), 136.

⁸⁷ Sevim Yılmaz, “Nokta-i süveydânın önemi ve özellikleri”, *Akademiar Dergisi* 8 (Haziran 2020), 110-127.

⁸⁸ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 19.

⁸⁹ Hakkı, *Mârifetnâme*, 2/575-576.

7-Tabaka-i beytü'l-‘izze: Kalbin en yüksek ve en mükemmel tabakasıdır. Burada birtakım ilahi sırlar bulunur ki asla bâtınından dışarı çıkmaz ve ondan kesinlikle bir eser ortaya çıkmaz.⁹⁰

Bu bağlamda kalbin tabakalarının insanın mânevî yolculuğunda farklı dereceleri ve idrak seviyelerini temsil ettiğini söylemek mümkündür. Kalb ilâhî feyzin kaynağı, imanın mahalli ve yalnız Allah sevgisine mahsus muhabbetin merkezi olması bakımından önem arz etmektedir. Bu tabakalar, ilâhî hakikatlerin idrak edilmesini, mükâşefe ve müşâhedeyi, aşk ve muhabbetin en saf hâlini barındırarak insanın hakikate ulaşmasını sağlayan aşamalar olarak değerlendirilir.

Nebe Sûresi'nin 38.⁹¹ ve 40.⁹² âyetlerinin tefsirinde mârifetullah'a ulaşip kurtuluşa ermenin yolları ele alınmaktadır. Dünyada insanlara fayda verecek şeyin günahları bırakıp salih ameller işlemek ve Allah'ı tanımak için çaba göstermek olduğu vurgulanır. Çünkü Yüce Allah'ın kullarını yoktan var etmesi ve rahmetinin göstergesi olarak kendini tanıma yetisi vermesi bir nimet olarak kabul edilir. Yüce Allah sırları dünyaya götürmeden önce hikmet ve maslahat olarak kullarına Allah'ı tanımanın ve salih ameller kazanmanın yollarını öğretmiştir. İnsan bu dünyaya isyankâr nefsin arzularını yerine getirerek bir cevher olan ömrü boşa tüketmek için gönderilmemiştir. Bu nedenle mümin ömrünü mârifetullah yolunda ve O'na yaklaşmak için sürekli bir çaba içinde geçirmelidir ki Allah'ın da inâyetiyle mârifetullah'a ulaşabilsin. Zîra insan son nefesinde azaptan kurtuluşuna vesile olacak mârifet elbisesi olarak nitelendirilen kelime-i tevhidi kendisiyle birlikte bir dost olarak götürebilmelidir.⁹³

Nâziât Sûresi 5. âyetin⁹⁴ tefsirinde ise kalbin ilacı olarak, kalbten Allah dışındaki herşeyi çıkardıktan sonra mârifetullah ile kalb kalesini yeniden inşa etmenin gerekliliği vurgulanır.⁹⁵ 8. âyetin⁹⁶ tefsirinde ise kıyamet günü kâfirlerin kalblerinin sıkıntı içinde ve geçmişte yaptıklarından dolayı korku ve endişe içinde olacağı hatırlatılır. Buna karşılık müminlerin kalbleri, iman ve mârifetullah yeri olduğu için kıyametin dehşeti onlara kolay

⁹⁰ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 20.

⁹¹ “Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün, ancak Rahmân'ın izin verdikleri konuşur ve konuşan da doğruyu söyler.”

⁹² “Kuşkusuz biz insanın önceden yapıp ettiklerini karşısında göreceği ve inkârcının, “Keşke toprak olsaydım!” diyerek dövüneceği gün gerçekleşecek olan yakın bir azaba karşı sizi uyardık.”

⁹³ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 43-46.

⁹⁴ “Hayır hayır! Yakında görecekler!”

⁹⁵ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 51.

⁹⁶ “Sizi çiftler çiftler yarattık.”

gelir ve sıkıntı çekmezler. Bu kalblerin sahibi olan müminler ateşe girseler bile diğer ümmetlerin maruz kaldığı muamele ve cezalandırma onlara uygulanmaz..⁹⁷

Nâziât Sûresi 19. âyetin⁹⁸ tefsirinde Allah'ın Mûsâ (as)'ı, Firavun'u imana davet etmesi için gönderdiğini aktaran müellif, bu sayede Firavun'un yasakları terk ederek Allah'tan korku duyması gerektiğini vurgular. Allah'ı tanımayanın korku ve saygısı olmayacağı için önce Allah'ı tanımaya yönlendirdiğini, sonra korkudan bahsettiğini açıklayarak mârifetin önemini izah eder. Mûsâ (as) Yüce Allah'ın Firavun'un iman etmeyeceğini bildiği halde yine de onu dine davet etmesi için peygamber göndermesinin hikmetini merak eder. Bu durumun hikmetini sorunca emrolunduğu şeyi yapmakla mükellef olduğu ve hikmetin sırrını sorgulamaması gerektiği cevabını alır. Yüce Allah gökte on iki bin meleğin hikmetin sırrına vâkıf olmak istediğini ancak onların manevi varlıklar olmasına rağmen bu bilgiyi elde edemediğini ifade eder.⁹⁹ 28. âyetin¹⁰⁰ tefsirinde ise Allah'ın gök cisimlerini bir araya getirmesini yaratıcının kemalinin, ilminin ve ilahi kudretinin kesin bir delili olarak zikreder. Çünkü O her türlü varlığın, göklerin ve cisimlerin yaratıcısıdır; hepsi birbirinin içinde küreler gibi bulunmaktadır. Büyük düzen içinde küçük bir daire gibi birbiriyle uyumlu olarak birleşmişlerdir. İlâhî hikmetlerle dolu bu mükemmel düzenin kurulması, aklî ve estetik açıdan dikkate değer bir durum olup âlemlerin Rabbinin kudretine bir işaret ve yönlendirmedir. Bu yapıyı inceleyen kimseler, cehalet zindanından kurtularak, bilgelik ve hikmetle dolup taşarlar. Eşyaların hakikatlerini öğrenip mânâdaki incelikleri bilirler ve nefsin bilgisine ulaşmakla mârifetullahı elde ederler.¹⁰¹

Nâziât Sûresi 33. âyetin¹⁰² tefsirinde insanın hayvanlardan farkı ve üstünlüğünü, bilgi ve irfan elde etmesi ve Rahmân'a ulaşmasıyla olduğunu ifade eder. Eğitimli köpeğin, sokak köpeğinden güç ve değerce daha üstün olduğu apaçık bir gerçektir. Çünkü eğitimli köpek, sürüyü korumak ve avlanmak konusunda bilgi sahibidir, oysa sokak köpeği bu bilgiden yoksundur. Aynı şekilde, bir kişi mârifetullaha erişmemişse, o kimse insan sûretinde olmakla birlikte hayvanlardan sayılmış ve akıl yönünden insanlık derecesinden düşmüştür. Osman Necâtî Efendi bu açıklamalarıyla bilginin dindeki yerini vurgulayarak

⁹⁷ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 53.

⁹⁸ “Seni Rabbinin yoluna iletmemi ister misin? Böylece O'na saygılı davranırsın.”

⁹⁹ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 58.

¹⁰⁰ “Onu yükseltip kusursuz biçimde düzenledi.”

¹⁰¹ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 78.

¹⁰² “Hepsi sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için.”

Ebû Dâvud ve Tirmizî’de yer alan Ebû Ümâme radiyallâhu anh senediyle gelen hadisi aktarır:

ان الله وملائكته واهل السماء واهل الارض حتى النملة في حجرها وحتى الحوت فى البحار يصلون على معلمى الناس الخير¹⁰³

Mealên: Allah Teâlâ ve melekleri, göklerin ve yerin sakinleri, hatta hücrelerinde bulunan karınca ve denizlerin derinliklerinde yaşayan balıklar insanlara hayrı öğreten muallimîn üzerine salavat ve dua eder. Müellif hadiste zikredilen muallimînin, insanların cehaletten kurtulmalarına vesile olduğunu ve onları aydınlık sahralara çıkardığını söyleyerek onlardan övgüyle bahseder. Özellikle Allah’ı bilen ve tanıyan âlimler sayesinde birçok kişi hem zâhirî hem de bâtinî cehaletten kurtulmuş, lezzet-i cân ve muhabbet-i Rahmân’a erişmiş ve insan-ı kâmil olmuşlardır.¹⁰⁴

Nâziât Sûresi’nin 41. âyetinde¹⁰⁵ eğer bir kimsenin kalbinde mârifetullah bulunmazsa, o kimsenin kalbinin kör olacağından bahseder. Müellife göre ilmin meyvesi ve Allah’tan korkmanın derecesi mârifetullah, mârifetin meyvesi de Allah’ın sınırlarını korumaktır. Yani ilim öğrenmenin nihâi amacı Allah’ı tanımak olmalıdır. Bu ilim, Allah’ın büyüklüğü karşısında insanın acziyetini idrak etmesini sağlar. Allah’ın emir ve yasaklarına uyarak O’na karşı sorumluluğunu özenle yerine getirmesine vesile olur.¹⁰⁶ Osman Necâtî Efendi mârifetullahın en yüksek mertebelerinin iki hâl olduğunu ifade eder: Birincisi dehşet, ikincisi ise iskâtü’l-izâfâtır. Konuya bir kıssa üzerinden açıklık getirir:

Evvel zamanda bir şeyh, müridini Mekke’ye giderken Bâyezîd-i Bistâmî’yi ziyaret etmeye ve onun duasını almaya gönderir. Mürid, Bâyezîd hazretlerini ziyaret eder ve ona şeyhinin selâmını iletir. O zaman Bâyezîd hazretleri müride şeyhinin kim olduğunu sorar. Ardından şeyhinin sözlerinden birini söylemesini ister ki mârifetullahta şeyhin makâmı kendi sözlerinden anlaşılsın. Mürid şeyhinin, eğer gökler demirden ve yer geniş olsa, bir damla rahmet gökten yere inmese, bir tohum olmasa bile, bütün halk evlatları ve sevenleri olsa, onların rızkından hiçbir endişe duymayacağı ve kalbinin asla sıkıntı çekmeyeceği sözlerini aktarır. Bâyezîd hazretleri bu sözü duyduğunda şeyhinin henüz ne ârif olduğunu ne de tevhid ettiğini belki niyetinde gizli bir şirk bulunduğunu dile getirir. Mürid bu sözlerin hikmetini anlayamaz ve hacdan dönüşte şeyhine iletir. Şeyh hemen Bâyezîd

¹⁰³ Tirmizî, *el-Câmi ‘u’s-sahîh*, İlim, 19 (No: 2685).

¹⁰⁴ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 81-82.

¹⁰⁵ “Onun barınağı da şüphe yok ki cennetin ta kendisidir.”

¹⁰⁶ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 87.

hazretlerine bir mektup yazarak tevekkül konusundaki kusurunu öğrenmek ister. Bâyezîd hazretleri: Benim için ne gök vardır ne yer; ne bir damla ne bir tohum; ne çocuklarım ne takipçilerim; ne tedbirlerim ne hareketlerim ne de varlığım vardır. diyerek imzasını -min Bâyezîd fânî- şeklinde koyar. Mektubun ulaşmasından sonra şeyh Bâyezîd'in sözleriyle irşad olup “et-tevhîdü iskâtü'l-izâfât” olduğunu bilir ve nefsi fenâ bulur.¹⁰⁷

Kıssada ifade edilen ‘et-tevhîdü iskâtü'l-izâfât’ tasavvufî literatürde gerçek tevhidin bir ölçütü ve belirleyici bir unsuru olarak kabul edilir. Havâssu'l-havâssın tevhidi olup elest bezmi ile irtibatlandırılan bu anlayışa “tevhid-i mîsâkî” de denir. Dünyaya geldikten sonra elest bezmindeki ahitleşmeyi unutan insanın ezeliyet alemine dönmesini simgeler. Cüneyd-i Bağdâdî, fenâ teorisini bu anlayışa dayandırır.¹⁰⁸ Müellif Bâyezîd kıssası üzerinden iskâtü'l-izâfâtı fenâ ile ilişkilendirerek insanın beşerî özelliklerini yok edip yerine ilâhî özellikleri koyması gerektiğini vurgulamıştır.

Osman Necâtî Efendi'nin de belirttiği gibi mârifet olmadan muhabbet mümkün olmadığından bu iki kavramın birlikte zikredildiği yerler mârifet başlığı altında ele alınmıştır. İnsanın saadet ve kemâli ancak mârifetullah ve muhabbetullah ile mümkündür. Ancak öyle kimseler vardır ki, onlarda mârifet sevdası ve muhabbetullah arzusu yoktur. Bu kişiler sadece maddi hazların peşinde koşan ve şehvetlerine düşkün olan kimselerdir. Öyle ki mârifet yolunu bilmeden hayvanlar gibi ömürlerini boşa harcamış ve nefislerini serbest bırakmışlardır. Onlar, iştahı faydalı gıdalara değil de sadece toprak gibi gıda olmayan şeylere yönelen hastalara benzerler. Şâyet bu hastalar aceleyle tedavi edilmez ve faydalı gıdalara iştah kazanmazlarsa, bozuk bir mizaçla kalıp zararlı şeyleri tüketmeye devam ederler ve gün geçtikçe hastalıkları artar, sonunda ölümle bedenleri yok olur. Böylece saadetlerini kaybeder ve ümitsiz kalırlar.¹⁰⁹ İnsanın dünyaya gönderiliş amacı mârifetullahıdır. Bu sebeple insanların nefsin arzularını terk edip sâlih ameller işleyerek ömrünü mârifetullahı elde etme çabası içinde geçirmesi gerektiğini vurgular. Allah'ın inâyetiyle mârifete ulaşan kişinin, Allah'ın büyüklüğünü idrak ederek kendi acziyetinin farkına varacağına işaret eder. İnsan kendi acizliğini kabul ettikçe Allah'a muhtaç olduğunu ve O'nun gücünü daha net bir şekilde hisseder. Allah'ın kudretinin büyüklüğü ve insanın yetersizliği arasında kurulan bu denge, insanın kalbinde O'na karşı derin bir

¹⁰⁷ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 88-89.

¹⁰⁸ İhsan Bulut - Elif Derya Özdemir, “Din ve Tasavvufun En İnce, En Girift ve O Nispette de Tehlikeli, Çetin Noktası Olan Tevhîde Dair Bir Tanım” *International Journal of Social Sciences (IJSS)/Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 5/23 (2021), 233-272.

¹⁰⁹ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 82.

sevgi oluşturur. Mârifet, kişinin sadece Allah'ı tanınasıyla değil, Ona duyduğu derin sevgi ve bağlılıkla şekillenir.

2.2. Muhabbet

Sözlükte 'hbb' kökünden türeyen bir isim olarak belirtilen muhabbet buğzun zıddı olarak tanımlanmaktadır.¹¹⁰ Serrâc muhabbeti hal olarak görürken¹¹¹ Kelâbâzî ve Hücivîri gibi bazı sûfiler onun bir makam olarak değerlendirmiştir.¹¹² Kuşeyrî muhabbeti makamlar ve haller başlığı altında ele alır ve iki açıdan değerlendirir: Allah'ın kuluna karşı muhabbeti ona yakınlık göstermesi ve yüce haller lufetmesidir. Kulun Allah'a muhabbeti ise kalpte hissedilen ancak kelimelerle tam ifade edilemeyen bir haldir. Bu hal, kulun Allah'ı yüceltmesine, rızasını her şeyin önüne koymasına, ona duyduğu özlem ve kavuşma arzusuyla sürekli olarak Allah'ı anmaya sevk eder.¹¹³

Mârifet başlığı altında ele alındığı üzere Osman Necâtî Efendi Nebe Sûresi 12. âyetin¹¹⁴ tefsirinde kalbin yedi tabakadan oluştuğunu ifade eder. Bu tabakaların üçüncüsü olan 'tabaka-i şegaf'ı aşk ve muhabbetin mahalli kabul eder ve muhabbeti şu şekilde tanımlar: "Zîra muhabbetullah, bir sır-ı hafîdir ki beyâna gelmez ve bir emr-i mânevîdir ki ayâna gelmez ve mahlûkattan içre bir kapıdır ki girmeyen bilmez."¹¹⁵

Osman Necâtî Efendi'nin bu tanımı Kuşeyrî'nin görüşüyle paralellik göstermektedir. Her iki müellif de muhabbetullahı insanın özünde bulunan açıklanması mümkün olmayan derin bir hissiyât olarak tanımlar. Kalbin derinliklerinde olan bu duygu anlatılamaz, çünkü akıl ve söz sınırlarının ötesindedir.

Müellif muhabbetin zikirle olan bağını vurgulayarak gerçek sevginin Allah'ı sürekli anmakla pekişeceğini ifade eder. Nebe Sûresi'nin 11. âyetinin¹¹⁶ tefsirinde insanın dünyada iki şeye muhtaç olduğundan bahseder. Bunlardan biri, Rahmân'ın feyzinin kaynağı olan ve Beytül-Haram'a benzetilen kalbini tehlikelerden korumak ve kalbin gıdası olan zikir ile muhabbetullahı artırmaktır. Kalb muhabbetullah ile kendini doyurur. Ancak mâsivâyı kalbe yerleştirmek kalbi aldatmak anlamına gelir. İkincisi, bedeni korumak ve mümkün olduğunca ona hakkını vermektir. Zîra beden, kalbin koruyucusu

¹¹⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, 117.

¹¹¹ Serrâc, *el-Lüma'*, 57.

¹¹² Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 161. Hücivîri, *Keşfu'l-mahcûb*, 442.

¹¹³ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 495-507.

¹¹⁴ "Üstünüzde yedi kat sağlam gök yaptık."

¹¹⁵ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 17.

¹¹⁶ "Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık."

ve ona layık bir elbisedir. Müellif konunun önemini bir örnekle izah eder. İnsan uzun bir yolculuk esnasında devesine iyi bakmak zorundadır. Menziline daha kolay ulaşabilmek için devesine ot ve su vererek ona gerekli bakımı sağlamalıdır ki yolculuğu huzur içinde geçsin. Eğer gece gündüz deveye çeşitli ikramlar sunmakla meşgul olursa menzilinden uzak kalır, kervandan kopar, sermâyesiz kalır ve pişman olur. Aynı şekilde bedenın gıdası da yeterli miktarda olmalıdır. Eğer insan gece gündüz ona hizmet ile meşgul olup, ömür sermâyesini onun yoluna harcarsa ahirette menzilden ve maksada ulaşmaktan uzak kalır ve pişmanlık duyar.¹¹⁷

Muhabbetullahı, Allah'ın yaratmış olduğu varlıklardaki tecellisine açılan bir kapı gibi olarak tanımlar ve bu kapının sadece arayış içinde olanlara açıldığını ifade eder. Bu bağlamda, âşıklar sultânı Hallâc'ın zindanda yaptığı tarifte belirttiğı gibi O'nu görmek isteyenın kalbinde dünya ile ilgili hiçbirşey olmaması gerektiğini vurgular. Ayrıca Peygamberimiz'in (s.a.v.) insanın kalbinde Allah sevgisi ile dünya sevgisinin bir arada bulunmayacağını ifade ettiğı hadis-i şerifi aktararak görüşünü pekiştirir. Müellife göre Allah'a muhabbet eden kişiye Allah da riâyet ve muhabbet eder. Bu kişi toplumda tanınmayı ve ün kazanmayı önemsemez, onun için değerli olan yalnızca Allah'a olan bağıdır. Gerçek sevgili olan Allah'a samimi bir şekilde bağlanan kişinin başına gelen sıkıntıları sabır ile karşılayacağını bir ârifin sözüyle izah eder: “İlâhî eğer beni pâre pâre eylesen ve belâyı üzerime sular mânendi icrâ eylesen sana olan muhabbet ve iştiyâkım ölmez illaki ziyâde olur.”¹¹⁸

Bu bağlamda mümin karşılaştığı her güçlüğü Allah'ın takdiri ve iradesi doğrultusunda bir sınav olduğunu ve bu sıkıntıyı ortadan kaldırıp kendine kavuşmayı kolaylaştıracak olanın yalnızca Allah olduğunu bilir. Allah'ın her işinin hikmetli ve en doğru biçimde gerçekleştiğini kabul eden bir müminin her durumda Allah'a olan sevgisi artar ve O'na daha yakın olur.

Osman Necâtî Efendi müminin karşılaştığı imtihanları Allah'a yakınlaşmak için birer vesîle olarak görmesi gerektiğini zindana atılan Zünnûn-u Mısırî üzerinden açıklamaktadır. Zünnûn Allah'a muhabbet eden kişinin halkı görmeyeceğini ve onlara değer vermeyeceğini belirtir. Ona göre Mevlâ ile olmak, Mevlâ'ya yakın olmayı sağlar; Allah'a talep etmek, onun emir ve fermanına boyun eğmektir. Mâsivâyı kalbten çıkarmak

¹¹⁷ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 15-16.

¹¹⁸ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 17.

Allah’a olan samimi sevginin ve bağlılığın delilidir. Yüce Allah’ı her şeyin üzerine tercih etmek ise her derdin dermânıdır. Bu bağlamda müellif gerçek âşıkların sadece Allah rızasını arzulayan bir gönül ile yaşadıklarını ve dış dünyadan uzak görünmelerine rağmen hakîkatte Allah’a yakın olduklarını belirtir.¹¹⁹ Dostu Allah olan kişinin başka dost ihtiyaç duymayacağını Hz. Peygamber’in (s.a.v.):

من عرف نفسه فقد عرفنى و من عرفنى فقد طلبنى و من طلبنى فقد وجدنى و من وجدنى نال كل ما تمناه و فوق ما يتمناه فلا يؤثر على غيرى¹²⁰

hadîs-i şerifi üzerinden izah eder. Mealen: Nefsini bilen Rabbini bilir, Rabbini bilen O’nu talep eder. Rabbini talep eden O’nu bulur, rahmetine vâsıl olur ve dilediği herşeye fazlasıyla nail olur. Allah ile dost olan kişi başka bir dost aramaz ve kalbine Allah’ı yerleştiren başkasını görmez. Çünkü mâsivâyâ duyulan muhabbet Allah sevgisine engeldir. Kim muhabbet-i ilâhiyeyi, muhabbet-i halka tercih ederse, başına gelecek sıkıntılara karşı Allah ona yeterli olur. Kim muhabbet-i Mevlâ ile meşgulse o kimse iki cihan talebinden uzaktır. Mevlâ’nın sevgisine ulaşan başkalarına karşı ilgisizdir. Tam bir tevekkül ve teslimiyet anlayışıyla Allah’tan gelen herşeyin ardında bir hikmet bulunduğu düşüncesine sahip olmak gerektiğini Erzurumlu İbrahim Hakkı’nın Divan’ındaki şu beyitle ifade eder:¹²¹

Her ne gelirse yahşidir, o da dostun bahşidir.

Çün cümle ânın işidir, ben bed-gümânı neylerem.¹²²

Rabbini bilen insanın acziyetinin farkına varacağını ifade eden müellif Nebe Sûresi’nin 37. âyetinin¹²³ tefsirinde Yüce Allah’ın yerde ve gökte bulunan herşeyin yaratıcısı ve mürebbisi olduğunu vurgular. Allah Teâlâ’nın rahmeti vasıtasıyla âlemi yaratıp meydana getirdiğini, lütfu vasıtasıyla onları “*Ben sizin Rabbiniz değil miyim?*”¹²⁴ hitâbıyla muhatap kıldığını, keremi vasıtasıyla işitme gücü, görme kabiliyeti ve kalb verdiğini, ihsânı vasıtasıyla konuşan bir dil ve maksadı anlama gücü lütfettiğini ifade eder. Kendisini bu kadar düşünen ve nice nimetler veren Rabbini tanımak ve sevmek şükrün

¹¹⁹ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 18.

¹²⁰ Bu hadis bazı eserlerde benzer lafızlarla yer almaktadır. Bkz: Mâverdî, *Edebü’l-dünya ve’l-d-Din*, trc. Ali Akın, (İstanbul: Temel Neşriyat ve Dağıtım, 1982), 375. Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, *Tefsîrü’t-Tüsterî*, (Beyrut: Dârü’l-kütübü’l-‘ilmiyye, 2002), 61. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/23600/58>

¹²¹ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 18.

¹²² Numan Külekçi - Turgut Karabey, *Erzurumlu İbrahim Hakkı Divan* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1997), 82.

¹²³ “O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların rabbidir. O, Rahmân’dır. O’nun huzurunda kimse söz söyleyemez.”

¹²⁴ *Kur’ân Yolu* (Erişim 19 Kasım 2024), el-A’râf 7/172.

bir göstergesi olarak kabul edilir. Yüce Allah Rahmân sıfatı gereği dünyadaki bütün varlıklara ihsân-ı rızık ile rahmet eder. Tüm rızıkları sahiplerine ulaştırır ve tevbe edenlerin tevbesini kabul ederek rahmetini ortaya koyar. Allah'ın (cc) Rahîm sıfatının özel mânevî bir sıfat olduğunu dile getiren müellife göre, Rahmân sıfatı onun içinde aşk erbâbı için aşk şarâbı gibidir. Aşk erbâbı, karar makamında ve ihtiyaç durumunda bu şarabı içerler. Şarabın etkisiyle ilâhî sarhoşluk yaşayan aşk erbâbı, manevi olarak yükselip huzura kavuşur ve matlûb-u hakîki ve maksûd-u aslî olan Allah'ı talep ederler. Sonra onlar zuhûr ve keşfte hoş denizlere dalmalarıyla Mevlâ'ya doğru seyr-ü sülûk ederler. Allah'a kavuştuklarında suyun içine katılmış tuz gibi eriyip benliklerini yok ederler, böylece vâcibü'l-vücûdu ispat ederler. Zîra yâr-ı kadîme kavuşmanın bu tasviri anlatımlardaki örnek ve şekillerin, tüm isim ve sıfatlarını ortadan kaldırdığını ifade eden müellif aşağıdaki beyitleri örnek verir:¹²⁵

Yine 'arz eyledi dilber yüzün kasr-ı celâliden
Yine nâlende şeydâyem şarâb-ı lâ-yezâliden
Hayâli nakşî canımda musâvver olalı gönlüm
Hep ismi resmi mahv etti bu tasvîr-i misâliden
Gel ey sâkî mey-i bâkî bana gel hüsnü bâğından
Ki iksîr-i hayât içem o fercâm-ı zülâliden¹²⁶

Benliğini yok edip yalnız Allah'a yönelen kâmil ruhlardan bahseden müellif, Nâziât Sûresi'nin 5. âyetinin¹²⁷ tefsirinde bu ruhlar üzerine kasem edildiğini belirtir. Allah'a duyduğu şevk ve muhabbet ile cezbelenen kâmil ruhlar yalnızca Cenâb-ı Hakk'a yönelmiştir. Allah'ın sonsuz sıfatlarını ve güzelliklerini tefekkür ederek O'nun zâtına ve makâm-ı vahdete sâlik olmuşlardır. Bu yüce ruhlar maddi alemle sınırlı beden kafesinde hapsolmaları sebebiyle tasarruflarında eksiklik yaşarlar. Ancak ebediyen beden kafesinden ayrıldıklarında kılıfından çıkarılmış keskin bir kılıç gibi olup tasarruflarında daha etkili ve güçlü olurlar. Öyle ki bazen insan rüyasında kâmil ruhları görüp onlardan yardım istediğinde bu ruhlar onların işlerini düzenleyip rehberlik ederler ve sıkıntılarını çözüp feraha çıkarırlar.¹²⁸ Bu bağlamda, veba hastalığından vefat eden bir cariyesini rüyasında gören efendisinin, ondan ahiret işlerini ve kurtuluşuna vesile olan amelleri

¹²⁵ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 41-42.

¹²⁶ Mehmed Yazıcıoğlu, *Muhammediye*, haz. Âmil Çelebioğlu, (İstanbul: Tercüman Yayınları, 1975), 803. Yazıcızade Mehmed'in "gözünden akan kanla" yazdığını söylediği "Kasidetü'n-İlahiyye" beyitleri.

¹²⁷ "Emri, uygun yol ve yöntemle yerine getirenlere!"

¹²⁸ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 50.

öğrenmek istemesinden bahseder. Cariye, kendisinin kurtuluşuna vesile olan ve Allah katında çok sevilen amellerinin, yaptığı tesbihatlar ve okuduğu salavatlar olduğunu dile getirir. Ayrıca, kalbindeki Allah sevgisinin, cehennem ateşini söndürdüğünü ifade eder. Çakmak taşında ateşin gizli olduğu gibi muhabbetullahın da her gönülde bulunduğu; ancak bu sevginin gizli olduğunu belirtir. Eğer insan beytü'l-haram ve kenzü'l-meram olan kalbini Allah'a yöneltirse kalbinde gizlenen sevgi ve ilâhî emirler açığa çıkar ve bu hallerin nuruyla kalbi aydınlanır. Kalbte bulunan ahlâk-ı zemîmeler, kin ve haset gibi kötü duygulardan arınan kalb nefsin kirlerinden arınıp saf hale gelir ve dünyayla ilgili zan ve hayallerden uzaklaşır. Eğer insan, nefs-i emmâresinin isteklerine söz geçiremezse, nefsin galebesi ve gafleti yüzünden kalbi zayıf düşer. Nefsânî istekler ve cismânî engellerle kuşatılan kalb harap olur ve muhabbetullahtan mahrum kalır. Zîra nûr-u tecellî ve muhabbet-i Mevlânın, ağıâr ile dolu olan bir kalbe nâzil olmayacağını ifade ettikten sonra Şemseddin Sivâsî'nin meşhur beytine yer verir.¹²⁹

Sür çıkar ağıâr-ı dilden tâ ezelden tâ ebede
Padişah konmaz sarâya hâne ma'mûr olmadan¹³⁰

Nefs-i emmârenin isteklerine yenik düşen ve kötü düşüncelerle kuşatılan kalb, ağıârdan temizlendikten sonra mârifetullah ile tamir edilir ve evrâd-ü ezkâr ile süslenir.

Yukarıda ifade edildiği gibi Yüce Allah'ın kasem ettiği kâmil ruhlara “*Yemin olsun, batmak üzere yükselenlere.*”¹³¹ âyetiyle de atıf yapıldığını vurgular. Bu âyette yüksek mânevî derecelere ve Allah'a kavuşmak için okun yaydan uzaklaşma hızı gibi evliyadan ayrılan kâmil ruhlara kasem edilmiştir. Zîra ârifi billâh olanların vücutları aşk-ı Mevlâ ve muhabbet-i Rasûlullahtan dolayı ilâhî bir yay olmuştur. Allah'ın daveti ulaştığında, ruhları okun hızla yaydan fırlaması gibi, bedenlerinden çıkıp amacına ulaşır. Müellif, özellikle evliyanın yüce konumu ve peygamberlerin en büyüğü olan Peygamber Efendimizin hatırına Allah'ın bu makamı bize kolaylaştırması için dua eder. “*Sâkin ve düzenli hareket edenlere.*”¹³² âyetiyle ebeden evliyâdan çıkan ve melekler âlemine gitmeye yönelen kâmil ruhlara kasem edildiğine işaret eder.¹³³

¹²⁹ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 51.

¹³⁰ Fatih Ramazan Süer, *Şemseddîn-i Sivâsî Dîvânı*, (İstanbul: H Yayınları, 2017), 82. (Orjinal metinde “Sür çıkar ağıârı dilden tâ tecellî ide Hakk” şeklinde geçmektedir.)

¹³¹ en-Nâziât 79/1.

¹³² en-Nâziât 79/2.

¹³³ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 52.

Muhabbetin, mârifet ve kurb kavramlarıyla ilişkisine değinen müellif, Nâziât Sûresi 26. âyetin¹³⁴ tefsirinde muhabbetle sehâvet arasındaki bağa dikkat çeker. İleride ayrıntılı olarak ele alacağımız sehâvetin çeşitlerinden biri olan ‘kalbin sehâveti’ni, dünya sevgisini kalbten çıkarıp, Allah ve Rasûlu’nün muhabbetini her türlü sevgiden üstün tutmak olarak tanımlar.¹³⁵

Tefsirde kalbin gıdası olarak zikredilen muhabbetullah, zikrullah ve fikrullah birbirine bağlı ve birbirini tamamlayan üç unsur olarak ele alınır. Kişi Allah’ı ne kadar çok zikrederse, kalbindeki Allah sevgisi de o kadar artar. Muhabbetullah, kişinin zikre yönelmesine ve Allah’a daha yakın olmasına yol açar. Muhabbetullah, zikir yolculuğunun başlangıcıdır ve kişiyi sürekli olarak Allah’ı anmaya sevk eder.

2.3. Zikir

‘Bir şeyi anmak, hatırlamak’ olarak ifade edilen zikir kalb ve dil ile yapılan olmak üzere ikiye ayrılır.¹³⁶ Bazı mutasavvıflara göre ise Allah’ı tesbih ve hamd etmek dilin zikri, Allah’a inanıp onun zât ve sıfatının hikmetlerini düşünmek kalbin zikri, Allah’ın emirlerini yerine getirip nehyettiklerinden sakınmak ise organların zikri olarak kabul edilir.¹³⁷ Serrâc ve Hücûrî zikir kavramını müstakil bir başlık altında ele almamış ancak eserinin farklı bölümlerinde konuya temas etmiştir.¹³⁸ Kelâbâzî ve Kuşeyrî ise zikir kavramını bir makam olarak ele alır. Kuşeyrî’ye göre zikir olmadan Yüce Allah’a ulaşmak mümkün değildir.¹³⁹

Osman Necâtî Efendi zikri mârifet, muhabbet, şevk, havf, zühd, tevâzu, tevbe ve cömertlik gibi birçok kavramla ilişkilendirir. Zikrin tanımında insanın mânevî yükselişine vesile olduğunu, kalbi tatmin ve teskin eden bir etkiye sahip olduğunu vurgular. Allah’ın kudretinin ve büyüklüğünün insanda oluşturduğu saygı ve korkuyu ifade etmek üzere celâl sıfatına değinir. Müellife göre zikir, kalblerin karakteristik özelliklerini dönüştürme ve geliştirme sürecinde kilit bir unsurdur.

¹³⁴ “Elbette bunda Allah’a itaatsizlikten korkanların alacağı büyük bir ders vardır!”

¹³⁵ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 74.

¹³⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, 181.

¹³⁷ Gazzâlî, *İhyâu ‘Ulûmi’-d-dîn*, 1/869.

¹³⁸ Serrâc, *el-Lüma*, 253, 401, 423. Hücûrî, *Keşfu’l-mahcûb*, 258, 381, 547.

¹³⁹ Kelâbâzî, *et-Ta’arruf*, 154. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 367.

Kalb huzuruyla yapılan zikri manevi derinlik kazandıran bir ibadet olarak tanımlayan müellif Nebe Sûresi 11. âyetin¹⁴⁰ tefsirinde bedenın gıdasının, hayvanlara kıyasla yeterli miktarda verilmesi gerektiğini ifade eder. Eğer kişi gece gündüz bedenın hizmetiyle meşgul olup ömür sermâyesini onun yoluna harcayarak mutlu olursa, ahirette menziline ulaşamaz ve pişman olur. Ancak kalp için durum farklıdır, kalbin gıdası ne kadar çok olursa o kadar iyidir. Kişi, kalbin gıdası olan zikrullah ve fikrullah ile kalbini donatıp süslemelidir ki ahirette gerçek sevgili ile buluşmaya vesile olsun.¹⁴¹ Bu bağlamda, kalp ile zikrin ilişkisini şöyle ifade eder:

“Zîra zikrullah mir’ât-ı kulûbdur...ve mûcib şûkr-ü yezdân ve mûris visâl-i dil-ü cândır... Ve zikrullah akvâ-yı a‘mâl ve eşed-i akvâldır ve kar‘-ı bâb-ı zü’l-celâldır ve sıfât-ı kulûb ve alâmet-i îmandır... Ve zikrullah nûr-u kulûb ve huzûr-u ervâhdır ve lezzet-i işbâ ve kuvvet-i ervâhtır ve cilâ-yı besâir ve nûr-i serâirdir... Ve zikrullah cilâ-i sudûr ve nûr-u ukûl ve hayât-ı kulûb ve likâ-ü mahbûb ve resm-i lisandır. Ve zikrullah ile iştigâl ıslah-bâl ve mâni‘-ü bâldır... Ve zikrullah gönülde surûr ve semeresi üns ve huzurdur. Ve zikrullah ile gönül her hadesten tâhir olup vech-i kadîm ona zâhir olur. Ve zikrullah kalbe nûr ve inâyettir ve rûha reşhâ ve hidâyettir... Ve zikri dâim olanın kalbi nâim olmaz ve Hakk’ı unutup lâhî olmaz. Ve zikredersen sâhî olma kalbin lisânına muvâfık olasın tâ kim zikrullah sende kâmil olsun.”¹⁴²

Osman Necâtî Efendi burada zikrin kalbi aydınlatan, arındıran, ona huzur ve şuur veren bir etkisi olduğunu vurgular. Cemâlullahı müşâhede etmeye vesile olan zikrullah her derdin devâsı olup Allah dışındaki şeylerin zikrini ise bir engel ve bela olarak görür. Bu bağlamda, “*Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım.*”¹⁴³ âyetiyle, Allah’ı zikredenlerin Allah tarafından zikredileceğine, Allah’ı unutanların ise kalplerinin kasvetleneceğine dikkat çeker. Zikrullahın kişide tam anlamıyla yerleşmesi için, zikreden kişinin kalbi ile dili arasında uyum olmalıdır. Zikrin irfân yolunun esâsı olduğunu belirten müellif onu mârifet ile doğrudan ilişkilendirerek ele alır.

“Ve zikrullah ‘umde-i râh-ı irfândır... ve miftâh-ı bâb-ı irfândır... ve zikrullah mûnis-i cân ve mûnis-i irfândır ve âdet-i ârif zikr-i mevlâ ve nisyân-ı mâsivâdır... ve zikrullah kimyâ-yı saadet ve semâye-i mârifettir. Ve zikrullah muhabbet-i câlib

¹⁴⁰ “Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık.”

¹⁴¹ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 15.

¹⁴² Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 16.

¹⁴³ el-Bakara 2/152.

olur ve gönle mâsivâyı koyup ona tâlip olur. Hatta ârifin ukûbete mübtelâ olması zikr-i Hak'tan munkatı' olmaıdır.”¹⁴⁴

Bu bilgiler ışığında zikrin faydalarının yanısıra ârifler üzerindeki etkilerinden de bahseder. Yüce Allah'ın kulunu zikir ve fikir ile meşgul edip huzurlu kılmasını kuluna olan sevgisinin bir işareti olarak değerlendirir. Ayrıca zikrullahın ahiret için en değerli azık, sırat üzerinde yol gösteren ve cehennem ateşine siper olan bir nur olduğunu dile getirir.

Yeryüzündeki herşeyin Allah'ı tesbih ettiğini ifade eden âyetle¹⁴⁵ kâinattaki her varlığı Allah'ı tanımaya götüren bir yolun var olduğuna işaret edildiğinden bahseder. Nebe Sûresi 32. âyetin¹⁴⁶ tefsirinde “Her bir âzânın bir zikri, her kulunun bir fikri vardır.”¹⁴⁷ sözüyle her bir uzvun yaratılışına uygun şekilde Allah'ı anarak veya O'na hizmet ederek insanın hakikat yolculuğuna katkı sağladığını vurgular. Her kulun kendi irfan yolculuğunda tecrübe ettiğı hal ve makam çerçevesinde Allah'a yönelik farklı bir anlayışı olduğunu belirtir ve kendi bakış açısıyla âzâların zikirlerini şöyle tasnif eder:

a. Ellerin zikri: Fakirlere yardım etmektir. Çünkü fakirlere yardım etmek ve din âlimlerine saygı göstermek melekleri ma'mur eder, şeytanı ise makhûr eder.

Müellif burada nefsin, insanı daima kötülüğe yönlendiren ve Allah'tan uzaklaştıran; şeytanın ise her fırsatta insanların bencillik, kibir, haset gibi duygularını körükleyen yapısını vurgular. Kişinin nefsî isteklerini bir kenara bırakıp başkalarına yardım etmesinin ve ilim yolunda olmasının şeytanın hoşuna gitmeyen davranışlar olmasına dikkat çeker.¹⁴⁸ Harun Reşid'in huzurunda muhaddislerden birinin “Adil bir emir toprak altında fetva vermez.”¹⁴⁹ hadisini okumasını örnek verir. Harun Reşid yaşanan olaydan sonra hadisin anlamını düşünür ve gerçeğı ortaya çıkarmak amacıyla adaletiyle meşhur olan bir hükümdarın kabrinin açılmasını emreder. Mezarı açtıklarında hâlâ yeni gömülmüş gibi duran taze etiyle karşılaşırılar. Hükümdarın kabrinin tâcında adaletli olmanın ve güzel işler yapmanın da bir nevi ellerin zikri olduğuna işaret eden bir yazı bulunduğundan bahseder.¹⁵⁰ Bu bağlamda Allah'ın rızasını kazanmak isteyen kişinin elini ve dilini doğru yönlendirmesi ve nefsinı eğitmesi gerektiğinin önemi vurgulanır.

¹⁴⁴ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 16.

¹⁴⁵ el-İsrâ 17/44.

¹⁴⁶ “Bahçeler, üzüm bağları...”

¹⁴⁷ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 34.

¹⁴⁸ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 34.

¹⁴⁹ Hadisin kaynağı tespit edilememiştir.

¹⁵⁰ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 34-35.

b. Ayakların zikri: Din âlimleri ve sâlih fakirleri ziyaret etmektir. Müellif, Peygamberimizin iki hadîs-i şerifi üzerinden konuyu izah eder. İlki “Bir kimse, âlimin arkasında iki adım kadar yol alsa, âlimin yanında iki saat kadar otursa veya ondan dini meselelerle ilgili iki kelime işitse onun için iki cennet vacip olur.”¹⁵¹ hadisi, ikincisi ise “Bir kimse, fakirleri ziyaret etmeyi amaçlayarak yetmiş adım kadar yol alsa Allah zü’l-celâl onun bir adımı için bir kabul olmuş hac sevabı yazar ve ihsân eder.”¹⁵² hadisidir. Tasavvufî literatürde “salih fakirler” terimi genellikle Allah dostu dervişler için kullanılmaktadır. İlim ehli ve Allah dostları her an Allah’ı zikir halinde olduklarından onların meclislerine katılanlar o meclisin feyz ve bereketinden istifâde ederler. Zikir bir kişinin diliyle veya kalbinden Allah’ı anması olarak tanımlanabilir. Ancak aktarılan hadislerde zikirde yalnız dilin değil bütün vücudun katılımının da önemini vurgulanmaktadır. Bu bağlamda insanın Allah’a yönelme amacıyla attığı her adım zikir kabul edilir ve Allah’ın rızasını kazanmaya vesile olur. Dolayısıyla ilim ehlini ve Allah dostlarını seven ve onları rehber edinen kişiler iki cihanda da kurtuluşa erer.¹⁵³

c. Kulakların zikri: Allah kelâmını işitmektir. Müellif, “Sizler Kur’ân’ı dinleyin ve onun dinlenmesini bir ganimet bilin. Kur’ân-ı Kerîm sizlerden ayrılmadan önce bu fırsatı değerlendirin.”¹⁵⁴ hadisi üzerinden Kur’ân’ın bir topluluktan ayrılmasını açıklamaktadır. Kur’ân’ın yerine beyitler ve ibadetin yerine eğlenceler geçtiğinde; çocuklar cami kapısına gelip “Elleri kıpırdamayan yaşlılar buraya girip uyurlar.” diyerek namazı hatırlamaz hale geldiğinde Kur’ân’ın dünyadan ayrılmasının gerçekleştiğini ifade eder. Bu bağlamda, Kur’ân ve ibadetlerin yerini dünyevî meşgalelerin almasıyla ve toplumun dini değerlerden uzaklaşmasıyla birlikte toplumda manevi bir çöküş yaşanacağını dile getirir. Kur’ân okumanın ruha huzur ve sükûnet verdiğini şu beyitlerle ifade eder:¹⁵⁵

Câna râhat isen her seher Kurân’a bak
Câna cânân ister isen her seher Kurân’a bak.¹⁵⁶

¹⁵¹ Abdülkâdir el-Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakati'l-Hanefiyye*, 2/644 (No: 1046). <https://shamela.ws/book/1163/1205>

¹⁵² Süyûtî, *Cem'u'l-Cevâmî*, thk. Muhtar İbrahim el-Haic vd. (Kahire: el-Ezher, 2005) 10/234 (No: 23341/4845). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/127677/7523>

¹⁵³ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 36.

¹⁵⁴ Hadisin kaynağı tespit edilememiştir.

¹⁵⁵ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 36.

¹⁵⁶ Ali Birinci, “Mahalle Mektebine Başlama Merasimi ve Mektep İlahileri”, II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1982), 4/40.

d. Gözlerin zikri: Allah korkusundan dolayı ağlamaktır. Osman Necâtî Efendi bir hadîs-i şerîfte bahsedilen Allah katında değerli olan iki damla üzerinden konuyu izah eder. Birincisi, günahını düşünerek Allah korkusuyla dökülen gözyaşı damlasıdır. Burada insanın günahlarını ölümcül bir zehire, gözyaşlarını ise panzehire benzetir. Günahları Allah'tan uzaklaştıran ve kalbi karartan bir zehir olarak görür. Gözyaşı dökmek ise kalbin Allah'a yönelmesiyle birlikte pişmanlık, acizlik, saygı gibi hislerin dışavurumu olarak derin bir teslimiyetin göstergesidir. Aynı zamanda samimiyetin de göstergesi olan gözyaşı günahlardan arınma, kalbin Allah'a yaklaşması ve sevginin bir ifadesi olarak derin bir anlam taşır. İkincisi ise dinin izzetini ve ilâ-yı kelimetullahı sağlamak için gazâ yolunda dökülen kan damlasıdır. Allah yolunda yapılan cihadın en şerefli ibadet olup affa vesile olacağından ve rahmeti çekeceğinden bahseder. Kıyamet gününde âlimlerin mürekkebiyle şehitlerin kanının birbirine denk tutulacağı hadisini zikreder.¹⁵⁷

e. Kalbin zikri: Dünyevî şeylerden yüz çevirmektir. Çünkü kim dünyadan yüz çevirir ve ondan uzaklaşırsa, o kişi Mevlâsına yönelip rağbet eder. Allah Teâlâ da o kişinin her işine yardım eder, ona mârifetini bahşeder. Peygamberlerin huzurunda onu saygın kılar, ondan razı olur ve makamını cennet bahçesi yapar. Ancak kim Mevlâsını unuttur, zikir ve fikirden uzaklaşır, dünyaya ve dünya ehline tamamen meyleder ve onlara muhabbet besler, nefsine tâbi olup hevâsına uyarsa Allah zü'l-celâl ondan yüz çevirir. Allah o kişiden inâyetini geri alır, onu nefsine bırakır, ona kahr ve gazap eder; bu kişi dünyada ancak nasibini alır âhirette ise onu cehennem ateşine odun yapar.¹⁵⁸

Müellif, dünyaya meyleden kişilerin hazin sonunu meşhur Bel'am b. Bâûrâ kıssası¹⁵⁹ üzerinden açıklamaktadır. Hz. Mûsâ (a.s.) döneminde tanınan Bel'am bin Bâ'ûrâ, Allah dostu olarak yüksek makamlara ve evliyâ makâmına ulaşmış önemli bir zâttır. Ancak Bel'am, dünyaya ve dünya ehline duyduğu ilgiden dolayı Hz. Mûsâ (a.s.)'a isyan edip karşı gelmiştir. Bu isyanının ardından, Allah Teâlâ ona kahr etmiş, onun sahip olduğu mârifeti ondan almış ve huzurundan bir köpek gibi kovarak uzaklaştırmıştır. Osman Necâtî Efendi, A'raf Sûresi'nin 176. âyetindeki onun durumu köpeğin haline benzer

¹⁵⁷ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 36.

¹⁵⁸ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 36.

¹⁵⁹ Literatürde el-A'râf Sûresi'nin 175 ve 176. âyetlerinde bahsedilen kişinin, Tevrat'ta da ismi geçen Bel'am b. Bâûrâ olduğu yönünde bazı görüşler bulunmaktadır. Âyetlerden önce Hz. Musa ve İsrailoğulları'ndan bahsedilmesi bu görüşü desteklemektedir. Bk. Ömer Faruk Harman, "Bel'am b. Bâûrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 390.

ifadesiyle kastedilen kişinin Bel'am olduğunu ve âyette onun halinin beyân ve temsil edildiğini söyler.¹⁶⁰

Başlangıçta Bel'am'ın vaaz verdiği mecliste on iki bin kişi, onun ağzından çıkan ilhâmât-ı rabbaniyeyi yazarken; dünyevî şeylerin peşine düşüp su-i hâl üzere olan, bu âlemin sahibi ve sâniî yoktur, şeklinde sapkın görüşler ortaya koyanların ilklerinden olmuştur. Müellif bu durumdan Allah'a sığınarak kıyamet gününde Yüce Allah'ın, Bel'am'ı Ashâb-ı Kehf'in köpeği kıtmîrin şeklinde nâra, kıtmîri de insan şeklinde nûra göndereceğini ifade eder. Tasavvufta dünya malına, makam ve mevkiye önem vermeme; çokça ibadet etme ve hayırlı işlere yönelip zikirle meşgul olma zühdün göstergelerindendir. Zühd zâhirî anlamda bir arınma sağlarken, zikir bâtınî anlamda kalbin Allah'a yönelmesini sağlar. Mümin zühd ehli olarak asıl gayretini ahiret için göstermeli ve dünyaya meyleden âlim ve salih kişilerin hangi belalara düştüğüne bakarak ders almalıdır. Akıllı mümin, dünya onu terk etmeden önce kendisi dünyayı terk eden; kabre girmeden önce ise amellerini düzenleyip, yerine getiren kişidir. Çünkü kabir, bir yalnızlık yeridir ki burada tek dost mârifetullahtır.¹⁶¹

f. Dilin zikri: Kur'ân'ı okumak ve sürekli zikirdir. Müellif, Yüce Allah'ın “*Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur.*”¹⁶², “*Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam rabbini zikret, gafillerden olma!*”¹⁶³, “*Namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder. Allah'ı anmak her şeyden önemlidir.*”¹⁶⁴ ve “*Allah'ı çokça anınız.*”¹⁶⁵ âyetleriyle kullarına lütufta bulunduğunu, devamlı yapılan zikrin ilham kapısı ve tam bir huzura kavuşmanın sebebi olduğunu ifade eder. Rasûlullah'ın (s.a.v.) “*Ey sahâbe topluluğu! Amellerinizin Allah katında en değerlisi ve en üstünü, derecelerin en yükseği sizin altın ya da gümüş sadaka vermenizden daha güzeli Allah'ı zikretmektir.*”¹⁶⁶ hadisini aktararak zikrullahı en tesirli amel ve mârifet kapısının anahtarı olarak değerlendirir. En faziletli zikir, kalb huzuruyla ve gizliden lâ ilâhe illallah sözüdür. Zikrullah kalblerin nuru, ruhların lezzeti ve kuvvetidir. Kul eğer Mevlâ'sını tevâzu yoluyla zikrederse, Allah da onu cömertliğiyle zikreder. Eğer

¹⁶⁰ Bu hikâye için bk. Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, 440.

¹⁶¹ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 37.

¹⁶² er-Ra'd 13/28.

¹⁶³ el- A'râf 7/205.

¹⁶⁴ el-Ankebût 29/45.

¹⁶⁵ el-Enfâl 8/45.

¹⁶⁶ Hadis benzer lafızlarla geçmektedir. bk. Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, thk. Maher Yassin al-Fahl (Şam-Beyrut: Dar İbn Katheer Basım, 2007), 398 (No: 1441). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/2348/1586>

Rabbini itaat ile zikrederse, Mevlâ onu cennetiyle anacaktır. Eğer Allah zü'l-celâli yeryüzünde zikrederse, Allah zü'l-kerem onu yerin altında zikreder. Kalb sultanı ve lisan tercümanı olan kişinin, hikmet sahibi olan Allah'ı kalb ve diliyle zikretmeyişi, aslında yaratılış amacını unutmasındandır. Bu durumda dil, evrâd-ü ezkârın mahalli olup kötü ve yalan sözlerin yolu değildir.¹⁶⁷

g. Ruhun zikri: Allah'a kavuşma şevki ve Allah'ın rızasını kazanmaktır. Bu konu, 'şevk' başlığı altında ayrıntılı olarak incelenecektir.¹⁶⁸

Osman Necâtî Efendi organların zikrini ele alırken müminin uzuvlarını sadece Allah'a yöneltmesine ve O'nun dışındaki meşguliyetlerin terk edilmesine işaret eder. Dünyevi zevklerin geçici olup sınırlı mutluluklar sunarken, Allah'ı sevmenin bir göstergesi olan zikrin kalıcı ve ahireti de kapsayan sonsuz bir mutluluk vereceğini vurgular. Bu bağlamda Nâziât Sûresi 33. âyetin¹⁶⁹ tefsirinde, dünyevî zevklerin peşinden gittiği için kalbi hasta olan bir kişinin ilm-i rabbânî, zikrullah ve fikrullah yoluyla kalbine şifa bulma imkânı varken bu yola yönelmemesini eleştirir. Kalbi hasta olan kişi, dünyevî meşguliyetlerle ilgilendiği için kötü arzu ve isteklerin etkisi altında kalır ve kötü nitelikler onu kuşatır. Gaflet bataklığında gönlü ve kalbi helak olur, ebedî saadetini kaybetmesine yol açar. Çünkü fânî şeylerle elde edilen bütün geçici lezzetler, ölümle kesilir ve yok olur. Ancak mârifetullah ve muhabbetullahın lezzetinin kalbte kalıcı olduğunu belirtir. Bu durumda mümin, yalnız kalıcı olanı tercih edip dünyanın kirlerinden uzaklaşarak en değerli ilim olan mârifetullaha ulaşabilir.¹⁷⁰

Müellifin kalbin şifası olarak ifade ettiği zikir, insanda takvâ duygusunun güçlenmesine de yardımcı olur. Allah'ı sürekli hatırlama ve O'na yakınlaşma çabası içinde olan kişi Allah'ın emirlerini tam olarak yerine getirip yasaklarından kaçınmaya çalışır.

2.4. Takvâ

Takvâ kavramı 'sakınma ve korunma' anlamı içermesi sebebiyle kıyamet, cennet ve cehennem konularıyla doğrudan ilişkilidir.¹⁷¹ Nebe ve Nâziât Sûreleri'nde kıyamet günü ve ahiret hayatına dair yapılan uyarılar takvânın önemini vurgulamaktadır. Zîra takvâ insanı o dehşetli günün sıkıntılarından, cehennem azabından ve hesap gününün

¹⁶⁷ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 37.

¹⁶⁸ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 38.

¹⁶⁹ "Hepsi sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için."

¹⁷⁰ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 82.

¹⁷¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 537.

korkusundan koruyarak cennete girmesine ve ebedî saadete ulaşmasına vesile olur.¹⁷² Serrâc ve Hücvîrî takvâyı müstakil bir başlık altında ele almamakla birlikte eserlerinin farklı bölümlerinde bu kavrama değinmiştir.¹⁷³ Kelâbâzî'nin makam olarak ele aldığı kavrama Kuşeyrî makamlar ve haller bölümünde yer vermektedir. Kuşeyrî takvânın çeşitli şekilleri bulunduğundan bahsetmektedir. Avamın takvası şirke düşmekten, havâssın takvası günah işlemekten, evliyânın takvâsı ameli sevap kazanmak için vesile bilmekten, nebilerin takvası ameli kendilerine nisbet etmekten korunmak suretiyle gerçekleşir.¹⁷⁴

Osman Necâtî Efendi, tefsirinde takvâ kavramını çeşitli boyutlarıyla ele alarak bu kavramın derinliğini ortaya koymaktadır. Takvâdan bahsederken muttakî, ehl-i takvâ, takvâ libası ve takvâ hüllesi gibi terimlere yer vererek takvânın farklı açılardan anlamını açıklamaktadır. Özellikle 'takvâ libası' ifadesini sıkça vurgulayan müellif bu terimin kalpteki takvânın dışı, bedene ve organlara yansıyan bir hali olduğunu ifade eder. Takvâ libası mümini bir kalkan gibi kuşatarak onu manevi tehlikelerden koruyan bir özellik taşımaktadır. Bu bağlamda müellif takvâ ve zikir arasındaki güçlü bağa vurgu yapmakta, organların zikrine riâyet eden kişinin takvâ libası kuşanarak ebedî saadete erişeceğini ifade etmektedir. Ayrıca zikri müminin kalbindeki takvâyı pekiştiren ve güçlendiren bir unsur olarak değerlendirmektedir. Kıyâmetin zâtında korku ve sıkıntılar barındıran büyük bir gerçeklik olduğunu belirten müellif Nebe Sûresi 3. âyetinin¹⁷⁵ tefsirinde kıyâmetin hakikati üzerine düşüncelerini serdettikten sonra Allah Teâlâ'nın ba's ve kıyamet hakkındaki açıklamalarına dikkat çekmektedir. İnsanlar kıyamet hakkında tam bir bilgiye sahip olsaydı veya dünyadayken kıyametin zorluklarını ayne'l-yakîn görmüş olsaydı dünya işlerinden elini çekip ömrünü ahireti îmar etmeye adan ve mahşerde takvâ libasıyla bulunurlardı. Bunun yanı sıra eğer günahlarının boyutlarını bilmiş olsaydılar azaptan kurtulmak için yüzünü Allah'ın yüce zatına çevirir ve nefislerini azaptan kurtarmak için acele ederlerdi.¹⁷⁶

¹⁷² Süleyman Uludağ, "Takvâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/484.

¹⁷³ Serrâc, *el-Lüma'*, 23, 66, 254. Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, 237, 248, 252.

¹⁷⁴ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 148. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 243.

¹⁷⁵ "Hakkında ayrılığa düştükleri..."

¹⁷⁶ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 6-7.

Nebe Sûresi'nin 32. âyetinin¹⁷⁷ tefsirinde takvâ sahiplerinin vasıflarını zikretmektedir. Onlar dünyada bedenlerini Hak yolunda ve tahsil-i mârifetullah uğrunda sarf ederek dünya lezzetlerinden uzak durur ve ömürlerini tıpkı ağaçların meyve vermesi gibi çeşitli ibadetlerle geçirirler. Kalblerinden masivâyı çıkarıp kendilerini Allah'a teslim eder ve insanlardan yüz çevirerek O'na yönelirler. Bu davranışları neticesinde âhirette meyve ağaçları ve nehirlerle dolu olan cennet yurdunda Allah'a kavuşarak mutlu olmayı hak ederler.¹⁷⁸

Kur'ân-ı Kerîm'de takvâ sahibi müttakî ve takî olarak zikredilirken takvâ yönünden daha önde olana etkâ denilmesi takvânın kendi içinde dereceleri olduğunu göstermektedir.¹⁷⁹ Müellif de takvânın üç derecesi olduğunu ifade etmektedir. Birincisi ednâ yani en düşük derecesi küfürden uzak durmak ve azâbın geleceği yerlerden kendini korumaktır. İkincisi evsat yani orta derecesi günahın küçük ve büyüğünden korku duymak ve kaçınmaktır. Üçüncüsü ise âlâ, en yüksek derecedir. İnsanın kendini tamamen Allah'a teslim etmesi ve kalbinden her türlü dünyalık şeyleri, yani mâsivâyı çıkarmasıdır. “*Allah'a karşı gereği gibi saygılı olun.*”¹⁸⁰ âyetiyle bu dereceye ile işaret edilmiş ve gerçek takvânın göstergesi kabul edilmiştir. Takvâyı derinlemesine ele alan Osman Necâtî Efendi takvânın alâmetlerini üç madde ile açıklamaktadır:

a. Kötülerle dost olmaz ve sohbet dahi etmez. Zîra kötü dost, anne-oğul ilişkisinden daha güçlüdür. Kişinin hem dünyasını hem de ahiretini mahvedebilir ve şer yoluna düşmesine sebep olabilir. Annenin doğum sırasında yaşadığı acı geçici bir sıkıntıdır. Doğum acısı sona erdikten sonra annenin sevgisi ve ilgisiyle şefkat ve bakım duyguları gelir. Ancak kötü dost, sevgi, güven ya da sadakat gibi duygusal bağlardan yoksundur, dolayısıyla verdiği zarar da daha büyük ve kalıcıdır.

b. Helal rızık isteyip şüpheli rızık ile yaşamaz ve harama düşmemek için şüpheye sebep olan yollara yönelmez. Bu durumla ilgili olarak, “*Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır; sakın bu sınırlara yaklaşmayın.*”¹⁸¹ âyeti buyurulmuştur.

c. Diline sahip çıkıp onu yalan yola sevk etmez. Zîra dilin yaratılışının hikmeti, Allah'ın yüce zatına hizmet etmesi ve sürekli Allah'ı anması içindir.¹⁸²

¹⁷⁷ “*Bahçeler, üzüm bağları...*”

¹⁷⁸ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 34.

¹⁷⁹ Uludağ, “Takvâ”, 39/485.

¹⁸⁰ Âl-i İmrân 3/102.

¹⁸¹ el-Bakara 2/187.

¹⁸² Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 34.

Müellif bu niteliklere sahip olanları Nebe Sûresi 35. âyetin¹⁸³ tefsirinde muttakîler olarak zikretmektedir. Muttakilere vad edilen cenneti içinde doğal nitelikleri bozulmamış su, süt, şarap ve bal ırmakları bulunan bir yer olarak anlatan “*Rabbine itaatsizlikten sakınanlara vaad edilen cennetin temsili şudur: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzölmüş bal ırmakları bulunan bir bahçedir. Onlar için ayrıca orada her meyveden mevcuttur, üstelik rablerinden bir de bağışlama lütfu. Şimdi bunlar, ateşte devamlı kalan, bağırsaklarını parçalayan kaynar su içirilen kimseler gibi olur mu hiç?*”¹⁸⁴ âyeti üzerinden tasvir eder. Bu ırmaklardan içenler çeşitli lütuf ve lezzetlere gark olur, cennette müşâhede ve muhabbet dışında fazîlet kabul etmezler. Âyet bağlamında Kâ'b el-Ahbâr'ın cennet ehline dair aktardığı rivâyete değinir. Dicle nehrini cennet ehlinin su ırmağı, Fırat nehrini süt ırmağı, Mısır nehrinin hamr ırmağı, Seyhun nehrini asel ırmağı olarak tanımlar. Bu dört nehrin Kevser Sûresi'nde övülen kevser nehrinden taksim olunduğuna işaret ederek her bir nehrin cennetteki farklı lezzetleri ve nimetleri temsil ettiğini belirtir. Osman Necâtî Efendi'ye göre müminin kalbinde ilâhî feyiz dört sûrette ortaya çıkmaktadır. Kişi mânâ âleminde sütü içerse bâtın ilmine nâil olur; su içerse şariat ilmi ihsan olunur; hamr içerse kemâl ilmine nâil olur; bal içerse vahiy yolunda âlim olur. Mükemmel sûretlerin mana rehberi olduğuna dayanarak nehirlerden kastedilenin hakikat ehlinin kapları olduğunu ifade eder. Bu nehirler, çeşitli ilâhî bilgileri ve hikmetleri kapsayan yüce birer kaynağı temsil etmektedir. Ancak bu nehirlerin hakikati insan aklı tarafından tam olarak idrak edilemez.¹⁸⁵

Mezkûr sûrenin 36. âyetinin¹⁸⁶ tefsirinde vâcibü'l-vücûd olan Allah'ın hâlis kulları için had ve nihâyetinin olmadığını dolayısıyla ihsan ve lütfunun da sınırsız olduğunu vurgular. Allah'ın lütuf ve rahmetine yönelen kimseler Allah'a kavuşma, huzura erme ve cehennem ateşinden kurtulma ile müjdelenmiştir. Ayrıca takva ehli için hazırlanmış cennet bahçeleri, mânâ ağaçları, yüce hakikatler, mârifet ve muhabbet şaraplarıyla dolu manevi kadehler ve daha birçok lütuf bulunmaktadır. Muttakiler muhabbet şarabını içtiklerinde batıl sözleri, nefsî ihtiyaçları ve şeytânî vesveseleri işitmezler.¹⁸⁷

¹⁸³ “Orada ne boş bir söz ne de yalan işitirler.”

¹⁸⁴ Muhammed 47/15.

¹⁸⁵ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 40.

¹⁸⁶ “Bunlar rabbinin bol bol lutfettiği karşılıktır, bağıştır.”

¹⁸⁷ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 41.

Nâziât Sûresi 41. âyetin¹⁸⁸ tefsirinde Allah'ın himayesi dışında hiçbir himayenin olmadığı günde Allah'ın yedi çeşit kimseyi kötülüklerden koruyacağını vadettiği hadisteki yedi çeşit insandan birinin ibadet amacıyla kalbi mescitlere bağlı olan kişi olduğunu beyan etmektedir. Kalbi mescitlere bağlı olan kişiler ile işaret edilenlerin takva sahipleri olduğunu vurgular. Takva sahipleri kıyamet günü Allah'ın özel koruması altında olacaklardır. Takvâ ehline Rasûlullah'ın mescidinde ibadetle meşgul olan ve dünya nimetlerinden uzak duran ashâb-ı suffeyi örnek gösterir. Onlar tıpkı çöldeki arıların sesi gibi kalb-i selîm üzere evrâd, zikir, salavat ve istiğfar ile meşgul olurlar. Yedi çeşit insandan biri de Allah rızası için birbirlerini seven ve bu amaçla bir araya gelip ayrılan kişilerdir. Müellif, “*Allah’a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır.*”¹⁸⁹ âyeti gereğince yalnız Allah'ın rızasını arayan takvâ sahiplerinin birbirlerine yardım edip, sadakatlerini açıkça göstereceklerini beyân etmiştir. Takvâ ehlinin hüllesi, onların birine duyduğu muhabbettir ve ahirette düşmanlığa dönüşmez. Allah için birbirini seven ve ömrünü bu sevgide tüketen kişiler, ahirette birbirine şefaât eder ve mutlak affi isterler. Âyet ve hadislerde zikredildiği üzere Yüce Allah, takvâ ehline karşı muhabbet ve merhametlidir ancak genç muttakîye muhabbeti diğerlerine muhabbettinden fazladır. Cömertlere muhabbet eder ancak fakir cömerte muhabbeti diğerlerinden fazladır. Bu bağlamda cimrilik, kötü ahlakın başı olup Allah'ın kınadığı ve takvâ ehlinin nefret ettiği bir özellik olarak kabul edilir.¹⁹⁰

Osman Necâtî Efendi takvânın derecelerini açıklarken havfî takvânın önemli bir unsuru olarak ele alır. Takvâ, esasen Allah'ın emirlerine uyup yasaklarından kaçınmakla ilgili bir durumdur. Havf, bu duruma yardımcı olarak kişiyi günahlardan uzak tutar ve Allah'ın rızasına yönlendirir.

2.5. Havf

Sözlükte ‘korkmak, kaygılanmak’ gibi anlamlara gelen havf kavramı “insanın korku, zan ya da bilgiye dayanan bir işareten yola çıkarak başına istenmeyen birşeyin gelmesini beklemek” olarak tanımlanmaktadır.¹⁹¹ Serrâc havfî haller başlığı altında ele alırken¹⁹² Kelâbâzî ve Kuşeyrî makam olarak değerlendirmektedir. Kuşeyrî’ye göre kulun Allah

¹⁸⁸ “*Onun barınağı da şüphe yok ki cennetin ta kendisidir.*”

¹⁸⁹ Ez-Zuhruf 43/67.

¹⁹⁰ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 91-94.

¹⁹¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 168.

¹⁹² Serrâc, *el-Lüma*, 59.

Teâlâ'dan korkması kendisini dünyada veya ahirette cezalandıracak diye korkması şeklinde olur. Zîra Allah Teâlâ kullarının kendisinden korkmalarını farz kılmıştır. Bir sûfinin dilinden ifade ettiği üzere korkunun havf, haşyet ve heybet gibi çeşitli mertebeleri bulunmaktadır. Havf imanın şartından, haşyet ise ilmin şartından sayılmaktadır.¹⁹³ Hücvîrî takvâyı müstakil bir başlık altında ele almamakla birlikte eserlerinin farklı bölümlerinde bu kavrama değinmiştir.¹⁹⁴

Osman Necâtî Efendi havfı kıyamet halleri üzerinden ele alır. Havf kavramını aynı ya da yakın anlam içinde olduğu haşyet, hazer ve takvâ kavramlarıyla birlikte kullanır ve haşyetin temelinde mârifetullah olduğunu belirtir. Havfullahı tüm ibadetlerin başı kabul eder. Havfın mârifetullah ile ilişkisini Peygamberimiz (s.a.v.) kıyamet hallerinden bahsederken sahabenin çeşitli şekillerde etkilenmesi üzerinden izah eder. Sahabeden mârifet-i ilâhiyyesi fazla olanın bilgisi oranında havfının da arttığına değinir. Kıyamet hallerinin dehşetinden dolayı bazı sahabelerin şaşkınlık ve korku içinde dağlara kaçtığını bazılarının da mübârek gözlerinden yaşlar akıttığını anlatır. Müellif havfullahtan akan gözyaşları ile gözlerin zikrine atıf yapmıştır. Müminler sahabeyi örnek alarak bütün organlarıyla Allah'a yönelmeli, hayatını Allah'ın emirlerine korku, saygı, iffet ve istikametle uyarak sürdürmeli ve ibadetlerini sürekli artırarak devam etmelidir.¹⁹⁵

Nebe Sûresi 21. âyetin¹⁹⁶ tefsirinde kıyamette gerek mü'min gerek kafir herkesin cehenneme uğrayacağından sadece mü'min olanların cehennem üzerinden süratle geçeceğinden bahseder. Azaba karşı ancak Allah korkusundan akan gözyaşlarının ve salih amellerin fayda vereceğine değinir. Bu bağlamda, Mâlik b. Dînâr'ın kabristanda gezerken defnedilen birinin arkasından hüznle ağlandığını görmesi üzerine müridlerine bıraktığı vasiyeti aktarır. Mâlik müridlerine kendisini tabuta koymadan ayağına bir ip takıp yüzüstü sürüyerek kabristana götürmelerini vasiyet eder. Kıyamet günü kabirden başını kaldırdığında siyah mı beyaz mı, amel defterim sağdan mı verilmiş soldan mı, sevaplarım mı ağır gelecek günahım mı, cehennem yoluna mı yoksa cennet yoluna mı sevk edileceğini düşünürken derin bir ah edip ruhunu teslim eder. O sırada gayb âleminden bir ses helak olmaktan kurtulduğunu ve rahmet-i Rahmân'a vâsıl olduğunu müjdeler. Osman Necâtî Efendi Mâlik b. Dînâr'ın kıyamet hakkında Allah'a karşı

¹⁹³ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 147. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 263-265.

¹⁹⁴ Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb*, 193, 222, 229.

¹⁹⁵ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 6-7.

¹⁹⁶ “Şüphesiz, azgınlar için barınak olan cehennem pusu kurup bekleme yeridir.”

duyduğu derin korku ve endişe üzerinden kendi korkusunu dile getirerek şöyle dua eder: *“İlahi Ya Rabbi, biz günahkarları son nefeste geniş lütuf ve engin keremine mazhar kılıp ruhumuza ‘Rabbine dön’ nidasıyla kazâ-i melekûtta hitâb-ı ceberûta tayerânı müyesser eyle.”*¹⁹⁷

Mâlik b. Dînâr kıssasında havf ve recâ duygusunun mü'minin kalbinde dâimâ bulunması gereken bir kulluk dengesi olduğunu vurgulanır. Mümin, ahiretini düşünürken nefsinin hatalarıyla yüzleşerek ilahi adalet neticesinde gazaba düşer olma korkusu ve Yüce Allah'ın merhametine ve mağfiretine nâil olma ümidi arasında olmalıdır. Bu bilinçte olan mümin, ömrünü salih amellerle geçirerek her nefesini Allah yolunda tüketmeye gayret etmelidir. Salih ameller işlendikçe ümit kapısı aralanır.

Nebe Sûresi 26. âyetin¹⁹⁸ tefsirinde, insanın salih ameller işleyip ve kötülüklerden uzak durmasının hikmetinin kıyamette bağışlanmasına vesile olacağı zannıyla olduğunu ifade eder. Fakat bir kimse ahirette işlediği ameller üzerine cezalandırılacağını inkâr ediyorsa nefis ve hevâsına uyup ömrünü helak etmekten havf ve hazer eylemez; salih ameller yapmaya ve mârifetullahı öğrenmeye gayret göstermez. Bu sebepten dünyada ve ahirette şirkten daha büyük ve çirkin bir günah olmayacağını vurgulayarak küfür üzere olanların niyetlerine uygun şekilde cezalandırılmalarının âdet-i ilahiyye olduğunu beyân eder. Ahirette hesaba çekilmeyi ummayanların münkir olarak dirilmekten korku duymacağını, günahlar üzerinde cesur olacağını ve günden güne kötü fiilleri yapmakta gayretli olacağını belirtir. Bir kimsenin kalbinde ahiret korkusu varsa elbette mümkün olduğu kadar günahlardan uzak durur. Allah Teâlâ ahirette küfür üzere olanların fiillerini açıklayarak düşüncelerinin kötülüğünü beyan eder ve onların inkâr ve yalanlamaları sebebiyle kıyamet ve pişmanlık gününde şiddetli bir cezayla cezalandırılacaklarını bildirir.¹⁹⁹

Müminin kalbinde havf ve recânın dengeli bir şekilde bulunması, imanını koruması açısından önemlidir. İki duygudan hangisi azalırsa küfür tehlikesi ortaya çıkar. Havf olmayan insan nefsinin esiri olur küfre düşer, recâsı olmayan insan da ümitsizliğe kapılır ve Allah'ın merhametini küçümsediği için küfre düşer.

¹⁹⁷ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 29-30.

¹⁹⁸ “...uygun bir karşılık olarak...”

¹⁹⁹ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 32.

Osman Necâtî Efendi havf kavramını Nâziât Sûresi tefsirinde de gündeme getirir. 5. âyetin²⁰⁰ tefsirinde havf ve recâ dengesini sağlayamayan insanların rüyasında kâmil ruhlardan yardım istediğine ve bu ruhların da onların problemini çözdüğüne değinir. Rüyasında Bişr el-Hâfi'yi gören bir kişi ona Allah katında hangi amel ile kurtuluşa erdiğini sorar. Bişr de Allah korkusuyla döktüğü gözyaşları sayesinde kurtulduğunu dile getirir. Müminde taşıdığı korku nefesine hâkim olmasını, kötülüklerden sakınmasını ve ilahi rızâyâ ulaşma çabasında samimi olmasını sağlar. Dünyada Allah'a havf ve sadakatle bağlı kalanlar ahirette Allah'ın affi ve rahmetiyle karşılaşır ve böylece gerçek huzura kavuşur.²⁰¹ Mezkûr sûrenin 19. âyetin²⁰² tefsirinde Allah'ın Hz. Mûsâ'yı üzerine vâcib olan görevleri yerine getirmeye ve yasak olan şeylerden kaçınarak Allah'tan korku ve haşyet duymaya yönlendirmesinden yola çıkar. Allah'ı tanımayan insanın korkusu ve haşyeti olmadığından, önce mârifetullah'a yönlendirdiğini, ikinci olarak da Allah korkusunu zikrettiğini ifade eder.²⁰³

Tefsirde mârifetullah ve havfullah nimetlerin sonu, en şerefli hikmet ve en yüce adalet olarak tavsif edilmektedir. Havfullahı terk ederek dünyaya meyletmek, âhiretten uzaklaşmak, nefs-i emmârenin isteklerine uymak en büyük hatalardandır. Bu bağlamda, Rabbinin huzurunda hesap vermekten korkan ve bundan ötürü nefesine kötü arzuları yasaklayanların barınağı cennet olacaktır. Müellife göre bu kişiler mebdde ve meadî düşünerek hesap günü Allah'ın huzurunda durmaktan korkar ve nefsinin arzuladığı yasaklardan uzak durarak onu engellerse cennet makamına kavuşacağını bilir. Zîra mümin, iman ve taatle ibadetlerin başı olan havfullah üzere âlûde ve Allah'ın kudret ve gücünden hazer üzere me'lûf olmalıdır. Yani mümin, Allah'a duyduğu saygı ve korkuyla birlikte aynı zamanda O'nun kudretine güvenerek yaşamını sürdürmelidir.²⁰⁴

Varlığımızın düzeninin yed-i Mevlâ'da bir çocuk misali olduğunu ifade eden müellif, Mevlâ'nın şarabının kimi zaman hayat, kimi zaman ateş olabileceğini vurgular. İtaatkâr mümine ruh verir veya nefse zehir içirir ki henüz kafirdir. Akıllı olan mümin kendi nefsi işlerinde ve dünyası konusunda asla tasalanmayıp emellerini kısa tutmalıdır. Nefsi arzularını terk edenler ibadetle güçlenir ve irfân yoluna sâlik olacak miktarından fazlası için geçim sıkıntısı çekmezler. Bu bağlamda saîd ve şâkinin durumunu izah eder. Saîd,

²⁰⁰ “Emri, uygun yol ve yöntemle yerine getirenlere!”

²⁰¹ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 51.

²⁰² “Seni rabbinin yoluna iletmemi ister misin? Böylece O'na saygılı davranırsın.”

²⁰³ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 58.

²⁰⁴ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 87.

niçin yaratıldığının bilincinde olup ona göre yaşayan, masivadan kaçınan ve dünya işleri için zarureti kadar çaba gösterendir. Şakî ise kıyamet gününde Allah'tan korku ve endişe içinde olmayıp dünya gafleti kendisine galip gelendir. Bu kişi, dünya işlerine ömrünü harcadığı yiyecek ve içecek ile zevk-ü sefa etmeyi hedeflerken, Hakk yolunda seyr-ü sülûk etmeye yönelmekten uzaklaşır ve âhiret işlerini ihmal eder. Kişi, nefsinin etkisiyle dünyayı güzel bir şekilde görür ve ona talip olduğunda kendisinden uzaklaşır. Dünyayı bir yaşlı kadına benzetir; cilvesiyle dışını süsleyip herkesi kendine hayran bırakır. Ancak ona yaklaşım hakikatin farkına varanlar pişman olur ve hatasının farkına varır.²⁰⁵ Birçok mutasavvıfa göre de dünya ile ahiret birbirine zıttır; birine yaklaşıldığı ölçüde diğerinden uzaklaşılır. Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*'sinde dünyayı büyücü, gaddar, aldatıcı ve acûze bir kadına benzetir. Bu vasıflarla tanımlanan dünya, dışını süsleyip insanı kendine çeker; ancak kişi ona yaklaşım yüzündeki örtüyü kaldırdığında, bütün çirkinlik ve kötülükleri ortaya çıkar.²⁰⁶ Osman Necâtî Efendi dünyayı yaşlı bir kadına benzetirken muhtemelen Erzurumlu İbrahim Hakkı'nın *Mârifetnâme*'sindeki dünya tasvirinden etkilenmiştir.

Kıyâmetten korkan kimselerin ancak Allah'tan korkan kimselerin olduğuna işaret ettiği Nâziât Sûresi 45. âyetin²⁰⁷ tefsirinde, Peygamberimiz'in (s.a.v.) uyarılarının haşyet ehline yarar sağlayacağını ifade eder. Gaflet içinde olanlar bundan fayda göremez; bilakis, Peygamber (s.a.v.)'in nasihati onların cahiliye taassuplarından kaynaklanan öfkelerini körükler. Çünkü onlar her şeyi kendi akıllarına sunar, ilahi vahyi reddeder ve peygamberin bildirdiklerinden yüz çevirirler. Gözlerini ibret almaya, akıllarını hikmeti anlamaya, kulaklarını da Allah'ın kudret dolu sözlerine yönlendirmezler. Dışarıda insan sûretinde görünseler de mânâda hayvan gibi davranmaları nedeniyle, korku ve haşyet duyanlardan değildirler. Gaflet içinde olan kimseler ne kıyametin dehşetini ne de Allah'ın kudretini doğru bir şekilde idrak edebilirler.²⁰⁸

Havf insanı günahlardan uzak tutmaya ve ona Allah'a karşı sorumluluklarını hatırlatmaya yardımcı bir unsurdur. Havf duygusu kalbde şevk ile dengelendiğinde kişiyi Allah'a

²⁰⁵ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 88-89.

²⁰⁶ Hidayet Aydar, "Kur'an'da Geçen "el-Haytu'd-Dünya" Kavramı Üzerine Bazı Mülâhazalar (II)", *Journal of Istanbul University Faculty of Theology* 6 (April 2012), 45-46. Ayrıca bk. Bursevî, *Rûhu'l-Beyân*, 4/547.

²⁰⁷ "Sen ancak ondan korkanları uyarırsın."

²⁰⁸ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 102.

yakınlaştıracak bir unsur haline gelir ve insanı Allah’a yönelmeye teşvik eder. Şevk ise O’na ibadet etme ve yaklaşma yolunda daha fazla gayret göstermeye yönlendirir.

2.6. Şevk

Sözlükte ‘istemek, arzulamak ve özlemek’ anlamlarına gelen şevk kavramı Ebû Tâlib el-Mekkî tarafından muhabbet mertebelerinden daha yüksek bir dereceyi ifade eden müşâhede makamlarından biri olarak kabul edilmektedir. Allah’a kavuşma arzusu ile yananlara bir mükafat olarak Yüce Allah onların yanında bulunmaktadır.²⁰⁹ Serrâc şevki haller başlığı altında ele alırken Kelâbâzî şevki müstakil bir başlık altında ele almamakla birlikte eserlerinin farklı bölümlerinde bu kavrama değinmiştir.²¹⁰ Kuşeyrî’nin şevki makamlar ve haller arasında zikrettiği şevk, sevgiliyi görme arzusuyla kalbin coşup heyecanlanmasıdır. Şevk muhabbetin derecesine bağlı olarak ortaya çıkar.²¹¹

Osman Necâtî Efendi âyetleri tefsir ederken şevk kavramını anlam açısından bağlantılı olduğu mârifet ve muhabbet ile birlikte yorumlar ve bir makâm olarak ele alır: “*Ve ervâh onun câm-ı muhabbetinden ve bâde-i vuslatından nice meded-mest ve medhûş olmuşlardı. Ve makâm-ı şevk içeri dâim zevk ile kalmışlardı.*”²¹²

Allah Teâlâ Kur’ân-ı Kerîm’de birçok şey üzerine kasem ettiği gibi müminlerin ruhlarını yumuşak bir şekilde çıkaran melekler üzerine de yemin etmiştir. Yüce Allah âlem-i ervâhta meleklerin hassasiyetle çıkardığı bu kâmil ruhlara, kemâl ve cemâl tecellilerini göstererek kendisini tanıtır. İşte bu ruhlar, ilâhî aşk ve vuslat şarabından içerek sarhoş olur ve şevk makamında dâimî zevk üzere yaşarlar. Sonra ilâhî hikmet gereğince, mücenned ruhlar ulvî âlemden süflî aleme inerek aslî sâfiyetinden uzaklaşır ve cemâli müşâhede etmekten mahrum kalıp o meclis-i ülfeti ve zevk-i vuslatı unuturlar. Dünyaya gelip âlem-i ervâhtan yasaklandıkları için Yüce Allah bazı insanlara gizli kalır, ezeli vuslat ve ebedî muhabbetten mahrum kalırlar. Bu insanlar nerede Allah’ın tecellisi olan güzel bir yüz ve lütuf görseler ellerinden olmadan şehvetlerinin etkisiyle bu güzelliğe meyledip, ona tecelli eden asıl ilâhî güzelliği göremezler. Bu bağlamda müellif, dünyaya gelen bazı ruhların ilâhî tecellileri gözlemlene yetilerini kaybettiğini ifade eder. Dünyaya

²⁰⁹ Ebû’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arab*, thk. Abdullah Ali Kebir vd. (Kahire: Dâru’l-maârif, ty.), XXVII, 2361. Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtül-kulûb*, çev. Muharrem Tan, (İstanbul: İz Yayıncılık, 1999), 3/254.

²¹⁰ Serrâc, *el-Lüma’*, 63. Kelâbâzî, *et-Ta’arruf*, 134, 169.

²¹¹ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 507.

²¹² Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 49.

adım attıklarında, ruhları eskisi kadar saf ve ulvî değildir. Bunun sonucunda, o ilâhî güzelliklerin yerine, sadece dünyevi güzelliklere yönelirler ve ilâhî şevkten uzaklaşırlar. Çünkü kişiler, Allah'ın tecellisi olan asıl güzellikleri görmeden, sadece dünyevi arzu ve şehvetlere kapılırlar.

Bazı insanlar da dünyaya geldiğinde, Allah'ın hidâyeti ile ruhlar âlemini ve oradaki tanışıklığı unutmayıp hatrında tutar. Dünyada bulunduğu sürece hem ilâhî sıfatların tecellisi hem de Yüce Allah ona gizli kalmaz, şevk ve müşâhede arzusu o gönülde günden güne artar ve kavuşma arzusuyla yanar. Bu şekilde ruhlar, dünyaya misafir olarak geldiklerini kabul ederek mahlukat kapısından içeri girip asıl vatanlarındaki hakîkî sevgiden uzaklaşmamış olurlar. Böylece Hak'tan davet geldiğinde ruh, bedeninden ayrılmak için acele eder. Müellif burada dünyaya gelen kâmil ruhların kalbindeki şevkin onları sürekli bir özlemle yaktığını ve O'na yakınlaşmak için dâimî bir muhabbet üzere olduklarından bahseder. Muhatabını, kendini ve bedensel arzularını terk edip ruhlar âlemindeki tanışıklığı hatrında tutarak kalbindeki şevk makamına davet eder. Nefsin isteklerinden ve mâsivâdan kurtulup kalbinde yalnız muhabbetullah bulunan ve yalnız Hakk'a yönelen kişilerin sekerât anında sıkıntı ve zorluk görmeyeceğini, korkularından emin olacağını belirtir.²¹³

Mümin Allah'a duyduğu muhabbet neticesinde Allah'ı anma eğiliminde olur. Öyle ki muhabbeti bütün varlığına sirâyet eder ve kalbinde sürekli bir şevk olur. Tüm organların Allah'ı zikrettiğini ifade eden müellife göre ruhların zikri Allah'a kavuşma şevki ve Allah'ın rızasını kazanmaktır. Müellif burada ruhların ervâh-ı âlemdeki tanışıklıktan ötürü ilâhî aşk ile sarhoş olup şevk makamında yaşamalarına atıf yapar. Ruhların zikri, bir anlamda muhabbetullahın ve ilâhî tecellilere duyulan özlemin sürekliliğinin bir ifadesidir. Bu ruhlar, her anının Allah'ın Allah'ın huzurunda geçirmeye çalışır, her hareketini ve her sözünü Allah'ın rızasına uygun hale getirmeye gayret eder.

Allah'a olan aşkıyla tanınan Rabia Adeviyye'nin (ö. 185/801 [?]) (r.a) Allah zü'l-celâle ne havf-ü nâr için taat ettiği ne recâ-i cennet için ibadet ettiği O'na yalnız muhabbet ve şevkimden dolayı ibadet ettiği sözü üzerinden kulluğun temelinde sevgi olması gerektiğini vurgular. Sevgiye dayalı ibadet anlayışı, kulun Allah'a olan samimiyetinin bir göstergesidir. Samimi kul beklenti içinde olmadan her durumda Allah'a teslimiyet içinde olur ve Allah'tan gelen herşeye râzı olarak yaşamını sürdürür.

²¹³ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 49.

Hakikat ehlinin ve samimi kalb sahiplerinin en yüce makamı, insanlarla ilişkiyi keserek yaratıcılarına şevk duymalarıdır. Hak aşığı bir zât, duyduğu şevkin giderek derinleşip büyümesi sonucunda üzerinde bıraktığı etkiyi şu sözlerle izah eder:

”الوسن و الجفن بين فرقني الشوق اخرقني الشوق خيرني الشوق شعرت“

Mealen: Şevki hissettim, şevk beni hayrete düşürdü, şevk beni yaktı, şevk göz kapaklarım ile uyku arasını ayırdı. Bu sözler sâlik için şevkin derecelerini anlatan manevi bir rehber niteliğindedir. Başka bir hak aşığının vefatı yaklaştığında elini göğsüne vurup “Beni yakan zâta kavuşmak istiyorum ki O’nu göreyim.” diyerek derin özlemini dile getirmesini: “Şevk ve hasret beni gören Allaha’dır. Keşke ben de O’nu görüp müşahade edebilseydim.” şeklinde yorumlar. Çünkü Allah’ı müşâhededen daha büyük ve daha yüce bir nimet yoktur. Sevgilinin güzelliğinden mahrum kalmaktan daha ağır bir ceza ve azap da yoktur. Zîra azap bedensel bir ateştir, Allah’ın hakiki güzelliğinden mahrum kalmak ise ruhsal bir azaptır ve bedensel azaptan daha şiddetlidir.²¹⁴

Kalbinde dâimi şevk ile yaşayan muttakîler için vadedilen cennetin tasvir edildiği “*Rabbine itaatsizlikten sakınanlara vaad edilen cennetin temsili şudur: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, ... bulunan bir bahçedir.*”²¹⁵ âyetini örnek veren müellife göre ‘bozulmamış su’ ile anlatılmak istenen kalbin suyudur. Bu su Mevlâ’nın muhabbeti ve mânâ lezzetli ile karıştırılmış olup içine başka birşey ilave edilmemiştir. Gün geçtikçe güzelliği ve ışıltısı artar ve içeni şevk-i ilahiyye ile sarhoş eder. Bozulmamış suyu manevi bir sembol olarak ele alan müellif, bunu kalbin safiyetine, Allah’a olan bağlılığına ve sevgisine işaret eden bir metafor olarak kullanır. Bu tür bir kalb, her türlü dünyevî istek ve arzulardan arınmıştır; ilâhî aşk dışında birşey barındırmaz. Âyetin devamındaki ‘içenlere lezzet veren şarap’ ile kastedilenin şevk ve muhabbet şarapları olduğunu ve bu şaraplardan içenlerin ya İbrahim Edhem gibi perişan olacağını ya da Mansûr gibi darağacına çekileceğini ifade eder.²¹⁶ Her iki şahsiyet de Allah’a duydukları şevkin etkisiyle maddi olan dünyadan uzaklaşarak Allah’a yönelmişlerdir. Hak âşıklarının sevgisi kalbin suyu gibi o kadar saf ve temizdir ki ilâhî aşk dışında hiçbir şeye yer bırakmaz. Öyle ki Allah’a olan aşk ve şevklerinden yanan kalbleri dünyevi şeylere kayıtsız hale gelip toplumsal düzene ayak uyduramazlar veya halk tarafından yanlış anlaşılıp büyük tepkilerle karşılaşırlar.

²¹⁴ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 38.

²¹⁵ Muhammed 47/15.

²¹⁶ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 40.

Sevgilinin ezeli güzelliğini görmeden huzur bulamayan ve içlerindeki şevk ateşini söndüremeyen kalplerden biri olan âriflerin sultanı ve âşıkların önderi Bâyezîd Bistâmî (ks) şevki şöyle tarif eder:

“شربت الحب كأسا بعد كأس فما نفذ الشراب و ما رويت”

Müellif bu sözü “Muhabbetullah şerbetini kadeh kadeh içtim, ancak manevi şarap bana dokunmadı. Halbuki ben hakîkî şaraptan katmadım.”²¹⁷ şeklinde tercüme eder. Zîra muhabbetullah şarabını içen kimse deniz suyundan içen biri gibidir. Nasıl ki deniz suyundan içtikçe susuzluk daha da artarsa Allah dostları da muhabbetullah şarabını içtikçe şevkleri daha da yükselir. Onlar aşk deryâsına dalıp ilahi sevdâyâ kendilerini kaptırmışlardır.²¹⁸

Muhabbet başlığında ayrıntılı olarak ele alındığı üzere Allah kâmil ruhlar üzerine farklı yönlerden kasem etmiştir. Bu ruhların Yüce Allah’a teveccühleri üstün gelerek şevk ve muhabbetullahı üzerlerine çekerler. Yani kâmil ruhların Allah’a olan yönelimleri o kadar güçlüdür ki bu yönelim onların iç dünyasında şevk ve muhabbet olarak tezâhür eder. Alla’ın sıfatlarını tefekkür eden kişi, varlık âleminde Allah’tan başka bir şey olmadığını idrak eder ve vahdete ulaşır.²¹⁹ Mezkûr surenin 26. âyetinin tefsirinde sehâvet konusunu açıklarken şevk ile bağlantısını izah eder. Sehâvetin çeşitlerinden biri olan nefis ile yapılan cömertliğin ibadete çok düşkün müminlere has olduğunu vurgular. Çünkü müminlerin ibadet ederken gösterdikleri özveri, şevk ve Allah’a olan yakınlık arzusuyla kendini gösterir. Mümin duyduğu bu şevk neticesinde ibadetlerinde sadece Allah’ın rızasını gözeterek, dünyevi hazlardan ve nefsin geçici taleplerinden uzak durarak kendini Allah’a adar. Bu tür bir cömertlik Allah’a duyulan derin bir aşkla izah edilir ve kemâle ulaşma yolunda mümini güçlü kılar.

2.7. Sehâvet

Tasavvufî literatürde sehâ, cûd ve sehâvet kavramlarıyla ifade edilmektedir. ‘Cömertlik, gönül zenginliği’²²⁰ anlamlarına gelen sehâvet genel kabule göre cûd ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.²²¹ Kuşeyrî cûd-sehâ kavramlarını makamlar ve haller başlığı altında ele

²¹⁷ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 41.

²¹⁸ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 41.

²¹⁹ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 50.

²²⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, 115. İbn Manzûr, *Lisânü ’l-Arab*, 9/720, 22/1967.

²²¹ Hücvîrî, *Keşfu ’l-mahcûb*, 456-461.

almıştır. Bazı eserlerde ‘tasavvufî ıstılahlar’ başlığı altında incelenen²²² sehâvet kavramını Serrâc ve Kelâbâzî müstakil bir başlık açmadan ilişkili olduğu kavramlar altında ele almıştır.²²³ Kuşeyrî ise ‘sûfilerin makam ve halleri’nden biri olarak zikretmektedir.²²⁴ Gazzâlî’ye göre cömertlik sadece sûfilere özel bir vasıf olmayıp ümmetten sorumlu olan herkesi kapsar ve seyr-ü sülûkun en has ahlâkî vasfıdır.²²⁵

Gazzâlî ile benzer bir görüşü benimseyen Osman Necâtî Efendi bütün güzel ahlakların başı olarak gördüğü sehâveti derin manalarını ele alarak ayrıntılı bir şekilde açıklar. Ayrıca daha önce klasik eserlerde rastlamadığımız mal, nefis, ruh ve kalb ile yapılan cömertlik şeklinde özgün bir tasnife tabi tutarak sehâvet çeşitlerini tasavvufî bir bakış açısıyla yorumlar.

Nâziât Sûresi’nin 26. âyetinin²²⁶ tefsirinde, Hz. Mûsâ (as)’ın Firavun’un iman etmeyeceğini öğrendikten sonra onun helak olması için dua ettiğinden ve kardeşi Hz. Harun’un da bu duaya âmin dediğinden bahseder. Bu olaydan sonra “*İkinizin de duası kabul edildi.*”²²⁷ âyeti inmesine rağmen helak olmayıp daha sonra kırk yıl daha yaşamasına hikmet olarak, Firavun’daki cömertlik sıfatının Allah’ın cömertlik sıfatından kaynaklandığını belirtir. Firavun’un cömerliğini bir hikâye üzerinden izah eder. Krallığı döneminde cömertliğin zirvesinde olan Firavun saray mutfağını halka açık hale getirdiği için halk yemek pişirmeye ihtiyaç duymuyordu. Ancak bir kadın evinde nohutlu çorba pişirir; bunu duyan Firavun hemen kadını huzuruna çağırıp sebebini sorar. Hasta bir aile ferдинin istediği nohutlu çorbanın saray mutfağında bulunmadığını bu sebepten evinde pişirdiğini söyler. Bu olay üzerine Firavun, aşçılara emir verip o çorbayı da mutfağında pişirtir. Bu cömertliği sebebiyle Kur’ân-ı Kerîm’de Firavun’un adının geçtiğini, Nemrut’un ise geçmediğini ifade eder. Ancak Firavun’da bulunan cimrilik ve kibir duygularının üstün gelmesi neticesinde bir seyr-i maneviyeye kabul edilen cömertlik ondan kaldırılmış ve seyf-i Hak olan Kızıldeniz’de boğulmuş, hikâyesi ibretlik olmuştur.²²⁸

²²² Gazzâlî, *İhyâ*, 3/540-573. Hücvîrî, *Keşfu’l-Mahcûb*, 456.

²²³ Serrâc, *el-Lüma’*, 500. Kelâbâzî, *et-Ta’arruf*, 28.

²²⁴ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 411.

²²⁵ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/540.

²²⁶ “*Elbette bunda Allah’a itaatsizlikten korkanların alacağı büyük bir ders vardır!*”

²²⁷ Yûnus 10/89.

²²⁸ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 60-61.

Allah'ın sevdiği ve birçok âlimin övgüyle bahsettiği cömertliğin fazilet ve dereceleri bazı mutasavvıflar tarafından ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu mutasavvıflardan biri olan Gazzâlî *İhyâ*'sında cömertliğe geniş bir yer ayırarak sehâvet sıfatını kurtuluş yollarından biri ve peygamberlerin ahlâkı olarak nitelendirir.²²⁹ Osman Necâtî Efendi'ye göre de bütün ahlâk-ı hamîdenin başı sehâvet olup dört çeşittir:

1-Sehâvet bi'l-mal: Mal ile yapılan cömertliktir. Dünyada hükmü; birine miras olarak bağışlanır. Müminler için ahirette fayda sağlarken, kâfirler için ise dünyada şöhret kazanma sebebi kabul edilir.

Müellife göre dünyanın dengesi; âlimlerin ilmi, yöneticilerin adaleti, zenginlerin cömertliği ve fakirlerin hayır dualarıyla sağlanır. Zîra bir âlimin vera' ve takvâsı olmasa, o meyvasız ağaca benzer. Bir yöneticinin adaleti olmasa, o rahmetsiz buluta benzer. Bir zengin cömertliği olmasa, o otsuz ve verimsiz toprağa benzer. Bir fakirin Allah'tan gelen sıkıntılara sabrı olmasa, o suyu olmayan kurumuş toprağa benzer. Genç bir yönetici günahına tevbe edip pişman olmasa, ışığı olmayan kandile benzer. Bir çocuk edebi olmasa, kapısı olmayan eve benzer. Bir kadın hayâsı olmasa, tuzsuz yemeğe benzer.

Bu bağlamda her bir örnek, kişinin manevi ve ahlâkî eksikliklerini anlatmak için kullanılmış sembolik ifadelerdir. Cömertlik, sabır, edep, hayâ, adalet gibi ahlâkî değerler, insanın hem zâhiri hem de bâtını dünyasında dengeli bir yaşam sürmesini sağlar. Tasavvufî düşüncede, dünya hayatındaki konum ve statüler, tek başlarına anlam ifade etmez; onları değerli kılan, bu vasıflara eşlik eden ahlâkî erdemler ve manevi değerlere sahip olmaktır.²³⁰

2-Sehâvet bi'n-nefs: Nefsle yapılan cömertliktir ve âbidlere mahsustur. Hükmü, Allah'a duyulan şevktir. Âbidler, dünyada nefslerini çeşitli yasaklardan alıkoyarlar. Sultânî ruhlarını, kemâlât-ı rûhânîye yönlendirerek kalblerine mârifetullahın akmasıyla Allah'ın cemâlini müşâhede ederler. Nûr-u ilâhî ile nurlanıp nefslerinden arınarak illiyyîn cemaatine dahil olurlar. Dünyada nefslerinin arzuladığı yiyecek ve içecekten uzaklaşıp her türlü zevk ve sefâyı ahirete bırakırlar.

Müellif zikrettiği sultânî ruhların ahiretteki durumlarını bir örnekle açıklar. Sâlihînden bir zât rüyasında cennete girer. Cennette etrafı dolaşıp seyrederken bir kişinin melekler tarafından yedirilip içirildiğini görür. Melekler, o zâta "Allah'ın aşkı ve sevdası sebebiyle

²²⁹ Gazzâlî, *İhyâ*, 3/540.

²³⁰ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 61.

nefsinin arzuladığı yiyecek ve içeceklerden uzak duran ve dünya lezzetlerinden mahrum kalan âşık, ye ve iç” derler. O kişinin kim olduğunu sorduğunda, “Dünyada irfan denizine dalmış, hakikati idrak edip Allah sevgisiyle tanışmış ve bu sevgiye susamış olarak vefat eden kişi Bişr el-Hâfi’dır.” yanıtını alır. Bişr el-Hâfi muhterem ve derecesi yüksek ârifi billâh bir zât olarak bilinir. Yaşadığı belde yalın ayak gezdiği için orada bulunan hayvanlar, kendisine hürmeten pisliklerini yere atmayıp ihtiyaçlarını başka bir yerde giderir.

Sâlih zât, cennette dolaşırken başka bir kişiyi daha görür ki huri ve gılmanları, cennet köşklerini ve kudreti ulyâyı müşâhedeye dalmıştır. O kişinin kim olduğunu sorduğunda, “Dünya hayatında kalb sultanına muhabbetullahtan başka birşey sokmayıp, nazarını Allah’a maksur edip müştâk olarak vefat eden Ma’rûf-i Kerhî’dir.” cevabını alır. Yüce Allah, o kutlu zâtına kendisine bakmayı serbest kılmıştır. Çünkü, dünyada ârifi billâh olan bir kişi, ahirette ni’metten mahrum kalamaz ve Hak tarafından reddedilemez. Bu kişiler, Allah katında büyük nimetlere kavuşacak ve dünyadaki şereften ziyade ahirette şerefendirileceklerdir.²³¹

3-Sehâvet bi’r-ruh: Ruhla yapılan cömertliktir. Dini yüceltmek ve i’lây-ı kelimetullah için kâfirler karşısında kılıç çeken mücâhitlere mahsustur. Zîra onlar, canlarını Hak yoluna ve amellerin en hasına sarf ederek canları cennet karşılığında verme sırrına vâsıl olmuşlardır.

Osman Necâtî Efendi, müminin canıyla yaptığı cömertlik bağlamında birçok hadis ve menkıbe aktararak cihadın önemine dikkat çekmiştir. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in, Allah yolunda cihad etmenin büyük bir ticaret ve önemli bir kazanç olduğu, kıyamet gününde azaptan kurtulmaya vesile olduğu ve Allah katında en üstün amel olduğunu zikrettiği hadisler vurgulanmıştır. Osman Necâtî hadisleri aktardıktan sonra bazı izahlarda bulunur. Ümmet, cihadla meşgul olduğu takdirde elbette ilâhî yardıma muhtaçtır. Dünyaya olan rağbetleri ve şehvetlerinin peşine düşmeleri yüzünden cihaddan kaçanlar mağlup olurlar. Dünyanın dengesi kitap ve kılıçla sağlanır; bunlar birbirinin ikizidir. İkisinden birini terk etmek zarara yol açar. Kitabın hükmünü terk etmek, zulme sebep olur. Kılıcı terk etmek ise düşmanın üstün gelmesine ve İslâm’a karşı isyanın artmasına sebep olur. Kitabın hükmü hilm-i Muhammediye olup kılıçla onun hükmünü uygulamak darb-ı âliyedir. Bu bağlamda müellif, Eflâtun’un İskender Zülkarneyn’e ilâhî

²³¹ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 61-62.

vasiyetinden bir pasaj aktarır: “Ya İskender seyfi yedinden bırakma. Eğer âlâyîşle meşgul olup seyfi terk edersen a’dâ zuhûra gelip mülküne duhûl ile şerîk olurlar. Ve hükm-ü şerî’atı ve râh-ı zuhruna ilkâ eyleme. Eğer eylersen zulüm zuhûr etmekle zîr-i destinde olan memleketler harâb olur...”²³² Bu metinde, cihadı terk etmenin ortaya çıkaracağı olumsuz sonuçlar vurgulanır. İslâm şeriatının dışına çıkıp dünyaya rağbet etmek ve kılıcı terk etmek sonunda hüsrana yol açar. Düşmanlar galip gelip mülküne ortak olduğunda elindeki toprakları kaybeder ve zulüm ortaya çıkar.

Müellif, Peygamberimiz (s.a.v.)’in insanlarla, la ilahe illallah deyip iman edinceye kadar savaşmakla emrolunduğunu hadisinin izahında müşriklerle savaş ve mücadelenin diğer büyük peygamberler üzerine farz olmadığını ifade eder. Hatta Tevrat-ı şerifte Peygamber Efendimiz’in vâsf-ı cemîlleri ve ümmetinin övgüye değer nitelikleri hakkında:

“القتال شدة من حمراوان عيناه الملحمة”²³³ ifadesinin geçtiğini aktarır. Bu ifadeye binaen düşmanla yapılan bir savaşta görevlendirilen peygamberin Allah tarafından desteklenen ve zaferle müjdelenen kişi olduğunu dile getirir.²³⁴

4-Sehâvet-i kalb: Kalbin cömertliğidir ve âriflere mahsustur. Kalbden dünya sevgisini çıkarıp Allah ve Rasûl’ünün sevgisini yerleştirmektir. Bu ikisinin sevgisini çoluk çocuğu, karısı ve mallarına takdim ve tercih etmektir.

Müellif kalbin cömertliğine örnek olarak, Uhud Gazvesi’nde Peygamberimiz (s.a.v.)’in vefat haberini alan sâlihâ bir kadının gözyaşları içinde savaş alanına giderken yolda oğlu, eşi, kardeşi ve babasının şehit olduğunu gördüğü halde hiçbirinin başında durmayıp, Peygamber (s.a.v.)’i sorduğu rivâyeti nakleder. Sâlihâ kadın, peygamberin hayatta olduğunu duyunca âşıkâne hemen Rasûlullah (s.a.v.)’ın yanına giderek: “Ailemin hepsi sana feda olsun, senin dışındaki her musibet bana kolay ve hafif gelir.” der. Peygamberimiz (s.a.v.) vefat ettiğinde dört halifenin ve sahabenin üzüntüden dizlerinin bağı çözülmüş, dilleri tutulmuş ve gözleri yaşla dolmuştur.²³⁵ Osman Necâtî Efendi’ye göre bu durumların hepsi makzâ-i muhabbet ve nokta-i süveydâya hikmettir. Burada mârifet başlığında ayrıntılı olarak ele aldığımız nokta-i süveydâya atıfta bulunur. Kalbin gerçek sevgiye yönelmesine, dünyevî bağlardan sıyrılarak kalbte yalnızca Allah ve Rasûl’ünün sevgisinin bulunması gerektiğine işaret eder.

²³² Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 64.

²³³ Serahsî, *Şerhu’s-Siyerî’l-Kebîr*, (Kahire: eş-Şeriketu’s-Şarkîyye, 1971), 16. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/5434/16>

²³⁴ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 62-73.

²³⁵ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 74.

İnsan kalbindeki nokta-i süveydâ sayesinde Allah'ı kendiliğinden bilir. Bu özellik insana verilen bir lütuftur ancak imtihan gereği herkes farkında değildir. Kalbinde bir nokta olan bu nurun farkında olan insanlar, hakikati kavrar ve basîret sahibi olur. Nokta-i süveydâ, aynı zamanda melekût ve şehâdet âlemine dair ilâhî bilgilerin kaynağı, keşf ve ilhamın mazharıdır.²³⁶ Bu bağlamda, âşıkların sultanı, gavsu'l-vâsilîn ve Hak sevdasıyla mecnun olan Hallâc-ı Mansûr'un elleri ve ayaklarından zincirlenerek hapsedildiğinden bahseder. Arkadaşlarından biri yanına gidip gerçek şükür, gerçek sabır ve gerçek cömertliğin ne olduğunu sorar. Mansûr sabırlı olmasını ve kısa zamanda soruları cevaplayacağını söyler. Bağdat'ta ezanlar okunmaya başlayınca Hallâc'ın kalbi coşup gözyaşları akmaya başlar. İlâhâ câzibesini ortaya çıkıp teyemmüm etmek için ellerini zindanın duvarına vurarak zincirleri çıkarır ve salavat getirmeye başlar. Daha sonra emanetleri tekrar eline alır ve “Ey kardeşim, gerçek şükür işte budur; dar bir yerde Mevlâ'yı tanıyıp hizmeti terk etmeden Allah'a isyan etmemektir.” der. Hallâc zindandan çıkarıldığında bu zor durumdan kurtulup özgürlüğe kavuştuğu için abdest alıp arkadaşlarına bakarak “Ey kardeşim gerçek sabır işte budur.” der. O anda âşıkînin biri “Ey Mansûr aşk ve sevdâ nedir beyan et ve gönlümdeki müşkülliği çöz.” sorusuna Hallâc: “Ey âşık, Mevlâ'nın aşkının zâhiri senin gördüğün şeydir, bâtını ise mahlûkattan içeri bir kapıdır ki, girmedikçe beyan ve tefsirle ortaya çıkmaz.” diye cevap verir. Bir süre sonra Hallâc ahirete göçer. Arkadaşlarından biri onu rüyasında cennet kasrında otururken, hizmetçiler ve Rıdvan ona arkadaş olmuş görünce Mansûr hazretleri arkadaşına tebessüm ederek “Ey kardeşim, gerçek cömertlik işte budur.” der.²³⁷

Cennette Hallâc'a ihsan edilen lütuflar Allah'ın cömertliğinin bir tezahürüdür. Burada Allah sevgisini her türlü sevgiden üstün tutan gerçek Hak âşıklarının, ahirette Allah'ın sonsuz lütuf ve rahmetiyle karşılaşacağı vurgulanmıştır. Hak aşkına ulaşan kişinin nefsi-i emmâresi yenilgiye uğrar, varlığı yok olur, bütün insanlar onun gözünde değersiz hale gelir ve İbrahim b. Edhem gibi tac ü tahtı târumar olur. Hak âşıklarının tek isteği cennet ve cemâle kavuşmaktır. Mevlâ'nın aşkı ve muhabbeti bir kulun kalbine girdiğinde, içine ateş düşmüş od ve anber gibi alameti ortaya çıkar ve elinde irâdesi kalmayıp Mansûr gibi darağacına asılır.

²³⁶ Sevim Yılmaz, “Nokta-i süveydânın önemi ve özellikleri”, 123.

²³⁷ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 75-76.

Osman Necâtî Efendi, ilâhî bir sıfat olarak kabul edilen sehâveti dört açıdan değerlendirerek, cömertliğin yalnızca maddi bir davranış olmadığını vurgular. Sehâvetin, Allah’a olan bağlılık ve teslimiyetle birlikte, nefsin arınması ve yüksek mertebelere ulaşmasına vesile olan ahlâkî bir erdem olduğunu ortaya koyar. Bu bağlamda, nefsin isteklerini terk etmenin, dünya nimetlerini yalnızca Allah’a yaklaşmak için bir araç olarak görmenin ve asıl gayenin Allah’ın rızasını kazanmak olduğunun önemini belirtir. Cömertliği bir meleke haline getiren kişinin hem dünyada hem ahirette ilâhî lütuflara nâil olacağını izah eder.

Nâziât Sûresi 41. âyetin²³⁸ tefsirinde “*Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra da harcadıklarının arkasından başa kakıp incitmeyenler için rablerinin katında özel karşılık vardır.*”²³⁹ âyetini aktararak mallarını Allah yolunda infâk edenleri şerefli kimseler olarak anar. Bu güzel vasfa sahip olanlar için ahirette korku ve üzüntü de yoktur. Âyetin açıklamasında Yüce Allah’ın sahîlere muhabbetli olduğunu ancak fakir sahîye muhabbetinin daha fazla olduğunu; fâsiklara buğz ettiğini ancak şeyh fasığa buğzunun daha fazla olduğunu; zengin kibirliye buğz ettiğini ancak fakir kibirliye buğzunun daha fazla olduğunu; cimrilere buğz ettiğinin ancak zengin cimriye buğzunun daha fazla olduğunu ifade eder.²⁴⁰

Müellifin takvâ kavramını açıklarken kötü ahlakın başı olarak zikrettiği cimrilik, Allah’ın kınadığı ve takvâ sahiplerinin de hoş karşılamadığı bir özelliktir. Peygamberimiz (s.a.v.) de hadis-i şeriflerinde cimrilikten Allah’a sığınmış ve geçmiş zamanda bazı toplulukların cimrilik yüzünden birbirine düşüp helak olduğunu belirtmiştir. İnsan, kendisini Allah’a yönelmekten alıkoyan ve dünyevî arzulara sürükleyen nefsiyle daima mücadele halinde olmalıdır aksi takdirde kalbini cimrilikten kurtarması zordur. Bu bağlamda müellif sehâveti, kişinin nefsiyle ve ruhuyla yaptığı mücâhede ile ilişkilendirir. Mümin nefsiyle yaptığı cömertlik sayesinde Allah katında en yüksek derecelere ulaşırken, ruhuyla yaptığı cömertlik sayesinde amellerin en değerlisini gerçekleştirmiş olur.

²³⁸ “Onun barınağı da şüphe yok ki cennetin ta kendisidir.”

²³⁹ el-Bakara, 2/262.

²⁴⁰ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 99-100.

2.8. Mücâhede

Nefis terbiyesiyle ilgili kavramlardan biri olan mücâhede kavramı sözlükte ‘güçlük ve zorluk’ anlamına gelir.²⁴¹ Serrâc ve Ebû Tâlib el-Mekkî bu kavrama eserlerinin muhtelif başlıkları altında yer vermiştir.²⁴² Kelâbâzî mücâhede kavramını tasavvuf ıstılahları bölümünde ele alırken Kuşeyrî ‘Sûfilerin Makam ve Halleri’ başlığı altında değerlendirmiştir.²⁴³ Sülemî ise mücâhedenin üç çeşidinden bahseder. Şeytana karşı içte sürdürülen, farzları yerine getirinceye kadar nefse karşı dışta sürdürülen ve cepheye düşmana karşı sürdürülen cihad.²⁴⁴ İnsanın en tehlikeli düşmanı kendi nefsi olduğundan mutasavvıflar nefse karşı verilen mücadeleyi büyük cihad olarak kabul etmektedir.

Osman Necâtî Efendi tefsirinde mücâhedenin üç çeşidinde de değinmiştir. Nebe Sûresi 3. âyetin²⁴⁵ tefsirinde cihadın en faziletlisinin kişinin kendi nefesine ve hevâsına karşı mücadelesi olduğunu dile getirir. Nefsin isteklerinden kurtulmadan ve kötülüklerden temizlenmeden Allah’a ulaşmanın ve O’nun huzuruna varmanın mümkün olmadığını belirtir. Bu bağlamda, âriflerin sultanı Bâyezîd-i Bistâmî hazretlerine nefsin ve hevasını terk etmeden ilâhî huzura ulaşamayacağına dair yüce bir hitap geldiğinden bahseder. Peygamber (s.a.v.)’in “Düşmanlarınızla mücadele ettiğiniz gibi arzularınızla da mücadele edin.”²⁴⁶ hadisiyle kişinin içindeki kötü arzu ve isteklerine karşı da mücadele etmesi gerektiğini vurgular.²⁴⁷

Kişinin nefs-i emmâresi ile nasıl mücâhede edileceğini meşhur Hz. Mûsâ ve Firavun kıssasının işârî yorumu üzerinden izah eder. Bu yoruma göre insanın nefs-i emmâresi Firavun, kalbi Mûsâ ve aklı da Harun hükmündedir. Zamanı geldiğinde, hikmet sahibi olan Allah’ın emriyle, nefs-i gaddarı ıslah etmek ve dine davet etmek için, kalb Mûsâ ve akıl Harun gibi hareket eder. Görüşmelerinde ona nasihat ve öğüt verip imana davet ederler. Ancak bazı kişiler nasihatleri kabul etmeyip inatla küfürlerini sürdürürler. O zaman Mûsâ’nın kalbi ve Harun’un aklı: “Ya Rabbi, nefs-i emmâreyi Hakk’a ve din-i merdiyyeye davet için gerekli olan her türlü çabayı ve iradeyi gösterdik. Ancak o, imanı

²⁴¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 113.

²⁴² Serrâc, *el-Lüma*, 41, 265, 332. Mekkî, *Kütül-kulüb*, 1/69, 132.

²⁴³ Kelâbâzî, *et-Ta’arruf*, 202. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 234.

²⁴⁴ Sülemî, *Tabakâtü’s-Sûfiyye: İlk Zâhidler ve Sûfiler*, çev. Abdurrezzak Tek (Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2018), 64.

²⁴⁵ “Hakkında ayrılığa düştükleri...”

²⁴⁶ Suyûtî, *Câmiu’s-sağîr*, 1979 (No. 1979). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/21659/1979>

²⁴⁷ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 5-8.

kabul etmedi. Ne emretmektesiniz?” dediklerinde Hakk’ın emriyle ruh denizine doğru kararlı bir şekilde yönlendirilirler. Kalb ve akıl, askerleri bulunan ahlâk-ı hamîdeleri toplayıp ruh deryâsına yönelirler. Ruh deryâsının özüne ulaştıklarında, dünya sevgisiyle âlûde olmuş nefs-i emmâreye benzeyen Firavun askerleri olan ahlâk-ı zemîmeleri yanlarına toplayıp onların arkalarından ruh deryâsına varır. Nefs-i emmârenin ordusu, Mûsâ ve Harun’un ordusuyla karşılaştığında korkar ve üzüntüden feryat ederler. Mûsâ’nın kalbi ve Harun’un akli Allah’a niyaz ederek şöyle derler: “Ya Rabbi, arkamızda nefs-i emmâre ordusu, önümüzde ise ruh deryâsı var. Bu iki ordu arasında kavmim sıkışmış ve hapis kalmıştır.” Bunun üzerine Allah’tan bir ilham gelir: “Ey Mûsâ’nın kalbi, lâ ilâhe illallah sözünü manevi asânı ruh deryâsına vur.” O zaman, Mûsâ’nın kalbi tevhid asâsını ruh deryâsına vurdu ve deniz on iki parçaya bölündü. Böylece Mûsâ’nın ordusu ruh deryâsına girdi ve zarar görmeden oradan geçip güvenli bir yere ulaştılar. Sonrasında, nefs-i emmâre ve kavmi, ruh denizine girmeye çalışırken deniz onları amansızca sarıverdi. Nefs-i emmâre ve ona bağlı kötü ahlâklar, ruh denizinin etkisiyle boğulup, yok oldu. Firavun’un cesedinin Kızıldeniz’de görülmesi gibi, nefs-i emmârenin cesedi ruh denizinde görüldüğünde, nefs-i emmârenin şerrinden kurtulunur. Bu bağlamda, ‘Ölmeden önce ölünüz.’ sırrına erenler haşır ve neşri bunda görüp nefs-i emmâre ile mücâhede yolunda ‘lâ ilâhe illallah’ zikrine devam edenler ahirette Allah’ın azabından kurtulacaktır.²⁴⁸

Nâziât Sûresi 41. âyetin²⁴⁹ tefsirinde “Allah güzel davrananların mükâfatını zayi etmez.”²⁵⁰ âyeti üzere iyi ve güzel işler yapan ve nefsiyle mücâhededede olanların büyük bir ödül ve güzel bir karşılığa erişeceklerinden bahseder. Kim nefsini tanımaya gayret ederse, ona büyük bir kurtuluş nasip olur. Nefsini tanıyan kişi, kanaat ve istikamet üzere olup mâsivâdan uzak durması gerektiğini bilmelidir. Nitekim Yüce Allah Dâvûd aleyhisselâma: “Ya Dâvûd! Nefsini bil ki tâ kim beni bilesin ve matlûb ve maksûduna nâil olasın.” buyurmuştur. Dâvûd aleyhisselâm: “Ya Rabbi! Nefsimi nice bileyim ve seni nice bileyim.” deyince “Ya Dâvûd! Nefsini zayıf, aciz ve kötü bil. Beni kuvvet, kudret ve bekâ ile bil, beni benimle bilesin.” Zîra bir kişi nefsini bilirse Rabbini bilir ve Rabbine tâlip olur. Rabbine tâlip olan Mevlâ’sına ulaşır. Mevlâ’sına ulaşan her murâdına kavuşur.

²⁴⁸ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 9-10.

²⁴⁹ “Onun barınağı da şüphe yok ki cennetin ta kendisidir.”

²⁵⁰ Hûd 11/115.

O zaman, yüce Allah'tan başkasına güvenmeyip eski dost ile dost olur. Mâsivâ ondan uzak olur ve rahmet-i Rahmân'a yakın komşu olur.²⁵¹

Kişinin arzularından uzak durarak nefesine karşı verdiği mücadele, nefsin tanımasına olanak tanır. Nefsin tanıyan kişi, onun kötülüklerinin farkına varır ve geçici dünya yerine ahiret âlemine yönelir. Bu anlamda mücâhede, zühdün nihai hedefi olan dünyalık şeylerden yüz çevirme ve ilahi aşkı ön planda tutma noktasında önemli bir yere sahiptir.

2.9. Zühd

Mutasavvıfların birçoğu tarafından Allah'a yönelen ve O'nun rızasına talip olan tevekkül ehli için yüce bir makam olarak kabul edilen²⁵² zühd kavramı sözlükte 'birşeyin az olması ve birşeye rağbet etmemek'²⁵³ anlamlarına gelmektedir. Gazzâlî'ye göre zühd herhangi birşeyden vazgeçip onun yerine daha iyisine yönelmektir. Burada önemli olan nokta rağbet edilen şeyin yüz çevirilen şeyden kendine göre daha hayırlı olması gerektiğidir. Zühdün en üstün derecesi dünyadan rağbetini kesip ahirete yönelmek veya her ikisinden rağbetini kesip yalnız Allah'a yönelmektir.²⁵⁴

Osman Necâtî Efendi'ye göre zühdün temelinde insanın kalbinde dünyevi şeylerin bir öncelik kazanmasına engel olma anlayışı vardır. İnsanın dünya ile olan ilişkisini doğru bir şekilde kurması gerektiğini vurgulayarak dünya ve ahiret arasında dengeli bir tutum benimsemeyi savunur. Nebe Sûresi 3. âyetin²⁵⁵ tefsirinde zühd kavramını detaylı olarak ele alır. Akıllı kişi ahirete yönelik endişe ve gayretini dünyevi kaygılarının önünde tutar. Dünya onun gözünde yok hükmündedir. Müminin kalbinin aslî kaygısı ahiretteki kurtuluşa yönelik olmalıdır. Dünya hayatının meşgaleleri bu temel amacı unutturabilir. Dolayısıyla ahirete yönelik derdi olanın dünyevi kaygıları ikinci planda kalır. Müellif dünyada bir derdin olmaması gerektiğini değil asıl derdin ahiret olması gerektiğine dikkat çeker. "Dünyanın için orada kalacağın süre kadar çalış."²⁵⁶ hadisini bu minvalde zikretmiştir. Zîra dünyada kalış süresi ahirette kalış süresine kıyasla çok daha kısadır; sonlu olan bu dünya hayatı sonsuz olan ahiretle karşılaştırılmaz. Dünyada kalma

²⁵¹ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 87-88.

²⁵² Serrâc, *el-Lüma'*, 45-47; Mekkî, *Kûtül-Kulûb*, 2/417-424. Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 142. Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 252.

²⁵³ İsfahânî, *el-Müfredât*, 211.

²⁵⁴ Gazzâlî, *İhyâ*, 4/398-399.

²⁵⁵ "Hakkında ayrılığa düştükleri..."

²⁵⁶ Gazzâlî, *Eyyühe'l-veled*, çev. Lütfü Doğan, (İstanbul: Bedir Yayınevi, 1969), 19-20.

süresinin kış mevsimindeki akşam ile güneşin batışı arasındaki zaman kadar olduğunu dile getirir. Dünya işleri için acele etmemeyi, zamanı boşa harcamaktan ve kısa ömrümüzü israf etmekten kaçınmayı öğütler. Zamanın kıymetinin iyi bilinmesi gerektiğini yâkutlar vakitlerle satın alınır ama vakitler yâkutlarla satın alınamaz sözü ile vurgular. Mümin vaktini boşa harcamayıp kurtuluş sebebi, mutluluk vesilesi ve iyiliğe davet olan salih amelleri ve güzel davranışları edinmeye çalışmalıdır. Ateş karşısındaki dayanıklılığını düşünerek eğer ateşe sabretmeye güç yetiremiyorsa günahlar konusunda cesur olmamalıdır. Aksi takdirde kıyamet günü işlediği günahlar yüzünden pişmanlık yaşar.²⁵⁷

Müellif Nâziât suresinde ele aldığı zühd kavramı bağlamında, dünya hayatını tercih etmenin her türlü belanın kaynağı olduğunu ifade vurgular. Ebedi olanı terk edip geçici olanı seçenleri ahmak olarak nitelendirir. Çünkü dünya ve nimetleri yalnızca bir hayalin gölgesidir ve boş hayallerin ürünüdür. Dünya lezzetini terk eden kişi sonsuz cennet nimetlerine kavuşur ve iki âlemin sultanı olur. Bu çerçevede, dünyayı desenli bir yılanı benzetir; dışı parlar fakat içi zehirli olup âşğını katleder. Dünyanın süsüne aldanan gafillerden, dünyadan yüz çeviren ise âkilerden olur ve ölünce kurtuluşa erer. Müellif, dünyanın bir imtihan yeri olduğunu hatırlatarak gafiller zümresine İsrailoğullarını örnek verir. Zîra İsrailoğullarına dünya genişletildiğinde onlar gösterişli elbiselere yönelip lezzetli yemeklere dalmışlar ve dünyanın süsüne aldanarak Allah'ın rızasını talep etmekten uzaklaşmışlardır. Sonunda birçok bela ile sınanmış ve nimetlerden mahrum kalmışlardır.

Dünyanın aldatıcılığı ve tehlikelerini daha iyi anlamak adına Hz. Ebubekir (ra)'ın Peygamberimiz (s.a.v.) ile yaşadığı bir hadiseyi aktarır. Hz. Ebubekir (ra) Peygamberimiz (s.a.v.)'in bir gün elleriyle kendi üzerinden bir şeyi uzaklaştırdığını görür ve sebebini sorar. Peygamberimiz (s.a.v.) de ona: “Ey Ebûbekir o dünya idi. Ben onu kendimden uzaklaştırdım. Dünya da dönüp bana şöyle dedi: sen benden kurtuldun ancak senden sonra hiç kimse benden kurtulamaz.” Bu olay üzerine Ebû Bekir (ra) dünyanın şerrinden kurtulup kurtulamayacağı endişesi ile ağlamıştır.²⁵⁸ Müellif bu örnekle dünyanın insanları kendine bağlayan, tuzaklarla dolu bir yer olduğuna değinmiştir. Peygamberimiz (s.a.v.) dahi kendisini dünyadan korumaya özen gösterirken müminlerin de dünya ile olan

²⁵⁷ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 7.

²⁵⁸ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 84. Hadisin kaynağı tespit edilememiştir.

ilişkilerini doğru bir şekilde dengeye oturtarak onun cazibelerine kapılmadan seyr-ü sülûklarını sürdürmeleri gerektiği vurgulanmaktadır.

Zühdü dünya ve ahiret dengesi açısından ele alan müellif “Dünyada yalnızca iki kişiye gıpta edilir. Biri, Allah’ın ona mal ihsan ettiği kişidir. O kişi malını gece gündüz Allah yolunda harcar ve infak eder. Diğeri ise, Allah’ın ona Kur’ân’ı verdiği kişidir. O kişi, gece gündüz Kur’ân ile amel eder.”²⁵⁹ hadisini örnek verir. Hak Teâlâ’nın birine mal vermesi o kişinin dünya nimetlerinden faydalanması için bir fırsat oluşturur. Ancak bu mal yalnızca kişinin kendisine ait değildir, başkalarıyla paylaşılması gereken bir emanettir. Malın infak edilmesi, kişinin nefsinin arındırmasının ve dünyaya olan bağlılığını kırmasının bir yoludur. Zira mal insanın en büyük sınavlarından biridir; kişi malı Allah’ın rızası için harcadığında dünyaya olan bağlılığından kurtulur ve zühd yoluna adım atar. Hadisin ikinci kısmında, insanın manevi rehberi olan Kur’ân’ın hükümleri doğrultusunda bir hayat sürmesi öğütlenmiştir.²⁶⁰ Dünya nimetlerinden faydalanmanın ölçüsü, ahirete zarar vermeyecek şekilde olmalıdır. Çünkü dünya, imtihan yeridir; insan burada Allah’ın rızasını kazanmak için yaşar.

Mümin yalnızca dünyasını imar etmeye çalışıp imtihan için geldiğini unutursa ve beşerî zevklerin tuzağına düşüp Hakk’ın yolunu terk ederse, ahirette Allah’a kavuşmaktan mahrum kalır. Peygamberimiz (s.a.v.)’in ashabına dünya arzusundan uzak durmalarını tavsiye ettiği bir hadisi aktaran müellife göre dünyaya rağbet etmemek, kalb körlüğünden kurtulmaya ve basiret sahibi bir mümin olmaya vesiledir. Mümin, maddi dünyaya olan ilgisini kaybettikçe kalbi Hakk’a yönelir ve kurb hasıl olur.²⁶¹

2.10. Kurb

Sözlükte ‘yakın olma ve yakınlık’ anlamına gelen kurb kavramı literatürde genel olarak zıddı olan bu‘d kavramıyla birlikte kullanılmaktadır.²⁶² Tasavvufta kulun Allah’a yakın olması ve ibadetlere düşkünlüğü kurb, Allah’ın isteklerine karşı gelmesiyle O’ndan uzaklaşması ise bu‘d olarak ifade edilir. Allah’a yakınlık olmak, O’nun sevgi ve rızasına erişmek tüm ibadetlerin temel amacıdır. Kulun Allah’a yakın olması ve Allah’ın kuluna

²⁵⁹ Bu hadis bazı eserlerde benzer lafızlarla yer almaktadır. bkz: Mehmet Görmez vd., *Hadislerle İslam*, (Ankara: Diyanet İleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 5/45.

²⁶⁰ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 85.

²⁶¹ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 100.

²⁶² İsfahânî, *el-Müfredât*, 380.

yakın olması şeklinde iki türlü kurb vardır.²⁶³ Serrâc kurbu bir hal olarak değerlendirirken²⁶⁴, Kelâbâzî'nin makamlar arasında yer verdiği görülmektedir.²⁶⁵ Kuşeyrî ise kurb kavramını tasavvuf istilâhları arasında ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. Ona göre kurbun en alt derecesi kulun Allah'ın dâimi gözetimi altında olduğunu hissetmesi ve buna göre bir hayat sürmesi; en üst derecesi ise Allah'a ibadet etmeyi kendine bir vasıf edinmesidir. Kulun Allah'a yakınlığı öncelikle Allah'a iman etmek ve O'nu tasdik etmekle sonra ihsanına ve tahkikine yakın olmakla olur.²⁶⁶

Osman Necâtî Efendi kurb hakkında Kuşeyrî'ye benzer görüş benimser ve bu kavram üzerine benzer açıklamalarda bulunur. Ancak Kuşeyrî'den farklı olarak Nâziât Sûresi'nin 3. âyetinin²⁶⁷ tefsirinde kurb kavramını bir makam olarak ele alır. Âyetteki yüzdükçe yüzenler ifadesiyle Allah'a yakınlaşma yolunda ilerleyen, bu yolda hızla ve sürekli olarak olgunlaşmaya çalışan kâmil ruhlarla işaret edildiğini belirtir. Bahsedilen kâmil ruhlar için ahirette kurb makamı ihsan edileceğini vurgular.²⁶⁸ Kâmil ruhların özellikleri muhabbet başlığında ayrıntılı olarak anlatıldığı için burada yeniden zikredilmemiştir.

Müellife göre kurb, kulun ibadetlere ve taatlere düzenli bir şekilde devam etmesi ve tevhid ile gönlünü Allah'a adamasıdır. Nebe Sûresi'nin 15-16. âyetlerinin²⁶⁹ tefsirinde Allah'ın kullarına lütuf ve ihsan olarak tohumlar, bitkiler, bağlar ve bahçeler verdiğini belirtir. Bu nimetlerin verilmesinin amacı kulların Rablerinin yaratıcı ve rızık verici olduğunu bilmeleri ve yalnızca O'na yönelip başka şeylere rağbet etmemeleri gerektiğidir. Ayrıca yağmur vasıtasıyla çıkan sebze ve meyvelerin bedenın gıdası olması gibi Kur'ân vasıtasıyla müminlerin kalbinde oluşan manevi meyvelerin de ruhların gıdası olduğuna işaret eder. Eğer mümin ruhunun kurb derecesine yükselmesini arzu ederse, Kur'ân okumaya ve zikri düzenli bir şekilde yapmaya devam etmelidir.²⁷⁰

Yüce Allah kullarını ihsan ettiği rızıklarla ve lütfettiği nimetlerle imtihan eder. Kul sahip olduğu nimetleri Hak'tan bilip ibadetlerine devam ederse kurb dercesine yükselir. Nitekim kutsî bir hadîs-i şerifte ifade edildiği üzere kul yaptığı ibadetlerle Allah'a

²⁶³ Süleyman Ateş, "Kurb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 26/433.

²⁶⁴ Serrâc, *el-Lüma*, 55.

²⁶⁵ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf*, 159.

²⁶⁶ Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, 213-214.

²⁶⁷ "Yüzdükçe yüzenlere..."

²⁶⁸ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 49.

²⁶⁹ "Size tohumlar, bitkiler, sarmaş dolaş olmuş bağlar bahçeler bitirmemiz için."

²⁷⁰ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 23.

yaklaşmaya devam eder ve nihâyetinde Allah da kulunu sever. Burada vurgulanan diğer bir husus ise ibadetlerin düzenli bir şekilde yapılmasıdır. Yüce Allah az da olsa amellerin süreklilik arz etmesi gerektiği konusunda bizleri uyarır. Allah’a yakın olmak isteyen müminin hadîs-i şerifte belirtildiği üzere dokuz büyük günah olan; Allah’a şirk koşturmak, haksız yere birini öldürmek, bâkire birine zina iftirasında bulunmak, zina yapmak, gazâda kâfirden kaçmak, sihir yapmak, anne-babasına âsi olmak, yetim malı yemek, haramda ilhad etmekten uzak durması gerekir. Günahın küçük ve büyük her türlüşünden uzak durup doğru yolda ve sağlam bir iman üzere olan mümin, cehennem azabından ve çeşitli hakaretlerden kurtulur. Bu bağlamda, günahlarından pişman olan kişileri tevbe kapısına davet eder: “Ve tevbeyi gönlün çeşmesine sürüp huşû‘ ve hudû‘u can kulağına küpe edegör. Ve tevhîd kılâdesini boynuna takıp kemer hizmetini meyânına bend eyleyip şarâb-ı muhabbeti sâki-i hakîkî elinden nûş edegör.”²⁷¹

Mümin hatalarının farkına varıp samimi bir kalble Allah’a yöneldiğinde manevi kirlere arınır. Ancak bundan sonra Allah’a karşı derin bir saygı ve tevâzuyla teslimiyet halinde olup ilâhî emir ve yasaklara uymaya dikkat etmelidir. Kuşeyrî’nin de ifade ettiğı gibi, Allah’a yaklaşmak isteyen mümin önce tevhidi gönlüne yerleştirmelidir. Bu inançla ömrünü Allah yolunda ibadete adayan kullar nihâyetinde gerçek aşk sahibinin elinden muhabbet şarabını içer, yani Allah’ın sevgisine nâil olur. Bu kulları, himmet bahçesinden mârifetullah güllerini koklayanlar şeklinde ifade eden müellif, Allah’ı tanıdıkça O’na olan sevgilerinin ve yakınlıklarının artacağını beyân eder.²⁷²

²⁷¹ Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 44.

²⁷² Necâtî, *Tefsîr-i Necâtî*, 44.

3. BÖLÜM: TEFSİR-İ NECÂTÎ'NİN NEBE VE NÂZİÂT SÛRELERİ BÖLÜMLERİNİN TRANSLİTERASYONU

3.1. Nebe Sûresi

[2] (Bismillâhirrahmânirrahîm)

Hamd bî hod ve şükür bî-'ad ve senâ-yı müebbed ol Hâlık bî-zevâl hazretlerine olsun ki O'nun semîri kibriyâsı âşiyân-ı imkâna sığmaz. Ve nu'ût-ı celâli ve evsâf-ı kemâli mi'yâr-ı 'akl ile 'ıyâr olmaz. Bir Vâcibü'l-Vücûd'dur ki her şân ve ekvânı 'ilm-i ezeliyle mukadder ve mübeyyen kılıp a'yân-ı cihân feyz-i lem-yezelisiyle muntazâm ve müretteb ve gülşen-i 'âlem-i âdem ile ma'tur ve muvaşşah kılmıştır. Ve cümle cihânı insan için ve onu kendi mârifet için halk ve icad ve hakâyık-ı eşyâ ile dekâyık-ı ma'ânîyi bi'l-cümle anda icmâl ve izhâr edüb rûh-ı insânı Câmî' ismine sûret ve hâmil-i emânet ve mahrem-i esrâr-ı hikmet eylemiştir. Ve onları Nebe-i 'azîm ve tâmm-i kübra ve sâhatü 'uzemâ ve tekvîr-i şems-i 'ulyâ ve infitâr ve inşikâk-ı semâ ile tahvîf ve tenkîs-i mikyâl edenleri veyl ve sabur ile tev'îd etmiştir. Ve ol bir ma'bûd bil hak der ki rûy-i 'arz enbiyâ-i zîşân ve semâsını kevâkib ve ibrâc ile ve kulûb-i ârifini ikbâl-i rûh-i nesîm ile tereşşuh ve tezyîn etmiştir. Ve ol Bâsitü'l-Cûd der ki: **وَوَضَّحْنَاهَا وَالشَّمْسِ** çehre-i âfitâb onun nûruyla münevver olup **إِذَا وَاللَّيْلِ جَلَّيْنَاهَا إِذَا وَالنَّهَارِ** tuğrâsıyla çehre-i beyâz ve siyah hey'etini göstermiştir. Ve bu dokuz tâk-ı eflâk-i semât âlemde **عَنْ طَبَقًا لَتَرْكَبَنَّ** üzerine bast-ı 'ünvân ve **وَالسَّمَاءِ طَبَقٍ** kubbesini binâ edip onu **النَّاقِبِ النُّجُومِ** ve **الْكُنُوسِ الْجَوَارِ** ile tezyîn ve kudretini tebyîn etmiştir. Ve ol Kerîm-i lâ-yezâldir ki yevmü'l-gâşiye ve kâria ile 'ünvân-ı hikmetini ibrâz edip cümle 'âlem onun hükmünde hayrân ve nüfûs-u nâtika kudretinde sırr-ı girdân olmuştur. Ve efdal-i salavât ve ekmel-i tahiyyât ve ahsen-i teslîmât ol gonca-i bâğ-ı belâgat ve ma'den-i risâlet ve hülâsa-i mevcûdât Peygamberimiz aleyhisselâm hazretlerinin ism-i a'zâm ve 'akl-ı evvel olan rûh-u ekmeline olsun ki onun âyât-ı beyyinâtı lakabî ebvân-ı Kîsrâ'yı kesreyledi. Ve onun irhâsâtı **كَيْفَ تَرَى أَلَمْ** tuğrâsıyla ibrâz olunup ibtâl-i Ebrehe'yi münhezim eyledi. Ve ol bir fasîh-zebândır ki [3] meydân-ı fesâhatte “ene efsah” nutkundan dem urduktaki belâgat pîşesinin aslanları kelîl ve ebkem olur. Ve melîh-i beyân der ki cilvegâh-ı hüsn-ü sabâhatte “ene aslah” cemâlin gösterse hüsn-ü Yûsuf-ı Kenân-ı câh nisyâna dûş olur. Ve bir şem'a-i âşıkândır ki **وَالضُّحَىٰ وَالْفَجْرِ** tuğrâsıyla yenâbî-i hikmetini ve cemâl-i ibretini ve nasrullah ile a'dâya gâlibiyyetini izhâr eyledi. Ve dervend-i nâmahdûd ve rıdvân-ı nâma'dûd âl ve ashâbına olsun ki kasr-

1 millet-i zehrâ ve bâğ-ı şerî‘at-ı beyzâ onların nûr-ı vücûdları ve zînet-i şuhûdlarıyla müreşşah ve müzeyyen olmuştur. Ve meydân-ı dîn-i metîn şevk-i şirk dalâletten ve hâşâk-ı bid‘atten onların sa‘y-ı cemîlleriye pâk olmuştur. Şiir:

(البرايا خلق اللذى من التحيات تحف ارواحهم على)

Emmâ ba‘d mâlum ola ki şu tercümeyi te‘lîfime sebep oldur ki tahsîl-i mârifetullah sadedinde memeri hüccâc ve maskat-ı re’sim olan Eskişehir’den mahall-i feyz ve makarr-ı ‘ulemâ bulunan Kayseriyye’ye azm-i râh edip belde-i mezbûreye vürûdumda meşâhir-i fudalâ ve esâtiz-i külliden Kâsım Efendi Hoca rahmetullahdan ‘ulûm-u âliyyeyi tahsil edip ve belde-i mezbûrenin fudalâ ve fehâm-ı ve sultân-ı müsfîrînin ‘izamı Gözübüyükoğlu İbrahim Efendi Hoca’dan katre min ilim olarak ilm-i tefsîri kıraat, ba‘dehu ol taraftan Âsitâne’ye ‘azîmet ve hasbel-kader Tophâne-i Âmire’de sâkin iken bâzı ihvân-ı din Nebe’ cüz’ünü tefsîr edüb bu abd-i âcizden onun Arabî ve tercümesini iltimâs etdiler. Bu dâileri dahi ilm-i tefsîr ve hadîsin sâir ilimler üzerine fazlı ke fazli’l-kamer alâ sâiri’l-kevâkib olduğu zü’l-ukûle hafî olmadığını tefekkür ederken havâtif-i Rahmân’dan gûş u hûşuma ilhâm ve avâtıf-ı hikmetten dehen-i zihnime ilkâ olundu ki ta’mîmen li’l fevâid ve tetmîmen lil avâid olsun için tefsîr-i Kur’ân’ı zebân-ı azbü’l-beyân Türkî ile tercüme edip onun nâm u nişânını bi-tarîki’t-tefe’ül “Tefsîr-i Necâtî” diye tesmiye eyledim. Ve derûn-ı tercümede îrad olunan âyet-i kerîmeleri ve gerek onların üzerine makâm-ı te’yîdde teferru‘ eden âyât-ı sâire ve ehâdisi nebeviyyeyi lafzen bi’l-lafz tercüme ve tefsîr ile derûn-ı tercümeyi terşîh ve tezyîn eyledim. Ol vakit dîn ü dünyasında mü’temen ve goftâr u kirdârında mütemeyyin olan bâzı zevât hüsn-i şârât ve’l-işârât ile merraten ba‘de uhrâ müşâvereden sonra sünnet-i seniyye-i nebevî üzere istimtâr-ı envâ’-ı istihâre edip müste‘înen billâh ve mütevekkilen alellah el-Melikü’l-Mennân ol emri-i zî bâle ikbâl ile şürû‘ eyledim. Ve âyât u ehâdis u âsâr u eş‘âr misillü makâm-ı istişhâda ‘îrâd olunan usûl-i belâgat şiârını bi-ibârâtihâ ketb u tenmik ve hülâsa mazmûnları şerh u tensîk eyledim. Ve tahrîr-i kavâ‘id-i usûliyye ve takrîr-i fevâid-i fer‘iyye ve bast-ı durûb u emsâl ve bâzı hikâyât ile derûn-ı tercümeyi tenvîr eyledim.

İmdi bu te’lîf-i [4] âcizânım her ne kadar enva‘ sehv ve kusur üzere maksûr ve ecnâs-i acz ve hasar üzere mahsûr ise de ulemâ-i sâdâtan ayn ve dad ile nazar edenlerden mercûdur ki onda vâkı‘ olan hatâyı kalem-i nâsiha nispet edip dâmân-ı setr ile setr ve benân-ı ıslâh ile tashîh edeler. Ve âmme-i mü’minîn ve zümre-i uşşâk seyyidü’l-mürselîn hazretlerinden ma’mûldür ki vâkı‘ olan mecâlîste hayır duadan ferâmuş etmeyeler.

Halbuki bu abd-i fakîr gibi bir zaîf bî-tâb bu misillü bir eser-i esîr ve belîğ-i't-te'sîr desters intisâb olmak imdâd bî illet-i rabbânî ve ihsân bî gâyet-i samedânîden sonra ancak hakk-ı âcizânemde misâl sihâb bî haddin ve hisâb âtıfet bâr insibâb ve insiyâb olan nazar-ı kimyâ-yı nazîr şâhı ve ihsânı rif'at rasan pâdişahîden sûretyâb olmuştur. 'A'nî be Hz. Sultânî'l-Azîm ve'l-Hâkânû'l-muazzam zî'l-lullah-i Teâlâ alâ beriyyetihi ve halîfetihi alâ halîfetihi ellezî yeftehiru bi re'sihi't-tâci ve bi kademihi es-serîri ve yestenîri bi ismihi el-menâbir ve bi resmihi en-nazîr es-Sultân ibni's-Sultân es-Sultân Abdülaziz Hân ibni's-Sultân el-Gâzî Sultân Mahmud Hân ebkâ'l-lâh-ü Teâlâ alâ erîketihi el-Celâli vücûdihi ve nasara alâ a'dâihi ensârahu ve cunûdehu. Nazm:

(وطيبُ للزمان حسنٌ بقاؤك ... فإنما المؤمنينَ أميرَ بقيت
نصيبُ فيك الدهرَ لصروفٍ ولا ... مذهبٌ نحوكَ للمكروهِ كانَ ولا)²⁷³

عِبَادَةُ فَوْقَ الْقَاهِرِ وَهُوَ وَيُعِيدُ بِيَدَيْهِ هُوَ يُرِيدُ لِمَا فَعَالَ مُجِيبٌ قَرِيبٌ وَانْهُ أَنْيْبُ وَالْيَهُ تَوَكَّلْتُ عَلَيْهِ بِاللَّهِ إِلَّا تَوْفِيقِي وَمَا
الْخَبِيرُ اللَّطِيفُ وَهُوَ

Bismillahirrahmanirrahim

عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ [Birbirlerine neyi soruyorlar?]²⁷⁴ Yani ehl-i Mekke birbirlerine ba's ve haşr-ı cismânîden sual ederler ve onun hakkında meyânelerinde tahvîs ve tahdîs ederler. Yâhut onlar Cenâb-ı Risâlet ve Ma'den-i Nübüvvet sallallâhu aleyhi ve sellem ve ma'ser-i sahâbeye istihzâ tarîki üzere ba's ve haşrden sual ederler. Hatta Mahbûb-u Hüdâ ve Rasûl-i Kibriyâ sallallâhu aleyhi ve sellem: "E Yâ Kureys! Sizin ecsâdınız küllü temzîk ile temzîk ve perâkende olup türâba sayrûret eyledikte halk-ı cedîd ile halk olunur." deyû ahbâr eyledikte Himye cahiliyelerinden nâşî "Muhammed bu kulun da ya Allah Teâlâ'ya iftirâ eder ya cenûn olup onu tevehhüm ile min gayri lisân söyler." derler idi. Halbuki Kureys kabîlesi Rasûl-i Mennan ve Habîb-i Rahmân'ın mahmûdu'l-etvâr ve ma'rûfu'l-ahvâl olup kizbinden berî ve cenneten ârî a'kal nâs olduğu makbûl âmme ve mücerreb tâmmeleri olmuş idi. Velâkin Cenâb-ı Risâlet sallalâhu aleyhi ve sellem durerbâllerinden sudûr eden kelâm-ı ankâları zu'm-ı müşrikîne muvâfık ve mutâbık olmadığı için kelâmını kizbe hamledip ve Bârî zü'l-celâle izâfetle iftirâdır deyip akâid-i fâside ve efâl-i kâsidelerini izhâr ederler. Lâkin küffâr-ı Kureys inkâr eyledikleri dâr-ı hükûmet-i

²⁷³ Ebû Mansûr Seâlibî, *el-Müntehal*, 283. (Beytin sözleri Buhtürî'ye aittir.) Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/21105/273>

²⁷⁴ en-Nebe 78/1.

ilâhiyyeyi re'ye'l-'ayn müşâhede edip veka'û fîmâ her bu fehvâsınca azâb-ı çâka [5] gışiftâr oldukları zaman görürler ki meydân-ı arasâtta ol Fahr-i Beşer ve Mahşer sallallâhu aleyhi ve sellem meğer şefâati meyânına bend ve tâc-ı kerâmeti mübârek başına bîvende edip mâder-i müşfikâyâ vey kılınmış oğlancığın arar gibi ümmet-i merhûmesini ehl-i mahşer meyânelerinde aradığını ve onları deryâ-yı şefâatinden sîrâb eylediğini küffâr müşâhede eylediklerinde haşr-ı cismâniyyeyi inkârlarına ve Cenâb-ı Rasûl'e adem-i ittibâ'larına nâdimler olup "Medet ey melce' usât ve âlemlere rahmet" deyû bâb-ı şefâate deverân ederler. Ama çe-fâide şefâat-i nübüvvetten hisse-yâb olamazlar. Zîra dâr-ı dünyada Rasûl-i Ekrem'e menfûr olan dâr-ı ukbâda makbûl ve şefâatine mesrûr olamaz ve rakabesini azâb-ı nârdan halâsa çâre bulamaz. Yâhut mü'minler hallâl-ı müşkülât olan Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellemden izdiyâd-ı 'ilim ve kâfirleri istihzâ için benden suâl ederler. Zîra şol kimesneler ki kalblerine beşâset-i îmân, ateşin hadîde ve mâ-i verdin verde hulûlû mânend hulûl eyleye. Elbette onlar mü'min be-istimâlarında amelleri müzdad olur ve îmânları kuvvet bulur. Halbuki amelin izdiyâdı havf-ı âhiretin izdiyâdını mûcib olmakla onlar kıyâmetin hevl-ü şedâidinden nefis-i rehînelerini tahlis için esbâb-ı mağfirete müsâra'at etmelerinde bî-kusur olurlar. Ama şol kimesneler ki beşâset-i îmân kalblerine hulûl etmeyip hubb-u dünya ve zulûmât-ı küfür hulûl eyleye. Elbette onlar mü'min be-istimâ'larında kavî-i Rasûlu kabul etmeyip izhâr-ı 'adâvet ve ibrâz-ı suhriye eylemek muktezâ-yı hâlleri ve cibilliyet-i mâyeleri olur.

Kavlühû Teâlâ (عَنِ النَّبِيِّ الْعَظِيمِ) [...büyük haberi mi?]²⁷⁵ Dâire-i 'ulûm-ı halktan hâriç şân ve hatır sâhibi olan nebe-i azîmden suâl ederler ki ol ba'sdir. Bu sûrette sâil ve mucîb olan Cenâb-ı Rabbü'l-âlemîn olup:

لِمَنِ الْمُلْكُ الْيَوْمَ لِلَّهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ

[Bugün hükümranlık kimindir? Elbette tek ve mutlak hükümran olan Allah'ındır!]²⁷⁶ kavî-i celîli minhâcî üzere sülûkdür. Zîra bu uslûb tefhîm ve ifâdeye akrebdir. Ve mes'ûl-ü anh olan ba'sin fehâmetini izhâra ensebdir.

Kavlühû Teâlâ (الَّذِي هُمْ فِيهِ مُخْتَلِفُونَ) [Hakkında ayrılığa düştükleri.]²⁷⁷ Şol ba's ki onda ehl-i îmân ikrâr ile ve kâfirler inkâr ile ihtilâf ederler. Velâkin ehl-i Mekke ba's ve haşrı inkârda müttefik âra olmayıp belki onların bâzısı haşrın intifâ' ve ademi ile cezm edip:

إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ

²⁷⁵ en-Nebe 78/2.

²⁷⁶ El-Mü'min 40/16.

²⁷⁷ en-Nebe 78/3.

[Onlar, “Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdan ibarettir; biz bir daha diriltilecek değiliz.”]²⁷⁸ dediler. Yani hayat olmadı illa bizim için hayât-ı dünya oldu. Halbuki bizler memâttan sonra hayât-ı uhrâ ile hay ve meb‘ûs olmayız deyip akâid-i zâyigâ ve nutk-u kâsidelerini ibrâz ettiler. Ve bâzısı dahî ba‘ş hakkında rayb ve şek edip:

وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً وَلَئِنْ رُجِعْتُ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّ لِي عِنْدَهُ لَلْحُسْبَىٰ

[...ayrıca kıyametin kopacağını sanmıyorum ama, dönüp rabbime varacak olsam bile, O’nun huzurunda benim için güzel şeyler bulunduğundan eminim.]²⁷⁹ deyip yani ben saat ve kıyâmeti kâime ve hâsıla zannetmem. Halbuki farzan ve takdîren mevcut olup eğer ben Rabbimin huzuruna rucû‘ olunur isem tahkîk benim için Allah ‘indinde hüsnâ ve cennet vardır deyû zu‘m-ı fâsidini ve şekk-i kâsidini izhâr ederdi. Halbuki [6] kıyâmet bir emr-i muhakkak olduğu edille-i kâtia ve burhân-ı sâtia ile müsbet ve müberhen olup akıl dahî onun kıyâmına şehâdet eder. Ma‘lûm ola ki Cenâb-ı Kibriyâ ba‘ş ve kıyâmet hakkında binâen azîm buyurdu. Zîra kıyâmet zâtında ve hevl ü şedâidinde bir emr-i azîm olup onun yine hakîkati dâire-i ‘ulûm halktan hâriçtir. Eğer onun ahvâl ve şedâidini bir kimesne ‘ayne’l-yakîn görmüş olaydı ol kimesne umûr-u dünyadan keff-i yed edip nakd-i cevher olan ömrünü i‘mâr-ı âhirete sarf edip libâs-ı takvâ ile arasatta olurdu. Ve zünûb-u müteferrikalarını im‘ân nazarıyla görüp tâbesah Hâk müzilline yüz koyup nefsi rehînini ‘azâb-ı Hak’tan tahlîse mübâderet ederdi. Ve mânend tuyûr-u âşiyânî’l-ğatten dūr ve mehcûr olarak umûr-u âhiretin tedârikine müsâraât ederdi. Belki havf-ı kıyâmetten nâşî basîret-i tâm ve ‘ünvân-ı kerem yüzünden cîsr-i dünyadan ‘ubûr ve kevn-i mecâzdan murûr edip nefsi medâr vuslat-bâr ve bâis rü’yet-i cemâl olan ecmâl-i sâlihâya ve celb-i rızâyâ teşvîk ederdi.

Hatta Rasûl-i Ekrem ve Nebiyy-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri ahvâl-i kıyâmeti beyân ve tefsîr-i ayân için huzûr-u sahâbede küşâde-i dehân eyledikte mârifet-i ilâhiyyeye gâlib olanın miktâr-ı mârifetince havfı dahî gâlip olmasına mebnî onun kimi medhûş ve kimi cebellere firâr ile terk-i mefrûş ve kiminin mübârek vech-i nûrlarından katerât-ı dem‘ler ve kiminin dîde-i şecâat numûnelerinden dem‘ler cereyân ederdi.

Zîra لا هم الا هم الآخرة mazmûnu üzere âkil ‘indinde hem âhireti fâik bir hem-ü kasâveti yoktur, hem dünya onun ‘indinde mefkûddur. Bu sûrette onun hem-ü kasâvetinin izâlesine bâ‘is olur. Tedârik a‘mâl-i sâliha üzere olmak ehemm umûr-kâr ‘ukûldür. Hatta

²⁷⁸ el-En‘âm 6/29.

²⁷⁹ Fussilet 41/50.

bu mazmûn mezkûru te'bîdde seyyid veled ben-i Âdem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri bâzı sahâbesine hitâben ve ümmetine irşâden kâle:

اعمل لدنياك بقدر مقامك فيها²⁸⁰

Ya sahâbem sen dünyan için envâ' ticaret ile tahsîl-i emvâl ve iktisâb-ı emlâk eyle dünyada karârın miktarı. Halbuki dünyada meks-ü karâr âhiretteki karâra muvâzene ve mütenâhiyi gayr-i mütenâhiye mukâbele kanse meyâneleri nispet kabul eylemediği zevi'l-'ukûle hafî değildir. Zîra dünyada meks ü karâr vakt-i şitâda 'asr ile gurûb meyânesinde karâr eden zaman miktârıdır. Bu sûrette i'mâr-ı dünya için cem' mala mübâderet ve vaktini zâyî' ve ömr-ü nâzenînini itlâfa mücâserat eyleme. Zîra:

اليواقيت تشتري بالموافيت و الموافيت لا تشتري باليواقيت²⁸¹

masdâkınca yâkut ve zümrütler vakitler ile işterâ olunur ama murûr edip geçen vakitler yâkut ve zümrütler ile işterâ olunmaz ve güzêrân zamanlara kıyâmete kadar mülâkat bulunmaz. Bu sûrette vaktini zâyî' etmeyip bâis-i necât ve medâr-ı saâdet ve celb-i 'inâyet olan a'mâl-i sâlihâ ve ef'âl-i haseneyi iktisâba [7] anun der-meyân eyle. Zîra huzûr-u ma'bûda nehy-i dest olarak rucû'dan eşne' kabahat ve cehâlet olmaz.

واعمل لآخرتك بقدر بقائك فيها²⁸²

Ey sahâbem sen âhiretin için amel eyle âhirette bekâ ve karârın miktarı. Halbuki âhirette karâr ve bekâ gayr-i mütenâhidir. Bu sûrette âhîret için amel ü tâat ömrün istiğrâkını îcab eder. Ve dâima havf u haşyet ve iffet ile istikânet ve emrullahta istikâmet ve izdiyâd-ı tâat iktizâ eder. Hatta nûr-u dîde-i rıdvân ve ehadü's-şâhidîn Hasan bin Ali eş-şüc'ân radiyallâhu anhdan rivâyet üzere:

من استوى يومه فهو مغبون و من كان يومه شراً من أمسه فهو نقصان و من كان في نقصان فالموت خير له²⁸³
vârid olmuştur. Yani bir kimse ki onun iki gününün ameli hayr ile şerri müsâvî ola ol kimse mağbûn ve aldanmıştır. Ve bir kimse ki bugünkü gününün ameli dünkü gününün amelinden şer ola imdi ol noksandır. Bir kimse ki noksanda ola imdi mevt onun için ziyâde hayırlıdır ki belki mevt sebebiyle bir şerri noksan olur.

²⁸⁰ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 2001), 8/102. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/23612/3591>

²⁸¹ Kaynağı tespit edilememiştir.

²⁸² İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu'l-Beyan*, 8/102. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/23612/3591> Gazzâlî, *Eyyühe'l-veled*, 19-20.

²⁸³ Fetavâ-yı eş-Şebeketi'l-İslâmiyye H.1424, Anonim, 3/807. Mevzu ya da zayıf hadisler bölümünde hadisin farklı bir versiyonu geçmektedir. ...من استوى يومه فهو مغبون، ومن كان يومه شراً من أمسه فهو ملعون... Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, (Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988), 2/276.

و اعمل لله بقدر حاجتك اليه ²⁸⁴

Ey sahâbem mühlik a‘mâl olan riyâ ve sem‘âdan berî olarak Allah için amel eyle ol Allah’a ihtiyacın kadar. İmdi ma‘lûmdur ki Allah zevî’l-Kemâle gerek dünyada ve gerek âhirette ihtiyaç bir adede münhasır olmadı ise ona layık a‘mâl-i sâlihâların dahî bir adede münhasır olmaya. Belki sıfât-ı süflîden inhilâ‘ zerre-i âlem kuddise intikâl üzere olmak vâcibe-i zimmet ve lâzıme-i himmettir.

واعمل للنار بقدر صبرك عليها ²⁸⁵

Ey sahâbem sen nâr-ı elîm için amel eyle ol nâr üzere sabrın miktarı. İmdi nâr üzere bir saat sabra kâdir değil isen mâsiyet üzere cesur olma kıyâmette mâsiyet yüzünden nedâmete kalma. Ve o anki hâfız ve nefsinî râkıb ol. Zîra nefis bir şecî‘dir ki onu ihmâl ve tabiatı üzere irsâl edersen seni iftirâs ve ihlâk eder ve ma‘siyete sevk ile seni nâr-ı cehennemde ihrâk eder. Ve onun hakkında ol gonca-i bâğ-ı belâgat aleyhi ekmelü’t-tahiyyât hazretleri kâle:

افضل الجهاد ان يجاهد الرجل نفسه وهواه ²⁸⁶

Ravâhübnü’l-Buhârî an Ebû Zer el-Gıfârî. Yani cihâdın efdali racul nefis ve hevâsıyla mücâhede etmektir. Zîra nefsin hevâsı meyânedan hurûc ve tâlikât-ı fenâdan zevâl bulmadıkça Hakk’a vusûl ve dergâhına duhûl-ü müyesser olmaz. Nitekim sultânü’l-ârifin Bâyezîd-i Bistâmî hazretlerine hitâb-ı ‘âlî ve et-tugât-ı bârî vârid olup denildi ki: “de‘ nefsin ve hevân sümme Teâlâ” Ey âşık kâmil nefsinî ve hevânı sen terk eyle ba‘de huzûr-u ünse gelmeyi derk eyle. Zîra ‘Âlim kuddisehu duhûl etmek levs-i nefis ve hevâsıyla olmaz. Belki onu ercâs-ı talikâtından tadhîr etmedikçe Hakk’a vusûle yol bulunmaz. Ve hadîs-i nebevî sallallâhu aleyhi’l-bârîde:

جاهدوا أهواءكم كما تجاهدون أعداءكم ²⁸⁷

vârid olmuştur. Yani yâ ma‘şer-i sahâbe sizler [8] nefsinizin hevâları ile mücâhede ve muhârebe ediniz. Nitekim sizler a‘dânız olan küffâr ile mücâhede ettiğiniz gibi. Ma‘lûm ola ki nefis-i emmârenin şerrinden halâsın tarîkini ta‘lîm ve erbâb-ı ukûle tefhîm şöyledir ki *الظاهر جسر الباطن* fehvâsı üzere mesela Cenâb-ı Rabbü’l-âlemîn mahbûbu olan Hz. Mûsâ ve kardeşi Harun aleyhimü’s-selâm iklîm-i Mısır’a mutasarrıf olan Firavun’u dine davet

²⁸⁴ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu’l-Beyan*, 8/102. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/23612/3591> Gazzâlî, *Eyyühe’l-veled*, 19-20.

²⁸⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu’l-Beyan*, 8/102. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/23612/3591> Gazzâlî, *Eyyühe’l-veled*, 19-20.

²⁸⁶ Suyûtî, *Câmiu’s-sağîr*, 1979 (No. 1979). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/21659/1979>

²⁸⁷ Râgıb el-İsfahânî, *Câmi’u’t-tefsîr*, 1/502. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/9231/503>

ve ikrâr-ı vahdet için irsâl eyledi. Vaktâ ki Rasûlân-ı kerîmân Firavun’a mülâkî oldular. Ve onu dine davet etmede bezl-i makdûr ve sarf-ı irâde kıldılar ise de zâhirde veziri olan Hâmân’ın onu iğfâl etmesinden ve bâtında isti’dâd-ı ezeliyyesi olmasından nâşî kabûl-ü îmândan ibâ ile ta’likât-ı dünyadan cüdâ olamayıp küfr-ü inâdı üzere mısır oldu. Ve mübellîğân-ı kâmilânın tebliğlerinin alâmat ve eseri zuhûr eylemedikçe cerâ mâ cerâdan sonra Hz. kelîmü’l-‘atâ cânib-i Hak’tan me’mur olduğu re’y-i hüda üzere Benî İsrâil’i celb ve cânib-i Bahr-i Kulzüm’e âzm-i râha ve lübb-ü deryâya müntehâ oldular. İmdi Firavun mağrûr ve cîfe-i fânî içre mesrûr cünd-ü Firavân nâ-mahsûr ile verâlarından takibe mübâderet eyledi. Vaktâ ki leşker-i Firavun’u kavm-i Mûsâ müşâhede eylediklerinde havfa tâbi‘ olarak kâlû:

لَمَذْرُكُونَ إِنَّا مُوسَى

[Ey Mûsâ “İşte yakalandık!”]²⁸⁸ deyip âh-u enîn ve feryâd-ı hazîn üzere izhâr-ı havf eylediler. Ol vakit Cenâb-ı Mûsâ’yı Kelîm mişe-zar inâyet ve mucîbü’l-muzdarînü’l-gâyet olan Hâlık-ı lem yezele arz-ı niyâz ve mübârek ellerini cânib-i semâya pervâz edip “Yâ Rabbi leşker-i Firavun ve Ramze’de Bahr-i Kulzüm önümüzde olup kavmim bu meyânede mahsur kaldı.” dedikte cânib-i Hak’tan “Ya Mûsâ:

اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ

[“Asânı taşa vur!”]²⁸⁹ kelimâtı necât-fersâ zuhûruyla râh-ı selâmete delâlet eyledi. Ol vakit mübârek yed-i münâsında mevcûd ve misl-i mefkûd olan asâyı pür hikmet deryâya darp ettikte:

فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ

[Deniz derhal yarıldı, her parça koca bir dağ gibi oldu.]²⁹⁰ masdâkınca bahrin her bir fırkası cebel-i azîm gibi fırka fırka olup ve on iki tarîk-i yâbis zuhûr edip vâlîde-i müşfikâdan erham olan rabbü’l-âlemîn mâderler evladını görüp müteselli olsunlar hikmet-i lazımlâsına mebnî, her bir mânende-i cebel olan fırkaların meyânelerinde pencereler açılıp birbirlerini müşâhede ederek Bahr-i Kulzüm’ü bilâ-zarar tecâvûz edip fazl-ı Mevlâ’ya ve ‘inâyet-i Yezdân’a mazhâr oldular. Ba‘de Firavun’a maa kavme Hz. mübellîğâna ‘inâyet ve ihsân olunan râh-ı rast bizlere dahî inâyet olunur. Zu‘mlarına mebnî onlar dahî ol tarîklara sülûk ve vasat-ı bahre vürûd ve dünya lehû leşker dahî duhûl eyledikte:

²⁸⁸ eş-Şuarâ 26/61.

²⁸⁹ el-Bakara 2/60.

²⁹⁰ eş-Şuarâ 26/63.

[...ama deniz onları amansızca sarıverdi.]²⁹¹ mazmûn-u celîli üzere mânend cebel olan cidârlarda sıfat-ı hezâmet zuhûra gelip üzerlerini örtmek ve burmak ile Firavun maa cünûdü muğrak ve müdemmer olup canlarını nâra ilkâ [9] eyledi. Zîra veliyyü'n-nimet-i hakîkîsine 'âsî olan ve Hakk-ı nimeti eda etmeyen dünyada bahre garka ve âhirette nâr ile harka layık olması zü'l-ukûle hafî değildir.

Mezkûr olan kıssa üzerine kıyâs eyle ki insanın nefs-i emmâresi dahî Firavun mesâbesinde ve kalbi Mûsâ ve aklı Harun menzilindedir. Vaktâ ki râ'î'l-hikmet olan Cenâb-ı Bârî ve tekaddes hazretlerinin emriyle iklîm-i vücûda mutasarrıf olan nefs-i gaddârayı ıslâh ve dine davet için Mûsâ-yı kalb ve akl-ı Harun ona varırlar. Ve mülâkatlarında ona enva' nezâketle nush ve pend edip îmâna davet ederler. Lâkin asla fer-ü mâye ve isti'dâd-ı ezeliyyeden bî-mâye olmasına mebnî nâsih-i sâdıkların sözlerini sûret-i kabûlde göstermeyip küfr-i inadı üzere musırr olur ve mübelliğân-ı kâmilenin tebliğlerinin onda eseri zuhûr eylemez. Ol vakit kalb-i Mûsâ ve akl-ı Harun “Ya Rabbenâ nefs-i emmâreyi tarîk-i Hakk’a ve din-i merdiyyeye davette bezl-i makdûr ve sarf-ı sad irâde eyledin ise de kabul-ü îmândan îbâ eyledi. Ne emr-ü fermân buyurursunuz.” dediklerinde, ol vakit kalb-i Mûsâ ve akl-ı Harun kable haktan deryâ-yı rûha azîmet ile me'mur olurlar. Onlar leşkerleri bulunan ahlâk-ı hamîdeleri huzurlarına derc ve cem' edip rûh deryâsı cânibine azîmet ederler. Hatta lübb-ü deryâ-yı rûha müntehâ olduklarında hubb-u dünya ile âlûde olan nefs-i emmâre mânend Firavun leşkeri bulunan ahlâk-ı zemîmeleri yanına derc ve cem' edip onların verâlarından ol dahî rûh deryâsına yakîn kıldıkta leşker-i nefs-i emmâreyi leşker-i Mûsâ ve Harun müşâhede eylediklerinde:

قَالُوا يَا مُوسَى إِنَّا لَمُدْرَكُونَ

[Ey Mûsâ “İşte yakalandık!” dediler.]²⁹² deyip âh-u enîn ve izhâr-ı havf ederler. Ol vakit Mûsâ-yı kalb ve akl-ı Harun mîşezâr inâyet mucîbü'l-muzdarîn olan Cenâb-ı Rabbü'r-Rahîme arz ve niyâz edip “Ya Rabbenâ arkamızda asker nefs-i emmâre, önümüzde ruh deryâsı iki asker meyânesinde kavmim mahsûr ve mahbûs oldu.” dediklerinde cânib-i Hak'tan “Ya kalb-i Mûsâ, lâ ilâhe illallah asâ-yı manevîsini deryâ-yı rûha darp eyle.” deyû ilhâm-u rahmânî zuhûr eder. Ol vakit Mûsâ-yı kalb tevhîd asâsını deryâ-yı rûha darp eyledikte:

²⁹¹ Tâhâ 20/78.

²⁹² eş-Şuarâ 26/61.

فَكَانَ كُلُّ فِرْقٍ كَالطَّوْدِ الْعَظِيمِ

[Deniz derhal yarıldı, her parça koca bir dağ gibi oldu.]²⁹³ masdâkı üzere deryâ-yı rûh on iki fırka olur. Her fırkası cebel-i azîm mânend olarak on iki tarîk-i yâbis zuhûruyla leşker-i Mûsâ ruh deryâsına duhûl ve bilâ-zarar ondan tecâvüz edip câ-yı selâmete vusûl bulurlar. Ba‘de nefsi-i emmâre, maa kavme onlara olan inâyet-i ezeli ve hikmet-i lâ-yezâli bizlere dahî olur zannıyla deryâ-yı rûhun tarîklerine duhûl ve tecâvüz kastıyla ol râh-ı rastlara ‘ubûr ederlerken:

فَعَشِيَهُمْ مِنَ الْيَمِّ مَا غَشِيَهُمْ

[...ama deniz onları amansızca sarıverdi.]²⁹⁴ masdâkı üzere mânend cebel-i azîm olan deryâ-yı rûhun fırkalarında sıfat-ı hezîmet [10] zuhur edip nefsi-i emmâre ve leşkeri bulunan ahlâk-ı zemîmeler üzerine deryâ-yı rûh etbâk olunup nefsi-i emmâre deryâ-yı rûha muğrak olur. Ve Firavun’un lâşesi Bahr-i Kulzüm üzerinde müşâhede olunduğu gibi ruh deryâsı üzerinde nefsi-i emmârenin lâşesi dahî müşâhede olunursa imdi sen nefsi-i emmârenin şerrinden halâs buldun.²⁹⁵ موتوا قبل ان تموتوا sırrına mazhar oldun ve haşr-u neşri bunda görüp âhirette azâb-ı Hak’tan necât buldun.

فاذا اردت ان تعصى مولاك فا طلب مكانا لا يراك²⁹⁶

Ey sahâbem eğer sen Mevlâ’na âsî olmak murâd edersen sen bir mekân talep eyle ki onda Mevlâ’sını görmeye ve kıyâmette bu zevke ermeye. Halbuki onun dâire-i ‘ulûm ve basarından zerre miktarı bir şey hâriç değildir. Zîra dünya ve âhiret mülkü ona maksûr ve münhasır olup ol padişah-ı lem yezelin kabza-i kudretinden ve ta’alluk-ı basarından bîrûn mekân mevcut değildir ki ol mekânda vuku‘ bulan ma‘siyete basîr ve âlim olmaya. Hatta karanlık gecede vadi-yi cibâlde bir hacerin menfezinde sakın olan bir sivri sinek cenâhlarını neşr ü pervâz eylese kanatlarının tûl ve arzı ne miktar olduğunu bilir ve görür ve koş desin işitir. Bu sûrette bir kimesne mekân-ı hâlîde ma‘siyete mukârin oldukça beni ferd-i âlemden kimse görmedi deyû tefâhür etmesin. Zîra onun gibi şâhit-i âdilîn görmesi yevm-i cezâda şehâdet yönünden ona kifâyet eder.

Kavlühû Teâlâ (كَلَّا سَيَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَيَعْلَمُونَ) [Hayır! İleride görecekler! Hayır hayır! Yakında görecekler!]²⁹⁷ Yani onlar tesâülden mürtedi‘ ve münzecir olsunlar eğer olmazlarsa onlar

²⁹³ eş-Şuarâ 26/63.

²⁹⁴ Tâhâ 20/78.

²⁹⁵ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, 2/850 (No. 2669). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/9576/899>

²⁹⁶ Benzer lafızlarla geçmektedir. bk. Abdurrahman bin Fudalâ, *Fevâid*, 26 (No. 25). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/29750/26>

²⁹⁷ en-Nebe 78/4-5.

ba'sin hak ve sâdık olduğunu mevtleri indinde bilirler. Yâhut onlar hakikat yani kapılarından vakt-i kıyâmlarında ve amelleri üzere hîn-i mücâzâtlarında vâkıf olurlar. Yâhut mü'minler ba'sı ikrârlarının cezâ-i hayriyesini ve küffârı inkârlarının cezâ-i şer'îyesini yakinde bilirler. Ma'lûm ola ki yani inkâr sadedinde olan küffâr bed-faâl hesap ve a'mâlleri üzerine mücâzât için huzûr-u ma'bûda rücû' ederler. Ba'de Cenâb-ı Hakt'an onlara hitâb gelir ki: "E ya küffâr هَذَا بِالْحَقِّ [Bu gerçek değil miymiş? 46/34] şu ba's ve cezâ hak olmadı mı? Ve benî azîmü's-şân ve habîbim kulun da sâdık olmadı mı? Ve inkâr yüzünde olduğunuz dâr-ı cezâyâ ve onun şedâidine giriftâr olmadınız mı? Halbuki ba's ve cezânın vukû'unu Habîbim Mustafa sallâllahu aleyhi ve sellem sizlere haber verdikte: "Makâm-ı tasdikte onu tekzîb ve makâm-ı hürmette ta'zîb ve makâm-ı teslimde ondan nefret ederdiniz." diye hitâb-ı izzet geldikte küffârın inkâra mesağ ve mecâlleri kalmayıp: قَالُوا بَلَىٰ وَرَبِّنَا [“Rabbimiz hakkı için öyle” diyecekler.]²⁹⁸ diye kıyâmeti ikrâr ederler. Ol vakit: فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ [Allah da “İnkâr etmiş olmanız sebebiyle azabı çekin!” buyuracaktır.]²⁹⁹ hitâbı üzerlerine vârid olup yani inkârları sebebiyle zevk-ü azâb ile me'mûr olurlar. Zîra acaba şol kimselere ki ba'si inkâr ederler. Halbuki her gün olur [11] ve hayat bulurlar. Ve acaba şol kimseler ki şekk-i fillâh eder. Halbuki onun kudret-i bâhirâsını ve mahlûkatını küllü yevm müşâhede ederler. Dahî şol kimselere ta'accüb olunur ki neş'et-i ûlâyı bulur iken neş'et-i uhrâyı inkâr eder. Halbuki emr-i ba's inkâr olunacak umûrdan olmayıp belki ol sabit ve mahkûku'l-vukû' olup onun vukû'una bir dâfî' ve vücûduna bir mâni' yoktur. Husûsan ilme'l-yakîni müfid olan tevâtür ile vücûd-u ba's müsbet ve müberhen olmuştur. Ve bir âkil-i munsıf neş'et-i ûlâyı teemmül ve nazar-ı dakîk ile tefekkür eylese Cenâb-ı Kibriyâ'nın tekvîne kudret-i tâmmeye ile kâdir ve hâlik-ı fâtır olduğunu bilir. Zîra bu mümkinâtın madde ve mayası yok iken ve emsâl-i dahî mesbûk değil iken şu heykel-i mahsûs üzerine îcâta ve izhâra kâdir olanın tekrar îcâd ve îadeye kâdir olması zevî'l-ukûle hafî değildir. Görmez misin ki bir saatçi yok yerden nev-resm saat ihdâs ve îcad edip murûr-u eyyâm ile nev' mâ-evvel saate bir hâlel ârız olmakla Yâhut tathîr iktizâsına mebnî onu târumâr edip ba'de her eczâlarına âlim ve mahallerine vâkıf olmakla dağılmış eczâları mahalline vaz' edip heykel-i asliyyesine idhâl eder. Ve eczâları cem' ve mevkî'larına komak Hakk-ı üstâda kıyas ile ehven ve eshel olduğu der-kârdır. Bu sûrette Allah zü'l-kudret hazretleri mahlûkatının kabirde

²⁹⁸ el-Ahkâf 46/34.

²⁹⁹ el-Ahkâf 46/34.

dağılmış eczâlarına ‘âlim ve mufassal mahallerine vukûf-u ekmel ile vâkıf iken üstad beşer kadar dağılmış eczâları derc ve cem’ ve mevki’larına vaz’ edip i’tâi rûh ile heykel-i asliyyesine idhâl ve e’âdiye kâdir değil midir?

Kavlühû Teâlâ (أَلَمْ نَجْعَلِ الْأَرْضَ مِهَادًا) [Biz, yeryüzünü bir döşek yapmadık mı?] ³⁰⁰ Ferrâş-ı mebsût gibi kaldıkta mahlûkatın ekdâmları sâbit ve münbit erzâk ol.

Kavlühû Teâlâ (وَالْجِبَالِ أَوْتَادًا) [...dağları da (yeri dengede tutan) kazıklar.] ³⁰¹ Dahî biz cibâlleri arz üzerine meyh misillü kaldıkta onlar ile arz-ı sâbit olup bir taraftan taraf-ı âhire meyleden biri. Ol ki onun üzerinde huzurunuz tam ve sükûttan emin olasınız. İmdi şu masnû’âtın bu üslûb-u acîbe ve efâl-i bedîa üzere mebsût olması sâni-i hakîkinin kemâl-i kudretine delâlet ve sıhhati ba’sin üzerine burhân ve ‘alâmettir. Zîra şu masnû’ât hudûs cihetinden Allah Teâlâ’nın kudreti üzerine ve itkân ve ahkâmı cihetinden ilim üzerine delâlet eder. Bu sûrette bir zan ki kudret-i tâmm ve ilm-i kemâle şu mesâbede ola. Elbette ol dünyayı semâsıyla ve arzıyla harâp eden ve havâs-ı ahkâmıyla âlem-i âhireti hak ve îcâda kâdirdir. Zîra ol bir vâcibü’l-vücûddur ki semîr-i kibriyâsı âşiyân-ı imkâna sığmaz. Ve bir Bâsıtı’l-vücûttur ki nuût-u celâli ve evsâf-ı kemâli mi’yâr-ı akıl ile ‘ayâr olmaz. Ve ol bir Hâlık kevn ü mekân ve Rezzâk-ı ins ü cândır ki ‘ulûvv-i Samedâniyyeyi ihâta-i basardan müberrâ ve semuser müddeti ‘ukûl-i beşerden muarrâdır. Bu sûrette cemî’ kemâlât ile kâmil ve kudret-i tâmm ile kâdir ve cemî’ masnûât-ı Hâlık [12] ve Fâtır olmak ona maksûr oldu ise ta’lîkât-ı kemâlâtıyla âlem-i dîniyyeyi îcata kâdir olduğu gibi âlem-i âhirâyı dahî îcâda kâdir olduğu zevî’l-ukûle hafî ve müşkül değildir. Ve bâzı ârifîn-i evtâddan murâd lezzet-i dünyaya anhümâ giden ârî ve münâhî-i ilâhîden berî olan sâdât-ı kirâm ve evliyâ-i uzâmâdır dedi. Zîra onlar cibâl-i sâbite ve râsihâ olup arz-ı vücûd ve arz-ı mebsût onlar ile ber-karâr olmuştur. Ve arz-ı mebsûtânın mâ-bih’il-iftihârı olup rûy-i zemîn onların pervânesi olmuştur. Ve onlar çâr-nefer olup biri Abdülhay der ki Fazl-ı Hüdâ’ya ve feyz-i Rahmân’a nâil ve mazhâr olmuştur. Ve kable Hak’tan cânib-i şarka mutasarrıf olup selb ve îcâb ona müfevvezdir. Ve biri dahî Abdülalîm’dır ki taraf-ı Hak’tan me’mûr olarak cânib-i garba mutasarrıf olup hall ve akd onun yedindedir. Ve biri Abdülmürîd’dır ki ol dahî cânib-i Mevlâdan me’mûr olarak şîmâl tarafına mutasarrıf olmuştur. Ve biri dahî Abdülkâdir’dır ki ol dahî me’mûr olduğu veche üzere cânib-i cünûba mutasarrıf ve selb-i îcad üzere meşgûl olmuştur. Ve İmam

³⁰⁰ en-Nebe 78/6.

³⁰¹ en-Nebe 78/7.

Şâfiî rahmetullahi ‘aleyh hazretleri dahî vaktinin kutbu olup zâhir nâs ile muâmelede ve bâtın hak ile murâkabe de olup bunca murûr-u eyyâm ile ictihâd ve nâssı irşâd ve zamanın mutasarrıf ve muktedâ olmuştur. Velâkin evtâd olan zevâtlar ebdâlden efdaldır. Zîra bir halden hâl-i diğere rucû‘ ve tekallüb ve bir makâm dan makâm-ı âhire tebeddül edip sâbit bi’l-erkân değillerdir. Ama aktâbu’llâh olan zevâtlar nihâyet-i bâliğa ve erkânları sâbite olup mânend cibâl-i râsihâ ve sâbite olmuşlardır.

Kavlühû Teâlâ (وَحَلَقْنَاهُمْ أَزْوَاجًا) [Sizi çiftler çiftler yarattık.]³⁰² Yani biz sizleri zükûr ve inâs olarak halk ve icâd eyledik. Zükûrun inâsa, inâsın zükûra kuvvet ve şehvette ihtiyacı olduğu için yâhut esnâf-ı mütekâbile üzere halk eyledik. Zîra وَمِنْ كُلِّ شَيْءٍ خَلَقْنَا زَوْجَيْنِ [Her şeyden çift çift yarattık.]³⁰³ muktezâsı üzere Cenâb-ı Rabbü’l-âlemîn cins-i eşyâyı esnâf-ı muhtelif olarak halk ve izhâr eylemiştir. Mesela zükûr mukâbilinde inâsı, sıhhat mukâbilinde sakamı, ve ilim mukâbilinde cehli, ve kuvvet mukâbelesinde za‘fı, ve semâ mukâbelesinde arzı, ve leyl mukâbilinde nehârı, ve sayf mukâbilinde şitâyı, ve bir mukâbelesinde bahrı, ve ins mukâbelesinde cinni, ve nûr mukâbilinde zulmeti, ve dünya mukâbilinde âhireti, ve îmân mukâbilinde küfrü, ve saâdet mukâbilinde şekâveti, ve halâvet mukâbilinde merâreti, ve hayat mukâbilinde mevti, ve nâtık mukâbilinde sâmiti, ve ‘izzet mukâbilinde zilleti, ve kudret mukâbilinde aczi, ve dahk mukâbilinde bekâyı, ve ferah mukâbilinde gamı, ve harâret mukâbilinde burûdeti kılmak ile kudretini izhâr eylemiştir. Zîra eşyanın küllüsü ya cevher veya ‘arazdır. Ve madde ve sûretten mürekkeptir. Ve eşyanın mürekkep ve birbirine mukâbil olması masnûât olmasını iktizâ eder. Bu sûrette onlar için maddeden ve sûretten münezzeh ve mukaddes olur. Bir ferd-i sâni‘den lâzımdır ki onda [13] esere zevciyet olmaya. Evvelde olmadı ancak vâcibü’l-vücûd ve sâni‘i mevcûd oldu.

Kavlühû Teâlâ سُبَاتَانَا نَوْمُكُمْ سِيزِن نِيفْمِنِيزِي [Uykunuzu dinlenme vesilesi kıldık.]³⁰⁴ his ve harekette kat‘ eder. Kaldı ki kuvve-i hayvâniyeniz istirahati celb ve za‘f kelâletini selb ede. Yâhut bizler nevminizi mânend mevt kıldık. Zîra mevti insanı ne güne ahkâm-ı hayattan kat‘ ederse nevm dahî ol ahkâm dan kat‘ edip tasarrufu zâhirîden men‘ eder. Binâberin ³⁰⁵ النوم اخ الموت buyurulup beytlerinde inkıtâ‘ ahkâm da müşâreket-i tâmmeleri olduğu işâret olunmuştur. Fâide-i hakîkat nevm oldur ki rutûbetli gıda yürek

³⁰² en-Nebe 78/8.

³⁰³ Ez-Zâriyât 51/49.

³⁰⁴ en-Nebe 78/9.

³⁰⁵ Keşmîrî, Feyzû’l-Bârî ‘alâ Sahîh el-Buhârî, 1/268 (No. 86). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/98124/193>

damarlarına rehâvet verip onun neccârı dahî yürek ile dimağ arasına hâil oldukça gönül ve kalb ve akıl dimağ içinde taakkul ve tasarruftan ma'zûl olur. Ve havâs ve a'zâ-i beden his ve harekettten kalır nitekim mevt ile kaldığı gibi. İmdi nevm bu hâletten ibârettir lâkin onun kesreti mucîb-i nedâmettir. Zîra nevm-i kesir ta'dîl ve gaflettir ve huzûr-u hazretten ve celb-i menfaatten mahrum kalmaktır. Halbuki taklîl-i menâm, haslet-i kirâm ve cilâ-ü kulûb enâm ve kühl-ü basar-ı kirâm olup nice evliyâ-i 'azîm killet-i nevm ve killet-i ekel ile kesb-i merâm etmişlerdir. Hatta efdal evliyâullah Sıddîk-ı Ekber radiyallahu anh hazretleri her gece ba'de salâtü'l-'ışâ' iki saat miktârı ehl-i beyti ile sohbet ederdi. Ba'de ehli ve evladı yattıkta kalkıp tecdîd-i vudû' edip iki rekat nâfile namaz kılıp seccade üzerinde câlis olup huşû' ve huzû' ile murâkabeye giderdi. Tâ sabaha bir saat miktârı kaldıkta mübârek başını kaldırıp bir kere âh ederdi. Ol te'vîl ile fem-i şerîfinden bir nur zuhûr edip onun şua'sından beyt-i şerîfi ziyâ bulup dîvar tîninde olan samân âşikâr olurdu. Ve önden kalkıp on rekat salât-ı teheccüt ve üç rekat vitir namazı kılıp ehl-i evlâdını îkâz ederdi. Ba'de sabah oldukça sünnet-i sabahı edâ eyleyip ondan mescîd-i şerîfe azm-ü râh ederlerdi. Hatta bir kimse bir câriye iştirâ eylemiş ve onun mevlâsı ba'de'l-'ışâ tenhâ kaldıkta "Ey câriye! Câm hâbı döşeği üzerinde nâim olup istirahat edeyim." deyince ol câriye-i kıptîye demiştir ki: "Ey benim seyyidim! Senin için bir Mevlâ var mıdır?" diye suâl eyledikte efendisi dahî: "Belâ, benim için Mevlâ vardır. Ben onun 'abdiyim." Pes câriyesi suâl eylemiştir ki: "Ol Mevlâ nâim olur mu?" Ağası cevap etmiştir ki: "Yâ câriye! Benim Mevlâm bir Hayy ve Kayyûm'dur ki ebeden nâim olmaz. Eğer ehad nâs mânend ol nâim olaydı bu mülk-ü âlem onun kabza-i kudretinde mazbût iken nevmi 'âriz olma sebebiyle insan-ı nâimin yedinden billûr kadehler sâkit olmakla târumâr olduğu gibi mülk-ü âlem dahî sebkât-ı nevm sebebiyle yed-i kudretinden hurûc edip târumâr olurdu." Ol vakit câriye [14] ağasına 'mâb edip "Yâ seyyidî! Sen hiç hayâ etmez misin ki hergiz nâim olmayan Mevlâ huzurunda uyursun. Yarınki gün huzûruna vardıkta mahcûp olup ağlar kalırsın." dedikte imdi bu nûkte onun kalbine te'sîr edip kıyâm-ı leyli kendiye 'âdet-i müstemirre etmiştir. Ve ol kimse ömrü oldukça firâşa girmeyip taklîl menam ile mertebe-i evliyâyâ nâil ve sülûk-i etkiyâyâ dâhil olmuşlardır. Zîra evliyâ tarîkine seyr-ü sülûk eden üç haslet ile sülûk eylemiştir. Evvelâ bir nesne yemez illâ zarûret 'indinde ekel-i kalîl eyler. Sâniyen uyumaz illâ ki nevmin galebesi 'indinde nevm-i hafîf eyler. Sâlisen tekellüm etmez illâ ki zarûret indinde muhtasar söyler. Kimin nevmi kesîr olur onun cânı alîl ve ömrü 'asîr olur. Lâkin hâcet miktarı nevm enfe'u'l-eşya ve kıvâm-ı

vücûd ve medâr-ı tâat ve lezâiz-i dünyanın esâsı olmuştur. Bu sûrette mezmûmiyyet olmayıp fakat kesretinde tehâşî emr-i mühimdir. Zîra nevm-i sekîl ile âlûde olan dünya ve âhiret zararından hâlî olamaz.

Kavlühû Teâlâ وَجَعَلْنَا لَيْلَā ni‘met-i celîle olan geceleri لَيْسَā [Geceyi (uyku için) örtü yaptık.]³⁰⁶ setr ve gıtâ kıldık ki ihtifâ murâd eden kimesne onun zulmetiyle istinâre edeler. Ve mânend libâs olup nitekim libâs sizleri setr ve maâyiblerinizi ketm eylediği misillü geceler dahî zalâmıyla kabâyih ve meâyiplerinizi setr eder. Zîra gecelerin hâlî ve şânı settâr olup envâ‘ kabâyih ve esnâf-ı meâyipleri ketm edip kimsenin sırrını ifşâ ve kabâyihin ibrâz etmez. Kezâlik mü‘min-i kâmil dahî mü‘min karındaşlarının kabâyihlerini mânend leyl-i ketûm olur ve onun hüznüyle mahzûn ve sürûruyla mesrûr olur. Ve kendi nefesine ettiği himmeti mü‘min kardeşine dahî himmette bî-kusur olur. Ve şefkatte mânend şems olup her bâý ve gedâya merhamet ve şefkatini izhâr eder. Zîra cemî‘ ilmin başı ta‘zîm li-emru’llah ve şefkatü’l-halkullahtır. Dahî insan-ı kâmil oldur ki ³⁰⁷تَخْلُقُوا بِاخْلَاقِ اللَّهِ وَبِاخْلَاقِ رَسُولِ اللَّهِ masdâkı üzere makâm-ı tevâzua nâil ve sîret-i ahmediyyeye dâhil ve ahlâk-ı muhammediye ile âmil olur. Zîra Cenâb-ı Rasûl mekârim-i ahlâk ile mevsûf ve makâm-ı tevâzu‘da ma‘rûf idi. Hatta ashâb-ı güzîn rıdvânullâhi teâlâ aleyhim ecma‘în hazretleri bir gün gazâdan avdet ve Medine-i Münevvere’ye ric‘atlerinde ashâb-ı güzîn ve zü’l-ihtirâmdan bir zât-ı ‘âliyyü’l-kadîr ehl-i gazabı hânesine davet ve ihvânına riâyet etmiş idi. Onun davetine icâbet ve ekel-i taâm ile meşguller iken şems-i cihân ve habîb-i Rahmân sallî aleyhi’l-mennân hazretleri onlara kâim olarak hizmet ve izhâr-ı şefkat edip sularını i‘tâ eder idi. Ol halde iken diyâr-ı garîb ve mesâfe-i be‘idden bir arabî meclis-i enverlerine azm-ü râh ve hîn mülâkatlarında nidâ ve feryâd edip: “Yâ ma‘şer-i sahâbe bana hayrû’l-beşer ve fahr-i mahşeri gösterin. Zîra ben onun aşığıyım ve ol serrâcın pervanesiyim ve ma‘şûk-u hüdânın üftâdesiyim.” dedi. Halbuki arabî cenâb-ı nûr-u nübüvveti cemâl-i [15] nûrundan ve sîret-i üslûbiyyesinden her ne kadar fehm ü idrâk eylemiş ise de. Fakat Rasûl-i Kerîm’in huzzâr-ı meclise kâim olarak hizmet etmeleri arabînin menşei gâtı olmuş idi. Binâberin “Bana Rasûl-i Ekrem’i irşâd edin.” demiş idi. Ol vakit huzzâr meclisi te’dîb edip “Yâ arabî! Senin ma‘şûkun el’ân hizmet-i sahâbesiyle meşgûl olan zât-ı muheremdir.” diye cevâba tasaddî etmeyip belki cümlesi mübârek başlarını menkûs eylediklerinde Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve

³⁰⁶ en-Nebe 78/10.

³⁰⁷ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-gayb*, 9/66. Suyûtî, *Te’yîdu’l-Hakîkati’l-Aliyye Ve Teşyîdu’t-Tarîkati’ş-Şâzuliyye* (Beyrut: Mektebetü’l-Matbuati’l-İslamiyye, 1934), 105-106.

sellem hazretleri: “Ya arabî سید القوم خادمهم³⁰⁸ buyurup zât-ı pâk-ı ‘aliyyelerini sâile izhâr eyledi. Husûsan beş haslet-i kerîme maraz-ı kalbe devâdır. Biri sâlihlerle mukârenet ve biri tilâvet-i Kurân’a müdâvemet ve biri ‘ibâdetle hulûsa mukârenet ve biri mânend leyâl-i setr-i ‘uyûba mübâderet ve biri tevâzu‘ ve tezellül üzere Cenâb-ı Mevlâ’ya hizmettir.

Kavlühû Teâlâ (وَجَعَلْنَا النَّهَارَ مَعَاشًا) [Gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık.]³⁰⁹ Dahî ni‘met-i celîleden ma‘dûd olan nehârı biz sizin için vakt-i maaş kıldık ki onda teîş ve temenni‘ edecek esbâbları kesb ve tahsil edesiz. Zîra Cenâb-ı Hâlık geceleri mahlûkatın istirahatı ve nehârı dahî tahsil-i erzâk için vakt-i meâşî kılıp kudret-i bâhirâ ve hikmet-i bâliğasından izhâr eylemiştir. Ve leyl ü nehâr-ı ibâdî hakkında bir ganîmet ve fazl-u rahmet olup kesb-i muârefe ve celb-i münâfeâ ve tedârik-i umûru âhirete vesile kılmıştır. Bu sûrette onları efkâr-ı diniyye ve ercâs-ı fânîyye ile zâyi‘ eyleme. Zîra insanın vakti bir seyf-i kâtîâdır. Onu zâyi‘ eylemek aynı hatâdır. Pes murûr etmezden mukaddem tedârük hüsn-ü hâl lâzımdır ki yarın kıyâmette nehy-i dest olarak geçen günlerine nâdim olmayasın. Zîra garîp insan dâr-ı ehzân olan dünyadan hurûcuna ağlamaz, âhir gaflet ile geçen demlerine ağlar. Zîra ömr-ü insan bir sermâye-i azîmdir onu gaflet ile itlâf eylemek aynı ziyândır. Ve lezzet-i fânî ve zehârif-i dünya ile âlûde olup humûr-u gafletle kalma ve libâs-ı fâhire ve binâenaleyh ile mağrûr olma. Zîra vakt-i irtihâl ve azm-ı râh sefergâhta sana intibâh gelir. Velâkin tedârük-i âhîret elde kalmaz ve sonraki nedâmet sana fayda vermez. Onun için dâr-ı ukbâda müflis ve bî-kes kalan kesânlar: “Ne olaydı biz de dâr-ı dünyada kesb-i a‘mâl ve celb-i rızâ üzere sarf-ı i‘mâr ve bezl-i efkâr edip bu günlerin hevl ü şedâidinden halâs olaydık.” diye hezâr kere izhâr-ı nedâmet ve ibrâz-ı gayret eder.

İmdi insan dünyada iken iki şeye muhtaçtır: Biri menbaı feyz-i Rahmân ve Beytül-harâm olan kalbini hatar ve helaktan ârî ve gıdâsını ketmden berî olmaktır. Halbuki kalbin gıdâsı muhabbetullahı idhâldir, mâsivâyı kalbe idhâlden iğfâldir. Ve biri dahî bedeni hıfz-ı himâyet ve mehmâ emken hakkına riâyettir. Zîra beden kalbin zarfı ve libası fahrîdir. Meselâ görmez misin ki bir şîrbâne miskin olan devesine alef ve su vermek ile riâyat etmek lâzımdır ki tâ kim onu menziline [16] vâsıl kılsın ve onun üzerinde müsâfirât-ı mesâlihine göre ve seferinde huzur üzere ola. Velâkin şerrin riâyeti dahî kifâyet miktârı gerektir. Zîra leyl ü nehâr deveye alef ve envâ‘ ikrâma mişfer olup sermâyesiz ona sarf ederse menzîlinden dûr ve kâfileden mehcûr ve sermâyesinde müflis ve mendebûr olur.

³⁰⁸ Deylemî, *el-Firdevs bi-Me’sûri’l-Hitâb*, 2/324 (No. 3473). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/6072/816>

³⁰⁹ en-Nebe 78/11.

Ve seferinde ziyan etmekle âhirkârı nedâmet olur ve yâr-ı matlûba hasret ve sermâyesiz kalıp âhir ettiği işlere şîman olacaktır. Kezâlik gıdâ-yı beden dahî kifâyet miktarı olmak lazımdır. Eğer leyl ü nehâr ona hizmet ile meşgul ve sermâye-i ömrünü onun yoluna sarf ile mesrûr olursa dâr-ı ukbâda menzil ve maksûda vuslattan dûr olmakla nedâmet küllü ârız ile olur. Ama gıdâ-yı kalb ne kadar çok olursa ahsendir. Bu sûrette ey azîz gıdâ-yı kalb olan zikrullah ve fikrullah ile kalbi ta‘lîk ve tezyîn eyle ki vuslat-ı yâra medâr ve cemâl-i ma‘şûk rû‘yetine rehber ola.

Zîra zikrullah mirât-ı kulûbdur. Ve kisve-i mağfîret ve Cenâb-ı rahmettir. Ve zâd-ı âhiret ve derûn-u kabirde libâs-ı vücuttur. Ve ratbü’l-lisana alâmet ve sırât üzerinde nûr-u hidâyettir. Ve istikbâl eden nârın siperi ve hazîne-i nurun hediyesi ve cemâl-i Hakk’ı müşâhedenin vesîlesidir. Ve zikrullah umde râh-ı irfândır ve mûcib şükr-ü yezdân ve mûris visâl dil ü cândır. Ve zikrullah akvâ a‘mâl ve eşedd akvâldır ve kur‘ bâb-ı zü’l-celâldır. Ve sıfât-ı kulûb ve alâmet-i îmandır. Ve menh-i ibadet ve miftâh-ı bâb-ı irfândır. Ve zikrullah nûr-u kulûb ve huzûr-u ervâhdır ve lezzet-i işbâ ve kuvvet-i ervâhtır ve cilâ-i besâir ve nûr-u serâirdir. Ve zikrullah mûnis-i cân ve munis-i irfândır ve âdet-i ârif zikr-i Mevlâ ve nisyân-ı mâsivâdır. Ve zikrullah cilâ-i sudûr ve nûr-u ukûl ve hayât-ı kulûb ve likâ-ü mahbûb ve resm-i lisândır. Ve zikrullah ile iştigâl ıslah-bâl ve mâni‘-ü bâldır. Eğer görsen ki Hak Teâlâ hazretleri seni zikir ve fikir ile meşgûl ve mûnis eylemiştir. Beşâret ki ol vâcibü’l-vücûd sana muhabbet etmiştir. Ve zikrullah gönülde surûr ve semeresi üns ve huzurdur. Ve zikrullah ile gönül her hadesten tâhir olup vech-i kadîm ona zâhir olur. Ve zikrullah kalbe nûr ve inâyettir ve rûha reşhâ ve hidâyettir. Ve zikrullah her derde devâdır ve zikr-i mâsivâ berzah ve belâdır.

فَاذْكُرُونِي أَذْكُرْكُمْ [Artık siz beni anın ki ben de sizi anayım.]³¹⁰ masdâkı üzere kim ki Hakk’ı zikreder Hak hem onu zikreder. Ve kim ki Hakk’a nâsî olur onun kalbi kâsî olur. Ve zikri dâim olanın kalbi nâim olmaz ve Hakk’ı unutup lâhî olmaz. Ve zikir edersen sâhî olma kalbin lisânına muvâfık olasın tâ kim zikrullah sende kâmil olsun. Ve zikrullah kimyâ-yı saadet ve semâye-i mârifettir. Ve zikrullah muhabbeti câlib olur ve gönle mâsivâyı koyup ona tâlip olur. Hatta ârifîn ukûbete mübtelâ olması zikr-i Hak’tan munkatı‘ olmasıdır.

Kavlühû Teâlâ (وَبَنَيْنَا فَوْقَكُمْ سَبْعًا شِدَادًا) [Üstünüzde yedi kat sağlam gök yaptık.]³¹¹ Dahî biz binâ eyledik sizin fevkinizde yedi semâvât kapıyı ki [17] murûr-u duhûr ve tekrar asûr

³¹⁰ El-Bakara 2/152.

³¹¹ en-Nebe 78/12.

onlarda te'sîr etmez. Ve şükûk ve fütûr ârız olmayıp sükûtlarından emîn olup tahtında sâkin olarak kesb-i menâfi' ve celb-i mesâlih edesiniz. Zîra semâvât mesâlih nâs için sakf mesâbesinde olarak mukassem erzâk ve menşe' fezâ ve masdar-ı ahkâm-ı Mevlâ ve menzil-i mesâlih-i ulyâ ve mahall-i evâmîr ve'n-nehy ve miskine melâike ve meni rahmet-i Hüdâ olmuştur. Binâen aleyh vakt-i duada semâ cânibine bast-ı cenâh olunur. Ma'lûm ola ki: **الظاهر جسر الباطن** masdâkı üzere tabakât-ı semâvât mânend kalb-i insan dahî maârif indinde yedi tabaka üzere olup:

Biri '**tabaka-i sadr**'dır ki ma'den-i cevher-i İslâm ve feyz-i Rahmân ve sâha-i kalb olup tevârüd-ü kalbe ondan vârid ve dâhil olur.

Ve biri '**tabaka-i kalb**'tir ki ol mahall-i cevher-i îmân ve bâb-ı Rahmândır. Ve Mevlâ'sı huzurunda duracak mekândır. Ve emîr-i beden ve esîr zü'l-minen ve levha-i kudret ve nukûş-u akl ve mârifettir ve sûrette nokta-i süveydâdır. Velâkin ma'nada menba-ı rûh ve nazargâh-ı Hüdâ'dır. Ve kalb-i insan ıslah olursa ceset dahî ıslah olur. Zîra emîrin salâhı ile reâyâ felâh ve salâh bulur. Sanma ki ehlullâhın sâir nâs üzerine akvâl ve a'mâl ile belki kulûb ve ahvâl iledir. Ve beden-i insan bir deridir ki muhtâc-ı dibâğattır. Ve nefsi emmâre bir dâyedir ki riyâziyyete muhtaçtır. Ve kalb-i insan bir câmi'dir ki muhtâc-ı merâmettir. Velâkin zunûn ile meşguldür. Kim ki hatarât-ı kalbte murâkabe-i kayyûmdur ol harekât-ı cevârihinde pâk-i ma'sûmdur. Ve ma'lûmdur ki dünyada kat'ı mefâvizi sûrette seyr ve rûkûb iledir. Ve kat'ı mefâviz-i manevi kulûb iledir ve kalb-i selîmin kıblesi Hüdâ'dır ve âdeti kazâya rızâdır. Ve kulûb üç kısım olup: biri kalb-i müntezir-ı itâdır ve biri kalb-i müntezir-ı ricadır ve biri kalb-i müntezir-ı likâdır. Gülistân-ı dilde gül ve reyhândır ve irfân-ı istişmâm edip kase-i vahdeti nûş ve nağmât-ı aşkı gûş etmek cemî' eşyâdan lezîz ve ahlâ' eşhâdır. Ve kalb bir rakîk ve şefîk hâtırdır. Ona havf ü hatar emr-i asîrdir. Zîra ki şey-i kalîl onun katında kesirdir. Kimin ki kalbine muhabbet-i Mevlâ istilâ eder, cemî' halk onun nazarından hurûc eder.

Ve biri dahî '**tabaka-i şeğaf**'tır ki ma'den-i aşk ve muhabbet esrârdır. Zîra muhabbetullah bir sırr-ı hafîdir ki beyâna gelmez ve bir emr-i mânevîdir ki ayâna gelmez ve mahlûkattan içre bir kapıdır ki girmeyen bilmez. Onun için Hallâc-ı Mansûr ibtilâ-i dünya ile müptelâ ve cezâ-i nâs ile mücâzât olundukta tesbîh edip makâm-ı bekâda izhâr-ı beşâşet ederdi. Azîzlerden bir ferd-i kâmil: "Ya Mansûr mâ el-aşk? mâ el-aşk?" diye sual eyledikte: "Aşk ve muhabbet mahlûkattan içeri bir bâb-ı Mevlâ'dır. Ona duhûl etmeyen bilmez ve derûn-

u bâbta ne hikmet-i bâliğa ve ne cilve-i lâmia olduğunu görmez onu görmek recâsında olanın kalbinde mâsivâ [18] olmaz.” buyurdu. Hatta hadîs-i kutsîde vârid olmuştur ki:

يا ابن ادم ان اردت حبي فاخرج حب الدنيا من قلبك فاني لم اجمع حبي و حب الدنيا في قلب واحد³¹²

Yani Âdemoğlanı eğer bana muhabbet edersen kalbinden hubb-u dünyayı ihrâc eyle zîra beni azîmü’ş-şânı benim hubbum eyle. Hubb-u dünyayı kalb-i vâhitte cem‘ eylemem. Ve kim ki Hak Teâlâ’ya muhabbet eyler ol meşhur nâs olmaktan nefret eyler. Ve Rabbin ile ol ki sana riâyât eyleye ve onunla ol ki sana muhabbet eyleye ve yâr-ı hakîkî cânından belâyâ ve kazâyâ sabır ve tahammül eyle. Zîra dost eline azm-i râh meşakkat tarîkini humûl ile olur. Ve bir kâmil demiştir ki: “İlâhî eğer beni pâre pâre eylesen ve belâyı üzerime sular mânendi icrâ eylesen sana olan muhabbet ve iştîyâkım ölmez illaki ziyâde olur.” Hatta Zünnûn-ı Mısırî rahmetullah teâlâ hazretlerinin ahlâbı görmüşler ki azîzîn yedleri mağlûl ve meşdûd ve ayakları mukayyid ve etrafında nâs ağlaşırlar. Halbuki Zünnûn onlara sürûr ile hitâb etmiştir ki: “E yâ nâs bu hâletim Hak Teâlâ’nın ihyâsına mevhip ve îtâsıdır. Ve onun cemî‘ ef‘âline cânım fedâsıdır. Ve muhabbetullah ile iktihâl eden a‘mâ olur. Halkı görmez Hakkı bulur. Beyit:

عجيب واسرار نور له غريب الدنيا في الله محب
قريب المولى الى المولى في و بدلق مستور الناس عند و

Ve vuslat-ı Hakk’a talepkâr olmak onun emir ve fermanıdır, masivâyı kalbten ihrâc onun alâmet ve burhânıdır. Ve Bâri’ zü’l-celâli gayrı üzerine îsar ve ihtiyâr etmek her derdin dermânıdır. Hatta hadîs-i kutsîde buyurmuştur ki:

يا ابن آدم من عرف نفسه فقد عرفنى و من عرفنى فقد طلبنى و من طلبنى فقد وجدنى و من وجدنى نال كل ما
تمناه و فوق ما يتمناه فلا يوثر على غيرى³¹³

Ey Âdem oğlanı bir kimesne nefsinı bile, tahkîk ol beni bildi. Ve bir kimesne ki bana mârifet-i tahs’îl eyledi, tahkîk beni ol talep eyledi. Ve bir kimesne ki beni talep eyleye, tahkîk ol beni buldu ve rahmetime vâsıl oldu. Ve bir kimesne ki beni bula, tahkîk ol her bir temennî ettiğî şeye dahî fevka mâ-temennâsına nâil oldu. İmdi bu sûrette ol benim üzerime gayrı ihtiyâr ve tercîh etmez. Zîra benimle yâr olan ağyâr yâr olmaz ve beni sâha-i kalbine idhâl eyleyen mâsivâyı görmez. Zîra mâsivâ-yı muhabbet mahbûbdan muhabbeti kat‘ eder. Her kim ki muhabbet-i ilâhiyyeyi muhabbet-i halka tercîh eder Hak

³¹² Ebü’l-Ferec İbn’ül-Cevzî, Bahrü’l-dumû, 14. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/2506/11>

³¹³ Bu hadis bazı eserlerde benzer lafızlarla yer almaktadır. bkz: Sehl b. Abdullah et-Tüsterî, *Tefsîrü’t-Tüsterî*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd’, (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2002), 61. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/23600/58>

Teâlâ müennes halktan ona kifâyet eder. Ve muhabbetullah yürekte bir nârdır ki gönülde mâsivâyı ihrâf eder ve bir tayr-i mergûbdur ki onun mâkûlâtı hayât-ı kulûbdur. Ve kim ki muhabbet-i Mevlâ ile meşgûldür ol kimesne iki cihan talebinden mağrûldür ve muhabbet-i Mevlâ'ya nâil olan mâsiva ona menfûrdur. Ve cânib-i mahbûbdan zuhûr eden belâ ve zahmete mesrûrdur. Nakil olunmuştur ki: Bağdat'ta bir cemaat Şeyh Şiblî kuddise sırruhu hazretlerini ziyaret [19] için kapısına vardıkta onlara demiştir ki: "Siz kimlersiniz?" Onlar cevap etmiştir ki: "Bizler sana muhabbet eden ahabtan olmuşuz." dediklerinde onlara az bir taş atmaya başladı. Pes cümlesi ondan firâr eyledi fakat iki mahbûbu kapısında karar eyledi. Şeyh ol firâr edenlere 'itâb etmiştir ki: "Size ne olmuştur ki kaçarsınız. Benim ahabbım iseniz taşımdan ve zahmetimden niçin firâr edersiniz?" Ve ol iki muhibbine muhabbet ile hitâb etmiştir ki: "Benim sıddîk ve sahîh dostum ancak sizsiniz ki yâr ve mahbûbdan gelen taşa tahammül kılmışınız. Ve muhibb-i hâssama liyâkat bulup mahrem-i esrâr olmuşunuz." Beyit:

Her ne gelirse yahşidir, o da dostun bahşidir.

Çün cümle ânın işidir, ben bed-gümânı neylerem.³¹⁴

Ve biri dahî '**tabaka-i fuâd**' dır ki ol ma'den-i mükâşefe ve müşâhededir.

Ve biri dahî '**habbetü'l-kalb**' tir ki ol muhabbetullaha mahsûs olup ona muhabbet-i kevneyn ta'alluk etmez.

Ve biri dahî '**nokta-i süveydâ**' dır ki ma'den-i ilm-i ledünnî ve beyt-i hikmettir. Zîra kalbin makâmı ve merkezi yürektir ki ol yüreğin vasatında bir nokta ve habbe-i sevdâ vardır ki ol mahall-i süveydâdır. Ve bu nokta-i sevdâ matla-i şems-i bâtındır ki ol rûh-u cihân ve arş-ı âlem-i insandır ki onun ismi cenândır. Ve mirât-ı nokta-i kübrâdır ki mebd-i rûh-u insandır. Ve bu nokta-i süveydâya ta'alluk eden cân nefsi-i nâtıkâdır ki iklim-i bedende sultan ve halife-i akl-ı külldür ki ol nokta-i kübrâ nihandır. Ve bu nokta-i süveydânın azameti şânı sûret-i zâhirâsında değildir ancak sırr-ı istivâsında hâsıl olmuştur. Bu sırra ol kimesne nâil olmuştur ki beşeriyetten geçip melâike makâmına varmıştır ve meclis-i huzur ve ünsü bulmuştur. Zîra nokta-i süveydânın sırr-ı istivâsı bir ferd-ü mücerred noktadır ki ecsâm ve eşkâl ve elvândan sâdedir. Ve bu nokta-i mücerred ol akl-ı evvel ve rûh-u ekmel olan nokta-i kübrânın âsârıdır ki bâzı kulûba gelmiştir. Nitekim hadîs-i şerîfte ³¹⁵ العقل نور في القلب vârid olmuştur. Yani ziyâ-i şems-i bâtin

³¹⁴ Numan Külekçi - Turgut Karabey, *Erzurumlu İbrahim Hakkı Divan*, 82.

³¹⁵ Erzurumlu İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, nşr. Yusuf Ziya Kırımî, (İstanbul: Ahmed Kamil Matbaası, 1330), 292.

mü'minlerin kulûbuna dolmuştur. Nitekim nokta-i kübrâ cihân ale'd-devâm her ân hurûf-u mürekkebât ve mevâlîd-i izhârından hâlî kalmaz. Kezâlik nokta-i hakikat-ı insâniyyeye muttasıl leyl ü nehâr izhâr-ı hurûf-u havâtırdan munkatı' olmaz. Zîra rûh-u hayvânî havâba vardıkta ve havâs-ı beden muattal kaldıkta rüya gören ol noktadır ki nevm bilmez ve muattal kalmaz. Ve gündüz efkârı ile efâl îcâdından fâriğ olmaz. Pes hakikat-ı insâniyye ol sırr-ı süveydâdır ve hemîşe mevcut endîşe ve rü'yâdır. Ve'l-hâsıl mahall-i nokta-i süveydâ yürekte bir nokta-i sevdâdır ki ol hâmil hakikat-ı câmia insâniyyedir. Kâne bu nokta bir kelimedir ki mânâsı nokta-i hakikat-ı câmiâdır. Ve hakikat-ı câmia ise bir mücmeldir ki tafsîli cemî' kâinât-ı ulviyye ve süfliyyedir. Nitekim her meyvenin nevâsında kendi şeceresi alâ vechi'l-ekmâl mevcûd olmuştur. Kezâlik bu hakikat-ı câmia [20] cemî' kâniatı ecmâl üzere vücûd bulmuştur.

Ve biri dahî '**tabaka-i beytü'l-ızzet**' ki ol kalb-i ekmeliyyettir. Ol hânede bir takım esrâr-ı ilâhî merkûz ve mevcûddur ki asla bâtınından hârice çıkmaz ve ondan kat'â eser zâhir olmaz.

Kavlühû Teâlâ (وَجَعَلْنَا سِرَاجًا وَهَّاجًا) [Orada ısı ve aydınlık saçan bir lamba yarattık.]³¹⁶

Dahî bize inşâ ve ibdâ' eyledin şems-i mudî ki onun te'sîrâtıyla ni'am-ı azîme ve menâf celîle hâsıl ola. Zîra sâni' alîm nîr-i a'zama kendi kudretiyle nice hâssalar vermiştir ki onun te'sîrâtı ecrâm-ı ulviyye ve ecsâm-ı süfliyyede izhârdır. Ama uluvviyyâtta te'sîr-i cemî' kevâkib ahfâ edip ve kamere dahî alâ mezhebi'l-hükmen nûr vafir e'tâ eder. Nûru'l-kamer müstekâd mine's-şems kazıyyesi seni ihtâr eder. Ve ama süfliyyâtta te'sîr oldur ki deryâlara işrâk edip inikâs şuâsıyla bihârdan bihârlar çıkıp tabaka-i zemherîde sehâb ve emtâr olur. Ve arza hayat verip nebâtât ve ezhâr ve eşcâr ve ismâr hâsıl olur. Ba'de telvic ve emtârdan 'uyûn ve enhârlar hâsıl olur. Ve nebâtât ve hayvânâta hayat bahş ederek cibâl ve evdiyeden sûbesû seyyâl olur. Ve şemsin te'sîrâtından mâden husûle gelip harâretiyle muntabih olur. Ve tulû'-u şems ile hayvan ve insan kuvvet bulup harâret ve ziyâsıyla müntefî' olur. Ve gurûb-u şems ile cümlesi muzdarip olup emvât emsâli uyur kalır. Ve şems-i münîr ile iklim olan ahâlisi cümle siyah olup şiddet-i harâretiyle fuhûl ve cimâ' olurlar. Ve semt-i re'slerine şems garîb olduğundan cüsseleri hafif ve akılları zaîf olur. Ve huyları dîk ve meşrepleri tîz ve hadîd olur. Ve tabiatları sibâ' emsâli tünd ve şedîd olur. Ve memâlik-i Sudan ve Habeş ahâlisi anîd olur ev mâ iklimi sâbi' ahâlisinin semt-i re'slerinden şems-i münîr ba'îd olup harâreti zaîf ve te'sîri kalîl olduğundan cümlesi

³¹⁶ en-Nebe 78/13.

ebyaz veya esfer olur. Ve halkı tabiatıta her biri bakar ve ganem gibi ahmak ve eşerr olur. Ve memâlik-i Sakaliyye ve Rus emsâli halk ve hilkatte bî-revna ve fer olur. Ve ama bizim bu miktar îrâdımızdan maksûd-u murâdımız bu şems-i a‘zamı bu azametle ve envâ‘-ı menâfi‘ câmi olarak günde bir kere etrafında deverân ettirip başımıza döndüren Kâdir-i Kayyûm hazretlerinin kudretini ve azametini beyân eylemektir. Tâ kim ülü‘l-elbâba rabbü‘l-erbâbın bedâyi‘ ve sanayi‘ini tefekkür ve tezekkür âsân olup masnûâtından sâni‘ bulup cümleden ona rücû‘ edip onunla kalalar.

Ma‘lûm ola ki gecelerde hastaların vücudu sekîl olup gündüzlerde hafif olmasına sebep bâzı ehl-i ârifin beyânları üzere oldur ki çünkü Hz. Mûsâ aleyhisselâmın mübârek vücûduna inkâf ve bir miktar inhirâf ârız olup rabb-ı zü‘l-kerîmden şifâ-i âcil talep eylediklerinde şifâ-i hakîkî olan rabb’ül-enam izhâr-ı rahm edip mahrem-i esrâr-ı ilâhî ve refik-i Rasûl-i âlî olan [21] Hz. Cibrîl-i Emîn’e hitâb ve nisâb-ı müstetâb edip: “Ya Cebrâil! Dâr-ı safâ ve ayn-ı şifâ ve mahall-i likâ olan cennete duhûl ve hazîne-i libastan bir kamîs-i âfiyet ehaze edip Hz. Kelîm’in vücûd-u mübâreklerine ilbâs eyle ki der-‘akab şifâyâb ola.” deyince Hz. Nâmus-u Ekber emr-i fermân-ı ilâhiyyeyi tarafetü‘l-ayn içre edâ-i hizmet ve Cenâb-ı Kelîm’e mülâkât edip selâm-ı kibriyâyı teslîm ve kamîs-i ilbâs ile me‘mûr olduğunu ifade eyledi. Binâenaleyh Hz. Kelîm îtâ ve nûr-u hüda-yı emr-i ilâhiyyeye imtisâl edip kamîs-i cenânı vücûd-u pâk gevherlerine giydikte der-‘akab şifâ bulup hezâr kere izhâr-ı şükür eyledi. Ba‘de kamîs-i nâfi‘ tekrar Cebrâil aleyhisselâma teslîm eyledikte Hz. Nâmus-u Ekber cenâb-ı ferd-i Kayyûm’a niyâz edip “Ya Rabbi! Hazîne-i cennetten ehaze olunan emânet-i ilâhiyyeyi mahalline avdet ve ircâa ruhsat var mıdır?” deyince hitâb-ı Hak zuhûr edip “Ya Cebrâil! Hazîne-i cenân envâ‘ hâl ile meşhûn olmuştur. Benî azîmü‘ş-şân ihrâc ettiğim şeyi tekrar idhâl etmem şân-ı ulûhiyyetime lâıyk değildir. Ya Cebrâil! Ol kamîsi götür vech-i şemse ilbâs eyle ki onun vech-i münîrinde kamîs şifâ olmakla marîz olan ‘ibâdım hiffet bulalar.” Binâenaleyh ehl-i dert olan kimesnenin vücûdu geceleri sakîl gündüzleri hafif olur. Ve şems-i münîr rabbü‘l-enâm sirâc tesmiye eylediği gibi ‘ubûdiyette kâmil habibine dahî sirâc-ı münîr tesmiye edip (وَدَاعِيًا إِلَى اللَّهِ بِإِذْنِهِ وَسِرَاجًا مُنِيرًا) [Allah’ın izniyle, Allah’a çağırıcı ve etrafını aydınlatan bir ıışık olarak gönderdik.]³¹⁷ nazm-ı celili ile ıışaret buyurmuştur. Ve Rasûl-i Ekrem’in cümle âleme ziyâ ve nûr-u şems-i münîr olduğunu duyurmuştur. Zîra Rasûl-i Ekrem ve Nebiyyi Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri zâtında bir şems-i cihân ve habîb-i

³¹⁷ el-Ahzâb 33/46

Rahmân ve bedr-i münîr dü cihân ve kasr-ı millet-i zehrâ ve bâğ-ı şerîat-ı beyzâ olup onun vücûd-ı pür-cûd ve zînet şühûdları ile âlem-i müzeyyen olmuştur. Ve meydân-ı dîn-i metîn şevk-ü delâletten ve hâşâ ki bidat ve cehâletten nâsı ihrâca bâis ve tarîk-i Hakk’a rehnümâ ve necm-i ihtidâ olmuştur. Ve bârgâh-ı dinin penâhı, lî-ma’allah mahrem halvetgâhı, levlâke mukaddimesinin neticesi, lemâ halaktü’l-eflâk meydânının şahsuvârı ve risâlet-i âsumânînin şems-i münîri ve riyâset-i ebvânın mukaddimi ve cihân-ı zulûmâtı küfürden nûr-u müstakîme dâvette necm-i ilâhî ve sirâc rabbü’l-âlemîn olmuştur.

Kavlühû Teâlâ (وَأَنْزَلْنَا) dahî biz inzâl eyledik (مِنَ الْمُعْصِرَاتِ) sehâblardan (مَاءً) [Yoğun bulutlardan oluk gibi boşalan sular indirdik.]³¹⁸ matar-ı şedîdine ânın sebebiyle menâfi‘ kesîr hâsıl ola. Meselâ vücûd-u insana hiffet ve kalbine meserret ve arza kuvvet ve nebâtâta hiffet ve erzâka kesret ve ‘uyûnlara bereket ve ercâs ve has ü hara rihlet îras etmesi gibi. Bâhusus Rabb zü’l-celâlin semâvât ve arzı hakkında ve ikisinin meyânesinde olan acâyip ve garâibi îcâdında, ve leyl ü nehârın iyâb ve zehâbında ve ziyâde ve noksan olmasında, ve nâsın menâfii için deryâlarda [22] sefinelerin seyr-ü sülûk eylemesinde, ve sehâblardan matar-ı inzâl ile arz-ı yâbisâyı nebâtât ile ihyâ ve nûruk i’tâ eylemesinde, ve envâ‘ hayvânâtı rûy-i arza neşr eylemesinde, ve taraf-ı cenûba ve şimâle hâr ve bârid olarak riyâh-ı taklîb ve tasrîf etmesinde, ve arz ve semâ meyânesinde bilâ-alâka sehâbları seyr-ü sülûk ettirmesinde rabbü’l-enâmın vahdâniyyetine ve kudret-i kâmilelerine ve kemâl-i ilmine akl-ı sehâbları için âyât-ı delîl ve burhân-ı celîldir. Ve her ne ki âlemde halk olunmuştur cümlelerin misâli vücûd-u insanda bulunmuştur. Mesela Cenâb-ı Bârî’ ve Fâtır hazretleri menâfi‘ ibâd ve envâ‘ hikmet için semâları ve cevî ü semâda sehâbları halk ve îcât edip sehâblardan nüzûl eden matar vâsitâsıyla rûy-i zemînde olan hârr-ı hâs ve ercâs-ı mahv ve izâle eylediği gibi nâzırına behçet ve sürûr îrâs eden izhâr ve şükûfeler ile rûy-i zemîni tezyîn eylediği gibi. Kezâlik re’s-i insânî dahî ma’nada semâ mesâbesinde, gözleri sehâb menziline ve dîde-i şecâat numûnelerinden cereyân eden yaşları matar mesâbesinde olup havfullahtan nâşî zuhûr eden yaşları has ü har mesâbesinde olan zünûblarını izâle ve tadhîr eder. Ve vücûdunda şükûfe ve izhâr misâli envâ‘ sevaplar ve esnâf hükümler hâsıl olmakla arz-ı vücûdunu tezyîn eder.

Zîra her derdin bir devâsı ve her zehrin bir kâtı‘ olduğu gibi kâh derdinin dahî devâsı tesbîh ve tehlîl ve kelime-i lâ ilâhe illallah ve istiğfâr-ı sehergâhtır. Ve efâl-i kabîhalarına nedâmetten nâşî gözlerinden cereyân eden yaşlardır. Hatta mahlûkât içinde ibnâvî

³¹⁸ en-Nebe 78/14.

nâmında bir hayvan ve mekr ünvânı vardır ki onun âdet-i müstemirresi ve hilkat-i asliyyesi sem sahibi olan hayvanı sayd-şikâr edip onu ekel eder. Cümleden biri sâhib-i sem olan hayyenin hücreğine varıp nefs-i kerîhesiyle derûn hücreye mânend gire ve ferub nefs-i kerîhesine hayye tahammül edemez ve halâs-ı tarîkine gitmez. Bi'z-zarûre dışarıya nefsini ilkâ eder. İbnâviye kendini şikâr eder. Ol vakit İbnâvî onu kapıp ekel eder bir müddetten sonra hayyenin semi onu itlâf mertebesine vâsıl kılıp mevtin his eyledikte aklına kemâl derece nâdim ve pişman olup havf-ü helâktan nâşî âh-u enîn üzere feryâd ederek bekâ eyledikte gözlerinden tekâdur eden yaşlar bıyıkları üzerine tecemmu‘ eder. Ba‘de ol yaşlarını lisanıyla yollayıp belîğ eylediklerinde ol yaşlar derûnunda olan sem-i hayyeyi mânend panzehir kesip onu hatar-ı helâkten halâs eder. Kezâlik insan dahî kendinden sâdır olan zünûb ve ma‘siyete pişman olup nedâmet yüzünden hasret firâk ve derd-i iştîyâk üzere bekâ ederse onun dahî dîde-i şecaat numûnelerinden cereyân eden yaşları semm şebiye evvelâ günah derdine dermân ve ilacına fermân olsa gerektir. Zîra ol vâcibü'l-vücûd [23] ve fâizü'l-cûd olan rabbü'l-enâm günahının affına niyâz eden kullarını kabule nismin irgörür. Ve ashâbı ced ve ictihâda kemâl-i inâyetinden terbiye yetiştirir. Ve tâliplere müşâhede kapısını güşâde ve râgiblerine hücut ve mâsivâyı ref‘ eder. Ve bir katre rahmetiyle âsî kullarının sevâd defterini pâk eder. Ve bir zerre-i lütuf bî-münsetî nice yüz bin günahı bir âh-ı sehergâh ile mahv ü izâle eder.

İlâhî! Habbe-i vücûd zâtını pâk eden ehl-i fenâ hürmeti içün ve genç inzivâda ihlâs ile amel eden ehl-i takî ve't-takî hürmeti içün ve tezellül yüzünü Hâk mezellete koyup candan niyâz eden âşıklar hürmeti içün ve atebe-i inâda gınâ kesb eden fukarâ hürmeti içün, libâs-ı takvâyı bizlere erzânî edip zillet-i ma‘siyetten ve dens şehvâtan pâk eyle. Ve râh-ı dalâlette kalan cümle ümmet-i Muhammed aleyhisselâma afvın ile muâmele eyle.

Kavlühû Teâlâ (لِخُرَجٍ) Bizler ihrâc eyledik (بِه) matar ve rahmet sebebiyle (حَبًّا) hinta ve şa‘îre (وَنَبَاتًا) hayvanâta ‘alef olan otları (وَجَنَاتٍ) bağlar ve bahçeleri (الْفَافَا) [Size tohumlar, bitkiler, sarmaş dolaş olmuş bağlar bahçeler bitirmemiz için.]³¹⁹ onların bâzısı bâzısına girift olduğu halde. Pes Cenâb-ı Bârî bu eşyâ-i mezkûreleri kullarına en‘âm ve ihsân eylediği rabbinin Hâlık ve Râzık olduğunu bileler. Ve ona tevhîd edip gayra rücu‘ kalmayalar. Dahî matar vâsıtasıyla zuhûr eden semerât ve nebâtât ecsâmın gıdâsı olduğu gibi mâ-i Kurân vâsıtasıyla kulûb-i mü‘mininde zuhûr eden semerât-ı mânevîler ervâhın

³¹⁹ en-Nebe 78/15-16.

gıdası dahî olduğuna işaret eder. Bu sûrette bir kimse rûhunun derecât-ı kurba irtifâmı murâd ederse tilâvet-i Kurân’a müdâvemet ve ezkâra mülâzeme eylesin demeyi îmâ eder. Ma‘lûm ola ki hubûbât ihrâc eylediği erbâb-ı harrasın matma‘ nazarı ve nebâtât ihrâc eylediği ashâb-ı meranın maksadı ve eşcârlar ihrâc eylediği her tâifenin mâe’t-telezzihi olduğu içindir. Halbuki arz-ı meyyiteden onları Cenâb-ı Bârî’nin ihrâca kâdir olması, kabre yatan mevtâları dahî ihrâca kâdir olduğuna delâlet eder. Zîra şu misillü efâl-i bedîa ve masnûât-ı acîbeyi ihrâca kâdir olan ve her gün nevm ve yakazâ ile mahlûkâtını âlûde kılan, husûsan emsâl-i mesbûk olmayan mümkünâtı ketm admeden, sahrâyı vücûda getiren ve her birini bir şân ü hâl ile meşgul kalmaya kâdir olan vâcibü’l-vücûd ihyâ-i mevî üzerine kâdir olduğu zevî’l-‘ukûle ve ashâb-ı insâfa hafî değildir.

Kavlühû Teâlâ (مِيقَاتًا) Tahkîk yevm-i kıyâmet (كَانَ) ilm-i ezelîde oldu (إِنَّ يَوْمَ الْفُصْلِ) [Şüphesiz ayırım günü vakit olarak belirlenmiştir.]³²⁰ halâyık meyânını fasl-ü kazâyâ mîâd oldu veyâhut dünyanın nihâyetine hudûd kılındı.

Kavlühû Teâlâ (يَوْمَ يُنْفَخُ فِي الصُّورِ) Ol günde sûra nefh olunur (فَتَأْتُونَ) sizler mahşere gelirsiniz. (أَفْوَاجًا) [Sûra üflendiği gün, bölük bölük Allah’a gelirsiniz.]³²¹ cemâât-i müteferrika ve ahvâl-i muhtelifa üzere olarak. Hatta kâfirlerin yüzleri efham ve lisanları ebkem ve gözleri ezrak yani yeşil [24] olup maymun sûretinde gelirler. Ve mü’min-i mutî’lerin yüzleri beyaz olup leyle-i bedrin kameri mânend haşr olunurlar. Hatta Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem:

تدخل الجنة من امتي زمرة هم سبعون الفاتضى وجوههم اضائة القمر ليلة ايدر³²²

buyurup ehl-i tâatin hâlini beyân eylemiştir. Yani kıyâmette benim ümmetimden bir cemâat cennete dâhil olur ki onlar yetmiş bin kimsedir. İmdi onların yüzleri leyle-i bedirde kamerin izâesi misillü izâe ve leme‘ân eder buyurdu. Ol vakit ashâb-ı dilden ve sahâbe-i güzînden Hz. Ukkâşe radiyallahu anh kâim olup “Ya Rasûlullah fedâke ebî ve ümmî, benim hakk-ı âcizânemde duâ eyle ki ben de onların biri olayım.” dedikte “Yâ Ukkâşe ente mimhüm.” buyurup kalb-i Ukkâşe’yi mesrûr ve dil ü mecrûhasını memnûn eyledi. Ve Hz. Ukkâşe’ye olan himmet-i nübüvvete nâil olmak kastıyla bir kimesne dahî “Ya Rasûlullah bana dahî duâ eyle ki ben de mânend Ukkâşe onların birisi olayım.” dedikte Ukkâşe buyurup onun hakkında himmet-yâr ve duâ-yı pür kemâl zuhûr etmedi. Zîra ol kimesne ehl-i nifâk olup kalbinde beşâset-i îmân rusûh bulmamış idi. Ve ekeli

³²⁰ en-Nebe 78/17.

³²¹ en-Nebe 78/18.

³²² Suyûtî, *Câmiu’s-sağîr*, (No:14030). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/21659/14030>

harâm olanlar sûret-i hanâzirede haşr olunup nâra sevk olunurlar. Zîra haram mânend nâr olup herşey dünya ve âhirette kûresine meyyâl olup haram dahî mânend nâr olmakla sahibini nâra sevk eder. Bu sûrette ekelinde ve şeribinde dikkat ve kesb-i helâle sa'y ve gayret eyle ki sen de ol sûrette mekrûh üzere meşhûr olmayasın.

Hatta ma'sûk-u ümmet ve ashâb-ı himmet Hz. Cenâb-ı Hasan ve Hüseyin radiyallahu anhümâ bir gün Medine-i Münevvere'den sahrâya çıktılar ve 'ibret nazarıyla baktılar. Lâkin mübârek batnları elem-i cû' ile âlûde ve riyâzet ateşiyle me'lûf idi. Ve infirâktan felek ve semâyı melekler seyr-ü sülûk ederlerken hâric-i Medine'de bir râ'îye tesâdüf edip onunla mükâleme ederlerken râ'î hâl-i pâk makâl onlarda ûlâ eşedd cû'î hiss-ü idrâk eyledikte bir miktar leben-i hâlis ihzâr ve onların huzûr-u nûr mevfurlarına takdîm ile şûrbüne ihtâr edip "Ya kurret-i ayn-ı nübüvvet" ve diye niyâz eyledi. Ol Cenâb-ı Hasan radiyallahu anh lebeni nûş için kaseyi yed-i mübârekine aldıkta Hz. Hüseyin radiyallahu anh "Ya karındaşım Hüseyin, lebeni nûş etmek murâd ettin ama helal ve haramından suâl buyurmadınız. Ve bu zamana kadar mübârek karnınızı haram ile doyurmadınız. Suâl buyurun ol râ'înin kendi ganemi lebeninden midir, yoksa gayrın malından mıdır?" buyurunca, ol dîde-i nûr-u nübüvvet ve ehl-i mürüvvet olan Hz. Hasan kase-i lebeni yedinden arza vaz' edip mübârek ellerini koynuna idhâl ve şûrb-ü lebenden igfâl eyledi. Bu hâli râ'î onlardan müşâhede edince "Ya nûr-u aynlarım benim kendi malımdan sağılmış lebendir mal-ı gayriden değildir." deyip yemin billâh ile onları iknâ' [25] eyledikte 'alâ sebîli'l-münâvebe şûrb-ü lebene şürû' eylediler. Zîra dünyada helal ve haramı fark ve temyîz etmeyen yevm-i kıyâmette mümtâz nâs olamaz. Ve ribâ ekel edenler başları aşağı yüzleri üzere misâl-i hayye sevk olunur. Ve hükümde cevr ve zulüm edenler a'mâ olarak haşr olunup nâra müstahak olurlar. Hatta bu ma'nâyı meâl hadîs-i şerîfi ve nutk-u münîfi te'kîd eder elletî kimesne nâra girer dedi. Hayr'ül-verâ zulüm ile, hâkim olanlar cehl ile, ehl-i kurâ kibir ile, a'lâ-yı karye hem taassup ile, Arap ehli ilm-i haset ile, tâcir hıyânet fi's-şirâ' ve amellerine mağrûr olanlar esamm ve ebkem ve 'inde bâdîde müttehim olarak haşr olunurlar. Hatta câmi' esrâr ve mâni' ağyâr olan mi'râc-ı şerîf ve bir latîfte Hz. Azrâil huzûr-u nübüvvete gelip "Ya Rasûlullah sen iki cihânın seyyidi, ins ü cinnin Ahmedi olup kâşif-i mu'dilât ve helal müşkülâtsın. Meyâne-i melâikede münâze'un fih olan mühlikât nedir?" diye suâl eyledikte Hz. Habîb-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem:

buyurdu. Yani biri buhldur ki ona itâ‘at olunup, buhl ne emrederse ona göre amel olunmaktadır. Ve biri nefis-i hevâsına tâbi‘ olup hevâsı hâkim, kendisi mahkûm olmaktadır. Ve biri dahî acîb eyleyip kendini iyi i‘tikâd edip ameline mağrur olmaktadır. Ve kolları amellerine muhâlif olan kimesneler yevm-i kıyâmette dilleri göğüslerine sarkıp ağızlarından irinler ceryân ederek haşr olunurlar. Zîra kolları ile âmil olmayan ulemâ, meyvası olmadık şecere-i hilâfa benzer. Ve bu misillü ulemâdan amel ve ihlâs temennî eylemek ecelden şifâ ve dünyadan vefâ talep etme gibidir. Ve câr-ı mülâsıkına ezâ ve cevri-ü cefâ edenler rûz-i cezâ ve mahall-i feza‘da elleri ve ayakları maktû‘ olup sıfat-ı zemâim ve hatab-ı hamâm mânend haşr olunurlar. Ve nâss-ı sultâna gamz edenler ateşten budaklara asılmış ve ümitleri kesilmiş olarak haşr olunur. Zîra meclis-i sultan mahalli emanet ve terk-i hıyânet ve men‘i merhamet olmuştur. Ol merkuz-u ulyâ ve melce-i fukarâ olan mahalde fukarâ ve riâyâyı gamz etmek emânete hıyânet etmektir. Belki ol meclis-i insîde Hakk’a riâyâya murâ‘ât ve melikin rahm ü şefkatini onların üzerine tahrîk eder. Kelamları kara’tü emr lazımdır. Halbuki gammâz olan dünyada mezmûm ve âhirette mekhûr ve sıfat-ı mekrûh üzere meşhûrdur. Ve shevâtına tâbi‘ olup hukûkullahı men‘ edenler ve tarîk-i muavvece gidenler çirkin râyiha ile âlûde ve meyâne-i mahşerde merdûd olarak haşr olunur. Zîra hukûkullahı ketm ve ihfâ ve hakk-ı fukarâyı adem ve i‘tâ emr-i Hakk’a râzı ve fermân-ı hakka kâni‘ olmaktadır. Ve i‘tikâdının zaafına ve Cenâb-ı Hak’tan adem-i havfına emâre ve ‘alâmettir. Halbuki teklif-i Hakk’ı kabul ve fermân-ı Hak tahtına duhûl eden emr-i haktan dûr [26] ve huzûr-u ma‘bûdda mahcûp ve mehcûr olmaz. Ve kibir ile âlûde ve hilkat-i merdûde üzere onların vücutlarına katrandan libâs giydirilip şû‘le-yi nâr-ı izhâr ve elem-i ekdâr üzere haşr olunur. Zîra kişi kendini olduğu mertebede gözetmek vakâr ve helal olmuştur. Bir mertebe kendini olduğu mertebeden dûn tutmak helal olup ahlâk-ı enbiyâ ve libâs-ı asfiyâdır. Ve insan kendini olduğu mertebesinden iki mertebe dûn gözetmek zül yehûd ve fi‘li beyhûd olup ol câiz değildir. Ve eğer kendini olduğu mertebeden bir mertebe yukarı tutarsa günahların kapısı olan kibri irtikâb etmiştir. Ve vazife-i ubûdiyetten harice gitmiştir. Zîra gayrı üzerine terfi‘ ve azâmet ancak cümleden müstağnî ve hâlık-ı sâni‘ olan vâcibü’l-vücûda mahsus olup, evveli mezra, âhiri kazra, evsatı cemâletü’l-azra olan insana lââyık ve sezâ değildir.

³²³ Zeynüddin Irâkî, *el-Muğnî ‘an hamli’l-esfâr*, 254. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/21550/684>

Kavlühû Teâlâ (وَفُتِحَتِ السَّمَاءُ) Sema şakk olunur ol günün şiddetinden yâhut nâr-ı cahîmin hârrından Yâhut hikmet-i bâliğâsına mebnî nüzul-ü melâikeden nâşî (فَكَانَتْ) imdi sema olur (أَبْوَابًا) [Gökyüzü açılır da orada pek çok kapı oluşur.]³²⁴ kesret-i şukûktan aynı bâb olur. Zîra Hak Teâlâ İsrâfîl aleyhisselâma nefh-i sûr ile emr ü ferman eder. Pes oldumda ol sûrun narası mihâyetinden semâvât-ı seb'ada olan melâike ve arzîn-i seb'ada olan mahlûkatın cümlesi kıyâmet koptu sanıp yüzleri üzere gider. Ve semâvât ve arza lerze ve zelzele düşüp yıldızlar mânend matar rûy-i zemîne dökülüp gökleri gırbâl gibi olur. Ve

يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا

[Çocukları ihtiyarlatan o günden.]³²⁵ masdâkı üzere ol günün hevl ü şedâidinden nâşî siyah saçlar ve sakallar ağarır

وَتَضَعُ كُلُّ ذَاتٍ حَمْلٍ حَمْلَهَا وَتَرَى النَّاسَ سُكَارَى

[Her gebe kadın karnındaki çocuğu düşürecektir. Ve insanları sarhoş olmadıkları halde sarhoş gibi göreceksin.]³²⁶ fehvâsı üzere hamileler vaz' haml edip nâssın cümlesi kendinden gidip mânend sekerân kalırlar. Ve bu haller nefha-i ûlâda zuhûr eder. Ba'de zaman Hak Teâlâ yine İsrâfîl aleyhisselâma nefh-i sûr ile emreder. Pes ol nefha-i sâniyede sûra öyle kavî nefh eder ki

Kavlühû Teâlâ (وَسُيِّرَتِ الْجِبَالُ فَكَانَتْ سَرَابًا) [Dağlar yürütülür, serap haline gelir.]³²⁷ masdâkınca dağlar yürütülür ba'de çölde görünen serâp gibi olurlar. Yani dağlar sûretinde görünüp velâkin eczâları tefennût ve enîsandan nâşî hakikatleri kalmayıp belki nefhin şiddetinden nâşî merkezlerinden münfek olup havaya çıkıp atlamış penbe misâli sûret-i serâpta görünürler. Ve semâvât-ı seb'a dahî pâre pâre olup yeryüzüne su gibi eriyip dökülürler. Ve miyâh-ı bihâr kuruyup şems ve kamerin ziyâları selb olunup siyah olarak kalırlar. Ve cihânı zulmet kaplayıp 'arş-ı a'lâdan esfel-i sâfilîne belki hicâb zîr-i zemineden her ne kadar mahlûkât ve melâike var ise bi'l-cümlesi helâk olup fenâ bulurlar. Lâkin melâike-i mukarrabînden birtakım melâike bâkî kalır ki onlar; Cebrâil ve Mîkâil ve Rıdvân ve Azrâil ve İsrâfîl ve cümle arşu'r-Rahmândır. [27] Ba'de emr-i Hak ile Azrâil aleyhisselâm ol melâikelerin dahî ruhlarını kabz eder. Ba'de kendi rûhunu kabz ile me'mûr olur. Ol vakit candan azîz ve sekârdan lezîz bir şey olmadığından kabz-ı rûh zamanında bir sayha eder ki sadâsı semâvât-ı geçip arzına vâsıl olup her cân mevti zevk

³²⁴ en-Nebe 78/19.

³²⁵ el-Müzzemmil 73/17.

³²⁶ el-Hac 22/2.

³²⁷ en-Nebe 78/20.

edip fânî olur. İki âlemde bir kimesne kalmayıp ancak Bâri' zü'l-celâl-i ve'l-ikrâm bâkî kalır. Ve bu âlem fırkasına hâlî ve tenhâ kaldıkta ol hayy-ı kadîm olan Cenâb-ı Kibriyâ azâmetiyle لَمِنَ الْمَلِكِ الْيَوْمَ [Bugün hükümrانlık kimindir? 40/16] diye suâl eder. Kendinden gayrı bâkî kimesne kalmadığından yine kendi اللَّهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ [Elbette tek ve mutlak hükümrان olan Allah'ındır! 40/16] diye kendisine cevap verir. İmdi evvel ve âhir mâlik-i hakîkî evvel olup onun gayrının mâlikiyyeti mecâz ve sûrî olduğunu izhâr eder. Ba'de Hak Teâlâ hazretleri yeryüzünü bir rîh-i şedîd ile müstevi edip sahrâ-yı Dımaşk'ın hayretinde mahşer yerini yüz bin bu yeryüzü miktarı vâsi' eder. Ba'de arş altında zikr-i mesbûk olan bahr-ı hayâtın kırk gün ale'n-nevâlî minnî ricâl misillü bu dünyaya matar nüzûl edip cemî'i veche arz-ı deryâ gibi dolar. Tabaka-i tîniyyede turâb olan cemî'ebedân-ı insân ve hayvân evvel matarı cezb edip cümle eczâsı bir yere gelip her cins evvelki heyetinde olup yeryüzünden bakla mânend biter herbden kendi kemâline yeter. Ba'de ol vâcibü'l-vücûd melâike-i mezkûrları ihyâ edip İsrâfîl aleyhisselâma "Ya İsrâfîl yine sûra nefh eyle." diye emr ü fermân eyledikte pes İsrâfîl der-akab emr ü fermâna imtisâl edip nefha-i sâliseyi rıfk ve lütuf ile nefh edip sûrun derûnunda sâkin olan ervâh ol demde âfâka münteşir olup her cân kendi kafesini bulur. Nitekim ganem-i kesîr içinde her kuzu kendi anasını bulduğu gibi ve evvelîn ve âhirîn ve melâike ve hûr-i ayn ve ins ve cin ve şeyâtîn ve hîtân mecâz ve hayvânât-ı ârızîn bir an ve saatte tamamen ruh bulur. Ve mahşer yerine fasıl ve kazâ ve kasâs ve mücâzât için cemî'e traftan fevc fevc 'alâ hesap a'mâlühüm gelirler. Ol mahalde boynuzsuz hayvan boynuzlu hayvandan hakkını alsa gerektir. Beyit:

Bir şecere hıyânetlik etse karınca, Ya ne olur karıncayı kırıncı?

Yarın rû-zi mahşer olunca, Sultan Süleyman'dan hakkın alır karınca.

Zîra ol vakit hâkim-i âdil ve muhâsib-i hakîkî kendi ve peygamber âhir zaman nâibi olup fil ile be'ûd beraber olur. Bu sûrette ehadühümâ âhire metâliyesine serkeşlik edemez ve her şahıs kendi hâlini murâkib olup âhire imdâd ve i'âne edemez, mekr-i şefâat me'zûn ola. Zîra ol gün 'nefsî nefsi' günü olup kulûbların sudûra ve ruhların hulkûma huruc vaktidir. Ey karındaşım ol günün hevl ü şedâidinden ve nefsi emmârenin mekr-ü hîlesinden halâsın tarîklerini talep eyle. Zîra sonraki nedâmet sana fayda vermez. [28]

Sana hikâye ve ibret olarak Ahmed bin Saîd'den mervîdir ki Kûfe şehrinde sâkin bir melîhü'l-münzir ve fasîhi'l-lisân ve afîi'l-hâl bir şâbb-ı emir var idi. Onun 'âdeti edâ-i ferâiz için mescid-i şerîfe devâm ve cemaat ile edâ-i merâm ederdi. Bir gün edâ-i salâtın

sonra hânesine gelirken kara tarîkte sâhib-i cemâl ve hûri misâl olan mer’enin biri ol şâbb-ı melîhe îman nazarıyla nazar edip cemâl-i fenâyı âyine misâl ve bî-emsâl görecek irâdesi yedinden hurûc ve muhabbet-i fetâ kalbine vülûc eyledikte nidâ eyledi ki: “Ey şâbb emret, benim Rabbim ne cömert ki senin gibi Yûsuf-u cemâli halk ve îcâd eylemiş. Benim kalbim sana müştâk, vücûdumda kalmadı tâkat. Rahm eyle, ey sâhibi melâhat.” diyerek âh-u enîn edip استدرار العبرات استخلاص من الزفرات fehvâsınca katarât-ı ‘ibârâtını safahât ve cennâtı üzere icrâ eyledi. Ol vakit şâbb-ı ma’sûm ve pâk-ı dâman onun kelâmına kulluk tutmayıp hânesine kendi ol nâkısâtü’l-akl ve nâkısâtü’l-fıkr ol şâbbın verâsından varıp kapısı önünde berkarâr ve onun cemâlini fikir ve hayâl ederdi. Vaktâ ki fetâ hânesinden tekrar dışarı çıkıp âşıkâyı kapısı önünde kâime ve gözlerinden yaşları cereyânda dâim buldular. Elinde bir kat’ mektûb olup onu mer’in üzerine ilkâ edip fetâ hizmetine, kendi ol âşıkâ-i mahzûne ve kalb-i mahrûka derakab nâme-i fetâyı küşâde ve matlûbuna dâir olanı talep için nazar eyledi. Gördü ki derûn-u nâmiye:

(الرَّحِيمِ الرَّحْمَنِ اللَّهُ بِسْمِ)

Ya mer’etün fetezekker: يَوْمَ تَكُونُ السَّمَاءُ كَالْمُهْلِ وَتَكُونُ الْجِبَالُ كَالْعِهْنِ

[O gün gökyüzü erimiş maden gibi olur. Dağlar da atılmış renkli yüne döner.]³²⁸

Ya mer’etün innî meşgûl bi kavlühü Teâlâ: وَأَنْذِرْهُمْ يَوْمَ الْأَرْفَةِ إِذِ الْقُلُوبُ لَدَى الْحَنَاجِرِ

[Yaklaşan gün konusunda onları uyar; yürekleri ağızlarına gelmiş olacak.]³²⁹ fe eyne’l-

harbu min hüküm? hâze’l-âyet” yazmışlar.

Vaktâ ki ol melûle-i pür yâre ve âşıkâ-yı çâre me’l nâmiye vâkı’na ve mazmûnuna kâni oldukça kendinin hareketi nâ-ma’kûlesine ve seyr-ü sülûk bî-fâidesine kemâl-i nedâmet üzere nâdim olup şehvetini mağlûb ve aklını gâlib kılmakla bekâya meşgul oldu. Ve tarîk-i Hakk’a hâdime ve sebep-i mağfîret olan a’mâl-i salihlere kâdim oldu. Halbuki derûnu havfullah ile âlude olup eser-i havf ona günbegün galebe eylemeden nâşi hastalanıp giriftâr mihen oldukça tabib-i hâzıklar ona ilaç tedârik üzere iken ol şâbbın kitabını derdest edip gözleri üzere ilkâ ederek buyurdu ki: “Ey tabib-i hâzikân bana ezâ ve cevri cefâ etmeyin. Zîra mazmûn-nâme kalbimi ihrâk ve bahr-ı efkâra iğrâk eyledi. Ve ahvâl-i kıyâmeti hikâyeye ve ‘âsileri şikâyeye eyledi. Bu surette: “Tabib-i dünya ile yârim anlamaz, yâr-ı hakîkinin cemâlini müşâhede kılmadıkça çâre bulunmaz. Ve havf-ı âhîret yüzünden

³²⁸ el-Meâric 70/8-9.

³²⁹ el-Mü’min 40/18.

giriştâr-dert olan devâ-i mecâz ile ma‘mûriden olmaz.” deyip az zaman içinde irtihâl bekâ eylemiştir.

Îlâhî! Âteş-i aşkın ile sûzân olan kalbler hürmetine ve câm-ı muhabbetin nûş edip envâr-ı şuhûdun ile [29] münevver olan üftâdeler hürmetine, ve hâb-ı gaflette olmayıp âh-ı sehergâh ile meşgul olan müştâkîn hürmetine, fitne-i âhir zamanda bizleri hıfz edip zulûmât-ı cehâletten ve delâlet-i nefis ve mekr-i me’sûn-u şeytandan eyle. Ve tevfikini refik ve hazretine îsâl eden amelleri bizlere telkîn eyle. Ve âhir nefste mekr-i şeytandan ve zevâl-i îmândan me’sûn ve muhâfaza eyle.

Kavlühû Teâlâ (إِنَّ جَهَنَّمَ) Tahkîk cehennem hükmullahta (كَانَتْ) oldu (مِرْصَادًا) [Cehennem pusu kurup bekleme yeridir.]³³⁰ hazîne-i nârın ve hazîne-i cennetin gözetecek mahalli oldu. Zîra hazîne-i nâr onda küffârı bekler ki uğradıklarında bir fert hâriç kalmayıp nâra idhâl edeler. Ve hazîne-i cennet dahî onda mü’mînleri bekler ki onları ol mahalden suhûlet üzere geçirip cennete idhâl edeler. Zîra cehennem bir tarîktir ki gerek mü’mîn gerek kâfir cümlesi ona murûr eder ki:

وَأَنَّ مِنْكُمْ إِلَّا وَارِدُهَا

[İçinizden, oraya varmayacak hiçbir kimse yoktur.]³³¹ nın hükm-ü ezeliyyesi zâhir ola Zîra ahkâmullah dâire-i hikmetinden hurûc ve tehallûf etmek muhâldir.

وَأَنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ

[Kuşkusuz cehennem, o sana uyanların tamamının buluşma yeri olacaktır.]³³² sır-ı hüveydâsı dahî zâhir ola ki ehl-i mutî‘i nimet-i necâti bilip şükürleri mezdâd ola. Ve ehl-i tuğyân dahî ni‘met-i helâki bilip tahsirleri mezdâd ola. Hatta kerem-i Mevlâ ve lütf-u a‘lâ olarak memerr-i nâs ve mühlik-i hannâs olan cehennemden “Ya mü’mîn, sen acele üzerimden murûr eyle. Zîra senin nûr-u îmânın benim lehebimi itfâ eyledi.” diye sadâ izhâr eder. Ve ehaze intikâm için ehl-i tuğyânı ihrâkan nâr-ı cehennem sür‘at eder. Bu sûrette o âsârın azâbına bir şey karşı gelmez ve fayda vermez. İlla ki havfullahtan nâşî cereyân eden dumû‘lar ve tedârik-i umûrlar fayda verir.

Hatta nakil olunur ki: Mâlik bin Dînâr aşk-ı Mevlâ’da bî ‘ıyâr kaddesallâhu sırrahû hazretleri bir gün mezaristanda gezerân ederken gördü ki bir kimseyi defn ederler. Hâ ki oturup çok bekâ-i hazîn üzere ağladılar. Buyurdu ki: “Ey Mâlik garîb oldu ki bunun gibi bir gün mevt sana da mülâkî ola.” Ondandır mürîdlerine teveccüh edip buyurdu ki: “Ey

³³⁰ en-Nebe 78/21.

³³¹ Meryem 19/71.

³³² el-Hicr 15/43.

mürîdîn size vasiyet ederim ki beni olacak beni tabuta komayın. Belki ayağıma bir resen takıp yüzüm üzere sürüyün de ve makbereye götürün.” Ba‘de nidâ edin ki: “İlâhi işte kaçkın Mâliki götürdük.” deyin. Kıyâmet günü olacak ve makbereden başım kaldıracak görün ki yüzüm siyah mı, Yâhut beyaz mı? ve kitaplar verilecek görün ki sağımdan mı sunarlar, Yâhut solumdan mı? ve mîzâna amelim gelecek nazar eyleyin hasenâtım mı gâlip olur, yoksa seyyiâtım mı? Çünkü:

الْمُجْرِمُونَ أَيُّهَا الْيَوْمَ وَامْتَأَرُوا

[*Ve “Ey günahkârlar! Siz bugün şöyle ayrılın!”*]³³³ hitâbı vârid olur. Müterassıd ve müterakkıb olun ki cennet yoluna mı sevk olunurum, Yâhut cehennem tarîkine mi? diye vasiyet edince bir kere âh edip rûh-u nesîmini hâlık-ı rûh olan Hüdâ’ya teslim eyledi. Ba‘de âlem-i gaybdan bir avaz geldi ki: “Ey ârifi billâh ve âşık ilallâh olan Mâlik bin Dînâr mühlikelerden halâsa nâil ve rahmet-i Rahmân’a vâsıl oldun.” [30]

İlâhi yâ Rabbi biz dahî âsîleri son nefeste lütf-u amîm ve kerem-i fehîmine mazhar kılıp mûrg-ı rûhumuza اَرْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكَ [Rabbine dön.]³³⁴ nidâsıyla kazâ-i melekûtta hitâb-ı ceberûta tayarâna müyesser eyle.

Kavlühû Teâlâ (لِلطَّاعِينَ مَالًا) [Azgınların bekleme yeridir.]³³⁵ Yani küfür ve zulüm ile hudûdullâha tecâvüz ediciler için cehennem meâb ve merci‘ oldu. Zîra cânib-i Hak’tan meb‘ûs ve beşâret ve nezâret libasıyla melbûs olan Rasûl-i Ekrem ve Nebiyyi Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem tâğîlere tarîk-i cenânı ve tarîk-i nîrânı beyân etmişti. Halbuki onlar îtikâd-ı zâyîğa ve a‘mâl-i kâside ile âlûde olup beşîr ve nezîrin kavline i‘tikâd ve ef‘âline îtimâd etmediler. Belki onlar sarf-ı irâde yüzünden tarîk-i nârı ihtiyâr verâ-ı dalâleti i‘tibâr etmişlerdi. Bu sıfat-ı mazmûme ile muttasıf olan kimesnelerin cezası ve merci‘i olmaz illa ki cehennem olur.

Kavlühû Teâlâ (لَا يَبْقَىٰ فِيهَا) Tâğîler meks-ü karâr ederler (أَحْقَابًا) [Orada yıllar boyu kalırlar.]³³⁶ Duhûr-ı mülâsıka ile yani tâğîlerin cehennemde meksleri mukadder oldukları halde duhûr-u mütetâbia ile meks-ü karâr ederler. Ma‘lûm ola ki bu âyet-i kerîmede küffârın nârdan hurûclarına delâlet ve burhân alâmet olunur birşey yoktur. Zîra her ne kadar sîğa-i ahkâb cem‘-i killet ise de hıkb seksen bin Yâhut yetmiş bin yıl idi ki sahih olduğu takdîr üzere ol ahkâbın tenâhîsini iktizâ etmez. Zîra câizdir ki

³³³ Yâsîn 36/59.

³³⁴ el-Fecr 89/28.

³³⁵ en-Nebe 78/22.

³³⁶ en-Nebe 78/23.

ahkâbdan murâd ahkâb-ı müterâdife olup hıkbın biri tamâm ve muntehî olduğunda hıkb-ı âhir mânend mevc bihâr ona tâbi ve lâhik ola. Bu sûrette hıkb onların nârdan te'bîdlerinden kinâyedir belki.

Hasan-ı Basrî 'inde hıkbın hulûd manasından gayrı mânâyı diğeri olmadığı 'ayn-ı 'inâyedir. Halbuki Cenâb-ı Kibriyâ'nın:

يُرِيدُونَ أَنْ يُخْرِجُوا مِنَ النَّارِ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنْهَا وَلَهُمْ عَذَابٌ مُّقِيمٌ

[Onlar ateşten çıkmak isterler, fakat oradan çıkamayacaklardır. Onlar için sürekli bir azap vardır.]³³⁷ دِغَر خَالِدِينَ خَالِدِينَ [Girin cennete.]³³⁸ kavlı-i celîli bi-hasebi'l-mantûk küffârın nârdan adem-i hurûclarını müfid ve nâr içre muhalledde kalmalarını mucîbdir. Hatta ehl-i nâr derûn-u cehennemde ihsâ-u dünya adedince meks-ü karârlarını bilmiş olaydılar kemâl derece ferâhnâk olurlar idi. Kezâlik ehl-i cennet dahî ihsâ-u dünya adedince derûn-u cennette meks-ü kararların bileler idi, kemâl-i hüzn ile mahzûn olurlar idi. Halbuki iki dârın ehli için meks-ü kararlarının nihâyeti olmayıp belki ehl-i nûr dâr-ı safâda ve ehl-i gurûr dâr-ı cefâda muhalled kalsalar gerektir. Hatta:

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ أَنَّ لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً مِثْلَهُ لَيَفْتَدُوا بِهِ مِنْ عَذَابِ يَوْمِ الْقِيَمَةِ مَا تُقْبَلُ مِنْهُمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ

[Kâfir olanlar var ya, yeryüzünde olan her şey, bunun yanında bir o kadarı daha onların olsa ve kıyamet gününün azabından kurtulmak için onu kurtuluş fidyesi olarak verseler, onlardan asla kabul edilmez; onlar için elem verici bir azap vardır. 5/36]³³⁹ masdâkı üzere küfr-ü iman üzerine ihtiyâr eden kâfirler rûy-i zemînde sunûk-u emvâl ve onun ile bile onun emsâli onların olsa, yevm-i kıyâmetin azâbından nefslerini tahlîs için fide ve sadaka etmiş olsalar, onlardan kabul olmayıp, yine onlara azâb-ı elîm sâbit olup nârdan necâtlarına medâr olamaz. Hatta kıyâmette onlara: "E yâ küffâr! Dünya dolusu zehebiniz olsaydı, bugünün azabından [31] halâs için fide ve sadaka eder miydiniz?" denildikte: "Ne'am, bilâ-tereddüt ve lâ-tevkît ederin." derler. Ol vakit onlara hitâb-ı izzet gelir ki: "E yâ küffâr! Ne hâcet dünyada bundan eshel ve ehveni vardı ki Allah'ı tevhid ve Rasûl'üne tasdik idi. Eğer dünyada ehveni kabul edediniz asla as'abı temennî etmezsiniz." diye onlara cevab-ı Bârî zuhûr eder.

Kavlühû Teâlâ (لَا يَذُوقُونَ فِيهَا بَرْدًا وَلَا شَرَابًا) [Bir serinletici, bir içecek tatmaksızın.]³⁴⁰ Yani tâgîler zevk edip tatmaz cehennemde ferah îrâs eden bir de rîh ve bir de zıll ve nevm ve

³³⁷ el-Mâide 5/37.

³³⁸ ez-Zümer 39/73.

³³⁹ el-Mâide 5/36.

³⁴⁰ en-Nebe 78/24.

şarâb-ı lezîz. Zîra cehennem mahall-i râhat olmayıp belki envâ‘ azap ve mahall-i ‘ikâb olmuştur. Bu sûrette onda fayda-yı câlib ve harâret-i nâr-ı sâlib olan hubûb-u rîh ve nevm-i ferîh ve zill-ü cihân ve rîk-i dehan bulunmaz.

Kavlühû Teâlâ (أَلَا حَمِيمًا وَغَسَّاقًا) [Kaynar su ve yanan vücut akıntısı dışında.]³⁴¹ Belki harârette kemâl bulmuş mâ-i hârrı Yâhut hıyâzlara tecemmu‘ eden dumû‘larını ve nühâs müzâbı Yâhut dâhil-i nârın sadîdinden seyelân eden mâ-i kerîhi nûş ederler. Eğer mâ-i gassâkın bir delvi rûy-i zemîne dökülmüş olaydı ehl-i dünya onun kerâhetine tahammül edemezlerdi. Onun için Fahr-i Âlem sallallâhu aleyhi ve sellem, Hz. Cenâb-ı Haydar radiyallâhu anha hitâb edip: “Yâ Ali her bir gam ve kasâvet munkatı‘ olur. Velâkin ehl-i nârın gam ve kasâveti munkatı‘ olmaz. Ve her sular nûş olunur velâkin ehl-i nârın suları nûş olmaz.” buyurdu. Velâkin Mevlânâ Câmi kaddesallâhu sırrahü’s-sâmî Şerh-i Füsûs’ta şöyle beyân eder ki: Küffâr dâr-ı cefâda muhalled kalıp onların zevâhir ve bu vatanlarına azâb-ı nâr musâllat oldukça cezâ ve ızdırıp onları istilâ eder. Bu sûrette azablarının tahkîkini yâhut tekrar dünyaya rucû‘larını talep ederler. Velâkin onların talep ve maksûdlarına cevap verilmez. Ol vakit nâ-ümît olduklarında:

سَبَقَتْ رَحْمَتِي عَلَى غَضَبِي³⁴²

masdâkı üzere rabbu’r-Rahîm bu vatanlarından azâbı ref‘ edip zevâhirlerine maksûr kılar. Ba‘de onların üzerlerine ahkâblar murûr ve ‘ubûr eyledikten sonra zâhirleri azâb-ı nâr ile ülfet peyda edip şiddet-i nâr onlara te’sîr etmeyip elem-i nâr ile müellim olmazlar. Hatta râyihâ-i cenân rûh ve reyhân onların üzerine murûr eylese ondan istikrâh ederler. Mesela onların dünyada nazîr celâ bevce gider ki ol revs-i hayvan konup onunla te’îş ve râyihâ-i revs ile tekeyyüf eder. Bir mertebe ki eğer onun üzerine râyiha-i verd vürûd vâsıl olsa onu kerîhe görüp mütezzî olur. Kezâlik ehl-i nâr dahî nâr ile elîf olup râyihâ-yı cenânı istişâmamları mefrûz olsa ondan mânend cilâ-mütezzî olup istikrâh eder.

وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

[O her şeye kâdirdir.]³⁴³ Ve’l-hâsıl Cenâb-ı Rabbü’l-âlemînin ism-i müntakimi dört tâifeye taalluk eder: Biri müşrik-i câsir, ve biri kâfir-i hâsir, ve biri münâfık-ı kâsir, ve biri mü’mîn-i kâsırdır ki onların bir kısmı müvahhid-i ârif gayr-i âmildir. Ve bir kısım müvahhid mahcûp olmuştur lâkin ehl-i tevhid üzerine “Sultan” [32] ismi müntakim

³⁴¹ en-Nebe 78/25.

³⁴² İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu’l Beyân*, 9/128. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/23612/4143>

³⁴³ Hûd 11/4.

musallat olup nâr-ı cahîm içre muazzeb olurlar ise de fakat nâr içinde muhallid kalmayıp bir şâfi‘in şefâ‘atiyle veya gayrı sebepler ile necât bulurlar.

Kavlühû Teâlâ (جَزَاءٌ وَفَاءٌ) [Uygun bir karşılık olarak.]³⁴⁴ Ve bu tâğî ve bâğîler mâ-i hamîm ve gassâk-ı elîm ile cüz‘ün-nûrlar tâ ki ol cüz‘ü a‘mâl ve ahlaklarına muvâfık ola. Zîra dünyada ve âhirette şirkten a‘zam ve akbeh günah olmaz. Nârdan ve mâ-i hamîdden a‘zam ve eşne‘ dahî azab olmaz. Bu sûrette “cezâ-i seyyie seyyie mislühâ” muktezâsı üzere cezâları amellerine muvafık olsa gerektir. Ve her ne kadar zaman küfürleri kalîl ise de lâkin azapları müstemirr olur. Zîra hayatta oldukları müddet küfür üzere musırr olmak niyetlerinde sâbit ve dâim olmuştu. Binâen aleyh azapları dahî niyetlerine muvâfık olarak dâim ve müstemirr olur. Zîra ifsâd-ı bâtına cezâ-i zâhire muvafık olmak âdet-i ilâhiyye olmuştur. Vaktâ ki hallâk-ı cihân oların a‘mâl-i kabîhalarına muvâfık cezâ ile mücâzât olmalarını beyân eyledi ise şimdi envâ‘ cezâlarını ve kuvvet-i âmilelerinin fesâdını beyân şurû‘ edip:

إِنَّهُمْ كَانُوا لَا يَرْجُونَ حِسَابًا

[Doğrusu onlar hesaba çekileceklerini beklemiyorlardı.]³⁴⁵ buyurdu. Yani onlar havf etmez oldular hesap olunmalarından ba‘si münkir olmalarından nâşî. Onun için cemî‘ münkirât ve envâ‘ mâsiyet üzerine musırr olurlardı ve fe‘ale hayrât ve ibâdet cânibine meyl ü rağbet etmezlerdi. Zîra insanın a‘mâl-i sâliha ve ef‘âl-i haseneler ile mevsûf ve muttasıf olması ve münkirâtтан ictinâbının hikmet ve binâsı ancak kıyâmette fayda-mend olurum ve belki sebep-i mağfiretim olur zannı iledir. Ama bir kimesne ki yevm-i kıyâmeti ve onda a‘mâller üzerine cezanın tefrî‘ini münkir ola. Elbette nefis-i hevâsına tâbi‘ olup ömr-ü nâzenîni ma haleka lehün gayriye sarf ve itlâkta kat‘â havf ü hazer eylemez. Ve duhûl-ü cenâna bâdî ve sebep olan a‘mâl-i sâlihâlara ve tahsîl-i mârifetullah sa‘y-ü gayret eylemez. Zîra insanın cemî‘ ezmânda mâsiyet üzerine adem-i cesâreti ve cesâret eder ise dahî havf ü hazer üzere olması ancak âhireti ve amelleri mücâzât olunacağını ikrâr ve îkânından nâşîdir. Mâdemki bir kimsenin kalbinde havf-ı âhiret ola elbette mehmâ emken mâsiyetten dûr ve ber-hazer olur. Ama ahvâl-i mezkûr kalb-i insanda olmaya bi‘z-zarûret mâsiyet üzerine cesur ve rûz-be-rûz fiil-i şenî‘leri izhâr ve ibrâzda gayûr olur. Vaktâ ki Hak celle ve ‘alâ hazretleri onların kuvvet-i ameliyyelerinin fesâdını beyân eylediye kuvvet-i nazariyyelerinin fesâdını beyâna şurû‘ edip:

³⁴⁴ en-Nebe 78/26.

³⁴⁵ en-Nebe 78/27.

[*Âyetlerimizi yalanladıkça yalanlıyorlardı.*]³⁴⁶ buyurdu. Yani tâğîler tekzîb ettiler bizim âyât-ı kavliyye ve fiiliyyemizi. Halbuki evvel âyâtlar sünnet-i rasûllerde zâhir ve bâhirdi. İnkâr ve tekzîbleri üzerine onlar yevm-i kıyâmette ve yevm-i nedâmette cezâ-i vifâk ile mücâzât ile ve ‘ikâb-ı şedîd ile muâkıb olunurlar.

Kavlühû Teâlâ (وَكُلَّ شَيْءٍ أَحْصَيْنَاهُ كِتَابًا) [*Oysa biz her şeyi kayıt altına almıştık.*]³⁴⁷ Dahî onların her bir amellerini levh-i mahfuza isbât ve kayıt eylediğin kitâbetle onlar nisyân [33] ederlerse de biz etmeyiz. Zîra rabb zü’l-celâl nisyân ve tekâsülden berî ve gafletten ârîdir. Yani uyumaz yatmaz kulunun halinden gaflet etmez bir rabbü’l-erbâbdır fakat hikmetine mebnî imhâl eder ‘abdânı ihmâl etti zanneder ba‘de icrâyı hak eder. Lâkin bir abdinî ‘inâyet-i ezeliyyesine mazhar kılarlsa keremine mebnî onu rahm ve günahlarını afv ü setr eder. Her ne kadar fâsık ve fâcir ettiyse de îmânına nazar edip onun hakkında rahmetini izhâr eder. Hatta bir fâsık fâcir bir gün hasta olup ve rihleti garîb olduğunu anladı. Ve defter-i a‘mâlinde hasenâttan bir nesne görmeyip ma‘siyetini his ve derk eyledikte âh edip sâmi‘îni ciğergâh eyledi. Ve ettiğine يَا مَنْ لَهُ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ yani “Ey dünya ve âhiret padişahı! Sen Rahîm-ü esîr ki şol fakîr ki ne dünyası var ne âhireti var ve senden mâadâ ne bir kimsesi var. Benim emr-i hâlim sana ma‘lûmdur.” deyip enîn üzere teslîm-i rûh etti. Çünkü akşam oldu sükkân-ı Basra vâkı‘âlarında gördüler ki filan mahalde bir velî vefat etti. Her kim onun namazını kılarlsa cümle günahları mağfûr ve cemî‘ ibadetleri makbûl olur. Sabah oldukta nâs vâkı‘âlarını birbirlerine haber verdiler hûş halk cem‘ olup namazını kılıp onu defnettiler. Akşam oldukta evliyâ-i Basra’dan biri zâhidânı vâkı‘âsında gördü ki cennette ol kimse oturur. Suâl etti ki “Sen şûrâda hâl-ü âşüfte ahvâl bir kimseydin. Bu makama ne amel ile nâil ve vâsıl oldun.” deyince “Çünkü gördüm ki ömrüm âhir oldu ve rûz-i hayatım memâta yetiştî. Amelime nazar ettim kemâl-i iflâs gördüm. Ve rahmet-i Mevlâyı fikir ve mülâhaza eyledim. Onu bî-nihâye buldum. Çünkü beni kabre koydular.”. Ol Kerîm padişah buyurdu ki: “Ey günahkâr kavî-i mutî‘lerin tâ‘ati bana fayda vermez ve âsilerin isyânı bana zarar vermez. Benim hazîne-i rahmetim günahkârlar içindir. Hâtırın hoş tut ki seni yarlığadım.” buyurdu. Yarına bugün bizler bir bölük ‘âsî müflisleriz. Rahmetinden bizleri de mahrûm eyleme ve iki cihânda azîz edip zelîl eyleme. Âmin.

³⁴⁶ en-Nebe 78/28.

³⁴⁷ en-Nebe 78/29.

Kavlühû Teâlâ (فَذُوقُوا فَلَنْ نَزِيدَكُمْ إِلَّا عَذَابًا) [Tadın artık! Bundan sonra size arttırarak vereceğimiz şey ancak azaptır.]³⁴⁸ Onlara denir ki: “İşbu azâbı sizler zevk edin. Biz sizlere ziyâde etmeziz illa azâbınızın üzerine azâbı ziyâde ederiz.” İmdi onlar nev‘ azâbdan istigâse eylediklerinde ondan eşedd azâb ile azâb olunurlar. Zîra onlar dünyada iken küfür ve tekzîblerini ve Hz. Risâletme’âb efendimiz sallallâhu aleyhi ve selleme ve gerek ashâb-ı güzîn rıdvânullâhi aleyhim ecma‘în hazretlerine günbegün ezâlarını ziyâde ederlerdi. جزاء سيئة سيئة مثلها masdâkı üzere Allah zü’l-celâl ve’l-kemâl hazretleri onların dahî nâr içinde azaplarını ziyâde eylese gerektir. Vaktâ ki Cenâb-ı Kibriyâ küffâr-ı hâksârın müsâvîlerini beyân eylediyse mü’minin ahvâl-i haseneleri beyâna şurû‘ edip

Kavlühû Teâlâ (إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ مَفَازًا) [İtaatsizlikten sakınmış olanlar için artık murada erme zamanıdır.]³⁴⁹ [34] buyurdu. Tahkîk muttakîler için (مَفَازًا) mahall-i fevz vardır. Yani tahkîk küfürden vesâir a‘mâl-i kabîhalardan hazer eden kimesneler için her bir mekr ve hüdne halâs ve mahall-i fevz olan cennete ve her metviyye nâil olma vardır.

Kavlühû Teâlâ (حَدَائِقَ وَأَعْنَابًا) [Bahçeler, üzüm bağları...]³⁵⁰ Onda bahçeler ve bağlar vardır ki envâ‘ türlü eşcâr-ı müsmireye şâmilidir. Zîra ehl-i takvâ dünyada vücudların râh-ı Hakka sarf edip tahsil-i mârifetullahta sarf-ı makderat ve lezâiz-i dünyaya innehümâ giden perhiz olmuşlardı. Ve vücutları eşcâr-ı müsmire mânend envâ‘ tâ‘âti ve esnâf-ı ‘ibâdât-ı izhâr etmişti. Ve beşeran şîre Hakk’a teslim olup kalblerden mâsivâyı ihrâç ve idbâr ve cânib-i Hakk’a ikbâl etmişlerdi. الجزاء من جنس العمل olarak dâr-ı ukbâda eşcâr-ı müsmire ve enhâr-ı câriye sahibi olan dâr-ı safâya ve cemâl-i yâra nâil olmalarıyla mesrûr olsalar gerektir.

Ma‘lûm ola ki takvânın üç kısmı vardır: Biri ednâ biri evsat ve biri a‘lâdır. Evvelkisi küfürden berî olup azâb-ı mahalden nefsinin hıfz ve vikâyettir.

(وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ) [Onları takvâ sözüne bağlı kıldı.]³⁵¹ ona işarettir. İkincisi günahın sağîr ve kebîrinden havf ü hazer etmektir. Üçüncüsü beşeran şîre kendini Hakk’a teslim edip kalbten mâsivâyı ihraçtır.

Ve (اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ) [Allah’a karşı gereği gibi saygılı olun.]³⁵² nass-ı celîli ona işarettir ve takvâ-yı hakîkî olduğuna beşârettir. Ve ‘alâmet-i takvâ üç kısım olup evvelkisi yaramazlar ile yâr ve onlar ile sohbede dahî hemdem olmaz. Zîra yâr-i bed oğlu mâderden

³⁴⁸ en-Nebe 78/30.

³⁴⁹ en-Nebe 78/31.

³⁵⁰ en-Nebe 78/32.

³⁵¹ el-Fetih 48/26.

³⁵² Âl-i İmrân 3/102.

eşeddir ki hem dünyanı ve hem âhiretini harâb etmeye bâ'is ve tarîk-i şerre uğrâya bâdi olmuştur. İkincisi rızk-ı helal talep edip şüpheli rızık ile te'îş etmez ve şüphe îrâs eden tarîka gitmez tâ ki harama düşmeye. Onun için rabbü'l-âlemîn (تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا) [Bunlar Allah'ın koyduğu sınırlardır; sakın bu sınırlara yaklaşmayın.]³⁵³ buyurmuştur. Üçüncüsü lisânına mâlik olup onu râh-ı kizbe sevk etmez. Zîra lisân-ı halktan hikmet zât-ı pâkine hizmet ve zikrullahâ müdâvemettir yoksa kizbe âlet değildir. Halbuki her bir â'zânın bir zikri ve her kulunun bir fikri vardır. Mesela **yedin zikri** fukarâya i'ânedir. Zîra fukarâya i'ânet ve ulemâ-i dîne hürmet meleşî ma'mûr ve şeytanı makhûr eder. Hatta bir gün muhaddisinden bir zât-ı muhterem huzûr-u Harun Reşit'te:

امير عادل لا يفتى في التراب³⁵⁴

Hadîs-i şerîfini kıraat edip emîr-i 'âdilin tahte't-türâbda fetâ bulmadığını ahhâr ve i'lân eyledikte mazmun hadis Harun'un muallâ oldukta muhbîr-i sâdıkın haberini tecriye ve imtihan sadedinde meyâne-i mülûkte adâlet ile arasatta olan nûş-u revânın kabrini küşâde edin diye emr-ü fermân eyledi. Ba'de nedîm-i hâssları ve muhdes hemdem olarak kabri nûş-i revâna varıp onu küşâde eylediklerinde tabutunu abanoz ağacından mesna' olarak buldular. Tabutunu açtıklarında siyah atlas ile melbûs ve başında taç ve yanında bir şimşir rummânı bir seyf-i sârim ile medfûn bulup ve el'ân defn olunmuş misillü lahm-ı tariyy olarak buldular. [35] Ve âdil olanların tahte turâbda fenâ bulduğunu bildiler. Ve tâcında üç satır yazı olup evvelkisi: "Eğer bir melik mülkünün cesîm olmasını murâd ederse re'âyâsı meyânında adâlet eylesin." Zîra:

لا ملك الا بالجند ولا جند الا بالمال ولا مال الا بالبلاد ولا بلاد الا بالرعية ولا رعية الا بالعدل

Muktezâsı üzere askersiz padişah olmaz. Asker de hazinesiz olmaz, hazine de bilâdsız olmaz, bilâdlar da re'âyâsız olmaz, re'âyâ da adaletsiz kıvâm bulmaz. Ma'lûmdur ki kıvâm-ı dünya ümerânın adli ve ulemânın ilmi ve ameli ile dir. Ümerâdan adâlet ve ulemâdan amel mürtefi' olursa dünyadan berakât ve fukarâdan emn ü râhat meslûb olur. Halbuki re'âyânın fesâdı umerânın fesâdı ile dir, onun fesâdı dahî ulemânın fesâdıyladır. Ve ulemânın fesâdı dahî mal ve mensuba meveddet ve muhabbet ile dir. İkinci satırı: "Eğer bir kimesne mülkünün ma'mûr olmasını isterse ulemâsına hürmet ve fukarâsına inâyet eylesin." Üçüncü satırı: "Eğer bir hükkâm tarîkinde sâlim ve nâfîz kelâm olmak isterse kendisi ibtidâ tehzîb hallâk edip sâniyen hüdâmesini meyânında siyaset eylesin."

³⁵³ el-Bakara 2/187.

³⁵⁴ Hadisin kaynağı tespit edilememiştir.

yazılmıştır. Mâlûmdur ki re‘âyâ üzerine hükkâm olacak kimesneler ibtidâ tehzîb-i ahlâk edip şer‘in muhâlifî olan amellerden perhîz olmalı. Sâniyen hânesini tertîb edip eğer derûn-u dâiresinde nâ-ma‘kûl hareket üzere olan kimesne var ise onu def‘ eylemektir. Mertebe-i sâlisede re‘âyâ meyânında siyaset-i medîne eylemektir. Zîra bir münkiri def‘a mübâderet eyledikte gerek zâhirde gerek bâtında ona bir kimesne sende şu fi‘l-i kabîh vardır, deyip itiraza kâdir olmamalı. Zîra bir âdem her bir cihetten fâsid iken diğerin fesâdını def‘ eylemede kelâmında te’sîr olmaz ve i’tirâzdan kurtulmaz. Hatta Cenâb-ı Fâruk radiyallâhu anh vakt-i hilâfetlerinde melîh’ü-manzar ve belîğü’l-lisân bir şâbb-ı emirdi. Medine-i Münevvere’den nefy-i murâd eylediler. Ol vakit şâbb-ı emir de huzûr-u hilâfet penâha gelip zır zır ağlayıp “Yâ emîrû’l-mü’minîn, bendeniz belde-i nübüvvetten ihrâc murâd etmişiniz, emr ü fermân senindir. Velâkin zât-ı râhîmânızdan ricam oldur ki nefye istihkâkımı mûcib olur cinâyetimi beyân buyurun ki onunla mütesellî olayım. Zîra bendeniz kendi ‘indimde nefy-e istihkâkıma bir mahal bulamadım.” dedikte Hz. Emîrû’l-mü’minîn “Yâ gulâm vâkıa senin imdiki halde nefye istihkâkın yoktur. Velâkin senin cemâlin ve sîret-i kemâlin gelecekte nisâ-i Medine’yi yoldan çıkarmak ihtimali vardır. Halbuki bilâ-zuhûr etmezden mukaddem onun tedârikine bakmak emr-i mühimdir. Zîra mâsiyet bir ateştir ki mülke duhûl ederse onda berekât kalmaz.” buyurup siyâset için gulâmı beldeden ihrâc murâd eyledikte ol vakit gulâm Hz. Fâruk’a hitâb edip buyurdu ki: “Ya Fâruk sen her ne ki işlersin adâlet üzere işlersin, ben sana hiçbir cihetten i’tirâza kâdir [36] değilim. Zîra sen afîfü’l-hâl ve netîfü’l-kâl olup kelâmınız müessir olmakla kabûle şâyândır.” deyip nefy olundular.

Ve ayakların zikri, ulemâ-i dîne ve fukarâ-yı sâlihîne ziyârettir. Hatta Rasûl-i Ekrem ve Nebiyyi muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz kâle:

من مشى خلف عالم خطوتين وجلس عنده ساعتين وسمع منه كلمتين وجبت له جنتان ³⁵⁵

Yani bir kimse ‘âlimin halefinde iki hatve miktarı yürüse dahî ‘âlim ‘indinde iki saat miktârı otursa ve ondan mesâil-i dîniyyeden iki kelime işite evvelkisi için iki cennet vâcib olur, buyurdu. Ve kâle Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem:

من مشى الفقراء اليوزره سبعين خطوة كتب الله بكل خطوة حجة مبرورة ³⁵⁶

³⁵⁵ Abdülkâdir el-Kureşî, *el-Cevâhirü’l-mudiyye fî tabakati’l-Hanefiyye*, 2/644 (No: 1046). <https://shamela.ws/book/1163/1205>

³⁵⁶ Süyûtî, *Cem‘u’l-Cevâmî*, , thk. Muhtar İbrahim el-Haic vd. (Kahire: el-Ezher, 2005) 10/234 (No: 23341/4845). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/127677/7523>

Yani, bir kimse fukarâyı ziyaret kastıyla yetmiş hatve miktârı yürüse Allah zü'l-celâl onun her bir hatvesi başına bir hac makbûl sevâp ketb ve ihsân eder, buyurdu. Ve Cenâb-ı Kibriyâ'nın lütuf ve keremini ümmetine duyurdu.

Ve dahî **kulakların zikri**, kelâmullahı istimâ'dır. Zîra me'l hadîste şöyle der ki: "Yâ ma'sher-i sahâbe! Sizler Kur'ân'ı istimâ' edin ve istimâ'ını ganîmet bilin, sizlerden Kurân-ı Kerîm rihlet etmezden mukaddem." İmdi Kur'ân-ı Kerîm'in irtihâlinin 'alâmeti eğer eş'âr ve ebyâtlar Kurân makâmına kâim ve lu'biyyâtlar 'ibadet makâmına kâim olursa ve çocuklar mescit kapısına gelip pederlerimiz büyüthâneye girip uyurlar, diye namaz kıldıklarını der-hâtır eylemezler ise ol zaman Kurân'ın irtihâli ve Hızır aleyhisselâmın hayatta olduğu sûrette vefâtı zamanıdır. Beyt:

Câna râhat isen her seher Kurân'a bak

Câna cânân ister isen her seher Kurân'a bak.³⁵⁷

Emmâ **gözlerin zikri** havfullahtan nâşî bekâ eylemektir. Hatta râvînin rivâyeti üzere Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem kâle:

ما من قطرة احب الى الله من قطرتين قطرة دموع عين و قطرة دم في سبيل الله³⁵⁸

Yani, Allah Teâlâ hazretlerine iki katreden ziyâde muhabbetli bir katre olmadı. Biri oldu ki günahını mülâhaza edip havfullahtan nâşî gözlerinden zuhûr eden katre-i dumû'dur. Zîra zünûb-u insan bersem katildir onun tiryâkı katre-i dumû'dur. Ve biri dahî e'zâz-ı dîk ve i'lâ-yı kelimetullah için tarîk-i gazâda dökülen katre-i demdir. Zîra cihâd fî sebîlillâh eşref ibâdet ve bâ'is-i mağfirete ve celb-i rahmete vesîle olup yevm-i kıyâmette medâd 'ulemâ ile dimâ-i şühedâ muvâzene olunsa gerektir.

Ve emmâ **kalbin zikri** dünyayı dünyadan i'râzdır. Zîra kimini dünyadan tezhid ve i'râz eder, ol mevlâsına teveccüh ve rağbet eder. Hak Teâlâ onun her umûruna i'âne ve mârifetni ihsân eder. Ve huzûr-u enbiyâda onu harem-ü şâd eder ve ondan râzı olup mekânın ravzâ-i cenân eder. Ve kim ki mevlâsını unutup zikir ve fikirden i'râz eder, ol dünyaya ve ehl-i dünyaya tamamen meyl ü muhabbet eder ve nefsine tâbî olup hevâsına gider. Halbuki Allah zü'l-celâl ondan i'râz edip 'inâyetini selb eder ve nefsine [37] ısmarlamayıp ona kahr ü gazap eder ve dünyada ancak nasibin lakab eder ve 'ukbâda onu nâr-ı cehenneme hatab eder.

³⁵⁷ Ali Birinci, "Mahalle Mektebine Başlama Merasimi ve Mektep İlâhileri", 4/40.

³⁵⁸ Suyûtî, *Cem'u'l-Cevâmî*, 7/253 (No: 18212/1165). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/127677/5056>

Nitekim tafsîl üzere hikâyet olunmuştur ki Cenâb-ı Hz. Mûsâ aleyhisselâmın zamanında ona bir evliyâdan Bel'am bin Bâ'ûr ismiyle şöhret bulan, makâmât-ı evliyâdan öyle bir mertebeye nâil olmuş idi ki nazar eyledikte rü'yeti arşa kuvvet bulmuş idi. Ve onun günahı ancak bu olmuş idi ki dünyaya ve ehl-i dünyaya meyl ü rağbet edip Hz. Mûsâ aleyhisselâma 'isyân ile muhâlefet etmiş idi. Pes Hak teâlâ ona kahr edip mârifetni ondan selb edip huzûrundan kelb misâli tard ve teb'îd eyledi. Nitekim Hak Teâlâ Furkân'ında *[فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ الْكَلْبِ ..onun durumu köpeğin haline benzer.]*³⁵⁹ deyip onun hâlini beyân ve temsîl eyledi. Halbuki ibtida-i emrinde meclis vaazında on iki bin kimesne onun dehânından zuhûr eden ilhâmât-ı rabbâniyyeyi yazarlardı. Nihâyet emrinde sû-i hâl üzere olup bu âlemin sahibi ve sâni'i yoktur diye ketebe taz'îf edenlerin evveli oldu. Ne'ûzü billâhi teâlâ men gazaba yarın yevm-i kıyâmette Cenâb-ı Kibriyâ onu ashâb-ı kehfîn kıtmîri sûretine ve kıtmîri onun sûretine idhâl edip sûret-i beşerde kıtmîr-i nûra ve sûret-i kelbde Bel'am'ı nâra irsâl eylese gerektir. İmdi bu dünyanın ne mertebe habîs ve şû'm olduğunu var kıyâs eyle ki ona meyl ü rağbet eden 'ulemâ ve sâlihâ ne belâlara giriftar ve ne dertlere dûçar olmuşlardır. Pes dünya ve ehlini terk eyle umûr-u âhiretini derk eyle. Zîra âkil oldur ki dünya onu terk etmeden ol dünyayı terk edendir ve kabre duhûl etmezden mukaddem amelini derc ve derk edendir. Zîra kabir bir mahall-i garîptir onun enîsi a'mâl-i sâlihâdır ve refîki ef'âl-i hasene ve ziyâsı nûr-u îmândır ve bir dâr-ı vahşettir ki enîs olmayıp ancak enîs-i mârifetullah olmuştur.

ليس الغريب في الشام و اليمن انما الغريب في اللحد و الكفن

denilmiştir. Yani diyâr-ı Şam ve Yemen'de olan garîb değildir ancak garîb lahd ile kefen meyânında kalandır.

Ve emmâ **lisânın zikri** tilâvet-i kurân ve zikr-i müdâmdır. Zîra Cenâb-ı Bârî:

أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ وَادْكُرْ رَبَّكَ فِي نَفْسِكَ تَضَرُّعاً وَخِيفَةً وَدُونَ الْجَهْرِ مِنَ الْقَوْلِ بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ وَلَا تَكُنْ مِنَ الْغَافِلِينَ وَأَقِمِ الصَّلَاةَ إِنَّ الصَّلَاةَ تَنْهَى عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَلَذِكْرُ اللَّهِ أَكْبَرُ وَادْكُرُوا اللَّهَ ذِكْراً كَثِيراً

[Bilesiniz ki gönüller ancak Allah'ı zikrederek huzura kavuşur.³⁶⁰ Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, alçak sesle sabah akşam rabbini zikret, gafillerden olma!³⁶¹ ...namazı özenle kıl. Kuşkusuz namaz hayâsızlıktan ve kötülükten meneder.

³⁵⁹ el-A'râf 7/176.

³⁶⁰ er-Ra'd 13/28.

³⁶¹ el-A'râf 7/205.

anmak her şeyden önemlidir.³⁶² ve Allah'ı çok çok anın.³⁶³] kavl-i celîlîleriyle 'ibâdına 'inâyet edip zikr-i müdâm sebep neyl-i ilhâm ve huzûr-u tâm olduğunu i'lân eylemiştir. Ve Rasûl-i Ekrem ve Nebiyyi Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri buyurmuştur: "Yâ ma'şer-i sahâbe sizin a'mâlinizin ziyâde ûlâsı ve Allah 'indinde ziyâde ezkâsı ve derecâtınız hakkında erfa' ve aksâsı ve sizin zeheb-i varaka infâkınızdan ziyâde hüsnâsı zikrullahtır."³⁶⁴ Zîra zikrullah umde râh-ı 'irfân ve mûcib ins-i yezdân ve mevsil dil ü cândır. Ve zikrullah eşed a'mâl ve eşed akvâldir ve kar' bâb zü'l-celâldir. Ve zikrullah sıfât-ı kulûb ve 'alâmât-ı îmân ve menh 'ibadât [38] ve miftah-ı bâb-ı 'irfândır. Ve efdal zikrullah ahfâ ile ve huzûr-u kalb ile kelime-i lâ ilâhe illa'llahtır. Ve zikrullah nûr-u kulûb ve lezzet-i işbâ ve kuvvet-i ervâhtır. Eğer sen Mevlâyı tezellül tarîki ile zikir edersen seni ol bezl 'atâ üzere zikreder. Eğer sen Rabbini tâ'at ile zikir edersen Mevlâ seni cenneti ile zikir eder. Eğer sen Allah zü'l-celâli vech-i arzda zikredersen Allah zü'l-kerem tahte arzda zikir eder. Ve kalb sultânı ve lisan tercümânı birer halk ve îcâd etmeden hikmet, bir olan Allah'ı ol birler ile zikir etmeyen içindir. Bu sûrette lisan memerr-i evrâd ve mahall-i ezkârdır. Mevrid-i fuşîyât ve memerr-i kezîbân değildir.

Ve emmâ **ruhun zikri** likâullah-ı şevk ve rızâ-yı Hüdâ'yı celbtir. Hatta Râbia Adeviyye rahmetullahi 'aleyha demiştir ki: "Vallahi ben Allah zü'l-celâle ne havf ü nâr için tâ'at ederim ve ne recâ-i cennet için 'ibadet ederim. Belki O'na muhabbet ve şevkimden nâşî ibadet ederim."

الوسن و الجفن بين فرقني الشوق اخرقني الشوق خيرني الشوق شعرت

Zîra erbâb-ı hakâyıkın ve ashâb-ı kulûbun a'lâ makâmâtı, halâyıktan inkıta' ve hâlıkına iştiyâktır. Onun için Ubeydetü'l-Havâs kuddise sırruhû hazretleri vefâtı karîb oldukça yedini sadrına darp edip ve اشوقا الى من براني فاره deyip izhâr-ı şevk eyledi. Yani şevk ve hasret beni gören Allah'adır nolaydı ben de onu görüp ve müşâhede edeydim, buyurdu. Zîra cemâlullahı müşâhedededen e'az ve a'zam nimet olmaz ve cemâl-i yârdan mehcûr olmadan ziyâde nikmet ve azâp olmaz. Zîra azab nâr-ı cismânîdir ve cemâl-i yâr-ı hakîkîden mahrûm olmak rûhânîdir. Halbuki azâb-ı rûhânî azâb-ı cismânîden eşeddir. Nitekim nâr-ı cehennem içre müstağrak ve müeyyid kalan küffârlarda olduğu gibi.

³⁶² el-Ankebût 29/45.

³⁶³ el-Ahzâb 33/41.

³⁶⁴ Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 398 (No: 1441).

Kavlühû Teâlâ (وَكَوَاعِبُ أَثْرَابٍ) [*Gencecik yaşıt kızlar.*]³⁶⁵ Dahî muttakîler için cennette hûriler var ki onların memeleri henüz belirmiş olup sende beraberlerdir. Zîra hûrilerin sinni ricâlin nısf-ı sinni üzere on altı yaşında bâliğât-ı tâmmе olup hüsn-ü letâfette ve şuyû‘u mu‘âşerette bî-emsâldir. Ve hayız ve nifâstan ârî ve zevcinden mâadâya meyl ü rağbetten beridir. Ve her gün mu‘âmele-i ezvâcdan sonra yine bâkire olup tekrar izâle-i bekr ile cimâ‘ olunurlar. Ve lebleri yâkût-u ahmer ve vücutları kâfûr-u ezherdir ve lisânları mahall-i belâgat ve kelâmları ayn-ı fesâhat ve cemâlleri mânend mirât olmuştur. Hatta Rasûlu’s-sakaleyn ve imâmü’l-kibleteyn ve ceddü’l-Hasaneyn sallallâhu aleyhi mâdâmü’l-mülevvân mi‘râca ‘urûc edip (فَأَوْحَىٰ إِلَىٰ عَبْدِهِ مَا أَوْحَىٰ) [*Böylece Allah, kuluna vahyini ilettiler.*]³⁶⁶ sırr-ı hitâma reşîde olduktan sonra cennet-i ‘ulyâ ve dâr-ı kübrâ ve mahall-i safâ-yı ‘uzmâyâ seyr-ü temâşâ sadrında duhûl olup nazar-ı ‘ibret ile nazar eyledikte mübârek kalb-i nübüvveti cûşa gelip, âh yâr bu ne acâyip melek-i kübrâ ve ‘ibret nümâ imiş buyurdu. Ol vakit Cenâb-ı Hak’tan ve matlûb-u pâktan ‘izzet-i hitâb ve nisâb-ı müstetâb geldi ki: “Ey Habîbim! Sen [39] temennî eyledin bir avuç bir avuç toprağa minnet eyledin. Ey nûr-u çeşme-i âşıkân ve men‘ feyz-i ârifân olan habîbim, sen hâtırın hoş tut ki bu cennet-i uzmâyı ve dâr-ı kübrâyı sana ve ümmet-i merhûme ki makr u mesken eylesem gerek. Ey Habîbim ben sana âşık iken matlûb-u ma‘şûku ir görmemek şân-ı âşıka lâıyk olur mu? Bu ‘inâyet-i ezeli ve hikmet-i lâ-yezâli cenâb-ı fahr-i veled Adem aleyhisselâma zuhûr ve deryâ-yı meserret ile mesrûr iken bir hûri kızı huzûr-u nübüvveti zuhûr edip: “Es-selâmu aleyke yâ Rasûlullah, es-selâmu aleyke yâ Mahbûbu Hüdâ” diye resm-i cenânı ve taltîf-i habîbi hüdâyı icrâ etmiştir. Rasûl-i Ekrem fahr-ı âlem sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz ol câriyeyi medh-ü senâ siyâkında buyurmuştur ki: “Ol câriyenin nûr-u cemâli şems ve kamerden berrâk ve derûn hulleden vücûdu misâl-i mirâtıdır. Eğer onun parmaklarından birisi dünyaya zuhûr eylemiş olaydı leyâlleri nehâra kalb ve şems-i cihânı selb ederdi. Ve onun yanağı sîb küllâb-ı hemîn ve lebleri mâ-i ma‘în ve yüzü seher-i hilâl ve sözleri der-semîndir. Ve dendâne-i dehânîleri berrak ve şeffaflıkta berk-i hâtıf misâli ve mübârek kaşları mânend garr-ı hilâl olup nazarlara surûr îras eder.”

Beyit:

Dâima cennât-ı adn içre olurlar hûr-i ‘ayn
Kerece bostan cemâlin içre eyler meyve³⁶⁷

³⁶⁵ en-Nebe 78/33.

³⁶⁶ en-Necm 53/10.

³⁶⁷ Beytilerin kaynağı tespit edilememiştir.

Lebleri mâ-i ma‘în yüzleri seher hilali sözleri der semîndir ve ayaklarına giydiği na‘leynleri ve parmaklarında olan hâtemleri zînet-i dünyaya kıyastan ‘ârî ve emsâlden berîdir. Vaktâ ki: “Kızım sen kimin yârisin?” diye suâl buyurdukta: “Yâ Rasûlullah bizler bir takım hûrileriz ki Cenâb-ı Rabbü’l-kerîm bizleri leyle-i kadri ihyâ eyleyen ümmetlerine va‘d ü ihsân eyledi.” buyurdu.

Kavlühû Teâlâ (وَكَأْسًا دِهَاقًا) [Dolu dolu kadehler.]³⁶⁸ Dahî müteâkibler için şarâb-ı musaffâ ile dolmuş kâseler vardır ki içmek ile noksan gelmez. Zîra cennetler mahall-i berekât olmakla onun me’kûlât ve meşrûbâtına ekel ve şeribe ile noksan ‘ârız olmaz.

Kavlühû Teâlâ (لَا يَسْمَعُونَ) Ehl-i cennet işitmezler (فِيهَا) cennette (لُغْوًا) kavlı-i bâtlı (وَلَا) (كَذَابًا) [Orada ne boş bir söz ne de yalan işitirler.]³⁶⁹ kizb-i fâsidi şarâb-ı cenneti nûş ederler iken. Zîra hamr-ı âhiret aynı menfaat nûş olundukta hamr-ı dünya mânend akıllarını mağmûr ve fikirlerini tağyir eylemez ve kizb ü hezeyâna ve buğz-u ‘adâvete sevk eylemez. Ama hamr-ı dünyanın hâli budur ki şâriblerin akıllarını mağmûr ve fikirlerini mestûr ve meyânelerinde buğz ve ‘adâveti îrâs eder ve kelimalarında hezeyân ve terhânı mîras eder. Husûsan onu nûş eyledikte zâhirde mevkîce onun dinar ve dirhemini gubâr bâtında derûnunu yakar ve nâs onun seyrine bakar. Ve aklen ‘indinde nâmusunu hedm edip yakar safâ bunun neresinde.

İmdi vâcibü’l-vücûd ve gâye-i küllü maksûd nass-ı kâtı‘a ve burhân-ı sâtı‘asında muttakîlere mev‘ûd olan cennet içinde ke enne humûr-u cenân-ı ve enhâr-ı ‘âlâyı beyân ve ‘ayân için,

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وَعَدَ الْمُتَّقُونَ فِيهَا أَنْهَارٌ مِنْ مَاءٍ غَيْرِ آسِنٍ وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ لَمْ يَتَغَيَّرْ طَعْمُهُ وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ مُصَفًّى

[Rabbine itaatsizlikten sakınanlara vaad edilen cennetin temsili şudur: İçinde doğal nitelikleri bozulmamış su ırmakları, tadı bozulmamış süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları, süzölmüş bal ırmakları bulunan bir bahçedir.]³⁷⁰ [40] buyurdu. Yani muttakîler için va‘d-ü kerîm buyurulan cennet-i âlânın sıfat-ı acîbesinin üzerine olunan şeydir. Pes derûn-u cennette sudan nehirler vardır ki lezzetinde nihâyet ve ayn-ı ‘inâyet ve ümmet-i Muhammede kerâmet olup meks ü karâr yüzünden evsâf-ı sülesâsı olan ta‘am ve rîhine ve levn-i sâfisine tağyîr gelmez ve şâribine ezâ ve cefâ götürmez. Belki onu ehl-i cennet nûş eylediklerinde sadırlarına inşirah ve kalblerine infitâh ve dimağlarına kemâl-

³⁶⁸ en-Nebe 78/34.

³⁶⁹ en-Nebe 78/35.

³⁷⁰ Muhammed 47/15.

i lezzet ve gözlerine kuvvet ve lisânlarına hikmet îrâs eder. Ve dahî cenette sût ırmağı mevcuttur ki zâtında ve sıfâtında tağyiri kabul etmez. Her ne kadar ehl-i cenân tağyîrini iştêhî ederler ise de belki nûş edenlerin derûnuna letâfet ve fitrat-ı asliyyesine selâmet ve nutuk ve talâkat ve yüzleriyle beşâset îrâs eder. Ve dahî derûn-u cennette asel ırmağı vardır ki zâtında sâkî olup asel dünya mânend şem‘a ve fazîlet ile memzûc ve mahlût değildir. Zîra madde-i merkebât şükûfe-i cennet ve mâ-i lezîz ile lezzet ve müşâhede ve muhabbet olmakla hâric fezalât kabul etmez. Velâkin Hz. Ka‘b el-ahbâr radiyallâhu anh buyurur ki: Nehr-i Dicle ehl-i cennetin su ırmağı ve fîrat nehri sût ırmağı ve nehr-i mısır ehl-i cennetin hamr ırmağı ve nehr-i seyhun onların asel ırmağı olup şu dört enhâr (إِنَّا) (أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ) [Şüphesiz biz sana bitip tükenmez nimetler verdik.]³⁷¹ nass-ı celîli ile memdûh olan nehr-i kevserden taksîm olunmuştur.

İmdi bir adama tecellî hâsıl olmaz illâ ki dört sûrette hâsıl olur biri su ve biri leben ve biri hamr ve biri aseldir. Hatta bir adam âlem-i ma‘nâda sûtü nûş eylese ilm-i bâtına nâil olur. Ve eğer su içerse ona ilm-i şer‘at umûr-u ihsân olunur. Ve eğer hamr nûş ederse kemâl-i ‘ilme nâil olur. Ve eğer asel-i musaffâdan nûş eylese tarîk-i vahye âlim olur.

Ve ma‘lûm ola ki sûret-i kemâl rehberi ma‘nâ ve me‘l olduğuna mebnî enhâr-ı mutlakdan murât erbâb-ı hakâyıkın kaplarıdır ki envâ‘ maârif-i ilâhiyyeyi ve hikmet-i bâliğâyı şâmil bir nehr-i azîmdir ki onun hakikat ka‘rına ‘ukûl-ü beşer idrâk edemez. Ve ne cânibden ne cânibe azm-ü râh ettiğini vukûf-u tahsîl edemez. (مِنْ مَّاءٍ غَيْرِ آسِنٍ) [...doğal nitelikleri bozulmamış su...]³⁷² dan murâd hayat kalbin suyudur ki meveddet-i Mevlâ ve lezzet-i ma‘nâ ile memzûc ve mahlût olup meks ü karâr ile asla tağyîr etmez. Belki rûz be rûz hüsn ü revnak-ı mezdâd olur ve şâribi şevk-i ilâhiyye ile müstağrak olur. (وَأَنْهَارٌ مِنْ لَبَنٍ) [...sût ırmakları...]³⁷³ dan murâd fitrat-ı asliyye ve hilkat-i ulyâ olmuştur. Hatta gonca-i bâğ-ı belâgat ve ol pişvâyı cemâat ve ol nûr-u hidâyet sallallâhu aleyhi ve sellem efendimiz emr-i mi‘râcda zât-ı pâk nübüvvetlerine ‘ârız olan iştîyâk-ı mahbûb ve iltifât-ı ma‘bûd ve nâil-i maksûd harâretiyle müstağrak olup bir miktar su taleplerinde huzûr-u nübüvvete bir kadeh su ve bir kadeh leben takdîm olundukta katre-i asliyyem ve iltiyâm-ı ma‘neviyyem deyip sûtü ihtiyâr ve intihâb buyurdular. [41] (وَأَنْهَارٌ مِنْ خَمْرٍ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ) [...içenlere lezzet veren şarap ırmakları...]³⁷⁴ dan murâd humûr-u şevk ve humûr-u

³⁷¹ el-Kevser 108/1.

³⁷² Muhammed 47/15.

³⁷³ Muhammed 47/15.

³⁷⁴ Muhammed 47/15.

muhabbet-i ilâhîdir. Ve onun ile âlûde olan İbrahim Edhem gibi tahtı târûmâr olup belki Mansûr gibi berdâr olur. Hatta sultân-ı ârifîn ve rüesâ-i âşıkîn Bâyezîd-i Bistâmî kaddesallâhu sırrahu's-sâmî hazretleri buyurmuştur ki:

شربت الحب كأساً بعد كأس فما نفذ الشراب و ما رويت

Yani muhabbetullah şerbetini ke'sen ba'de ke's olarak ben nûş eyledim, velâkin şarâb-ı mânevî dokunmadı. Halbuki ben de ol şarâb-ı hakîkîden katmadım. Zîra muhabbetullah şarâbını nûş eden kimesne mâ-i bahri nûş eden kimesne mânenddir ki her bâr susuz olan zâtlar sîrâb için mâ-i bahrdan nûş eylediklerinde onların ateş ve harâreti mezdâd olup kesb-i kanaat edemedikleri gibi ehlullah dahî muhabbetullah şarâbını nûş eylediklerinde harâret-i şevkleri mezdâd olur. Ve deryâ-yı 'aşka gark ve sevdâ-i hakka müstağrak olup cemâl-i yâr-ı kadîmi müşâhede etmedikçe sukûnet vakâr ve teskîn etvâr ve etfâ-i nâr mânevî edemezler.

(وَأَنْهَارٌ مِنْ عَسَلٍ) [...bal ırmakları]³⁷⁵ dan murâd visâldir ki ondan sonra asla kudûrât-ı beşeriyye ve 'avâiki cismâniyye kalmaz pes lezzet-i mahz olup safâ-yı câlib ve kasâvet-i sâlibdir. Ve bir maksûd-u aslîdir ki onun fevkinde 'inâyet olmaz ve akvâl ile beyân ve tahrîrât ile 'ayân kalınmaz.

Kavlühû Teâlâ (جَزَاءٌ مِنْ رَبِّكَ عَطَاءٌ حِسَابًا) [Bunlar rabbinin bol bol lutfettiği karşılıktır, bağıştır.]³⁷⁶ Tâ ki senin murabbî hakîkatten va'di muktezâsınca sevâb-ı kesîr 'atâ ola ki ol 'atâ ve cezânın nihâyeti olmaz. Zîra vâcibü'l-vücûdun had ve nihâyeti yoktur ki 'atâsının dahî nihâyeti ola. Halbuki nihâyet sizden sâdır olan cezâ ve 'atâ dahî nihâyetsiz olur. Ve'l hâsıl nüfûs-u mazlûmeden ittikâ ve cânib-i feyze irtikâ eden kimesneler için vuslat-bâr ve ferâh-bâl ve halâs mine'n-nâr vardır. (حَدَائِقُ) Dahî muttakîler için ravzât kılıp (وَأَعْنَابُ) [Bahçeler, üzüm bağları.]³⁷⁷ eşcâr-ı ma'ânî ve hakâyık-ı 'âlî ve müsmire-i muhabbet-bâr humûrları vardır. (وَكَوَاعِبُ أُنْرَابٍ) [Gencecik yaşıt kızlar.]³⁷⁸ Mânendi sen vâhid onlar için ebkâr-ı letâif-i 'âliyye ve ma'âruf-u ilâhiyye vardır. (وَكَأْسٌ دِهَاقٌ) [Dolu dolu kadehler.]³⁷⁹ Ve humûr-u mârifet ve şarâb-ı muhabbet ile memlû kadeh-i mânevîler vardır. (لَا يَسْمَعُونَ فِيهَا لَغْوًا) Ol şarâb-ı muhabbeti nûş eylediklerinde kavl-i bâtıl ve hevâcis-i nefsâniyye (وَلَا كَذَابًا) [Orada ne boş bir söz ne de yalan işitirler.]³⁸⁰ dahî vesâvis-i

³⁷⁵ Muhammed 47/15.

³⁷⁶ en-Nebe 78/36.

³⁷⁷ en-Nebe 78/32.

³⁷⁸ en-Nebe 78/33.

³⁷⁹ en-Nebe 78/34.

³⁸⁰ en-Nebe 78/35.

şeytâniyye istima‘ etmezler. Bu ‘inâyetlerin küllüsü Cenâb-ı Bârî’nin ‘ibâd-ı hâssına fazl-ı kerîmi ve lütf-u ‘amîmidir.

Kavlühû Teâlâ (رَبِّ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا) [O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların Rabbidir.]³⁸¹ Semâvât ve arzın ve ikisi meyânında olan mahlûkâtın hâlıkı ve mürebbîsidir. Ve cümle eşyâyı şey’ fe şey’ ve tûra ba‘de tûr olarak eşbâh-ı envâ‘ ni‘met ile, ve ervâh-ı esnâf kerem ile ve nüfûs-u ‘âbidîni ahkâm-ı şerî‘at ile, ve kulûb-i müştâkını edâ-i tarîkat ile, ve esrâr-ı muhabbetini envâ‘ hakikat ile terbiye ve kemâline îsâl edicidir. Zîra ol rabbü’l-erbâb ve kerîmü’l-vehhâb ni‘am-ı zâhire ve bâtına sîn ‘ibâdı [42] hakkında etmâm edip gıdâ-yı rûhânîlerini ve bekâ-i vücûdun esbâb-ı ‘âdîlerini ihsân eyledi. Ve rahmet-i rubûbiyeti vâsitâsıyla âlemi halk ve îcâd eyledi. Ve lütf-u rubûbiyetiyle onları اَلَسْتُ بِرَبِّكُمْ hitâbıyla muhâtap eyledi. Ve kerem-i rubûbiyeti sebebiyle kuvve-i sâmi‘a ve ayn-ı râ’y ve kalb-i vâ‘î i‘tâ eyledi. Ve ihsân-ı rubûbiyyeti vâsitâsıyla onlara nutk-u zebânî ve fehm-i merâmı ‘inâyet eyledi. (الرَّحْمَنُ) [O, *Rahmân’dır.*]³⁸² Dünyada cümle mahlûkâta ihsân-ı rızık ile rahmet edicidir. Zîra rûy-i zemîn rezzâk-ı kerîm olan Allah zü’l-celâlin suğrâsı olup cümle halk onun üzerinden te‘îş eder. Ve mâderden eşfak ve pederden erham olmakla cümlelerin rızkını sâhibine sevk eder ve tâibin tevbesini kabul ile rahmetini izhâr eder. Hatta Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri Hayber Gazası’ndan bir takım esîr ve esîreler ma‘iyyetinde olarak Medine-i Münevvere’ye avdetlerinde nev‘ mâ-istirâhat ve âram kasdıyla bir mahale nüzûl etmişler idi. Ve ol vakit şemsin harâreti kemâle resîde olmakla sebiyeden bir tanesinin sabîsi olup validesiyle sebî olunmuş idi. Harâret-i şemse çocuk tahammül edemeyip ızdırâba dû-çar oldukça vâlideleri sabînin bekâsına râzıyye olmayıp onun ayağının birini bir koltuğuna ve bir ayağını âhir koltuğuna alıp şemse arka dönüp sabîsini gölgeledi. Ve huzzâr-ı sahâbe onun kârına ve izhâr-ı rahmete ta‘accüp üzere iken bu hâli Rasûl-i Ekrem dahî müşâhede eylediklerinde ma‘şer-i sahâbeye hitâp edip: “Yâ sahâbeler el’gunnetü eşedd mine’l-katl” masdâkı üzere celâ-yı vatan katlden eşedd iken şu mer’e vatanından dûr-ü mal ve ‘iyâl ve karındaşıdan mehcûr iken onun hamîsi kendine galebe ve ta‘allukâtını adama bırakıp veledine rahm-ü şefkat eyledi. Yâ sahâbeler ma‘lûmunuz olsun ki sizin Rabbiniz günahına tevbe eden kullarına sabîsine izhâr merhamet eden mer’eden ziyâde erhâm ve ekrem olup affıyla mu‘âmele eylese gerek.” buyurdu.

³⁸¹ en-Nebe 78/37.

³⁸² en-Nebe 78/37.

Bâ-husûs Rahîm sıfatı bir sıfat-ı mânevîdir ki sıfat-ı Rahmân onun içinde erbâb-ı ‘aşk için şarâb-ı ‘aşk olup makâm-ı karârda ve izhâr-ı hâcette erbâb-ı ‘aşk onu nûş ederler. Ve onunla sekrân-ı ilâhî olup bast-ı cenâh ve kesb-i neşât üzere matlûb-u hakîki ve maksûd-u aslî olan Allah Rahîmi talep ederler. Ba‘de onlar zuhûr ve keşfte bihâr-ı latîfe gark olmalarıyla cânib-i Mevlâ’ya seyr-ü sülûk ederler. Ve Hakk’a vuslat-ı mânevî peydâ etmeleriyle derûn mâyâ ilkâ olunmuş tuz mânend eriyip mahv ü vücûd edip isbât-ı vâcibü’l-vücûd ederler. Zîra yâr-ı kadîme vuslat bu tasvîr-i mesâliden hep ism-ü resm mahv ve izâle eder. Beyit:

Yine ‘arz eyledi dilber yüzün kasr-ı celâlinden
Yine nâlende şeydâyem şarâb-ı lâ yezâliden
Hayâli nakşı canımda musâvver olalı gönlüm
Hep ismi resmi mahv etti bu tasvîr-i misâliden
Gel ey sâkî mey-i bâkî bana gel hüsn bağından
Ki iksîr-i [43] hayât içem o fercâm-ı-zülâliden³⁸³

Kavlühû Teâlâ (لَا يَمْلِكُونَ مِنْهُ خِطَابًا) [O’nun huzurunda kimse söz söyleyemez.]³⁸⁴ Bir kimesne mâlik ve kâdir olamaz Allah zü’l-celâle hitâba ve i’tirâza ki şunun sevâbını ve şunun ‘ikâbını ziyâde ve noksân eyle derin. Zîra cümle mahlûkât onun memlûk-ü mutlakı olmuştur. Bu sûrette onun üzerine hitâb i’tirâza müstehak olamazlar. Zîra mâlik-i hakîkî huzurunda memlûklerin nasîbi ra‘ş ve havf olur.

Ve Cenâb-ı Bârî يَحْكُمُ مَا يُرِيدُ ve يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ olmakla dest-i kakhârın ledâsında dest-i mecâzlar makhûr ve zelîldir. Ve onların kendi şanlarına teveccühten gayrı diğere teveccüh ve i’tiraza vakitleri kalmadığına delildir.

Kavlühû Teâlâ (يَوْمَ يَقُومُ الرُّوحُ وَالْمَلَائِكَةُ صَفًا) [Ruh ve meleklerin saf saf olup durduğu o gün.]³⁸⁵ Yevm-i kıyamette kâim olur. Rûh ve melâikeler saf saf oldukları halde pes rûhun tafsîli انا انزلناه sûresinde beyân olunur. Kavlühû Teâlâ (لَا يَتَكَلَّمُونَ) Yani recâ ve şefâ‘atle tekellüm edemez. Gerek ehl-i semâvât ve ehl-i ‘arzin mârifet ve ta‘atte Allah’ü Teâlâ’ya ekrab ve eşrefleri olsun ve gerekse onların gayrı olsun. Kavlühû Teâlâ (إِلَّا مَنْ أِذِنَ لَهُ الرَّحْمَنُ) [Ancak Rahmân’ın izin verdikleri konuşur.]³⁸⁶ İlla ol kimesne tekellüm eder. Allah zü’l-

³⁸³ Mehmed Yazıcıoğlu, Muhammediye, 1/821.

³⁸⁴ en-Nebe 78/37.

³⁸⁵ en-Nebe 78/38.

³⁸⁶ en-Nebe 78/38.

celâl ona tekellüme ve şefâate izin vere. (وَقَالَ صَوَابًا) [Ve konuşan da doğruyu söyler.]³⁸⁷

Ve dünyada ol lâ ilâhe illallah deyip muktezâsıyla amel etmiş ola.

Bu sûrette ol kimesne cânib-i Hak'tan me'zûn bi's-şefâ'at olmakla 'ussât-ü mü'minîn mağfireti için ve bâzı ehl-i cennete rif'at derece için şefâat ile tekellüm eder. Velâkin 'ussât-ü mü'minîn'den bir takımını nâra götürmek için cânib-i Hak'tan nedâ zuhur eder ki: "Ey zebânîler ümmet-i Muhammed'den ehl-i kebâir olanları ceheneme götürün. Zîra benî 'azîmü's-şân onları dünyada kebâir işlemeden nehy etmiştim. Velâkin onlar nehyimi tutmadılar ve rubûbiyetimi istihkâk ve hürmetimi hedm ettiler. Ve ihsân eylediğim ni'metin şükrünü edâ etmediler. Hâşâ ben zâlim değilim fakat kendileri zâlim olup nâra istihkâkı kendi yedleri kesb ettiler. Ve nâstan havf ü hazer edip benî 'azîmü's-şândan havf etmediler. Halbuki ben onları ümem-i sâlife üzerine efdal kılmış iken gerek benim ve gerek habîbimin kudretini bilmeyip zâyî' eylediler." Ol vakit zebânîler 'ussât-ü mü'minîn'den bir takımını nâra ilkâ için kiminin lihyesinden ve kiminin nâsiyesinden ve nisâların zevâiblerinden çekip nâr kuyularına götürürler. Ol vakit nâzır nâr olan Hz. Mâlik onları müşâhede eyledikte onlara makâm-ı tevbihte buyurur ki: "E yâ zümre-i 'ussât sizler dünyada iken kötülerin ahvâlinden ve 'ünvân-ı şedâidinden Kur'ân-ı Kerîm ve peygamber-i halîm sizlere haber vermedi mi? Ve cehennem'in 'azâbına sabır ve tahammül olunmadığını duymadınız mı? Halbuki sizlere elzem ve ehemm olan bu günlerin 'azabından halâsa medâr olur a'mâl-i sâliha ve ef'âl-i haseneleri tedârik eylemek lazımdı. Halbuki sizler umûr-u âhiretten gâfil ve ömr-ü cevherinizi telef ve 'âtıl eylediniz. Bu sûrette e yâ 'ussât-ı mü'minîn sizler için imdiki halde ah-ü enîn ve feryât figân etmek fayda vermez. Belki sizlere fayda verecek ancak dâr-ı dünyada iken terk-i [44] mâsiyet edip tedârik-i a'mâl-i sâliha ve kesb-i mârifetullah idi. Zîra cenâb-ı bârî sırları dünyaya götürmeden hikmet ve maslahatı tahsîl-i mârifetullah ve kesb-i a'mâl hasene idi. Yoksa nefis-i serkeşin zü'l-hevâhlarını icrâ ile nakd-i cevher olan ömrünüzü mâ haleka lehün gayriyye sarf ve itlâk değildi.

Bu sûrette sizler tedbîrde kusur edip takdîr-i hüdayâ bühtan ve isnâd zulüm etmeyin. Zîra kendilerinin olduğu eşkâr oldukta ve امحمداه اشفع لنا يا رحمة للعالمين diye Mâlik onlara tevbih ve ta'zîr eder. İmdi bu sûrette kusur gözlerinden dumu'ları mânend matar tekâdur eder. Ol vakit Rahmân ve Rahîm olan vâcibü'l-vücûdun cânib-i mânevîsinden nedâ gelir ki: "Yâ mâlik onları nâra idhâl eyle

³⁸⁷ en-Nebe 78/38.

velâkin yüzlerini karartma. Zîra onlar dünyada iken yüzleriyle bâzı kere bana secde ederlerdi. Ve ellerini bağlama Zîra onlar dünyada iken elleriyle cünüpten gusûl ederlerdi. Ve onların libaslarını katrandan eyleme. Zîra onlar ziyâret-i hac için libaslarını çıkarıp vücutlarına ihram giymişlerdi. Ve Yâ Mâlik onlara sülâs ve inkâl ile azâb eyleme. Zîra onlar dünyada iken ayaklarıyla beytü'l-harâmı tavaf etmişlerdi. Ve Yâ Mâlik nâra emir eyle ki onların seyyiâtı miktarınca ehaze ve intikâm eyleyip hudûd-u tecâvûz etmesin ve memerr-i ezkâr olan lisanlarını ihrâk etmesin. Zîra onlar dünyada iken habîbim üzerine nâzil olan Kur'ân-ı Kerim'i zebânîleriyle bâzı kere kıraat ederler.”

Ve günâh-ı kebâir dahî kavli muhtâra göre dokuzdur. Biri ne'ûzü billâhi Teâlâyâ şirk eylemek ve biri tağyîr Hak katl-i nüfûs eylemek ve biri bakire olan mer'eye zâniye demek ve biri zinâ eylemek ve biri gazâda iki kafirden firâr eylemek ve biri sihir eylemek ve biri vâlideyni müslimînine 'âsî olmak ve biri mâl-i yetîmi ekel eylemek ve biri haramda ilhâd etmektir. Velâkin Cenâb-ı Hz. Ali radiyallâhu anh sirkeyi ve şarabı hamrı kebâire idhâl eylediler. Eğer Azîzim azâb-ı nârdan ve envâ' hakâretten halâsa vesîle talep edersen günâh-ı sağâyir ve kebâiri terk edip kadem-i sıdk ve îkan üzere mustakîm ol. Ve tevbeyle gönlün çeşmesine sürüp huşû' ve huzû'u can kulağına küpe edegör.

Ve tevhîd kılâdesini boynuna takıp kemer hizmetini meyânına bend eyleyip şarâb-ı muhabbeti sâki-i hakîkî elinden nûş edegör. Ve bâğ-ı himmetten mârifetullah güllerini deyü şurb bisât-ı kurbda ve makâm-ı ihsanda edep üzere istişmâm edegör. Ve kazâ-i cevkaına top mânendi mutî' olup rızâ makâmında mânend dağ sâbit olagör.

Kavlühû Teâlâ (ذَٰلِكَ الْيَوْمُ الْحَقُّ) [İşte bu, (geleceği) kesin olan gündür.]³⁸⁸ İşbu yevm-i kıyâmetin zuhûru ve vukû'u hak ve sâbittir. Zarûret-i dîniyyeden olmakla münkiri kâfir mutlakıdır. (فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَىٰ رَبِّهِ مَآبًا) [O halde artık isteyen kendisini Rabbine götürecektir bir yol tutsun.]³⁸⁹ Bir kimse ki onun sevâbı ve cennetine nâil olmak murâd eyleye îmân ve tâ'atle Allah zü'l-celâle merci' ittihâz eder. Zîra yalnız [45] îmân kifâyet-i kâmile ile kifâyet etmez. Belki inzimâm-ı a'mâle muhtacdır. Halbuki îmân esâs olup amel onun kubbesidir. Ma'lûmdur kubbesiz esas kifâyet-i kâmile ile kâfi ve vâfi olmaz. Ve ma'nâda amelsiz îmân sahibi bir cenah sahibi kuş mânend olup tayrân ile matlûba vâsıl olamaz. Fâide ma'lûm ola ki îmân duhûl-u cennete sebeptir. Ve amel-i sâlih rif'at dereceye ve

³⁸⁸ en-Nebe 78/39.

³⁸⁹ en-Nebe 78/39.

ihrâz makâm-ı ‘âlilere nâil olmaya sebeptir. Yoksa gerek î mân gerek a‘mâl mucîb-i cennet değildir. Belki duhûl-u cennet ancak fazlullah ve rahmetullah ile olur.

Hatta Rasûl-i fahr-i mevcûdât sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri hadîs-i nebevîsinde:

لن يدخل احدكم الجنة بعمله قالوا وما انت يا رسول الله قال ولا أنا إلا أن يتغمدني الله برحمته³⁹⁰

buyurup amel ve î mân mucîb-i cennet olmayıp belki duhûl-ü cennet ancak fazlullah ile olduğunu beyân buyurmuştur. Yani “Yâ ma‘şer-i sahâbe sizlerden biriniz ameliyle cennete dâhil olamaz.” buyurduğunda ashâb-ı güzîn-i rıdvân teâlâ aleyhim ecmain hazretleri buyurdular ki: “Yani sen de mi âmelin ile cennete dâhil olmazsın.” dediklerinde Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem انا buyurdu. Yani “Ben de amelim ile cennete dâhil olamam. İllâ ki Allah Teâlâ beni rahmetiyle teğammüd ve mestûr eyleye.” Hatta bu ma‘nâya işaret olarak Cenâb-ı Bârî kıyâmette mü’min kullarına hitâb-ı ‘izzet eder ki: “Yâ kullarım rahmetim ve fazl-ı keremim sebebiyle cennete dâhil olun. Ve benim rahmetimi a‘mâliniz miktârınca taksîm eyleyin.” buyurur. Zîra insanın a‘mâl-i sâlihâsı vücûd ni‘metine kâfi ve mukâbil değildir. Kande kaldı ki mucîb-i cennet ola belki amel-i sâlih ni‘met sâlika olan vücut ni‘metinin şükrünü edâ mukâbelesinde lâzım olmuştur. Bu sûrette insan işi görmezden mukaddem ‘ale’l-hesâb olarak ücretini almış hizmetkâr mânend olmuştur. Zîra Rabbi zü’l-celâl evvela insana vücut ni‘metini vermiştir ve ba‘de vücut ni‘metinin hakkını edâ siyâkında insan ona ‘ibadet kılmıştır.

Kavlühû Teâlâ (إِنَّا أَنْذَرْنَاكُمْ عَذَابًا قَرِيبًا) [Biz yakın bir azaba karşı sizi uyardık. 78/40]³⁹¹ Yani bir tahvîf ve tahzîr ederiz. Sizleri ‘azâb-ı karîb ile ki ol yevm-i kıyâmet ve yevm-i nedâmettir. Cenâb-ı Rabbü’l-âlemîn ‘azâb-ı karîb ve yakîn buyurdu. Zîra ma‘lûmdur ki mazmûnu üzere geçen günden eb‘ad ve gelen günden ekrab zaman olmaz. Husûsan yevm-i kıyâmetin mebd-i mevt olup onun hakkında (وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّى يَأْتِيَكَ) [Kesin olan şey gelinceye kadar rabbine kulluk et.]³⁹² nass-ı celîlesiyle mevtin kemâl-i karîbi beyân olunmuştur. Bu sûrette kıyâmetin karîb olması meydânın karîbinden nâşîdir. Zîra من مات فقد قامت القيمة mantığı üzere bir adam ki vefât eyledi, tahkîk onun kıyâmeti kâim ve zâhir oldu. Zîra ol kimesne ehl-i nâr ise nârdan maksadını rü’yet eder ve eğer ehl-i nûr ise makâm ve derecelerini müşâhede eder. Bu sûrette yakîn olan mevtin akabinde kıyâmeti görmüştür. Kavlühû Teâlâ (يَوْمَ يَنْظُرُ الْمَرْءُ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ) [O gün kişi önceden

³⁹⁰ Süyûtî, Cem‘u’l-Cevâmî, 7/16 (No: 17700/653). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/127677/4819>

³⁹¹ en-Nebe 78/40.

³⁹² el-Hicr 15/99.

yapıp ettiği işlere bakar.]³⁹³ Yevm-i kıyâmette Yâhut teslim-i ruh zamanında [46] her kişi görür zâtının takdîm eylediği amel-i hayriyyesini ve şer'iyyesini. Eğer gören kâfir ise ameline nazar edip sahîfesinde müsâvîlerini yazılmış görüp kemâl-i hüzn ile mahzûn olur. Ve eğer mü'min ise hayr-ı ameline nazar edip sahîfesinde sevaplarını yazılmış görüp kemâl-i surûr ile mesrûr olur. Halbuki insanın hayr-ı ameli kelime-i tevhîd olup leyl ü nehâr vechi ihlâs üzere onu takdîm ve evrâd-ü ezkârıyla vücûdunu tezyîn eyle ki kerem-i Mevlâ'ya nâil olasın. İlâhî bizi hil'at-ı îmânî ve câmi' 'irfân-ı kereminden ilbâs eyledin, taksîrat ve zellâtımız sebebiyle bizleri 'uryân eyleme.

Nakil olunur ki Hz. İmam Hüseyin radiyallâhu anh bir gün bir karyeye uğradı. Bir gulâm gördü ki sığır güder. Kuşluk zamanı oldukça yanında hâzır olan ta'âmını önüne koydu ki ekel eyleye. Nâgâh bir kelb gelip karşısına durdu. Ol gulâmın üç rağîfi vardı. Ol kelbe vardı. Hz. İmam radiyallâhu anh buyurdu ki: "Cümle ta'âmın bir kelbe i'tâ eyledin. Sen kendine ne koydun?" Buyurdu ki: "Ey dünya ve âhiret sultanının kurret-ü 'aynı, bilirim ki bu hayvan uzaktan ümit ile gelmiştir. Şart-ı insâf değildir ki bunu aç koyam." dedi. Kezâlik bizler dahî Yâ Rabbi bî-çâreleriz girmek ümîdine sahrâ-yı ademden vilâyet-i vücûda geldik. Senin 'izzetin ve kereminin nihâyeti ve rahmetinin gâyeti yoktur. Bizleri libâs-ı mârifetle ilbâs eyledin girmeye lâıyk değildir ki mârifet libâsından bizleri üryân eylemen. Bu sûrette Yâ Rabbi kereminle bizleri mekrinden emîn olup âhir nefste mârifet libâsı olan kelime-i tevhîdi yanımıza yâr ve kabrimize şem'adâr ve yevm-i kıyâmette 'azâbtan halâsımıza medâr eyle. Kavlühû Teâlâ (وَيَقُولُ الْكَافِرُ يَا لَيْتَنِي كُنْتُ ثَرَابًا) [Ve kâfir "Keşke toprak olsaydım!" der.]³⁹⁴ Ve kâfir kıyâmette der ki dünyada türâb olup halk ve teklîf olunmayaydım. Ve bugünün hesâbını ve 'azâbını görmeyeydim. Hz. Mekâtîl idir ki yevm-i kıyâmette Allah zü'l-celâl hazretleri ve hûş ve hemvâm ve tuyûru mevkîfine cem' edip husûmetlerini fasl edip boynuzludan boynuzsuzun hakkını alıverir. Ba'de cümlesini türâb edip 'azâb-ı nârı görmezler. Kâfir ol hikmeti müşâhede eyledikte havf-ı nârdan nâşî der ki: "Ne olaydı ben de dünyada hınzır sûretinde olup hayvânât misillü türâb olaydım da bu 'azâb-ı nârı görmeyeydim." Ve bir rivâyet-i âhir üzere kâfirden murâd İblîs'tir. Zîra ol Âdem aleyhi's-selâmın türâbdan halk olunduğunu zaîf addedip kendinin nârdan halk olunduğuna iftihâr etmişti. İmdi yevm-i kıyâmette Âdem aleyhisselâma ve mü'minlere erişen kerâmât ve ihsânî ve İblîs kendine ve evlâdına erişen mihnetleri görecektir. Nolaydı

³⁹³ en-Nebe 78/40.

³⁹⁴ en-Nebe 78/40.

ben dahî bunlar misillü türâbdan halk olunmuş insan olaydım veya onların bastığı veya secde-i rahmân ettiği türâb olaydım diye muhâli temennî eder. Yâhut kâfirden murâd küfrân-ı ni‘met eyleyen kimesnelerdir. [47] Zîra onlar şükrân-ı ni‘met eyleyen kimesnelere zuhûr eden ihsân-ı hakkı ve kerem-i Mevlâ’yı görüp ve kendilerine zuhûr eden mihen ve meşakkatleri görecek. Ol vakit tevlîdi bizler dahî hayvânât misillü türâb oldukça küfrân-ı ni‘met yüzünden bu azapları görmeyeydik derler.

Faide: Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki: Eğer bir kimesne “amme yetesâelûn”u tilâvet ederse rabbü’l-âlemîn ol kulunu şarâb-ı bârid ile yevm-i kıyâmette iskâ eder ve sıddîkîn ve şühedâ ile ‘arş-ı a‘lâ gölgesinde haşr olunmaklığı ona i‘tâ eder.

3.2. Nâziât Sûresi

Bismillâhirrahmânirrahîm

Sûre-i Nâziât ve hiye hamsetü ve erbe‘ûn âyet Mekkî. Bu sûreden maksûd nefha-i sûra kasem ederek keyfiyyet-i ba‘s ve nuşûr-u beyândır. Ve Hz. Mûsâ aleyhisselâmın Firavun’a irsâlini ve semâ ve arzın halkına minnetini ve tahkîk hevl-i kıyâmeti ve küffârın istîcâlini ve onun hakkında taaccüblerini ve hayât-ı dünyâyı ihtiyâr eden kimselerin hâlini izhârdır.

Kavlühü Teâlâ (وَالنَّازِعَاتُ غَرْقًا) [Yemin olsun, batmak üzere yükselenlere.]³⁹⁵ Yani ekâsî ebeden küffârdan ervâh-ı küffârı nez‘de iğrâk ile nez‘ edici ve mekarrından ervâh-ı küffârı aksâ-i derecâta bâliğ olarak cezb-i şedîd ile cezb edici melâike-i mevt kasem ederim. Yâhut vücûd-u küffâra gark ve kemâl-i taalluk ile vücûdlarına taalluk eden ervâh-ı küffârı nez‘ ve ihrâc etmekle nez‘ ve ihrâc edici melâike-i mevt kasem ederim. Zîra melâike-i mevt küffârın ervâhlarını ‘uruk ve usûlü zir-i zemîne gark ve dağılmış eşcârı mahall-ü mekarrından söker gibi vahyolan hayvanın üzerinden cildini selh eder gibi ihrâc ederler. Hikmeti oldur ki kâfirler vakt-i gargarada kendileri için ihzâr olunan azâbullahı muâyene ve müşâhede ederler. Ve kable’l-mevt nâr içinde mahall-i kuûdları onların üzerlerine ‘arz ve ibrâz olunur. Bu sûrette onların ruhları dâînin dâvetine icâbette batî ve imtinâ‘ üzere olup hurûca meyl ü rağbet eylemezler. Binâen aleyh melâike-i mevt ervâh-ı küffârı cezb-i şedîd ile cezb ve ihrâc ederler ki ne‘üzü billâhi teâlâ mahşere kadar merârat-ı mevt onların hulkûmlarından hurûc eylemez. Ve mânâda baş sûfun derûnuna hadîd mehmâyı idhâl edip ihrâc olundukta yalnız olarak hurûc etmeyip nice eczâ-yı sûf

³⁹⁵ en-Nâziât 79/1.

ile muhrec olduğu gibi ervâh-ı küffâr dahî edenlerden ihrâc olunur iken cemî‘ ahşâlarını beraber hârice ihrâc olunur misillü ihrâc olunur.

Kavlühû Teâlâ (وَالنَّاشِطَاتِ نَشْطًا) [Sâkin ve düzenli hareket edenlere.]³⁹⁶ Yani ervâh-ı mü‘minîni rıfk ve neşât ile ihrâc edici melâike-i mevte kase ederim. Yani mâ-i bi‘rin [48] üzerinde karargîr olan dolu nice suhûletle ve mülâyemetle ihrâc olunur ise ervâh-ı mü‘minîn dahî onun misillü bedenlerinden suhûlet üzere ihrâc olunur ve dâvete serî icâbet eder. Zîra ehl-i îman gargara zamanında fazl-ü kerem-i Mevlâ olarak kendileri için hazır ve mahyâ kılınan makâm-ı ‘ulyâ ve ihsân-ı Mevlâ’yı müşâhede ederler. Bu sûrette tabîatıyla ruhları bedenlerinden tayarâna meyl ü rağbet üzere olup ‘ecib da‘î Allah Teâlâ hitâbını kûş eylediklerinde suhûlet üzere hurûc ederler. Emmâ ba‘d ehl-i tevhîdde her ne kadar şiddet-i mevt müşâhede olunur ise de lâkin ol hâl âsîler hakkında küffâra zunûb ve kıyâmette setr-i ‘uyûba medârdır. Ve sabîlerin dahî hîn-i mevtlerinde sekerât-ı mevte giriftâr olmaları meşakkatsiz cennete dâhil olunmasına mebnîdir. Ve bâzıları hakkında rıfat dereceye nâil olmasına bâ‘istir. Hatta ârifî billâh ve âşık ilallâh Hasan-ı Basrî rahmetullahi aleyh hazretleri vakt-i sekerâtında kahkaha atıp izhâr-ı hârikâde eylemiştir. Ve mürîd onları azîzin ol kârına taaccüp eylediler. Onun hikmetinden suâl olunmazdan mukaddem irtihâl-i dâr-ı bekâ buyurdu, onu mahalline defn eylediler. Ol gece ârifî billâhtan birisi murâkabeye varıp âlim manasında onu müşâhede eyledikte ona suâl eyledi ki: “Ey azîzîm! Vakt-i sekerâtta hârikâde olarak kahkaha ile gülmeye hikmet nedir? Halbuki ol vakit vakt-i bekâ ve vakt-i hayret ve dehşet olmuş idi.” Cevap verdi ki: “Ey benim nûr-i dîdem! Hikmeti oldur ki cânib-i semâdan bir nidâ geldi ki: “Yâ melekler! Hasan’ın sekerâtını bir kat daha ziyâde edin.” Ol vakitte yanımda mevcut olan melekler: “Yâ Rabbena! Hasan’ın sekerât-ı mevte yerinde iken bir kat daha ziyâde eylemeye hikmet nedir?” dediklerinde tekrar sadâ geldi ki: “Hasan’ın bir tane günahı kalıp ol şiddet sebebiyle afv ü derecesi mezdâd olacaktır.” İmdi ol sadâyı kûş eyledikte kalbim cûş edip makâm-ı surûr olduğundan ömrümde sudûr etmeyen kahkaha benden ol vakitte sudûr eyledi, buyurdu.

Ey Bârî Hüdâ! Ey mülkdâr! Cezâsının lütfu dil hasenelerinin şifâsıdır ve keremin kulûb-ı mecrûhun devâsıdır ve rahmetin gam ateşine yanmış gönüllerin merhemidir. Ey ehl-i vefânın kulu! Bin efdal ile münevver ve ervâh-ı müştâkîn lütfun nisâmiyle mürevvih ve ashâb-ı intihânın bânîlarını hüsn-ü cemâl ile müzeyyen eyleyen Allah ashâb-ı sülûkun

³⁹⁶ en-Nâziât 79/2.

bâtınlarında olan esrâr hürmetine ve âşıkînin harâret-i kulûbu hürmetine elest âleminde kendinin bihâr âb-ı mârifetin ile bizleri sîrab eyle. Ve Hasan-ı Basrî hürmetine âhir nefeste bizleri dahî mesrûr eyle ve ömrümüzü hebâ ve helâk eyleme. Ey Kerîm! Eğerçi günahkârız lâkin senin lütfundan ümit-dârız. Lütfun ve keremin yüzünden bizleri makbullerden eyle.

Kavlühû Teâlâ (وَالسَّابِحَاتِ سُبْحًا) [Yüzdükçe yüzenlere.]³⁹⁷ A‘mâk-ı deryâdan bir şey-i rıfk ile ihrâc için gavvâsın sebhi mânend ervâh-ı mü‘minîni mülâyemet ile ihrâc [49] için ebeden mü‘mininde sebh edici melâikelere kasem ederim. Zîra gavvâsın âdeti bir şey-i nefisi ka‘rdır. Deryâdan ihrâc kast eyledikte onu yedinden zâyî kılmamak garazına mebnî mülâyemet üzere taharrî ve tecessüs eder. Ve onu mahallinden ehaze ve ittikâlarında suhûlet üzere ehaze edip rıfk-ı mülâyemet üzere ihrâc eder. Kezâlik melâike-i mevt dahî ervâh-ı mü‘minîn ebeden onlardan rıfk ve mülâyemet üzere cezb edeler. Ba‘de rûhun istirahatı için bir miktar terk ederler. Ba‘de diğer cezbeleyen ile cezb ederler pes yine irsâl ederler. Ba‘de ol rûhu rıfk ve mülâyemet üzere ihrâc ederler ki küffâra vâsıl olan elem-i mevt mü‘minlere vâsıl olmaya ve ehl-i tevhîdin kaderi ‘indallah nümâyân ola.

Husûsan ervâh-ı kâmilîn evkât-ı teveccühlerinde ‘âlim kuddisehu tayerâna ve vücutlarından infikâkla seyrâna müste‘îd olup taraf-ı dâiden “Ya rûh! Ecib dâvetillah.” diye ‘izzet-i zuhûr eyledikte âmir mutâ‘a, me‘mûr mutî‘in itâ‘ati gibi itâ‘at ve hurûca sûrat ederler. Çünkü Hak Teâlâ Hazretleri envâ‘ insana âlem-i ervâhta cemâl-i bâkemâl tecellî edip kendi zât ve sıfatını onlara isti‘dâdları hasebince bildirmiştir. Ve ervâh onun câm-ı muhabbetinden ve bâde-i vuslatından nice medet-mest ve medhûş olmuşlardı. Ve makâm-ı şevk içre dâim zevk ile kalmışlardı. Sonra hikmet-i Rabbâniyye iktizâsıyla ervâh-ı mücenned ol âlem-i ulvîden âlem-i süfliyye nüzûl edip cism-i zulûmât içinde fefsekr olup asliyyelerinden dûr olmuşlardı. Ve cemâl-i Hakk’ı müşâhededen mehcûr olup ol meclis-i ülfeti ve ol zevk-i vuslatı ferâmuş kalmışlardı. Ve ol âlem-i ervâhtan ruhlar memnû‘ oldukları için bâzı insandan Hz. Yezdân mestûr olup ol vuslat-ı ezeliyye ve muhabbet lem yezeliyye bi’l-küllîye ondan zâil olmuştu. Pes kande bir hüsn-ü cemâl ve bir lütf-u kemâl seyr-ü temâşâ eylese onun ruhu bilâ-ihitiyâr ona meyl ü rağbet edip ol kadîm olan eşnâlıktan mahcûp ve arzu ve şehvet ile mağlup olduğundan ol meyl ü muhabbeti lezzet-i dünyadan zannedip ona iktizâ-i nefis ile nâzır olur. Emmâ ba‘d insanın ruhu bedenine taalluk ettikte hidâyet-i Hak rehber olmakla kendi âlem-i asliyyesi olan

³⁹⁷ en-Nâziât 79/3.

âlem-i ervâhı ve onda olan eşnâlığı nisyân ve ferâmuş etmeyip hatırında kalmıştır. Ve dünyada hem tecelli-yi sıfat hem de onda mestûr olmayıp şevk-i müşâhede cemâl ol gönülde yevmen fe yevmen mezdâd olup zülâl-i visâlin teşnesi olmuştur. Bu sûrette onlar kendilerini misafir addedip mahlûkâtan içêrû olan kapıdan duhûl ve kendi vatanı asliyyelerinden teveccühten dûr olmamıştır. Belki sicn-i tabiatinden çıkıp azâd olmakla gönül ikliminde tahte rûh üzere culûs etmiştir. Ve kendi âlemlerinde bahr-ı şuhûda gark olmalarıyla onların ruhları vücutlarından tayr-ı kafes mânend kemâl-i taalluktan munkatı‘ ve münfek olmuştur. Binâen [50] aleyh Hak’tan “Ya ruh! Ecib davetillah” hitâbı geldikte der-‘akab davete icâbet ile vücutlarından hurûca sûrat ve mübâderet eder. Bu surette, azîzim sen senden irak olmayıp âlem-i bedenden geçen âlem-i kalbe gelesin ve hutuvât-ı nefsi koyup Hakk’a gönül veresin, mâsivâyı unutup Hakk’a teveccüh kılasın ki sen de vakt-i sekerâtta mihen meşakkat görmeyesin.

Kavlühû Teâlâ (فَالسَّابِقَاتِ سَبْقًا) [Yarıştıkça yarışanlara.]³⁹⁸ Yani kabz-ı ruhun akabinde ervâh-ı küffâr ile nâra ve ervâh-ı mü’minîn ile nûra sebkât ve sür’at edici meleklerle kasem ederim. Zîra müsterîh ev müsterâh minh hadîs-i nebevî sallalâhu aleyhi ve sellem üzere eğer bir kimse nâssın hayırlısı olup tahsîl-i mârifetullah edip ve ‘ayn-ı sâhir ile âlûde olursa, ve âlem-i ervâhtan dünyaya gelmeden mesûdane olduğuna ârif olup ömr-ü nâzenîni bi-gayri Hakk’ı itlâftan hazer üzere olursa, ve evkâtını hâfız ve nefsi emmâresini râkib olarak tekmîl-i nefis ederse imdi ol kimsenin âhirette hûş hâl ve istirahat bâl olmak hikmetine mebnî onun rûhunu melekler mahalline sür’at ile îsâl ederler ki lezâiz-i uhrâyâ acele nâil ola diye. Ve eğer maazallah bir kimse şerr’n-nâs olursa imdi ol kimsenin vefâtından sonra onun rûhunu melekler mahalline îsalde sür’at ederler ki sâir nâs müsterih olup ve acele azâbullahı idrâk eylesin diye.

Kavlühû Teâlâ (فَالْمُدَبِّرَاتِ أَمْرًا) [Emri, uygun yol ve yöntemle yerine getirenlere!]³⁹⁹ Yani hudûdullâhı tecâvüz edip küfür ile âlûde olan küffârın ‘ikâb emrini ve mü’minin sevâb emrini tedbîr edici meleklerle kasem ederim ki elbette onlar ba’s olunurlar.

İmam Kâşânî rahmetullah buyurur ki; lâyıık-ı vech üzere Cenâb-ı Rabbü’l-âlemîn ervâh-ı kâmilelere kasem eder. Zîra ol ruhların Cenâb-ı Hakk’a teveccühleri gâlip ve şevk ve muhabbetullahı câlib ve sıfâtullah bihârlarında sâbihîn olarak aynı zâta ve makâm-ı vahdete sâlik olmuşlardır. Ve onlar bu âlemde gerek ebeden onlardan müfârakat eylesin

³⁹⁸ en-Nâziât 79/4.

³⁹⁹ en-Nâziât 79/5.

ve gerek eylemesin onlardan envâ‘ âsârların zuhûru ve tasarruf ve tedbirleri munkatı‘ olmaz. Bâ husûs ebeden onlardan mufârakat ettiklerinde onların tasarrufları dahî ziyâde olup tedbirden geri kalmaz. Zîra ol ervâh-ı derrâk masdâkı üzere ervâhlar bedende mahpus ve kafes-gîr iken gılâf-gîr olan seyf sârim mânend tasarrufları noksan olmuş idi. Vaktâ ki ervâh-ı kâmileler ebeden onlardan mufârakatlarında gılâfından ihrâc olunmuş seyf-i kâtı‘ misâli olup tasarruf ve tedbîrde dahî ziyâde olurlar. Görmez misin ki bâzı kere insan menâmında bâzı kâmilleri görüp umûrundan istiksâr eylediğinde onun umûrunu rüyâsında tesviye ve irşâd edip onun müşkülünü hall ü izhâr ederler.

Hatta Hz. Zürâre radiyallahu anhin vefâtından sonra bir kimse onu rü’yâsında görüp “Yâ Zürâre sizin indinizde efdal [51] âmâl nedir?” diye suâl eyledikte radiyallah “Celb ile ameldir ve kasr emeldir. Eğer bu iki haslet üzere olursanız necât-ı âhirete ve şeref-i nîmete mazhar olursunuz.” buyurdu. Bâzı zevât dahî Rifâî bin Bîşr’i menâmında görüp “Yâ ibn-i Bîşr Cenâb-ı Bârî sana ne muamele eyledi?” diye suâl eyledikte “Yâ azizim! Rabbim bana afv ile muamele eyledi.” buyurdu. Tekrar “Yâ Bîşr! Huzûr-u mâbûdda hangi amel ile necât buldunuz?” dedikte “Bekâ min haşyetillah.” buyurmuştur. Hatta tâûn marazından vefât eyleyen bir câriyenin mevlâsı ve seyyidi onu rü’yâsında gördükte: “Ey benim kızım! Umûr-u âhiretten bana haber ver ve senden rica-mend olduğum âmâl-i müniciyeleri ve huzûr-u Bârî’de sebep-i mağfîret olan efâlleri bana tergîb eyle.” dedikte “Yâ seyyidî! Eğer umûr-u âhiretten ve onun ahvâllerinden suâl edersen beyâna gelmez ve bir emr-i azîm olup ayâna gelmez. Fakat benim bâis-i halâsım olan âmâlim vakt-i seherlerde tesbihât ve salavât-ü leyâllerim olup onlar inde Bârî’de sahîfe-i defterimde gâyet muhabbetlû olmuştur. Ve bir de derûnumda muhabbetullah nâr-ı merkûz olup ol nâr-ı muhabbet nâr-ı cahîmi itfâ eyledi.” buyurdu. Halbuki azîzim muhabbetullah her gönülde mevcûttu ki emr-i mukarrerdir velâkin pinhân olduğu emr-i muharrerdir mesela çakmak taşında ateşin pinhân olduğu gibi.

Eğer sen şevk ve talep yularını eline alıp beytü’l-harâm ve kenzü’l-merâm olan kalbine darp edersen emr-i mânevîler peydâ olup onun nûru ile derûnun münevver olur. Ve kalbinde olan ahlâk-ı zemîmeler ve hıkd ve haset hâşâkları sûzan olmakla sultân-ı kalb kudûrât-ı nefsâniyyeden hâlî ve sâfi olur. Ve cânib-i Hakk’a makbul ve zan ve hayâl olan dünyâdan müdür olur. Ve eğer kalbine hizmette dûr ve nefis-i emmârene hizmette mecbûr olursun. Kalb-i sultânîde olan hâlât-ı acîbeler ve envâ maâruf-u ilâhîler galebe-i nefis ve gaflet yüzünden hâkister olur. Bu sûrette kalbi şehvât-ı nefsâniyye ve ‘avâyık-ı

cismâniyye ihâta etmekle ol kalb-i harâb olmakla muhabbetullah hânesi olmadan mahrum kalır. Zîra nûr-u tecellî ve muhabbet-i Mevlâ bir padişah-ı âzamdır ki ağyâr ile memlû olan serrâ-yı kalbe nâzil olmaz ve hâne-i harâba meyl ü rağbet kalmaz. Beyit:

Sür çıkar ağyâr-ı dilden tâ ezelden tâ ebede

Padişah konmaz saraya hâne ma'mûr olmadan⁴⁰⁰

Pes onun ilacı kalb hânesinden ağyârı ihrâc ba'de mârifetullah ile kasr-ı kalbi tamirdir ve tîn-i ezfer mânend olan evrâd-ü ezkâr ile tezyîndir. Yâhut (وَالنَّازِعَاتُ غَرْقًا) [Yemin olsun, batmak üzere yükselenlere. 79/1] yani derecât-ı cenân ve vuslat-ı Rahmân için sehmin kavsından şiddet-i mefâzekatı gibi ebeden evliyâdan mufârakat eden nüfûs-u kâmileye kasem ederim. Zîra ârifi billâh onların vücutları aşk-ı Mevlâ ve muhabbet-i Rasûlullah'tan nâşî kavs-ı ilâhi olmuştur. Ve onların ruhları âlim kuddisehu tayerâna müsteîd olmada kavsın sehmi mânend olmuştur. Ve kavsın [52] vetîresi menzilinde olan davet-i Hak rûha taalluk edince onların ruhları sehmen kavsından şiddet-i hurûcu gibi bedenlerden sür'at ile hurûc edip vâsıl merâm olurlar.

يسرنا الله هذا المقام بحرمة الاولياء الكرام سيما بحرمة سيد الانبياء العظام

Kavlühû Teâlâ (وَالنَّاشِطَاتُ نَشْطًا) [Sâkin ve düzenli hareket edenlere.]⁴⁰¹ Yani hurûc-u rûhânî ile ebeden evliyâdan hurûc ve âlem-i melekûta teveccüh etmekle müteveccih olan ervâh-ı kâmileye kasem ederim. Hurûca teveccüh lazım gelmeyen nâşîdâtta mecâz-ı mürsel mümkündür. (وَالسَّابِحَاتُ سَبْحًا) [Yüzdükçe yüzenlere.]⁴⁰² İmdi derakab Hz. kuddisehu sûrat etmekle sûrat edici ervâh-ı kâmileye kasem ederim. İşte orda makâm kurb minallahtır. Zîra Allah Teâlâ münezzeh 'ani'l-makâmıdır.

Kavlühû Teâlâ (فَالْمُدْبِرَاتُ أَمْرًا) [Emri, uygun yol ve yöntemle yerine getirenlere!]⁴⁰³ Yani derakab âlem-i süflîde olan umûrları tedbîr etmekle tedbîr edici ervâh-ı kâmileye kasem ederim. Zîra ervâh-ı kâmileler şeyhin mürîdine terbiyesi ve irşâdı gibi terbiye ve irşâd ederler. Hatta Mütâlaâ'da Şerîf rahmetullah buyurur ki: Rasûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem ve ridvânullahi aleyhim ecmaîn hazretleri kemâlât-ı ilmiyye ve ameliyyemizi tahsilimiz için bizlere vesîle ve sebeptirler. Şu vesîle hayatlarında sâbit olduğu gibi ruhları bedenlerinden tecrit halinde dahî sâbittir. Zîra himmet-i âliyenin nüfûs-u nâkısâyı

⁴⁰⁰ Fatih Ramazan Süer, Şemseddîn-i Sivâsî Dîvânı, 82.

⁴⁰¹ en-Nâziât 79/2.

⁴⁰² en-Nâziât 79/3.

⁴⁰³ en-Nâziât 79/5.

tekmilde eserler bâkîdir. Bu ecelden onların mirkâtlarını ziyâret envâr-ı kesîrenin feyezânına vesîledir.

Ve İmam Zeylâî:

يجوز الوسيله الى الله والا ستغانة بالانبياء والصالحين بعد موتهم لان المعجزة والكرامات لا ينقطع بالموت⁴⁰⁴

buyurdu. Ve kâle eş-Şeyh Üchûrî rahimehû:

الولي في الدنيا كالسيف في غمده، فإذا مات تجرد منه؛ فيكون أقوى في التصرف⁴⁰⁵

Ve kâle İmam Suyûtî:

الاولياء يؤزنون بقضاء حوائج الدنيا⁴⁰⁶

Ve kâle Ebüssuûd fi't-tebsiratü fi kavlihî teâlâ:

(وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً)

[*Hani rabbın meleklere, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti.*]⁴⁰⁷ Yani Hak Teâlâ ve tekaddes hazretleri ervâh-ı insanı arşın fevkinde ki ona âlem-i lâhut denir cevher-i nûrdan ahsen sûrette halk edip ona:

(لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَن تَقْوِيمٍ)

[*Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır.*]⁴⁰⁸ kavliyle işaret eylemiştir. Bundan sonra ol ervâh-ı nûrâniyyeleri arşta iskân edip mazhar-ı zât ve sıfât oldular. Ve arşta nice müddet-i medîde kâimler. Ve cemâl-i Hakk'ı müşâhede edip elestü bi rabbiküm neamât-ı ilâhiyyesiyle telezzüz ve ferahnâk edeler. Ve sıfât-ı ilâhiyye olan kâse-i mânevîlerden şarâb-ı mânevîleri nûş ile müsterîhu'l-hâl oldular. Ve kemâlât-ı ilmiyye ve âdâb-ı ubûdiyet ile muttasıf ve cemî halktan a'lem ve ekrem olup hilâfete müstehak oldular.

(إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً)

[*Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.*]⁴⁰⁹ Vaadine mazhâr oldukça Allah Teâlâ hazretleri ilmi ezeliyyesine mebnî türâbdan bir kalıp rânâ ve bir sûret-i müstesnâ halk edip ba'de ol ruhları arştan ceberûta ondan âlem-i melekûta indirip cesetlerine idhâl ve derûn-u cesede onları mânend tayr-ı mahpûs eyledi.

(ثُمَّ رَدَدْنَاهُ أَسْفَلَ سَافِلِينَ)

⁴⁰⁴ Hadisin kaynağı tespit edilememiştir.

⁴⁰⁵ Muhammed Hâdimî, Berîkatü'l-Mahmûdiyye, 1/203. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/21654/203>

⁴⁰⁶ Hadisin kaynağı tespit edilememiştir.

⁴⁰⁷ el-Bakara 2/30.

⁴⁰⁸ et-Tîn 95/4.

⁴⁰⁹ el-Bakara 2/30.

[*Sonra onu aşağıların aşağısına indirdik.*]⁴¹⁰ Kelâm-ı şerîfî ile ona [53] işaret olmuştur. Ol ruhlar cesetlerine duhûl edince zulmet tabîat-ı beşeriyye ile nurları bütün bütün mahv oldukça Allah Teâlâ hikmet-i ezeliyyesine mebnî irsâl-i rûsul ve inzâl-i ketebe eyledi. Ve ol kitaplarda mücâhede ve a‘mâl-i sâlihâları beyân ve âyân eyledi. İmdi ol ruhlar mücâhede ve a‘mâl-i sâlihâ sebebiyle zulmet-i tabiattan ve kesâfet-i cesedin necât ve halâs bulup tâ ki ol şefkat-ı asliyye ve nûrâniyyelerine ‘avdet edeler. Ve kemâl-i mârifet ile vuslat-ı Yezdânî’ye kâbil olalar. Nitekim Şeyh Sâib rahmetullah: “Ruhları amel-i sâlih ile tahsîl kemâlât eyledikte tabîat-ı melekîye tahsîl eder. Ol vakit kafesteki tayr gibi vatan-ı asliyyesine arzu edip vaktâ ki cesedine mevt ‘ârız olduğu gibi

الموت جسر يوصل الحبيب الى المحبوب⁴¹¹

masdâkı üzere bedenlerinden müfârakat edip makâm-ı asliyyelerine vuslat-ı yâr için sür‘at ederler.” buyurdu.

Kavlühû Teâlâ (يَوْمَ) Ey habibim! Şol günü mülâhaza eyle ki (تَرْجُفُ) ol günde ıztırâb-ı şedîd ile muzdarib olur. (الرَّاجِفَةُ) [O gün sarsılan şiddetle sarsılır.]⁴¹² Arz ve cibâller nefha-i ûlânın vukû‘u sebebiyle ol vakit halka mevt erişir.

Kavlühû Teâlâ (تَتَّبِعُهَا الرَّادِفَةُ) [Onu ikinci sarsıntı izler!]⁴¹³ Yani nefha-i sâniye nefha-i ûlâya tâbi‘ ve mürâdif olup onunla cemi‘ halk hayat bulur. Velâkin iki nefhanın meyânelerinde kırk sene murûr edip ikisinin arasında küffârın azâb-ı kabri dahî mürtefi‘ olur. Binâberin:

مَنْ بَعَثْنَا مِنْ مَرْقَدِنَا هَذَا

[Bizi yattığımız yerden kim diriltilip kaldırdı?]⁴¹⁴ diye suâl ederler. Bu sûrette azizim iki tane sûr-u ilâhiyyenin şedâidine mülâkî olmazdan mukaddem

موتوا قبل أن تموتوا وحاسبوا قبل أن تحاسبوا⁴¹⁵

masdâkı üzere sen de dünyada iken ölmezden mukaddem ölürsen ve nefh-i sûru ve haşri ve hesabı bunda görürsen tekrar onların zuhûrunda azâp ve şedâidlerine giriftâr olmazsın.

Kavlühû Teâlâ (قُلُوبٌ يَوْمَئِذٍ وَاجِفَةٌ) [İşte o gün korkudan yürekler ağza gelir.]⁴¹⁶ Yani kulûb-ı küffâr ol günde muzdaribe ve emmâ günlerinden zâil ve hâifedir. İ‘tikâd-ı fâside ve

⁴¹⁰ et-Tîn 95/5.

⁴¹¹ Kurtûbî, *et-Tezkire fi ahvâli ‘l-mevtâ ve ‘l-âhire*, 1/116. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/21536/109>

⁴¹² en-Nâziât 79/6.

⁴¹³ en-Nâziât 79/7.

⁴¹⁴ Yâsîn 36/52.

⁴¹⁵ İsmail Hakkı Bursevî, *Ruhu ‘l-Beyan*, 3/230. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/23612/1150>

⁴¹⁶ en-Nâziât 79/8.

a‘mâl-i kâsîdelerinden nâşî emmâ kulûb-i mü‘minîn mahalli îman ve makarrı mârifetullah olmakla ahvâl-i kıyâmetin te’sîri onların üzerine âsân olup kulûb-i küffâr gibi muzdarib olmaz. Ve o kalblerin sahipleri nâra duhûl eyleseler dahî ümem-i âhire olan muâmele ve muâkabe onlara olmaz. Zîra mâ‘lûm-u âfâktır ki şahzâde ile pašazâdeler bir hâneye nüzûl eyleseler elbet pederine hürmet şahzâdeye olan ta‘zîm ve hürmet ol yerlere olmaz. Kezâlik bu ümmet-i merhûm dahî şahzâde hükmünde olup sâir ümmetler pašazâde hükmünde olmakla bu ümmete olan hürmet ve ta‘zîm âhir ümmetlere olmaz. Zîra Peygamberimiz aleyhisselâm rasûllerin ekremi olmakla ümmetleri dahî ekrem’ül-ümemdir. Pes İmam Bûsîrî rahimehullah:

لما دعا الله دعينا لطاعته باكرم الرسول كنا اكرم الامم⁴¹⁷

kavliyle bu mânâyâ işaret eyledi.

Kavlühû Teâlâ (أَبْصَارُهَا خَاشِعَةٌ) [(İnsanların) gözlerine korku çöker.]⁴¹⁸ Yani ol ashâb-ı kulûbun basarları zelîl ve hakiredir, gördükleri hevl ü şedâidden nâşî. Zîra yevm-i [54] kıyâmetin hevl ü şedâidini görüp ona adem-i tahammülleri derkâr oldukta onların kalblerine havf-ı kavî ‘ârız olup havfin eseri yüzlerinde ve gözlerinde zâhir olmakla yüzlerinde kerâhat ve gözlerinde tağyir ve zillet vücutlarında envâ‘ muhannet hâsıl olur. Ve dünyaya rucû‘ları mümkün olaydı cemî‘ ömürlerini râh-ı Hakk’a sarfa râzı olurlar idi. **Kavlühû Teâlâ** (يَقُولُونَ) Ashâb-ı kulûb derler (عَائِلًا) bizler (لَمَزْدُونًا) rucû‘ olunur muyuz? [(في الحافرة)] [“Biz ilk halimize mi döndürüleceğiz?” diyorlar.]⁴¹⁹ Hayât-ı dünyaya ölünmeziz derler idi. Yani cânib-i peygamberîden ol ashâb-ı kulûb ve ebsâra “Sizler mevtinizden sonra ihyâ-i cedîd ile ihyâ olunursunuz.” denildikte onlar istihzâ ve inkâr-ı tarîk üzeredirler. De ki: “Bizler mevtimizden sonra yine evvelki hayata red olunur muyuz?” derler idi.

Kavlühû Teâlâ (إِذَا كُنَّا عِظَامًا نَخِرَةً) [Biz çürümüş kemikler olmuş iken mi?]⁴²⁰ Yani bizler ‘izâm-ı remîm olduktan sonra tekrar ba’s olunur muyuz?

Kavlühû Teâlâ (قَالُوا) Onlar dediler (تِلْكَ) şu ric‘atimiz (إِذَا) sahîh olduğu takdirce (كَرَّةً) ric‘at (خَاسِرَةً) [Ve ekliyorlar: “O zaman bu, (bizim için) ziyanlı bir dönüş olur!”]⁴²¹ hüsrân sâhibi ric‘attir. Yani mevtimizden sonra tekrar hayatımız sahîh olduğu takdîr üzere hayât-

⁴¹⁷ Muhammed b. Saîd Bûsirî, *Kasîdetü’l-Bürde*, (No: 117). Erişim adresi: <https://www.arabicdawateislami.net/bookslibrary/1186/page/253>

⁴¹⁸ en-Nâziât 79/9.

⁴¹⁹ en-Nâziât 79/10.

⁴²⁰ en-Nâziât 79/11.

⁴²¹ en-Nâziât 79/12.

ı ebedî ile hayat ve ric‘atimiz zât-ı hüsrân olur derlerdi. Halbuki onlar neşât-ı ölüyü Hakk-ı îkân ve nazar-ı im‘ân ile nazar ve dikkat etmiş olaylardı bu inkâra mesâi ve mecâlleri kalmaz idi. Zîra bu âlemin emsâli yok iken ve madde-i vücûdu ma‘dûm iken onu var eyleyen Allah zü’l-celâl dağılmış eczâları tekrar ihyâ ile var etmeye kâdir olduğu zevi’l-‘ukûle ve ehl-i insâfa hafî değildir. Velâkin küffârın basîretleri a‘mâ ve kulakları esamm ve zebânları ebkem olmakla Hakk’ı rü’yetten ‘ârî ve kelâm-ı Hakk’ı istimâ‘dan berî ve kelimetullahı tekellümden gîr oldular. Eğer onlar ‘ayn-ı dâde ve üzün-i e‘yâ ve basiret-i nâfize erbâbları olmuş olaydılar bilâ-tevfik velâ-tereddüd kelâm-ı Hakk’ı kabûl edip râh-ı Müstakîm’e nâil olmakla inkâra kâil olmazlardı.

Kavlühû Teâlâ (فَإِنَّمَا هِيَ زَجْرَةٌ وَاحِدَةٌ فَإِذَا هُمْ بِالسَّاهِرَةِ) [Oysa bu dönüş sadece bir seslenmeye bakar. Bir de bakarsın kendilerini mahşerde bulmuşlar!]⁴²² İmdi siz Allah zü’l-celâle ol ric‘ati sa‘b ve çetin zannetmeniz ol nefha-i âhira olmadı illa sohbe-i vâhideden ‘ibârettir. İmdi onun akabinde halâyık batn-ı arzda emvât iken yer üzere tekrar ihyâ olunurlar. Zîra kabza-i kudret ‘ayn-ı hikmet olup a‘dâm ve îcatta bir şey ona hâil olamaz. Zîra ol bir hâlıktır ki kalem-i kudret ibdâ‘i ve hâme-i katre ihtirâ‘ı varlık rakamını ‘ulviyyât ve süfliyyâta çekti. Ve esnâf-ı ‘acîbe ve efrâd-ı garîbeyi bütün imkândan sahrâyı vücûda getirdi. Şu evsâf ile muttasıf olan bârî zü’l-celâl nefha-i sûrun akabinde bütün arzda olan mevtâları tekrar ihyâ ve i‘âde edip her birini bir cezâ ile mücâzât etmeye kâdirdir. Ve bidâye-i ihyâ şöyledir ki: Cenâb-ı Kibriyâ mahlûkâtını ihyâ murâd [55] ettiklerinde evvelâ rusûl-ü erbaa olan Cebrâil ve Mikâil ve İsrâfil ve Azrâil ihyâ edip ba‘de İsrâfil sûr-u ‘azîmi yedine aldıktan sonra Cenâb-ı Kibriyâ çağırırsa cennete irsâl edip Mustafâ’sı için cennetten hulle ve tâc ve burak ve livâü’l-hamd nâmında sancağı nübüvveti alırlar. Ba‘de cânib-i Hak’tan tekrar nidâ gelir ki: Ya Rasûl-i erbaa mîraçda Habîbim ve Rasûlum Mustafa sallallâhu aleyhi ve sellem benden arz ü niyâz etmiş idi ki: “Ya Rab! Mahşer yerine evvelâ ben varmadıkça ümmetimi haşr ve cem‘ eyleme. Ve bensiz onların hesabını görme. Ve mîzanda yalnız koyup mahzûn eyleme.” Ben de: “Habîbim zü’l-hevâhın üzere seni mesrûr ederim.” diye va‘d-u kerîm buyurmuştum. Bu sûrette sizler ibtidâ-i kabir habîbime varın ve onu îkâz edin. Ve ol mevkıfa ‘azîmet eylesin ba‘de sûra nefh olunsun dedikte rasûl-i erbaalar rûy-i zemîne nâzil olurlar. Ve cümle arzı emles mermer gibi görüp kabir-i Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellemi idrâk edemeyip acaba ne cânibde diyerek etrafına nazar ederlerken kabir-i nübüvvetten cânib-i semâya nûr-u ilâhî zuhûr edip onu

⁴²² en-Nâziât 79/13-14.

rü'yet ettikleri gibi kabir-i nübüvvet oldur diyerek süratle Medine-i Münevvere'ye dâhil ve Ravza-i Mutahhara'ya vâsıl olurlar. Ol zaman Cebrâîl'e ol yerler hitâb ederler ki: "Ya Cebrâîl! Dünyada iken sen Cenâb-ı Rasûl'ün muharrem esrârı ve enîs-i Bârî idin. Sen nidâ eyle." diyecekler. Ol zaman Cebrâîl buyuracak ki: "انا استحي منه" yani "Ben ona nidâ etmeden hayâ ederim." İmdi her birileri bu mislî özür beyân edince ol vakit: "Ya İsrâfil sâhib-i sûr ve haşr-ı mevfûr sensin. Kerem edip sen nidâ eyle." diyecekler. Ol vakit mübârek cenâhını yüzüne nikâb ve perde hicâb ederek "Esselâmu aleyke ya hayr-i hâlkullâh, Esselâmu aleyke nûr-u 'arşullâh, Esselâmu aleyke ya seyyidi'l-enbiyâ, Esselâmu aleyke ya sâhib-i şefâ'at, Esselâmu aleyke ya zînetü'l-kayyime, kum bi-iznillah." dedikte kabir-i Rasûl münşak olup Cenâb-ı Rasûl kabir içinde ku'ûd eder ve mübârek re'si hikmetlerinden türâbını silkip etrafına nazar eder. Ol vakit enîsi ve dâr-ı hazende mûnisi olan Cebrâîl mübârek dest-i şerîfte yapışıp bekâ ederek "Kum Ya Habîbi ve Ya Refîki." diyecek. Rasûl-i Ekrem sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem "Ya karındaşım Cebrâîl هذا اى يوم هذا" buyuracaklar. Ol vakit Cebrâîl: "Ya Rasûlullah bugün yevm-i kıyâmet ve yevm-i hasret ve yevm-i nedâmet ve yevmü's-sayha ve'l-firâk ve'l-bekâ günüdür." buyuracaklar. Ol vakit mefhar-ı mevcûdât: "Ya karındaşım Cebrâîl "ثرنى بشرنى" buyuracak. Hz. Cebrâîl: "Ya Rasûlullah senin için tâc ve hulle ve sancak-ı hamdî götürdüm." Ol vakit Cenâb-ı Risâlet aleyhissalâtü ve's-selâm Efendimiz: "Ya karındaşım Cebrâîl! Ben senden onları suâl etmem. Belki hasret firâkım ve derûn-u dilden iştîyâkım ve kalbim surûru ve gözüm nûru ümmet ve cemaatten suâl ederim. Korkarım ki sen onları sırât üzerinde ağlar ve beni ararlar [56] bıraktınız." diyecek. Ol vakit Hz. İsrâfil: "Ya Rasûlullah ferah-nâk evvel ve mübârek kalb-i nübüvvetin elem-nâk ve gam-nâk olmasın. Zîra sen âleme rahmet ve 'âsîlere şefâat menba'ı olup Allah zü'l-celâl ile sen pâk-ı gevherin miraçta vukû' bulan mu'âhede-i sâbi'âyı îfâ hikmetine mebnî Hâlık illâ mevât olan Rabbim hakkı için ben sûru nefh etmedim. Ve senden ol kabirde bir ferdi Allah Teâlâ ihyâ etmedi." diyecek Rasûl-i Ekrem: "El-ân Ya karındaşım İsrâfil tâb kalb ve kurretü 'aynî." buyurur. Ba'de Ravza-i Mutahhara'dan hurûc ve tâc ve hulleler giyip ve Burak'a süvâr olup tarîk-i mahşere vülûc eder. Bundan sonra Beyt-i Makdis'te sahratullah üzerinde Hz. İsrâfil sûru üfürüp:

ا يا اجسام البالية والعظام الرميمة والشعور المنشورة والعروق المنقطة قوموا بامر الله

diye nidâ eder. Ol vakit ne kadar batn-ı arzda ve batn-ı sibâ'da ve lecec-i bihârda emvât var ise kabirlerinden cümlesi kâim olurlar. Ve âleme nazar edip tebdîl-i âleme ve tağyîr-

i ahvâle korlar. Kimi râkib, kimi mâşî ve kiminin yüzleri beyaz ve kiminin siyah ve kimi güler ve kimi ağlar fevc fevc meydân-ı arasata müteveccih olurlar. Ve meydân-ı arasata cümle mahlûkât cem‘ olup:

(...وَفُضِّيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ وَهُوَ أَعْلَمُ بِمَا يَفْعَلُونَ)

[...insanlar hakkında doğruluk ve adalet ölçüsüne göre hüküm verilir, onlara asla haksızlık edilmez.]⁴²³ âyet-i kerîmesi muktezâsınca adâlet üzere mahlûkâtın beyinleri fasl-ü kazâ olunur. Halbuki kimseye noksan sevâp ve ziyâde ‘ikâb ile zulüm olunmaz.

İmdi ibn Abbâs’tan Akrame radiyallâhu anhüm rivâyet eder ki: Kıyâmette mahlûkât beyninde husûmet zâhir olup hatta ruh ve ceset birbirleriyle dahî husûmet ederler. İmdi ruh der ki: “Ya Rab! Benim için yed yok idi ki onun ile batş edem. Ve ayak yok idi ki onun ile meşy edem. Ve göz yok idi ki helali ve haramı müşâhede edem. Bu sûrette benim kusurum nedir ki nâr-ı ‘azâb ile müptelâ olayım.” Ol vakit ceset diyecek ki: “Ya Rab! Âlim ü dânâsın ki beni haşeb mesende gibi halk u îcâd eyledin. Ben dâr-ı dünyada bir şeye kâdir değildim. Rûh gelip benim derûnuma dâhil olunca lisânımı söyletti ve gözlerimi gösterdi ve ayaklarımı yürüttü ve ellerimi ehaze ettirdi. Bende kabâhat yoktur.” Ol zaman Allah zü’l-celâl hazretleri bir a‘mâ ve bir muk‘ad ile temsîl buyuracak ki: “E ya ceset veya ruh! Bir muk‘ad ve bir a‘mâ bir kimsenin bahçesine duhûl edip bahçenin meyvasından tenâvül ve ekel murâd etseler a‘mâ dese ki: “Ya muk‘ad ben görmem lâkin sen görürsün. Ağaçtan meyvayı ehaze ve tenâvül eyle.” diye niyâz eylese muk‘adde buyursa ki: “Benim kıyâma kudretim yoktur. Ehaze edemem.” diye cevap verse a‘mâ dese ki: “Muk‘ad gel benim omzuma otur da ol meyvadan düşür.” deyip muk‘adda a‘mânın târif-i vechi üzere düşürüp ikisi de ondan ekel eyleseler dâman ikisinin üzerine lazım geldiği gibi sizin de ikinize cezâ lâzım gelir deyip ikisi de [57] mücâzât olunurlar.

Kavlühû Teâlâ (هَلْ أَتَيْكَ حَدِيثُ مُوسَى) [Sana Mûsâ’nın haberi geldi mi?]⁴²⁴ Yani zât-ı pâkîne karındaşın Hz. Mûsâ kelîmullahın hadîs ve haberi gelmedi mi geldi. Onu mülâhaza edip kavmin tekzîb ve ezâsına sabreyle nitekim ülü’l-‘azm olan rasuller sabrettiği gibi. Zîra her kavim peygamberlerine ezâ ve cefâ ettikleri senin ilm-i nübeüvvetinde mazbût ve merkûzdur. Bu sûrette kavm-i Kureyşin ezâ ve cefâsına mahzûn ve mükedder olma. Zîra peygambere kavmi cânibinden ezâ ve cefâ ‘âdet-i kadîmeden olmuştur.

⁴²³ ez-Zümer 39/69-70.

⁴²⁴ en-Nâziât 79/15.

Hatta melek babası Hz. Nuh aleyhisselâmın batnına ayakları ile basıp burnundan demler tekâtür ederdi. Ve Sebe diyârında olan kavim لا يعد ولا يحصى nîmet-i Hakk’a müstağraklar iken şükran nîmeti onlara ta’rîf ve tarîk-i müstekîmi irşâd için on iki tane peygamber irsâl olunup kavm-i Sebe onları zebh eylemişlerdi. Ve Hz. Zekeriya aleyhisselâm:

الفرار مما لا يطاق من سنن المرسلين⁴²⁵

masdâkı üzere tâife-i Yehûd’un şerrinden firâr ve bir ağaç derûnuna gizlenip onda sâkin iken haber-i iblis ile tâife-i Yehûd دمر الله عليهم تدميرا gelip onu derûn-u ağaçta tahassun etmiş görecek. Mübârek re’si pür hikmetlerinden başı ile şakk-u şürû‘ ettiler. Başı dimâğına vâsıl olunca كل شيء الروح الذي من كل شيء fehvâsınca Hz. Zekeriya aleyhisselâm âh u enîn edince Cenâb-ı Kibriyâ’dan bir nidâ geldi ki: “Ya Zekeriya! Hakk’ı seven halkın ezâsına âh eylemez ve Hak’tan gayrıya ağlamaz. Eğer bir dahî âh edersen senin ism-i şerîfini dîvân-ı enbiyâdan ihrâc ederim.” diye hitâb-ı ‘izzet ve nemâ-i ‘ibret gelmişti.

Kavlühû Teâlâ (إِذْ نَادَاهُ رَبُّهُ) Yani şol vakit ki Rabb Teâlâ Mûsâ aleyhisselâma nidâ eyledi: “Ne nerede?” (بِالْوَادِ الْمُقَدَّسِ طُوًى) [Rabbi ona kutsal vadi Tuvâ’da şöyle seslenmişti.]⁴²⁶ Vadi mukaddestir ki ol Tûr-i Sînâ’dır ve buyurdu ki

Kavlühû Teâlâ (اذهبْ إِلَى فِرْعَوْنَ إِنَّهُ طَغَى) [Firavun’a git! O hakikaten azdı.]⁴²⁷ Yani “Ya Mûsâ! Sen Firavun’a git. Zîra o hudûdullahı tecâvüz ile küfür ve tuğyân eyledi.”

Kavlühû Teâlâ (فَقُلْ هَلْ لَكَ إِلَى أَنْ تَزَكَّى) [Ona de ki: “Arınmayı ister misin?”]⁴²⁸ Ya Mûsâ Firavun’a kavl-i leyyin ile buyur ki: “Senin için var mıdır kim Allah Teâlâ’nın vahdâniyyetine ikrâr ile şirkten tedhir edesin ve berâhîn ile mârifet-i Hakk’a nâil ve vâsıl olasın.” Hz. Mûsâ aleyhisselâm kavl-i leyyin üzere Firavun’u dine davet eyle diye emr-ü fermânın hikmeti budur ki kavl-i leyyinin muhâtaba te’sîri ziyâde olur. Bâ husus Firavun Mûsâ aleyhisselâmı evladı ittihâz edip çok zaman Hz. Mûsâ Firavun’un ikrâmını görmüştü. Mânâda Firavun veliyyü’n-nîmet olup elbette veliyyü’n-nimete hürmet ve kavl-i galîzi terk lazımdır. Halbuki her şeyin zükûru mergûbdur velâkin kelâmın dişisi makbuldür. Zîra güler yüz ve tatlı söz yılanı evinden çıkarır. Ve telh-i sahn yani acı söz adamı dininden çıkarır. Onun için Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz hazretleri cânib-i Hak’tan kavl-i leyyin ve rıfk-ı mülâyemet ve terk-i gılzet ile me’mûr olup ona [58] (وَلَوْ كُنْتَ فَظًا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ) [Eğer kaba, katı kalbli olsaydın, hiç

⁴²⁵ Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, 2/99. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/9576/648>

⁴²⁶ en-Nâziât 79/16.

⁴²⁷ en-Nâziât 79/17.

⁴²⁸ en-Nâziât 79/18.

şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi.]⁴²⁹ nass-ı şerîfi işarettir. Yani Ey Habîbim farzan ve takdîren sen seyyiü'l-halk ve galîzü'l-kalb olaydın sahâbeler senin etrafından dağılıp senin fiilin ve kavlin ile müntefi' olmazlardı.

Kavlühû Teâlâ (وَأَهْدِيكَ إِلَى رَبِّكَ فَتَخْشَى) [Ve seni rabbinin yoluna iletmemi ister misin? Böylece O'na saygılı davranırsın.]⁴³⁰ Yani ben seni ya Firavun'u mârifetullaha irşâd ederin. Bu sûrette sen edâ-i vâcibât ve terk-i mahrumât ile Allah'tan havf ü haşyet edesin. Halbuki mârifetullah olmayanın havf ü haşyeti olmadığından ibtidâ mârifetullaha irşâdı, sâniyen haşyeti zikreyledi. Denildi ki Cenâb-ı Bârî Hz. Mûsâ aleyhisselâm'a hitâp edip: "Ya Mûsâ! Firavun'a git, dîn-i hakka davet eyle. Velâkin ol îmanı kabûl eylemez." buyurdu. "Ya Rab! Senin ilminde adem-i îmânı mazbût oldukta beni ona davet-i dîn için irsâlden hikmet nedir?" dedikte "Ya Mûsâ! Sen me'mûr olduğun şeyi işle, sırr-ı hikmetten suâl eyleme. Hatta semâda on iki bin melek var ki onlar sırr-ı hikmete vâkîf olmak isterler. Halbuki onlar mücerredâtan iken tahsîl-i vukûf edemediler sen mi edeceksin." buyurdu.

Kavlühû Teâlâ (فَارِيه) İmdi Mûsâ aleyhisselâm Firavun'a gösterdi neyi (الآيَةُ الْكُبْرَى) [Ve Mûsâ ona en büyük mucizeyi gösterdi.]⁴³¹ Yed-i beyzâ ve hayye olur. Asâyı yani Hz. Mûsâ aleyhisselâm Firavun'a varıp dâvâ-yı risâlet ve tebliğ-i ahkâm eyledikte sıdkına alâmet talep etti. Hz. Mûsâ aleyhisselâm da ona yed-i beyzâyı ve hayye olarak asâ-yı sıdkına burhân ve alâmet gösterdi. Zîra her peygamberin kavmi bir şey ile meşhurlardı. Hz. Mûsâ'nın kavmi sihirbâz olup urganları yılan sûretinde seyr ü sülûk ettirirlerdi. Ve Hz. İsa'nın kavmi tıp ile ve Hz. Rasûl-i Ekrem efendimizin kavmi belâgat ve fesâhat ile meşhûr ve inşâ-i eş'âr ile me'lûflardı. Rabb Teâlâ ve Tekaddes hazretleri cinsinde müttehid nev'inde muhtelif mucize nev'inden Hz. Mûsâ'ya hayye olan asâ-yı şerîfi ve Hz. İsa aleyhisselâma ihyâ-i mevtâyı ve Cenâb-ı Rasûl-i Ekrem'e cemi' belâgatı şâmil ve ins ve cin aksar sûresinin misli ve nezîrini görmeden âciz olan Kur'ân-ı Kerîm'i ihsân eylemiştir. Ve asâ-yı şerîf âyâtgiri olup alâmât-ı kesîr onda zuhûr eylemiştir. Zîra ki Cenâb-ı Kibriyâ'dan "Ya Mûsâ اَلْقِ عَصَاكَ"⁴³² hitâbı geldikte Hz. Mûsâ aleyhisselâm asâyı ilkâ edip nâgâh ta'bân vahye-i 'azîm oldu. Vehb hazretlerinin rivâyeti üzere bir siyah cemel Yâhut bir esed sûretiyle musavver olup gâyet şa'r-ı kesîr ve kavâimleri galîz ve 'unuku mânend unuk-u cemel olmuştu. Ve onun için üzerine kâim olacak kuyruğu vardı

⁴²⁹ Âl-i İmrân 3/159.

⁴³⁰ en-Nâziât 79/19.

⁴³¹ en-Nâziât 79/20.

⁴³² el-A'râf 7/117.

ve her ne ki görse onu ihlâk ederdi. Ve ayaklarıyla sahraları yırtar idi. Ve nefsü'd-debeğında rûy-i zemîn şu'ledâr olup havanın yüzü dahî ateş mânend ziyâ bulurdu. Ve burnundan duhânlar [59] su'ûd ederdi. Ve onun ağzında yetmiş iki dişi olup her ne şey aaz eylese onu ihlâk ederdi. Ve onun bir savtı var idi ki her kim onu istimâ' ederse esamm ve sağır olurdu. Ve ismi Safûrâ olup Hz. Mûsâ kelimü'l-'atâ hazretleri ona "Ya Safûrâ!" diye nida eyledikte iltifât ederdi. Ve seksen zirâ' miktarı ağzı olup aşağı çenesini Firavun'un sarayının asâsına ve üst çenesini serâbın a'lâsına vaz' eyleyip Firavun'un sarayı ve kasrı cümle fehim ağzından yumurta mânendi kalmış ve sayha ederek cânibi Firavun'a 'azîmet edince Firavun ondan firar edip havfa tâbi' oldu. Bu sebepten Firavun kırk günde bir defa kazâ-i hâcet ederken havf-ı hayâdan nâşî bir günde kırk kere kazâ-i hâcet edip vakt-i helâkine kadar bu hal üzere bâkî kalmıştı. Ve havf-ı hayyeden nâşî hüddâm Firavun'dan nice bin kimselerin kulûb-i kasîdeleri harâb ve meydân-ı karârdan firâr edip birbirlerin basıp türâb eylediler. Bâzı kere Hz. Cenâbı Mûsâ aleyhisselâm asâyı şerîfi arza nasb eylediklerinde der-'akab yaprak zuhûr edip sayesinde istirahat ederdi. Ve Hz. Kelîmullah yoruldukta üzerine süvâr olurdu ve تنها yerlerde Hz. Mûsâ onunla mükâleme ederdi. Ve kara geçitlerde çatalları şem'a olup meclis-i Mûsâ'ya ziyâ verirdi. Ve susuzluk 'âriz oldukta çatalları kova menziline ve vücudu ip menziline olup kuyudan su ihrâc ederdi. Ve bâzı kere üzerine alıp ganemlerine yaprak döker idi. Binâen aleyh:

(اَتَوَكَّلُوا عَلَيْهَا وَاهْتَشُّ بِهَا عَلَى غَنَمِي وَلِي فِيهَا مَارِبٌ أُخْرَى)

[Ona dayanırım, onunla koyunlarıma yaprak silkelerim, ona başkaca ihtiyaçlarım da var.]⁴³³ buyuruldu. Vakta ki Firavun aleyhi mâ yestehak bu mûcize-yi bâhirâyı görünce bir mûcize-i uhrâ daha talep eyledi. Ol zaman Hz. Mûsâ aleyhisselâm mübârek yedini cebinden ihrâc edip ziyâsı cânib-i semâya 'urûc ederek yed-i beyzâyı gösterdi. İmdi Mûsâ aleyhisselâmın Tûr-i Sînâ'da sahra üzerinde Rabbisiyle mükâlemesine hikmet ve yedinde nurun zuhûruna sebep. Çünkü bir gün Hz. Mûsâ aleyhisselâm Firavun'un kucağında sabî iken cülûs edip Firavun'un sakalını cezb etmişti. Firavun ondan bu hâli görecektir azaba gelip onu katletmek kast edince Firavun'un 'ıyâli Hz. Asiye Firavun'u teselli bâbında "Ya Melik keder etme sabîdir bilmez binâen aleyh murâ'ât kalmaz istersen tecriye edin." deyince Hz. Mûsâ'nın önüne bir tabak inci ve bir tabak ateş koymuşlardı. Ol zaman Mûsâ aleyhisselâm inciye el uzatmak murâd edince bir melek yed-i Mûsâ'yı ateşe gönderip

⁴³³ Tâhâ 20/18.

Mûsâ aleyhisselâm ateşi alıp ağzına idhâl edince eli ve dili yanmıştı. Meğer Cenâb-ı Kibriyâ'nın azâb-ı kalîl mukâbilinde kerem-i kesîr ihsân eylemek âdet-i ilâhiyyesiymiş. Bu iki zarara mukâbil olarak lisânıyla bin bir kelâm-ı mükâlemeyi ve yedine mucize olarak beyzâlîği ihsân eyledi.

Kavlühû Teâlâ [60] (فَكَذَّبَ وَعَصَى) [O ise hemen yalanladı ve karşı çıktı.]⁴³⁴ Yani Firavun Hz. Mûsâ'yı tekzîb ve nübüvvetini inkâr etti ve dahî Allah Teâlâ'ya 'âsî oldu.

Kavlühû Teâlâ (ثُمَّ أَدْبَرَ يَسْعَى) [Sonra dönüp gitti.]⁴³⁵ Bundan sonra Allah Teâlâ'ya itâatten idbâr ve i'râz ile emr-i zâhirâyı iptâle ve nefsin helâke sa'y eyledi.

Kavkuhû Teâlâ (فَحَشَرَ فَنَادَى) [Derhal adamlarını toplayıp seslendi.]⁴³⁶ Yani Firavun cem' etti sahraları ve cünûdünü Kavlühû Teâlâ (فَنَادَى) bizzat kendi Yâhut bir münâdî nidâ etti.

Kavlühû Teâlâ (فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى) [“Ben sizin en yüce rabbinizim!” dedi.]⁴³⁷ Yani dediki “Ben sizlerin Rabbi a'lâ-i güzîn. Benim fevkimde Rab yoktur ve putların dahî reisi benim.” Yani Firavun sizlerin umûrunuza vâlî olan kimesnelerin a'lâsı benim demeyi murâd eder yoksa cümle eşyayı halk eden Hâlık benim demeyi murâd etmez. Zîra böyle davanın kazib olduğunu cüz' aklı olan kimesneler bilir. Halbuki Firavun aleyhi mayestehak mecnun değildi. Eğer mecnun olsa ona rasûl irsâl olmazdı. Belki Firavun dehrî olup herşeyi zamana nispet ile haşrı ve neşri ve sâni'i münker olmakla bu âlem için ilah olmadı. Belki sizin mürebbiniz ve muhibbiniz benim, gayrı yoktur demeyi murât eder.

Kavlühû Teâlâ (فَأَخَذَهُ اللَّهُ نَكَالَ الْأَجَرَةِ وَالْأُولَىٰ) [Allah da ona ibretlik dünya ve âhiret cezası verdi.]⁴³⁸ Yani Allah zü'l-celâl ve'l-kemâl hazretleri Firavun'u dâr-ı dünyada bahr-ı kulzûme gark ve dâr-ı âhirette hark ile ehaze intikam eyledi. Yâhut Allah zü'l-celâl hazretleri Firavun'un kelime-i ûlâsı olan (مَا عَلِمْتُ لَكُمْ مِنْ إِلَهِ غَيْرِي) [Sizin için benden başka tanrı tanımıyorum.]⁴³⁹ ve kelime-i sâni olan (أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى) [Ben sizin en yüce rabbinizim!]⁴⁴⁰ kelimeteyni için 'ikâb eyledi ki görenlere veya mesmû'u olanlara ibret-nümâ ola.

Kavlühû Teâlâ (لَمَنْ) (لَعِبْرَةً) Tahkîk Firavun ve kavminin helâkında (إِنَّ فِي ذَلِكَ) (يَخْشَى) [Elbette bunda Allah'a itaatsizlikten korkanların alacağı büyük bir ders vardır!]⁴⁴¹

⁴³⁴ en-Nâziât 79/21.

⁴³⁵ en-Nâziât 79/22.

⁴³⁶ en-Nâziât 79/23.

⁴³⁷ en-Nâziât 79/24.

⁴³⁸ en-Nâziât 79/25.

⁴³⁹ el-Kasas 28/38.

⁴⁴⁰ en-Nâziât 79/24.

⁴⁴¹ en-Nâziât 79/26.

Havf u haşyet şânından olan kimselere ve Cenâb-ı Kibriyâ'nın imhâli sebebiyle iki kelimenin arası kırk sene murûr etti. Hatta Hz. Mûsâ aleyhisselâm Firavun'un deryâ-yı î mânâ vaz' kadem etmeyeceği ma'lûm nübüvvetleri oldukta kahrı hakkında dua edip karındaşı Hz. Harun aleyhisselâm emîn deyip cânibi Hak'tan:

(قَدْ أُجِيبْتُ دَعْوَتُكُمَا) [İkinizin de duası kabul edildi.]⁴⁴² buyurulmuş iken yine helak olmayıp ba'de'd-dua kırk sene daha yaşamış oldu. Cenâb-ı Mûsâ'yı kelîm istikşâf hikmetinden suâl edip: “Ya Rab (قَدْ أُجِيبْتُ دَعْوَتُكُمَا) [İkinizin de duası kabul edildi.]⁴⁴³ buyurulmuş iken te'hîre hikmet nedir?” diyerek dergâh-ı izzete 'arz-ı hâcât edince cânib-i Hak'tan nidâ geldi ki: “Ya Mûsâ Firavun'daki sıfat-ı sehâvet benim sıfat-ı sehâvetime mutâbık gelmek ile te'hîr-i duaya bâdî kılındı.” buyurdu. Zîra ma'lûmdur ki Firavun kemâl-i sehâvetinden nâşî kavmine yedi sene hânelerinde bir şey pişirtmeyip kendi matbahından idare etmişti. Hatta bir gün bir kimesne ocağında humus ile mahlût çorba kaynatıp marîza olan 'ıyâline ekel edermiş idi. Firavun'un mesmû'u olup ol şahsı huzûruna celp ettirip “Benim matbahlarımda kavm-i Mısır'ın ta'âmları tertîb ve cümlesi ta'âm-keş iken sen niçin îkâd-nâr ve ittihâz [61] ta'âm edersin.” deyicek ol şahs: “Ya Melik! Bir marîza 'ıyâlîm olup benden ol za'ife nohutlu çorba talep ve niyâz eyledi. Mezbûr çorba matbah-ı mülkte mevcût olmadığından ol çorbayı tabh ile marîzayı mesrûr bekâm eyledim.” dedi. Ol zaman Firavun tabbâhlara emredip ol çorbayı dahî matbahında ihdâs eylediler. Bu sehâvet sebebiyle Kur'ân-ı Kerim içinde ism-i Firavun mevcuttur. Kemâl-i buhlünden naşî ism-i Nemrut mefkûddur. Gâyetü'l-emr bu sıfat-ı memdûha Firavun'dan mürtefi' olup sıfat-ı buhl ile mevsûf ve muhtekirliğe heveskâr olmakla seyr-i ma'neviyye olan sehâvet ondan ref' olmakla seyf-i hak olan Bahr-ı Kulzüm'e gark ile 'ibret-nümâ olmuştur. Halbuki cem' ahlâk-ı hamîdenin reîs-i sıfat-ı sehâvet olup imdi sehâvet dahî dört vecih üzeredir:

Biri sehâvet bi'l-mâldır ki onun dünyada hükmü birine halef ihsân olunur. Ve âhirette mü'minlere fayda-mend ve kâfir hakkında dünyaca şöhretine bâ'is olur. Zîra dünyanın kıvâmı 'ulemânın 'ilmi ve ümerânın adli ve ganîlerin sehâveti ve fukarânın hayır duasıyladır. Zîra:

عالم لا وراع له كشجر لا ثمر له وامراء لا عدل له كسحاب لا مطر له و غني لا سخاوت له كالارضى لا نبات له
وفقير لا صبر له كخرق لا ماء له وشاب لا توبت له كسراج لا ضوء له وصبي لا ادب له كدار لا باب له وامرأة لا
حياء له كطعام لا ملح له

⁴⁴² Yûnus 10/89.

⁴⁴³ Yûnus 10/89.

Masdâkınca bir ‘âlim ki onun vera‘ ve takvâsı olmaya ol manada meyvasız ağaca benzer. Ve bir emir ki adâleti olmaya ol manada rahmetsiz sehâba benzer. Ve bir ganî ki sehâveti yok ol manada otsuz ve çoraklı yere benzer ki hayvânât ol yerden fayda-mend olamaz. Ve bir fakir ki ibtilâ-i hakka sabrı yok ol manada suyu olmayan harka benzer. Ve bir şâb-ı emirdir ki günahına tâib ve nâdim olmaya ol manada ziyâsı olmadık kandile benzer. Ve bir sabî ki edeb olmaya ol manada kapısı olmayan dara benzer. Ve bir mer’e ki hayâsı olmaya ol manada tuzsuz ta‘âma benzer.

İkincisi sehâvet bi’n-nefstir ki ‘âbidlere mahsûsdur. Onun hükmü şevk ilallâhtır. Zîra onlar dünyada nefslerini enva‘ menâhîden men‘ etmişlerdir. Ve rûh-u sultânîlerini kemâlât-ı rûhâniyye cânibine sevk etmişlerdir. Ve subh-u ‘irfân üzerlerine tâli‘ ve mârifetullah kalbleri üzerine cârî olmakla sıfat-ı cemâli müşâhede kılmışlardır. Ve nûr-u ilâhî ile münevver olup bezl-i nüfûs yüzünden cemâati ‘illiyyîn vesatına dâhil olmuşlardır. Ve dünyada nefslerini iştihâ eylediği me’kûlât ve meşrûbâtta dûr edip her zevk ü safâyı âhirete bırakmışlardır. Hatta Ca‘fer el-Huldî’den rivâyet olunur ki bâzı sâlihîn buyurdu ki: “Menâmımda cennet-i ‘âliyye dâhil oldum. Etraf-ı cenneti keş-güzâr ve temâşâ ederken bir kimesne gördüm ki mâide üzere cûlûs etmiş bir melek kendi yediyle ol zâta ta‘âm ve diğer bir melek iska eder. Ve melekân ol zâtın hakkında:

اجله واشرب يا من لم يشرب من اجله
كل يا من لم ياكل من اجله
[62] Yani Allah zü’l-celâlin aşkı ve sevdâsı yüzünden nâşî nefsinin iştihâ ettiği ta‘âmdan ve mâ-i berdden dûr ve lezâiz-i dünyadan mehcûr eden âşık ekil ve şûrb eyle diye hitâb eylediler. “Ol zât kimdir?” diye sual ettiğimde “Dünyada bahr-ı irfâna gark ve hakk-ı îkânı fark edip muhabbetullah ile me’lûfe ve ‘atşân ile âlûde olmakla vefat eyleyen Bîşr el-Hafî’dir.” buyurdular. Ve ol şahsı muhterem bir kadri âlî ârifî billâh idi ki olduğu beldeye yalın ayak gezip ona hürmeten derûn beldeye olan hayvânât, bevl ve tegavvût etmeyip belki cümlesi hâriç beldeye kazâ-i hâcet ederlerdi.

Ve bir şahıs daha gördüm ki mübârek dîde-i şecâ‘at numûnelerini cânib-i arşa sevk eylemiş. Ve hûri ve gılmânı ve kasûr-u cenânı ve kudret-i ‘ulyâyı müşâhede ile meşgul ve müstağrak olmuş. Ol zât kimdir diye suâl eylediğimde rıdvân-ı cennet buyurdu ki ol zât dâr-ı dünyada kalb sultânına muhabbetullahın tan gayrını idhâl etmeyip belki nazarını Allah zü’l-celâle maksûr edip müştâk olarak vefat eyleyen Ma‘rûf-i Kerhî’dir. İmdi Allah zü’l-celâl ve’l-kemâl hazretleri zât-ı pâkine nazarı ona mübah kılmıştır. Zîra dâr-ı

dünyada ârifi billâh olan âhirette mahrûm ni‘met ve menfûr hak olamaz. Belki şeref-i dünyadan ziyâde şeref-i ‘ukbâ ile müşerref olur buyurdular.

Üçüncüsü sehâvet bi’r-rûhtur. Evvelde e‘zâz-ı din ve i‘lân-ı kelimâtullah için küffâr karşısında sell-i seyf eden mücâhidîne mahsûstur. Zîra onlar ruhlarını tarîk-i Hakk’a ve ehass-ı a‘mâle sarf edip,

(إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ)

[Allah, kendi yolunda çarpışırken öldüren ve öldürülen müminlerin canlarını ve mallarını, karşılığında cennet vermek üzere satın almıştır.]⁴⁴⁴ sırrına vâsıl olmuşlardır.

Hatta Rasûl-i Ekrem ve benî muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz hazretlerinden sahâbe suâl buyurdu ki: “Ya Rasûlullah efdal a‘mâl nedir?”, “Ya Sahâbem efdal a‘mâl (ان تؤمن بالله ورسوله)” buyurdular. “Bundan sonra efdal a‘mâl nedir Ya Rasûlullah?” deyince “Ya Sahâbem bundan efdal a‘mâl سبيل الله” buyurdu. “Bundan sonra efdal a‘mâl nedir Ya Rasûlullah?” deyince “Ya Sahâbem bundan sonra efdal a‘mâl (حجة مبرورة) yani ‘indallah kabul olmuş haclardır.” buyurdu. Hatta cihad fî sebîlillah bir ticâret-i ‘azîm ve bir kâr-ı fehîm olup insanı ‘azâbu’l-meydir halâs eylediğini ve efdal a‘mâl olduğunu Bârî zü’l-celâl hazretleri:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ تُوْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ

[Ey iman edenler! Sizi, elem verici azaptan kurtaracak bir ticareti size göstereyim mi? Allah’a ve resulüne iman edersiniz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad edersiniz. Bilirseniz bu sizin için daha hayırlıdır.]⁴⁴⁵ âyet-i kerîminde beyân buyurmuştur.

Yani sıfat-ı îmân ve îkan ile mevsûf olan kimesneler sizleri ‘azâb-ı elîmden necât ve halâs eden bir kâra ve amele delâlet edeyin mi. Denildi ki ‘azâb-ı elîme kadar nâzil olup zeyl âyet-i kerîm ما اللتى kadar nâzil olmayıp kâr-ı matlûba vâsıl maksûda ehl-i havf ve ehl-i şevk olan ashâb ve yârân nâil olamayınca âh-u enîn üzere Cenâb-ı Kibriyâ’dan bâkî kalan âyetin nüzûlünü [63] tazarru‘ ve niyâz edip vakt-i seherlerde ilticâ üzere oldular. Ba‘de muhabbetü’l-muzdarîn olan vâcibü’l-vücûd kalb-i âşıkîni tatbîbe mebnî bâkî kalan

(تُوْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ)

[Allah’a ve resulüne iman edersiniz, Allah yolunda cihad edersiniz.]⁴⁴⁶ âyetini dahî inzâl eyledi. Yani sizleri ‘azâbullahtan incâ ve tahlîs eyleyen kâr ve ticaret sizlerin Allah ve

⁴⁴⁴ et-Tevbe 9/111.

⁴⁴⁵ es-Saf 61/10-11.

⁴⁴⁶ es-Saf 61/11.

Rasûl'üne î mân edip dahî fî sebîlillah malınız ve nefsiniz ile küffara mücâhede etmenizdir. Bu sûrette kişinin yevm-i kıyâmette azâptan halâs olmasına sebep üç ameldir ki; birisi cümle a'mâlin esâsı olan Allah'a î mân ve biri Rasûlune î mândır. Ve biri dahî e'zâz-ı dîn için fî sebîlillah mücâhededir. Onun için kâle Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem:

من قتل مجاهدا او مات مرابطا فحرام على الارض ان تاكل لحمه ودمه ولم يخرج من الدنيا حتى يخرج من ذنوبه
كيوم ولدته امه وحتى يرى مقعده من الجنة و زوجته من الحور عين⁴⁴⁷

Yani bir kimesne fî sebîlillah niyet-i hâlisâ ile sabır ve sebât üzere cihât ederek katl oluna Yâhut muhâfız iken fevt ola onun lahmini ve demini ekel etmek arza haramdır. Ve cesedi çürümez ve vâlidesinden doğduğu gibi günahlarından çıkmadıkça ve cennetten mekânını ve hûr-i 'ayndan zevcesini görmedikçe ve akrabasından yetmiş kimesneye şefâ'at etmedikçe ol kimesne dünyadan âhirete çıkmaz ve ecir muhâfaza yevm-i kıyâmete kadar ona i'tâ olunur. Ve ruvât hadîs tahrîk senedât ile Hz. Faruk radiyallahu anhten rivâyet kılıp buyurdular ki:

لا يزال هذا الامت على شرعة من السلام حسنه⁴⁴⁸

ve fî rivâyet,

على شريعة من السلام هم فيها العدو هم قاهرون ما لم يصيغوا الشعر ويلبسوا المعصف او يشاركون الذين كفروا
في صغارهم فاذا فعلوا ذلك كانوا لقمان يتصف منهم عدوهم⁴⁴⁹

Yani bu ümmet-i Muahmmed adüvvlerini kâhir ve düşmanlarına gâlip olacakları İslam'dan tarîkat-ı hasene ve şerî'at-ı müstahsene üzere zâil olmaz. Mâdemki lahyaları boyayıp ve harîr libas giymek misillü zînete düşmeyeler. Yâhut zirâat ile meşgûl olup küffârın ruesâsından alınan haraç onların arazisinden ehaze olunmakla zül hakarette küffâra müşârik olmayalar. Ama bunları işlediklerinde düşmanları onlardan ehaze intikam etmeye sezâ ve lâyük olurlar. Ve bu hadîs-i mevkûfede beyân vardır ki bu ümmet cihâd ile meşgullerdir. Elbette onlara nusret-i ilâhiyye derkârdır.

(اِنْ تَنْصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ) [Allah'a yardım ederseniz O da size yardım eder.]⁴⁵⁰ âyet-i kerîminde bu manayı beyân vardır. Ve yine bu hadîsten müstefâddır ki kaçan dünyaya meyl ü rağbet ve şehvete ittibâ' ve cihâddan i'râz edeler üzerlerine düşmanları galip ve kendileri mağlup olurlar. Hatta

⁴⁴⁷ Serahsî, Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr, 8. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/5434/8>

⁴⁴⁸ Hadisin kaynağı tespit edilememiştir.

⁴⁴⁹ Serahsî, Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr, 13. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/5434/13>

⁴⁵⁰ Muhammed 47/7.

(وَلَا تُقْفُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ) [Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.]⁴⁵¹ kavl-i şerîfnde vâkı‘ tehlikeden murâd terk-i cihâd ile tefsir olundu. Yani sizler terk-i cihâd ile zâtlarınızı helâke ilkâ etmeyin. Zîra dünyanın kavvâmı kitap ile seyf olup bunlar ikizlerdir. İkidenden birini terk [64] mucîb-i hasârettir. Hükm-ü kitabı terk zulm-ü mucibdir. Ve seyfi terk etmek düşmanın galebesini ve serkeş ale’l-İslam olmasını mucibdir. Ve hükm-ü kitabı hilm-i Muhammediye olup seyf ile onun hükmünü vermek darb-ı ‘âliyyedir. Hatta seyyidü’l mürselîn ve kâid garra’l-mühcelîn sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri esedullah galip Ali bin Ebî Tâlib radiyallâhu anh yanına yâr sahrâya suvâr olup sahrâda keşt ü güzâr ederken bir râ’îye mülâkî oldular. Cenâb-ı Rasûl ekmelü’t-tahiyye efendimiz sallallâhu aleyhi ve sellem ondan bir kadeh su talep eyledi. Râ’îyü’l-ğanem ol Rasûl-i Ekrem’i bulup vücûd-u mâi inkâr ve i’tâdan imtinâ‘ eyledi. Ol vakit Cenâb-ı Ali radiyallâhu anh hazretleri râ’î ganem üzerine izhâr gazap edip “Vücûd-u mâi varken niçin inkâr edersin?” diye vechine darp edecek, râ’î ganeme havf târî olup “Ya Ali kerem eyle su hazır.” buyurup kadehini huzûr-u nübüvveti takdîm ondan Hz. Risâlet ve Hz. Ali radiyallâhu anh dahî nûş ettiklerinde “Ya Ali! Hilm-i Muhammediyyeye darb-ı Ali lazım imiş.” buyurdular. Kezâlik şerî‘at-ı garânın hükmü hilm-i Muhammediyye ve seyfi kâtı‘ darb-ı Ali’dir. Kitap ve hadîs ile fazl-ı cihâda ‘âlim olup darb-ı Ali olan seyfi ile onun hükmünü vermektir. Hatta Eflâtun ilâhî vasiyetinde İskender Zülkarneyn’e hitâb edip: “Ya İskender seyfi yedinden bırakma. Eğer âlâyîşle meşgul olup seyfi terk edersen a‘dâ zuhûra gelip mülküne duhûl ile şerîk olurlar. Ve hükm-ü şerî‘atı ve râh-ı zuhruna ilkâ eyleme. Eğer edersen, zulüm zuhûr etmekle zîr-i destinde olan memleketler harâb olur. Ve pâk gevher bulunan zâde kanı ihlâk eyleme. Zîra ferûmâyeler meydan bulup serkerde oldukta melîğâ hâle gelir. Ve meyâne-i nasda hakkında olan kabul-ü ‘âmme ve teveccühnâme ref‘ olur. Ve kırk yaşından dûn olarak hizmet-i devletinde istihdâm eyleme. Zîra hevâsına tâbi‘ olmalarıyla umûr-u mülkü idareden kâsır olurlar.” Onun için üç peygamberden mâ‘adâ peygambere kırk yaşından dûn olarak mensub-u nübüvvet ihsân olmamıştır. Ve fazl-ü cihad hakkında sende sahîh eyle. Abdullah bin Ömer radiyallahu anhdan rivâyet kılındı ki Rasûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem mübârek zülâl lisan pür hikmetlerinden buyurdu ki:

أَلَا أَنْبِئُكُمْ بِلَيْلَةٍ هِيَ أَفْضَلُ مِنْ لَيْلَةِ الْقَدْرِ حَارِسٌ يَحْرُسُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فِي أَرْضٍ خَوْفٌ لَعْلَهُ لَا يُؤْبَى إِلَى أَهْلِهِ أَوْ رَحْلِهِ⁴⁵²

⁴⁵¹ el-Bakara 2/195.

⁴⁵² Serahsî, *Şerhu’s-Siyerî’l-Kebîr*, 10. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/5434/10>

Yani “Size bir geceyi haber vereyin mi ki ol leyle-i kadirde efdaldır.” Sahâbeler “Ne‘am Ya Rasûlullah.” buyurdular. Rasûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem hazretleri buyurdu ki: “Bir muhafız ki arz-ı mahûfede vatanına belki bâr-hânesine avdet edemeyeceğini rica ederek fî sebîlillah bir beldeyi Yâhut askeri hıfz ve harâset ede. İşte ol kimsenin gecesi leyle-i kadirde efdaldır. Hikmeti budur ki mert muhafız sâir müslimînden izâle-i havfi sa‘y eder. Ama leyle-i kadri ihyâ eden ancak nefsin tahlîse [65] sa‘y eder. Ma‘lûmdur ki ibadet-i müteaddi ibadet-i kâsıradan efdaldır. Ve Ebu Hüreyre radiyallâhu anhdan rivâyet olunup Rasûl-i Ekrem sallalâhu aleyhi ve sellem kâle:

لمقام ساعة في سبيل الله افضل من احياء ليلة القدر عند الحجر الاسود⁴⁵³

Yani bir saat fî sebîlillah düşman karşısında kâim olmakla hacir-ü esved ‘inde leyle-i kadri ihyâdan efdaldır. Ve kâle aleyhi’s-selâm:

ثلاثة اعين لا يمسها نار جهنم عين فقئت في سبيل الله وعين بكت من خشية الله وعين باتت تحرس في سبيل الله⁴⁵⁴

Yani üç adet göze nâr-ı cehennem mes eylemez. Biri ol göz ki fî sebîlillah ve merzâtillah ihrâç oluna. Biri ol gözdür ki haşyetullahtan bekâ ede. Ve biri ol gözdür ki fî sebîlillah müslimîni hıfz ve harâset ederek geceleye. Ve eser-i sâbıkda kavî-i şerîf demektir ki ol teveccühünde şehit olup ehline rucû‘ etmek ricâ eder. Bunda işaret vardır ki arz-ı harpte karakol gezip Yâhut muhafazada bulunan kimesne kendini düşmanına urmak ile [إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ] *[Allah müminlerin canlarını satın almıştır.]*⁴⁵⁵ nazm-ı celîli medlûsunca Allah Teâlâ’ya bey‘ ettiği nefsin teslim ve derece-i şehâdete arz ve takdîm etmek gerektir. Ve İmam Tâvûs hazretlerinden rivâyet olunur ki kâle Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem:

ان الله تعالى بعثني بالسيف بين يدي الساعة وجعل رزقي تحت رحمي وجعل الذل والصغار على من خالفني ومن تشبه بقوم فهو منهم⁴⁵⁶

Yani Allah Teâlâ hazretleri beni saatin beyne yedâsında seyf ile ba’s eyledi ve rızkımı rumhun ve mezarlığın tahtında kıldı. Ve zül ve hakareti bana muhâlefet edenler üzerine kıldı. Ve ol kimesne ki bir kavme teşebbüh ede ol kavimden sayılır. Yani bir kimse mücâhidîn ile beraber bâzı umûrlarında sa‘y-ı belîğ ile sa‘y ede ol kimesne dünyada ganîmete ve âhirette sevaba müstehak olmakta mücâhidînden sayılır. Ve Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem bu manada ‘ulemâ şânında buyurdular:

⁴⁵³ Serahsî, *Şerhu’s-Siyerî’l-Kebîr*, 10. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/5434/10>

⁴⁵⁴ Süyûtî, *Cem‘u’l-Cevâmî*, 4/527 (No: 13217/200). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/127677/2872>

⁴⁵⁵ et-Tevbe 9/111.

⁴⁵⁶ Ebû Bekir b. Ebî Şeybe, *el-Musannef*, 11/68 (No: 20587). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/333/23529>

هم قوم لا يشقى جلسهم⁴⁵⁷

Yani nâs içinde bir fırka-i ‘ulemâ vardır ki onlar ile oturan şakî olmayıp belki saadetlerinden hisseyâb olurlar. Bu hadîs-i şerîfte “بعثني بالسيف” kavî-i şerîfinden murâdları cihât fî sebîlillahtır. Zîra hadisinde:

امرت ان اقاتل الناس حتى يقولوا لا اله الا الله فاذا قالوها عصوامنى دماهم واموالهم الا بحقها بحسابهم على الله⁴⁵⁸ buyurdu. Yani ben nâs ile mukâteleye me’mûr oldum. Nâs lâ ilâhe illallah kelime-i tayyibesini tekellüm edinceye değin ol kelime-i mübâreke-i tekellüm ettikleri vakitte nüfûs ve emvâllerini benden tahlîs ederler. Meğer ki hakk-ı şer’î onlara ta’rîz îcap ede ve onların hesapları Allah Teâlâ’ya müfevvezdir. Zîra derûnlarını teftîş ve tecessüs etmem. Ve murâd-ı Rasûlullah cihâd fî sebîlillah olduğuna bir vech dahî oldur ki müşrikîn ile muhârebe ve mücâhede sâir enbiyâ-i ‘izâm üzerine vâcib değildi. Belki cihâdın vücûbu [66] ve farziyyeti ancak Rasûl-i Ekrem ve benî muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerine mahsûsdur. Hatta Tevrat-ı şerîfte Cenâb-ı Rasûl’ün vasf-ı cemîlleri ve ümmetinin medh-ü kerîmleri hakkında yine⁴⁵⁹ vâkı‘ القتال شدة من حمران عيناه الملحمة⁴⁵⁹ olmuştur. Yani muhârebe-i e’dâ ile me’mûr bir nebi müeyyed min ‘indillâh ve mensûr bikeremullâhtır. Şiddet-i kitâl ve muhârebeden mübârek iki dîde-i şecâat numûneleri mânend ve verd-i ahmer sürh kevnidir yani kırmızı gül gibidir. Ve ümmeti bir ümmettir ki onların medh-ü kerîmleri:

انا جيلهم في صدورهم و سيوفهم على عوانتهم

Yani onların kitap ve Kur’ân’ları kalblerinde mahfûz ve kılıçları omuzları üzerinde muallaktır. Yâhut kılıçları ‘üryân ve amâde-i harp kılınıp omuzları üzere vaz’ olunmuştur. Ve Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri:

السيوف اريدية الغزات⁴⁶⁰

kavî-i şerîfinden bu manaya işaret eylemiştir. Yani gâzilerin seyfleri esvâplarıdır ki omuzlarından dûr olmayıp mânend sevb onu ilbâs ederler. Ve kâle aleyhisselâm:

من اغبرت قد ما في سبيل الله وجبت له الجنة⁴⁶¹

⁴⁵⁷ Ahmed bin Hanbel, *Kitâbü’z-Zühûd*, thk. Muhammed Abdüs’s-Selam Şahin (Beyrut: Dârü’l-Kütübü’l-‘İlmiyye, 1999) 232 (No: 1651).

⁴⁵⁸ Nureddin Heysemî, *Mecma’u’z-zevâ’id ve menba’u’l-fevâ’id*, thk. Hüsameddin el-Kudsî, (Kahire: el-Kudsî Kütüphanesi, 1994), 1/25 (No: 47). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/61/20>

⁴⁵⁹ Serahsî, *Şerhu’s-Siyerî’l-Kebîr*, 16. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/5434/16>

⁴⁶⁰ Suyûtî, *Câmiu’s-Sağîr*, 1789 (No: 1789). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/21659/1789>

⁴⁶¹ Suyûtî, *Cem’u’l-Cevâmî*, 22/395. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/127677/17206>

Yani bir kimse ki fî sebîlillah iki ayakları gubâr ve söz ile âlûde ola onun için cennet vâcib olur. Pes Ebû Bekir es-Sıddîk radiyallahu anh dahî bu hadîsin sırrına mazhâr olmak için hacc-ı şerîfe ‘azîmetlerinde rukûb için devesini götürdüklerinde râkib olmaz belki mâşiyen giderim. Kendi mâşiyen gidip devesini ardınca çektiler ve giderken fî sebîlillah kademlerine gubâr isâbet etmek için mübârek na‘leyni çıkarıp kendi iki parmakları ile tuttular. Ve Hz. Ebû Bekir radiyallahu anh bu fiilinde ancak Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerine iktidâ kast murâd eyledi. Zîra Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri sahâbe-i kibârdan bulunan Muaz bin Cebel radiyallahu anhu tebliğ-i ahkâm-ı ilâhî için Yemen’e ba’s ve irsâl ettiklerinde teşbih edip beraberce bir mil Yâhut iki mil Yâhut üç mil kadar mâşiyen gittiler. Ve bu kazânın nazîri rivâyet olunan nesnedir ki Hasan bin Ali radiyallâhu anha tarîk-i hacda mâşiyen gidip hicânları yanlarında çekilirdi. Ya ibn Rasûlullah peygamber misin dediklerinde derdi ki nebinizin. Zîra Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerinden işittim buyurdular ki:

من اغبرت قد ما في سبيل الله لم يمسه نار جهنم⁴⁶²

Yani ol kimse ki onun iki kademleri fî sebîlillah bir gubâr ola ona nâr-ı cehennem mess eylemez buyurdu. Ve Hasan-ı Basrî rahimehullâh hazretlerinden mervîdir ki kâle Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem:

قال ربكم من خرج مجاهدا في سبيل الله ابتغاء مرضاتي قانا عليه ضامن او هو على ضامن ان قبضته ادخلته الجنة و ان رجعت بما اصاب من اجر او غنيمة⁴⁶³

Yani “Ey ümmet ve ashâbım! Rabbiniz buyurdu ol kimesne ki benim rızâmı talep içün fî sebîlillah mücâhid olduğu halde vatanından çıka ben onun üzerine zâminim Yâhut şekk-i [67] râvî üzere ol kimesne benim üzerime zâmin ve vâsik olsun ki eğer ruhunu kabz edersem onu cennete idhâl ederim. Ve eğer vatanına iâde edersem sevap ile Yâhut sevaptan fazla ganimet ile iâde ederim.” Ve yine Hasan-ı Basrî’den mervîdir ki müslimînden bir kimse Rasûl sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerine gelip: “Benim cihada tâkatım kalmadı. Bana bir amel haber ver ki onu işlediğim vakitte murâbıt ve muhâfız mertebesinde olayım.” buyurdular ki: “Ya racul! Öyleyse ma‘rûf ile emreyle ve münkerden nehy eyle ve zaîfe i‘âne eyle. Ve umûrunda âciz ve mütehayyir olan kimesneye tarîk-i mesâlihîn irşâd eyle. Bunları işlediğin vakitte murâbıt mertebesinde olursun.” Bu hadîs-i şerîfte murâbıtın ulu rütbesini beyân vardır ki bir kimse cihâd ve

⁴⁶² Hadisin kaynağı tespit edilememiştir.

⁴⁶³ Bu hadis bazı eserlerde benzer lafızlarla yer almaktadır. Bk. Serahsî, *Şerhu’s-Siyerî’l-Kebîr*, 28. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/5434/28>

ribâtta ‘âciz oldukta Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerinden kendi hakkında ecir ve sevap husûsunda ribât makamına kâim olur. Kendi bir amel-i hayriye irşâdını niyâz eyledikte Rasûl-i Ekrem ve benî muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri dahî hadîs-i şerîfnde onu a‘mâl-i mezkûraya irşâd buyurdular. Hamza bin Habîb’den mervîdir ki Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem buyurur:

اعظم القوم اجرا خادهم⁴⁶⁴

Yani kavm-i mücâhidînin ecir ve sevabı cihetiyle a‘zamları hâdimleridir. Bu hadîste hizmet-i mücâhidîne ve taahhüd-ü devâblarına rağbet üzere kandırma vardır. Bu sûrette gazânın efdal a‘mâl olmasına iştibâh olmayıp hatta Hz. Hayri’l-verâ efendimiz sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri kâle:

ما اغبرت قد ما عبد في سبيل الله فتمسه النار⁴⁶⁵

Yani bir abdin fî sebîlillah teâlâ ve fî merzâtihi kademleri gubâr ve tozlanmaya ona nâr isâbet eder. Ve kâle aleyhisselâm:

لا يجتمع غبار في سبيل الله و دخان جهنم في جوف مسلم⁴⁶⁶

Yani fî sebîlillah mücâhid olan cevî-i müslimde gubâr ile duhân-ı cehennem ictimâ‘ eylemez. Hatta Medine-i Münevver’e de Amr bin Abdülaziz halîfe iken bir kimesne gelip: “Amr bin Abdülaziz mi efdal yoksa Muaviye mi efdal?” diye suâl edince bu kavî-i racul Amr bin Abdülaziz istimâ‘ ettikte “Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem ile Muaviye’nin gazâlarda bulunan Muaviye’nin feresinin unukuna dahîl olan gubâr Amr’dan hayırlı ve efdaldır. Zîra Hz. Muaviye sahâbe-i Rasûlullah ve mücâhid fî sebîlillahtır. Ve Rasûlun sıhri ve kâtibi olup vahyullah üzerine emîndir.” buyurdu.

Dahî Ebu Hüreyre’den rivâyet olunur ki bir racul dedi ki: “Ya Rasûlullah bir adam cihâd murâd eder. Halbuki onun gazâdan garazı metâ‘ ve mal talep eder.” Rasûlu’s-sekâleyn: له اجر لا buyurdular. Ma’lûm ola ki gazâda iki saf birbirine mülâkî olduğı vakitte hûr-i aynler tezyin edip yarına iştîyâka bâb-ı semâdan tulû‘ ederler ve yarının hâline nazar eder. Mücâhit olan zât küffâra ikbâl ve mukâteleye şurû‘ edince onun hûrisi:

اللهم انصره اللهم ثبته اللهم اعنه

deyip dua eder ve eğer ol mücâhit [68] küffârdan idbâr ederse ihticâb eder. Yani yüzüne perde tutup ve râh-ı perdede اللهم اغفره [Allah’ım, onu bağışla.] der. Ve ol mücâhit katl

⁴⁶⁴ Serahsî, *Şerhu’s-Siyerî’l-Kebîr*, 29. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/5434/29>

⁴⁶⁵ Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, thk. İzzüddîn Dalî, Imâdü’t-Tayyâr, Yâsir Hasan. (Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2003), 4/20 (No: 2811). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/1681/4454>

⁴⁶⁶ Muhammed Emin Hararî, *Şerh-u Sünen-i İbn Mâce*, thk. Hashem Muhammad Ali Hussein Mehdi vd., (Cidde: Dâru’l-Minhaj, 2018), 16/198 (No: 2731). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/148095/7750>

olundukta ol şehîdin deminin ol katresinden zünûbünün küllüsü mağfîret olunur. Ve onun üzerine hûr-i ‘aynden iki tane nâzil olup vechinden gubârını mesh ve izâle ederler. İmdi Avf bin Mâlik buyurdu ki: “Bir kimse sünnet-i vech üzere fî sebîlillah gazâyı murâd ederse on hısâli muhâfaza etmek onun üzerine lazımdır ki sa‘y abet ve dalâl olmaya. Evvelkisi aşk ve niyâz ederken bir takrîb vâlidinin hatırlarını ele alıp rızâlarını celb ve gazaplarını selb üzere çekmektir. İkincisi emânetullah olan salavâtı ve zekatı ve sıyâmı ve üzerinde kefâret var ise onları edâ etmektir. Ve mezâlimden olan emânet-i nâsı edâ ve kavî-i zûrî yani kizbi terk etmektir. Üçüncüsü avdetine kadar ehl-i evlâdına vâfî ve kâfî olur nafakayı terktir. Dördüncüsü gazâ eden gâzinin nafakası helalden olmaktır. Beşincisi (أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ) [Allah’a itaat edin, peygambere itaat edin, sizden olan ülü’l-emre de.]⁴⁶⁷ masdâkı üzere seraskerine itâ‘at ve kavî-i hakkını kabul etmektir. Altıncısı refîkinin sıhhatinde ve marazında hakkını edâ etmektir. Yedincisi tarîk-i gazada bir ferde ezâ ve cevîr-ü cefâ etmemektir. Sekizincisi zahftan firâr etmemektir. Zîra iki kâfirden firâr etmek günah-ı kebâirden olup lâkin üç kâfirden firâr câizdir. Zîra:

الفرار مما لا يطاف من سنن المرسلين⁴⁶⁸

buyurulmuştur. Dokuzuncusu mal ganîmeti kabûlü’t-taksîm galle gârat etmemektir. Onuncusu gazâsıyla âzâz-ı din ve ilân-ı kelimetullah kastedip şöhrat ve gınâ kastetmemektir. Velâkin gâziler için padişahlarından ecir için dînar ve derâhim almakta zarar yoktur. Zîra seyyidü’l-enbiya ve senedü’l-asfiyâ ve sultan ehl-i takî efendimiz hazretleri kâle:

مثل المؤمن بغزو باجر كمثل ام موسى عليه السلام ترضع ولدها لنفسه وتأخذ عليه الاجر⁴⁶⁹

Yani ücret ile gazâ eyleyen mü’minin sıfat-ı acîbesi Hz. Mûsâ aleyhisselâm’a vâlidesi misillü ve sıfat-ı acîbesi gibidir ki oğlu Mûsâ’yı nefsi için ırzâ‘ ederdi. Halbuki ırza‘ın üzerine Firavun’dan küllü yevm hakk-ı ırzâ‘ olarak iki dînar ehaze ederdi. Bâhusûs gazâyâ efdal ibadet olduğunu beyân için Cenâb-ı Rabbü’l-âlemîn:

(يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ حَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ)

[Ey peygamber! Müminleri savaşa teşvik et!]⁴⁷⁰ buyurdu. Yani Ey Peygamber-i zîşan mü’minleri cihâd üzere iğrâ kıl. Onun için Hz. Faruk radiyallâhu anh ehl-i Mekke cihada tekâsül ettiklerinde cihad fî sebîlillahta olan sevâb-ı mücâveret Mekke’den efdal olmakla

⁴⁶⁷ en-Nisâ 4/59.

⁴⁶⁸ Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, 2/85. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/856/555>

⁴⁶⁹ Hadisin kaynağı tespit edilememiştir.

⁴⁷⁰ el-Enfâl 8/65.

onları gazâyâ çıkmalarına terğîb eyledi. Tâ ki onlar cîrân-ı Beytullah ve sükkân-ı Harem ilah olduklarına mağrûr olup cihâddan tehallûf etmeyeler. Mâlum oldu ki gazâ fî sebîlillah ecel-i a‘mâl olup ol tarîka fedâ-yı ruh ve bezl-i mal edenler [69] için nice âyet-i kerîme ve hadîs-i şerîflerde va‘d-ü ‘azîm ve beşâret-i kerîm vardır. Onun için gerek şâbb-ı emirde ve gerek ricâl ehl-i sünnet bu bâbda fedâ-yı ruh etmiştir. Hatta rivâyet üzere Kuddâm eş-Şâmî rahmetullah teâlâ aleyh hazretleri buyurur ki: Ben ser-asker idim günlerden bir gün nâsı gazâyâ davet için Câmîi Emevî’de vaaz ettirip fazîlet-i gazâ rütbe-i şehâdet-i ‘ulyâ beyân olundu. Ba‘de a‘zâz-ü dîn ve i‘lân-ı kelimetullah için feresm-i süvâr olup beldeden hurûc eyledik. Bir saat miktarı hâriç beldede tedârik için meks ü karâr olundu. Gördüm ki bir mer’e cânib beldeden azîmet ve askere mülâkî olup ser-askerinden suâl eyledi. Ser-askeri delâlet edip bize mülâkî olacak yediyle bize bir çıkın i‘tâ eyleyip yine bekâ ederek avdet eyledi. Vaktâ ki onun ihdâ ve i‘tâ eylediği ümmetini hal ve keşf eyledim. Onun derûnunda bir mektup ve iki zâibe sin buldum. Ol affü’l-hâl derûn mektûba yazmış ki “Âh sümme âh benim efendim! Gazâda hâsıl olan mesûbât-ı ilâhiyyeyi ve şehit hakkında zuhûr eyleyen kerem-i Mevlâ’yı ve onların yârî olan hûri ve gılmanı istimâ’ edip gözlerim yaş ile meşhûn ve ciğerim bir hûn oldu. Ah ne fayda, benim gazâyâ gitmeye kudret ve tâkatim bu kadar. Fakat saçlarımdan iki tûra saçımı kat’ eyleyip sana îtâ eyledim. Benim efendim küffâr ile mücâhede ve muhârebe ve katında iki tûraları fere sikkin ayağına kayıt ve bend edip tozlarda sûr ve nesîn belki Rabbim bu amelim yüzünden beni yevm-i kıyâmette mağfûr ve mestûr kılar.” yazmışlar. Bu hâli görecek cümle huzzâr meclisin dumû‘ları cereyân eyleyip onların cihada şevklerini tahrîk eyledi. Ba‘de sefere azîmet edip diyâr-ı Rum’a varıp küffâra mülâkî olduğumuzda gördüm ki bir gulâm safın arasında gezerân eder ve tedârik-i muhârebeye gayret eder. Ben ona dedim ki: “Oğlum sen râcilsin onların arasından çıkın haymelerinin yanında oturun. Zîra cihadın şiddet-i evzârına tahammül edemezsin. Cihada da sîneler leme‘ân ve ruhlar tayerân eder. Sizde sebâvet vardır. Kalb ki havf ‘ârız olmakla şuûruna hâlel gelmesin.” deyince yüzüme bakıp buyurdular ki: “Efendim bana geriye avdet ile emir ferman mı edersin? Halbuki kılıçları kestirici ve sevapları ihsân edici Vâcib Teâlâ ve tekaddes hazretleri âyet-i kerîminde ve nazm-ı celîl-i ilâhisinde

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحَفًا فَلَا تُولُوهُمْ الْأَدْبَارَ وَمَنْ يُولِهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرَهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّرًا إِلَى فِتْنَةٍ فَقَدْ بَاءَ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَمَأْوَاهُ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ

[Ey Müminler! İnkâr edenlerle savaşta karşı karşıya gelince onlara arkanızı dönüp kaçmayın. Kim savaş için yer değiştirmek veya başka bir birliğe katılmak amacıyla olmaksızın savaş sırasında düşmana arkasını dönüp kaçarsa Allah'ın öfkesine uğramış olur, onun varacağı yer cehennemdir, ne kötü bir son!]⁴⁷¹ buyurup küffârdan idbâr edenlerin gadab-ı Mevlâ'ya lââyık ve makâmları nâr olduğunu beyân eyledi. Bâhusus ibadetten bir mü'mini dûr ve sevab-ı gazâdan mehcûr eylemek kâr 'âkilimdir. Ve şühedâyı câmını nûş etmek kaderimde varsa yârim olacak hûri ve gılmandan beni mahrum kılmak şart-ı [70] insâfımdır dedi. Ol vakit gulâmın makalesi bana te'sîr edip hâli üzere terk olundu. Vaktâ ki saflar kurulup harbe mübâşeret vakti olacak gulâm huzuruma gelip “Ya kuddâm-ı Şâmî bana farz-ı hasen olarak üç adet ok ihsân eyleyin. Zîra gazâlarda bulunmadığımdan harbin levâzımlarını tedârikte kusûr etmişim. Halbuki siz (مَنْ ذَا الَّذِي) (يُقْرِضُ اللَّهُ قَرْضًا حَسَنًا) [Kim Allah'a güzel bir borç verirse Allah bunu fazlasıyla öder.]⁴⁷² âyet-i celîlenin hükmüne âlimsiniz.” buyurdu. “Ya gulâm! Şu zaman karz-ı sehm zamanı değildir.” deyince ilhâh ve niyâz eyledi. “Ol vakit bana rahm-ı târî olup eğer oğlum tarîk-i cihâdda muktezâ-yı hikmet şühedâ câmını nûş ederseniz yevm-i arasatta bana şefaât eder misin ve senin sâye-i şefâatinde olayım mı?” dedim. “Ne‘am Ya kuddâm-ı Şâmî” buyurdu. Ona üç adet ok îtâ eyledim. Ol zaman Rûmîler cânibine teveccüh edip bir ok atıp bir Rûmî katleyledi. Bundan sonra tekrar teveccüh edip diğer bir ok dahî ramâ eyleyip bir Rûmî daha katleylediler. Üçüncü hamlesinde bana bakıp vedâ-i tarîkle es-selâmu aleyküm diye nidâ edip cânib-i küffâra azîmet edip mülâkî oldukta küffâr tarafınan bir ok nâsiyesine isâbet edip taze zebh olunmuş mânend hamâme dem ile âlûde oldular. Ol zaman yanına varıp “Oğlum bana şefaât vaadinde ber-karâr mısınız?” dedim. Yine “Ne‘am” buyurdular. “Oğlum bize bir vasiyetin var mıdır ki onu işleyim ve emanetlerini mahalline edâ ve teslîm edeyim.” dediğimde “Ya kuddâm-ı Şâmî sana vasiyetim oldur ki mahall-i muhârebeden ‘avdet edip medine-i Şam’a dâhil olduğunda vâlidemi görüp benim hurucumu ona teslîm ve ona ta‘ziye ediniz. Ve benim hâl-i şânımdan suâl ederse vukû‘ hâli haber verip kalb-i mahzûnesini tebrîd ve dil-ü mecrûhasını termîm ediniz. Zîra vâlideler veledine rahîm ve şefîk olduğu ma‘lûmunuzdur.” Oğlum senin vâlide-i muhteremin kimdir? diye suâl edince: “Efendim benim vâlidem kasd-ı sevâb için saçlarını kesip sana ihdâ eyleyendir.” Meğer Mevlânâ nân-ı ‘azîzin hâssı hantânın

⁴⁷¹ el-Enfâl 8/15-16.

⁴⁷² el-Hadîd 57/11.

hâssından olurmuş. Bundan sonra gulâm-ı ma'sûm (كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ) [*Herkes ölümü tadacaktır.*]⁴⁷³ masdâkınca sefer-i ba'îd ve bahr-ı amîk olan dâr-ı bekâya irtihâl ve neccinî kazâ eyledi. Gulâm-ı meşhûdu bizler kabre defn eyledik. Arz kabûl eylemeyip dışarı ilkâ eyledi. Ol vakit cemaat-i guzât hayrette kalıp “Galiba bu gulâm vâlidesinin rızâsını tahsîl etmeyerek gazâyâ mübâderet etmiş olmakla arz onu dışarı ilkâ eyledi.” buyurdular. Şöyle cevap eyledim ki “Yâ guzât-ı müslimîn cümlenizin ma'lûmudur ki arz bundan şerrî ve nice fâsıkı ve fâciri kabul eyler.” deyip istikşâf-ı hikmet sadedinde iki rekat namaz kılıp Cenâb-ı Kibriyâ'ya niyâz ve gulâmın halini imtiyâz için ricâ-mend oldum. Bir de cânib-i semâdan اتركوا ولي الله sadâsı gûşuma ilkâ olunup hâl üzere terk olundukta âlem-i gaybûbetten dünyada görülmedik bir tâife tuyûr [71] ve vâcibü's-seyir sadâ-i garîb ile gelip gulâmın üzerine nâzil olup lahmını bi't-tamâm ekel eylediler. Ba'de onlar sadâ-yı muhrîk ile tayerân edip geldiği cânibine azîmet üzere gaybûbet eylediler. Ba'de ol gulâm-ı meşhûdun 'ızâmları arza defn olunup diğer alâmet zuhûr etmedi. Bundan sonra medinemize avdet edip vâlidesini derûn belde teftîş ve hânesine varıp gar' bâb eyledim. Gulâmın vâlidesi verâ-ı baba gelip bizlere hoş-âmed ve gazâmızı tebrikten sonra “Ya ser asker benim nûr-u dîdem ve semere-i fuâdım zuhurumun libası ve yedimin asâsı oğlum sizinle terfikan gazâyâ 'azîmet etmişti. Hüdâ hakkı için ketmeyleme. Vefat eylediyse bana ta'ziye eyle ve eğer silsile-i şühedâyâ dâhil olduysa tebşîr eyle. Zîra kıyâmette ben günahkâr şâfi' ve meşfû' olmasını Rabb zü'l-celâlden temennî ve ricâ ederim.” buyurdu. “Beşâret sana oğlun cemaat-i şühedâyâ ilhâk ile nahbını ve mevtini kazâ eylediler.” deyicek “Ya Kuddâm Şâmî benim ruhum ve dîde-i nûrum oğlum için bir alâmet müşâhede eylediniz mi?”, “Ne'am gulâm-ı ma'sûmu âdet-i nâs üzere defn olundukta arz kabul etmeyip dışarı ilkâ eyledi. Ba'de bir takım görmediğimiz kuşlar zuhûr edip lahmını ekel ve niye 'avdet ettiler” dedim. Ol zaman Cenâb-ı Kibriyâ'ya teşekkür edip “bihamdülillah oğlumun duası kabul olmuş.” buyurdular. Şehit merhûmun yedimde emanet olan hurcunu vâlidesine teslimden sonra vâlidesi hurçtan bir çift köhne mesh ve bir hadîdden bukağı ihrâc edip “Ya Kuddâm Şâmî benim oğlum ciğer kûşem abdest alıp şu meslerini ayağına giyip ve hadîdden bukağıyı yedlerine takıp ma'bud hânesinde ve hiddet neşîn olarak sabaha kadar ağlayıp niyâz ederdi ki: “Ya Rabbi beni gazâlarda şühedâlar cemaatine ilhâk eyle. Ve lahmımı tuyûr-u cennet cevfinde meşhûr eyle diye dua ederdi. Kerem Teâlâ nûr-i dîdem şühedâ şerbetini nûş edip murâdına nâil ve ihsân-ı

⁴⁷³ Âl-i İmrân 3/185.

hakka mazhar olmuş.” buyurdu. Ve hadîs-i şerîfnde Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri dürrer bâllerinden şöyle buyurdu ki:

من استشهد في سبيل الله فباول قطرة تقطر من دمه يغفر له جميع ذنوبه وبالقطرة الثانية بكسي حلة الكرامة وبالقطرة الثالث يزوج الحور العين⁴⁷⁴

Yani bir kimesne fî sebîlillâh şehîd kılınan onun deminden tekâtur eden katre-i ûlâsı mukâbilinde cemî‘ zünûb mağfîret olunur. Ve katre-i sâni mukâbilinde ona hulle-i kerâmet ilbâs olunur. Ve katre-i sâlise mukâbilinde ona hûr-i ayn tezevvüc olunur. Ve şehitlerin ‘ulu şânını izhâr için rasûlü’s-sakaleyn sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri yevm-i ehadde onların haklarında buyurdular ki inne’l-lahe Teâlâ:

جعل ارواح من استشهد من اخواتكم في اجواف طير ترد انهار الجنة وتاكل من ثمارها ثم تأوى الى قناديل معلقة في ظل العرش فلما اصابوا طيب ما كلهم ومشربهم قالوا ليت اخواننا يعلمون ما نحن فيه فيجحدون في الجهاد فيعوال الله تعالى اني مبلغهم عنكم⁴⁷⁵

[72] Yani Ey sahâbem Allah Teâlâ hazretleri ihvânınızdan şehit kılınanların ruhlarını bir reyşil kuşların ecvâflarında kıldı ki onlar cennetten sulanıp fevâkihinden ekel ederler. Ba‘de zül arşta olan kanâdil-i mu‘allakalarda temkîn ve karâr ederler. Tayyip me’kûl ve meşrebelerinden ehaze ve tenâvül ile telezzüz ettikleri vakitlerde “Nolaydı dünyada ihvânımız bizlerin boyna lezzet ve nimette olduğumuzu bilip onlar dahî gazâyâ ve cihâda cedd ü gayret edelerdi.” derler. Ol vakit Allah Teâlâ buyurur ki: “Sizin tarafınızdan ben sizin ahvâlinizi onlara iblâğ ederim.” buyurur. Ve bu bâbda

(وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءُ)

[Allah yolunda öldürülenleri sakın ölümler sanma! Bilâkis onlar diridirler.]⁴⁷⁶ nazm-ı celîlî nâzil olup va‘d-ü ilâhî üzere Cenâb-ı Hüdâ ahvâl-i şühedâyı ehavâtlarına ahbâr ve i‘lân eylemiştir. Ve bir hadîs-i şerîfnde Cenâb-ı Risâlet meâb Efendimiz:

السيف محي الذنوب الا لدين⁴⁷⁷

Yani seyf ile şehadet düyûndan gayrı cemî‘ zünûbü mahveder buyurdu. Bu hadîs-i şerîfte hukûk-u ‘ibâdda ahvâl-i ‘ibâd müşkül olduğunu beyân vardır. Lâkin bâzı rivâyette Hayru’l-verâ sallallâhu teâlâ aleyhi ve sellem efendimiz hacca gidip Arafat’ta vakfa durduğunda ümmetinin mağfîretine dua edip beyne’l-‘ibâd vâkı‘ olan hukûk-u ‘ibâdın gayrı her hususta duası kabûl oldu. Ba‘de Müzdelife’de ‘ale’s-sabâh meş‘ar-i harâmda

⁴⁷⁴ Serahsî, Şerhu’s-Siyerî’l-Kebîr, 24. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/5434/24>

⁴⁷⁵ Serahsî, Şerhu’s-Siyerî’l-Kebîr, 24. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/5434/24>

⁴⁷⁶ Âl-i İmrân 3/169.

⁴⁷⁷ Hadisin kaynağı tespit edilememiştir.

tekrâr dua eylediler. Duaları hukûk-u ‘ibâd hakkında dahî müstecâb olduğuna Cebrâîl aleyhisselâm nüzûl edip “Ya Rasûlullah Allah Teâlâ hazretleri bâzının hakkını bâzı âhir tarafından fazl ü ‘inâyeti ile kazâ edecek.” diye tebşîr buyurdular. Ve bu kerâmetin misli şehît medyûn hakkında dahî cârî olması eltâf-ı ilâhiyyesinden ba‘îd değildir. Ve Ebû Hureyre radiyallâhu anhdan rivâyet olundu ki bir kimse Rasûlullah’a suâl eyledi ki: “Ya Rasûlullah bir âdem cihâd fî sebîlillah murâd edip cihadda metâ‘ dünyâ talebini niyet eylese ol kimsenin ecir ve sevâbına mâni‘ olur mu?” Cevapta buyurdu ki: “Asla ecir yoktur.” Ashâb-ı kirâma hüzn-ü azîm ‘ârız olup ol sâile dediler ki: “Rasûlullah aleyhi ve sellem hazretlerine bir dahî suâl eyle. Zannederiz ki cevâbı fehm etmedin.” Ol suâl tekrar dedi ki: “Ya Rasûlullah bir kimse ki cihâd fî sebîlillah murâd ede. Halbuki metâ‘-ı dünyâyı talep niyet ede ona ecir ve sevap var mıdır?” Yine buyurdular ki: “Asla ecir yoktur.” Ol sâil def‘a-i sâlisede suâl edip yine “Asla ecir yoktur.” buyurdular. Bu hadîs-i şerîfi te’vilde iki vecih vardır. Biri budur ki cihâda çıkan kimse nâsa riyâ ve idâre-i cihâda râet edip fi’l-hakikat malı azm ü cezm eder. Zaman-ı saadette bulunan münâfıkların hâlî gibi onlar için asla ecir ve sevap yoktur. Ve biri dahî oldur ki bir mücâhit kast-ı cihâd ile hurûc [73] eder lâkin a‘zam maksûdu ancak tahsîl mâlîdîr. Yoksa âhirette sevâba nâil olma değildir. Ve bunun misillü olarak Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem buyurur:

من كانت هجرته الى دنيا يصيبها او الى امرأة يتزوجها فهجرته الى ما هاجر اليه⁴⁷⁸

Yani bir kimsenin nakil ve hicreti nâil olacağı mal-ı dünyaya Yâhut tezevvüc edeceği avrat-ı hüsnâyâ ola. Ancak onun hicreti niyetinde hicret kıldığı nesnedir. Ve cihâd için iki dinara istîcâr olunan şahsa hitâben buyurdu ki:

انما لك دينارك في الدنيا والاخرة⁴⁷⁹

Yani dünyada ve âhirette senin için ancak iki dînarın vardır. Ama bir kimsenin a‘zam-ı murâd cihâd fî sebîlillah olup fi’l-cümle ganîmete dahî murâd eder ise yine me‘cûr olur.

(لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلاً مِنْ رَبِّكُمْ)

[Rabbinizden bir lütf beklemenizde sizin için bir günah yoktur.]⁴⁸⁰ mazmûn-u menîfinde dâhildir. Yani kullarım tarîk-i hacda ticaret eylediğinizden fazl ü menfaat niyâz etmenizden üzerinize vebal yoktur. Ve ehl-i hac ticaret ile sevâb-ı hacdan mahrûm olmadığı gibi mücâhid-i mezkûr dahî el-cümle rağbet-i maldan nâşî cihâd sevâbından mahrûm olmaz.

⁴⁷⁸ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 5/56 (No: 3898). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/1681/5892>

⁴⁷⁹ Serahsî, *el-Mebsût*, (Beyrut: Dâru’l-Ma‘rife, 1989) 10/76. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/5423/2081>

⁴⁸⁰ el-Bakara 2/198.

Ve Ebû Haytem hazretleri buyurdu ki: Ebü'd-Derdâ radiyallâhu anh hazretlerinin huzûru âliye-i mevfûrlarına varıp dedim ki: “Bir kimse vefatından sonra malını ve cevâyire sarfa beni vasî etti. Ya Ebü'd-Derdâ ne mahalle sarfını emrederseniz o mahale sarf edeyim.” Ebü'd-Derdâ dedi ki: “Onun yerinde ben olaydım fî sebîlillah mücâhidîne sarf ve ta'yîn ederdim. Ve 'indimde fukarâ ve mesâkîne tahsîsten ahsendir. Ve 'inde'l-mevt malını infâk eden kimesnenin hâli ba'de's-şeb' bakiyye-i ta'âmını ahhâbına ihdâ kılan kimsenin hâli gibidir.” Ve bu haber-i münîfte Mûsâ ve sabîsine “Sülûs malımı sen dilediğin mahalle Yâhut falan kimsenin dilediği mahalle sarf eyle.” diye vasiyetin sıhhatine delil vardır. Kezâlik fukarâ-i mücâhidine sarf gayrîlere sarftan ûlâ olduğunu tenbiye vardır. Zîra bunda hem ma'nâ-yı tasdik ve hem cihâd bi'l-mâl ve hem ol mal ile mücâhidîne îras-ı kuvvet ve müşrikînin ref'-i âzâllerine sa'y ü himmet ile cemî' müslimîne malının menâfîine îsâl vardır. Ba'de bir haber-i diğerde vardır ki vasiyet-i mezbûradan bu denli menâfî' varken yine vasiyet eden kimesne sıhhat ü hayatında malını kendi yediyle infâk etmiş olsa vasiyet ile onun sevâbına nâil olamaz. Zîra hayatında mala ihtiyaç varken fî sebîlillah infâk etmiş olur. Ama mevt ile onun ihtiyacı zâil olduktan sonra infâk ve vasiyet ba'de's-şeb' fazl-ı ta'âmını ihdâ ve vasiyet edenler misillü olur. Ve bu mezkûr olan mânâyı Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerinin kavlı-i şerîfi te'bîd eder.

افضل الصدقة ان تصدق وانت صحيح شحيح تأمل الغني وتحشى الفقر حتى بلغت الى هذا و اشار الى التراقي قلت
لفلان كذا و لفلان كذا لقد كان ذلك وان لم تقل⁴⁸¹

Yani efdal sadaka sen sağ [74] ve sâlim iken umduğunu ve havf-ı fakr ederek malını hıfz ve imsâk ederken tasadduktur. Yoksa can hulkûma geldikte falan nesne filanın olsun ve falan nesne dahî filanın dersin. Ol nesnelerse sen demesen dahî onların olup senin alâkan kalmadı. Bu sûrette afdal sadaka senin hayatında takdîm ettiğindir. Zîra bir âdem hayatında ziyâsını imamına takdîm bilmek lazımdır. Arkadan gelen ziyâ sana pek fayda vermez.

Ve biri dahî sehâvet-i kalbtir. Bu da âriflere mahsûstur. İmdi kalbin sehâveti muhabbet-i dünyayı kalbten ihrâc edip Allah ve Rasûlullâh'ın muhabbetini idhâldir. Ve bu ikinin muhabbetini evlâd-ü 'ıyâl ve dâr-ı emvâl üzerine takdîm ve tercihtir. Görmez misin Uhud gazâsında Cenâb-ı Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerinin vefat haberi

⁴⁸¹ Bu hadis bazı eserlerde benzer lafızlarla yer almaktadır. Bk. Süyûtî, *Câmi'u's-Sağîr*, thk. Yusuf en-Nebhânî, (Beyrut: Dâru'l-fikir, 2003), 1991. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/21659/1991>

Medine-i Münevvere'ye vâsıl oldukta muhabbet-i Rasûlullah kalblerinde merkûz olan halâyıkın feryâdı âsimâne müntehâ olunca sultân-ı muhabbet kalbinde mestûr olan sahâbeden bir mer'e-yi sâlihâ Medine-i Münevvere'den hurûc ve mahall-i muhârebe olan cebel-i Uhud cânibine sür'at edip giderken tarîk-i ehadda semere-i fuâd olan oğlunu ve yâr-gârı olan zevcini ve kendinin zühre-dârı olan karındaşını ve sebeb-i hayatı bulunan pederini şehit olmuş gördükte onlardan birisinin başında karar etmeyip mer'e-i âşîka bekâ üzere mahal-i muhârebeye vardı. Ve cenâb-ı rahmeten li'l-âlemînin sıhhat ve afiyet haberinden sordu. Vaktâ ki hâce-i 'âlimin sıhhat ve ber-hayât olduğunu mesmû' âşîkâneleri olacak cânib-i Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem 'azîmet edip ol nûra mülâkî oldukta meserret-i âlem kendine ihsân olundu. Ve Cenâb-ı Risâlet ve nûr-u nübüvvetin mübârek zeyl-i 'unvânlarını takbîl edip "Ya Rasûlullah! Gerek oğlum ve gerek zevcim ve karındaşım ve pederim ve gerek bu pervâne-i şem'in senin yoluna fedâ olsun. Senin gayrının musîbeti bana eshel ve ehvendir." dedi.

Ve ma'lûmdur ki Zeyd bin Abdullah radiyallâhu anh hazretleri bahçesinde bulunup onda amel ve terbiye ile meşgul iken cânib-i Medine'den sadâ-yı muhrikler zuhûr edince acaba hikmet-i sadâ nedir derken nâgâh oğlu yanına gelip "Ey benim pederim şefî'imiz ve yevm-i kıyâmette destgîrimiz rahmeten li'l-âlemîn dâr-ı bekâya teşrîf ve bizleri yetim koyup yanımızdan hurûc eyledi." diye pederine ahbâr eyledikte Zeyd radiyallâhu anh bu haber-i sûzâ-i gûş eyledikte kalbi pür hikmetleri hurûş edip:

اللهم اذهب بصري حتى لا ارى بعد حبيبي محمد صلى الله عليه وسلم احد

buyurdu. Yani "Ya Allah benim gözlerimi sen selb ve izâle eyle. Hatta habîbim Muhammed'den sonra bir ehadı görmeyeyim." buyurup der-'akab dîde-i mübârekleri hâlet-i ûlâdan hâlet-i uhrâya dönüp nazar-ı dünyadan mekfûf oldu. Kezâlik sıddîk-ı 'azîm hazretlerinin derûnunda merkûz olan muhabbet-i Rasûlullah galeyân edip ve firâk-ı Rasûlullah'a tahammül edemediğinden nâşî [75] nâgâh vefat-ı Rasûlullah gûş eyledikte mübârek dîde-i şecâat numûneleri mânend vird-i ahmer serh kevn olup افرقتنا واحسرتا deyip bekâ ederdî. Kezâlik Hz. Osman zinnûreynin lisân-ı pür hikmetleri mahpus olup mânend ahras ifâde-i merâmdan 'âciz olmuştu. Ve Hz. İmam Ali esedullah velîyyü kâli'i bâb-ı Hayberî radiyallâhu anh hazretleri vefât-ı Rasûlullah'ta mübârek dizlerinin bağı çözülmekle mânend muk'ad olup rûy-i zeminde ah-u enîn üzere ser saadet mahfil devletlerine intişâr türâb ederek dîde-i şecâtlerinden yaşlarını ceyhun ve ciğerini pür-hûn eylemişti. Ve Hz. Fâruk radiyallâhu anh hazretleri "Her kim ki Rasûlullah vefat

eyledi derse rabbü'l-Kâbe hakkı için seyf-i sârim ile onu iki şâkk ederim.” deyip mânend pervâne olarak ah-u enîn ederdi. Sonra sıddık-ı âzam gelip “Ya Ömer (إِنَّكَ مَيِّتٌ وَإِنَّهُمْ مَيِّتُونَ) [Elbette sen öleceksin, onlar da ölecek.]⁴⁸² mazmûn-u menîfi ma'lûmun değil mi ki Rasûlullah hakkında Vâcip teâlâ ve tekaddes “Habîbim sen de meyyitsin ve onlar da meyyittir.” buyurmadı mı? dedikte fâruk-u şecî‘ bedenden seyf-i kâtı‘ını ilkâ ve mehâsin Rasûlullah ta’dâd ve ma’şûktan müfârakatine feryâd ederin bekâ eyledi. Bunların küllîsi makzâ-i muhabbet ve nokta-i süveydâyı hikmettir. Ve Ebû Zer radiyallâhu anh buyurmuştur ki: “Üç şey beni ağlattı. Biri firâk-ı Muhammed sallallâhu aleyhi ve sellem ve biri sekerât-ı mevt ve biri hevl-i kıyâmettir ki dil ile ta’bîr ve kalem ile tahrîr olunmaz. Bu sûrette şol bir kimseye ta’accüb olunur ki rûz-u şeb dünyaya dalmış, umûr-u âhiretten geri kalmış, zînet-i fâniyesine aldanmış ecel-i mev’ûdesi gelince onun nasîbi ağlama kalmış. Beyit:

Gâfil olma tevbeyle gel tevbeyle.

Bir gün olur sen de gelün tevbeyle.⁴⁸³

Ve şol kimseye dahî ta’accüb olunur ki vakt-i rafâhatinde mevlâsını tanır vefât-ı medâyıkâsında ondan usanır. Ve ibtilâ-i dünya ile müptela kılınsa sabır etmeyip nâssa şekvâ kılar. Halbuki emr-i şân böyle değildir. Belki belaya sabır ve kazâyâ rızâ lazımdır. Görmez misin ki sultânü'l-âşıkîn ve gavsü'l-vâsilîn sevdâ-yı Hak ile mecnûn olan Hallâc-ı Mansûr hazretlerine ki ol hikmet zindana mahpûs. Ve mübârek elleri ve ayakları inkâl ve selâsil içre maksûr olarak meks ü karâr üzereyken ahabbından birisi Mansûr’un yanına varıp: “Ya Mansûr hakikat-i şükür ve hakikat-i sabır ve hakikat-i kerem nedir?” diye suâl eyledikte “Ya karındaşım sabır eyle inşallah zamân-ı kalilde müşkülâtını hallederim.” buyurdu. Vaktâ ki derûn-u Bağdat’ta ezanlar kıraat olunup nidâ-yı Hakkı ve ‘üvân-ı Muhammediyyeyi istimâ‘ eyledikte ‘azîzin kalbi galeyân ve dumû‘ları cereyân edip cezbât-ı ilâhiyyesi zuhûr ve derûnuna şevk-i ilâhî ‘ubûr eyledikte teyemmüm etmek için mübârek dest-i pâklerini zindanın cidârına urmak ile yedlerinden inkâl ve iğlâları sâkıt olup teyemmüm ile zindanda salavât edâ edip yine emanetleri [76] yedlerine koyup “Ey birâderim hakikat-i şükür işte budur ki mahall-i dayyıkta mevlâyı nisân ve terk-i hizmetle Allah’a isyan etmemektir.” buyurdu. Vaktâ ki Mansûr zindandan ihrâc olunup dâr-ı sulb âvânında yedleri kat‘ olunup demleri cârî ve arza sârî olacak onunla abdest alıp ahabbına

⁴⁸² ez-Zümer 39/30.

⁴⁸³ Hadisin kaynağı tespit edilememiştir. (Eşrefoğlu Rûmî’nin tevbeyle gel şiirinden esinlenerek kendi sözleriyle ifade edildiği düşünülmektedir.)

nazar edip “Ya ehî işte hakikat-i sabır budur.” buyurdular. Ol zaman âşıkînin biri feryâd edip “Ya Mansûr ما العشق yani ‘aşk ve sevdâ nedir, beyân ve tefsîr eyle. Ve derûnumda merkûz olan müşkülâtı halleyile.” deyince Mansûr nidâ eyledi ki: “Ya racul zâhire mâ terâ ve bâtına dak ‘ani’l-verâ.” buyurdu. Yani ‘aşk-ı Mevlânın zâhiri senin gördüğün şeydir bâtını mahlûkâtta içerî bir kapıdır ki girmedikçe beyân ve tefsîr ile ‘ayân olmaz buyurdu. Ba‘de zamân-ı kalîl içinde kevn ü mecâzdan ‘ubûr dâr-ı âhirete duhûl eylediler. Pes Mansûr’un vefatından sonra ahababından biri rüyasında Mansûr’u cennet kasrında cülûs ve hüddâm ve rıdvân ona enîs olmuş görünce Mansûr hazretleri ahababına izhâr-ı tebessüm ederek “Ya ehî hakikat-i kerem işte budur.” buyurdu. Ey azîzim ‘aşk-ı Hakk’a nâil olanın nefs-i emmâresi makhûr ve vücûdu hebâ-i mensûr ve cümle halk onun ‘indinde menfûr olur. Ve İbrahim Edhem gibi tâc ü taht-ı târumâr olur. Ve onun gâyet emri cennet ve cemâle vusûl bulur. Aşk-ı Mevlâ ve muhabbet-i ‘ulyâ bir kulun kalbine duhûl ederse derûnuna ateş düşmüş ‘ûd ve amber gibi numûnesi ve ‘alâmeti zâhir olur. Ve yedinde irâdesi kalmayıp Mansûr gibi berdâr olur. Beyit:

‘Aşkının zârîn gönülde sakladım
Çok rüzgâr ‘âkıbet gözüm yaşından zârim oldu eşkâr
Sen nigârın hüsnünü ben zülfikârın hüznünü söyleşirler
Ey gûn-i Şam seher-i leyl-i nehâr
Ey güzel yüzlü habîbim kim bu zindan hâlidâr
Câk câk etti yaşım söyle yüzüme hâkvâr
Firkatimden oldu gözüm yaş ebru eşkâr
Bil ki her bir çeşmim oldu ‘ayn bahrî bî kenâr
Her güzâ-yı şâh-ı cihânım ben kulun yâd etmedin
Yâd edip bu hâtırı nâ-şâd mı şâd etmedin

Le‘alle cân bahşın meyândan bir piyâle doldurup bu dîl-i vîranı bir cer‘ile âbâd
etmedin.⁴⁸⁴

Kavlühû Teâlâ (ءَأَنْتُمْ أَشَدُّ خُلُقًا أَمْ السَّمَاءُ بَنِيهَا) [(Ey inkârcılar!) Sizi yaratmak mı daha zor yoksa göğü yaratmak mı?]⁴⁸⁵ Yani halk olunmakta sizler mi es‘absınız yoksa semâlar mı? Halbuki Allah Teâlâ hazretlerinin kudretinde ikisi de müsâvîdir. Yani ba‘s-i münker olan ehl-i Mekke ‘ukûlunuza nispet ile mevtinizden sonra halk olunmakta sizler mi eşedd ve

⁴⁸⁴ Beyitlerin kime ait olduğu tespit edilememiştir.

⁴⁸⁵ en-Nâziât 79/27.

es‘absınız Yâhut sâhib-i cirm-i ‘azîm ve bedâyi‘ intivâ‘ üzere elif olan semâlar mı es‘ab ve eşeddir. Halbuki sizleri halk ve îcâd semâları halktan es‘ab ve eşedd olmayı belki halk-ı semâlar zâhiren eşedd ve es‘ab olmuş iken onları halk ve îcâd Allah zü‘l-kudret üzerine âsan olacak. Sizleri halk ve îade Allah Teâlâ üzerine eshel ve ehven olduğu evvel bi’t-tarîktir. Kezâlik *الظاهر جسر الباطن* [77] masdâkınca:

(إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ لَآيَاتٍ لِأُولِي الْأَلْبَابِ)

[Göklerin ve yerin yaratılışında, gece ile gündüzün farklı oluşunda akliselim sahipleri için elbette ibretler vardır.]⁴⁸⁶ mazmûnu üzere semâya şibh olan kalbi ve etvârını ve arz-ı mebsûtaya şibh olan nüfûs ve karârını halk ü îcâd eylemesi ve leyl ü nehârın ihtilâfına şibh olan vücûd-u beşeriyyeyi ve sıfât-ı rûhâniyyeyi tefâvüt üzere halk eylemesi, aklında safvet ve kemâl-i kuvvet olanlar için Rab Teâlâ’nın i‘ade-i ma‘dûm üzere kâdir olmasına edel-i delîl ve burhân-ı celîldir. Onun için vücûd-u fânîleri kıyr u gılâfından hurûc ve rûh pür fütûhları nûrâniyyete vülûc ve zerre-i taklitten senâm-ı tahkîka ‘urûc eden ashâb-ı kulûb ve ülü‘l-elbâb Allah zü‘l-celâlin kemâl-i kudreti ile mevsûf olmakla ihyâ-i mevt üzerine kâdir bir hakîm-i mutlak olduğunu, Hakkı îkan ile îkan edip eserden müessirine intikâl ve kudret-i Hâlık’a istidlâl ile cemaat-i müstedlilîn olmuştur. Binâen aleyh bir kimse firâşında Yâhut sahrada yatarken başını kaldırıp masnû‘ât-ı ilâhiyye olan semâya ve nücûmlere ‘ibret nazarıyla nazar edip:

(رَبَّنَا مَا خَلَقْتَ هَذَا بَاطِلًا سُبْحَانَكَ فَقِنَا عَذَابَ النَّارِ)

[Rabbimiz! Sen bunu boş yere yaratmadın, seni tenzih ve takdis ederiz. Bizi cehennem azabından koru!]⁴⁸⁷ ve *دَعَا رَبَّهُ أَنْ خَلَقَ أَشْيَاءَ كَذَلِكَ يَسْتَمِعُ الْإِنْسَانُ لِقَوْلِهِ هَذَا رَبُّهُ* dese erhamü’r-râhimîn olan Allah zü‘l-celâl ve‘l-kemâl hazretleri ol kimseye rahmet nazarıyla nazar edip onun günahını mağfiret süluk-u mukallidinden ihrâc edip zümre-i müstedlilîne idhâl eder diye hadis-i Rasûlullah vârid olmuştur. Vel hâsıl maddesi yok iken ve emsâl mesbûk değil iken semâvât ve arzı ve meyânesinde olan eşyâyı şu heykel-i mahsûs üzere halk ve îcâda kâdir olan Allah zü‘l-kemâl dağılıp ilminde mevcûd olan eczâları dahî derc ve cem‘ edip onlara i‘tâ-yı rûh ile tekrar ihyâ üzerine kâdirdir. Kavlühü Teâlâ (تَبَارَكَ) [Onu Allah bina etti.]⁴⁸⁸ Halbuki Allah Teâlâ semâyı binâ eyledi. Yani onu istimdâd ve isti‘ânesiz fevkinizde mânend bina ref‘ eyleyip ‘urûz-u ihtilâlden eb‘ad olarak inşâ eyledi.

⁴⁸⁶ en-Nâziât 79/190.

⁴⁸⁷ Âl-i İmrân 3/191.

⁴⁸⁸ en-Nâziât 79/27.

Kavlühû Teâlâ (رَفَعَ سَمَكَهَا) [Onu yükseltti.]⁴⁸⁹ Ol bârî zü'l-celâl ve'l-Kemâl hazretleri semânın sakfını bilâ 'imâd havaya ref' eyledi. Ve onun miktâr-ı irtifâ'ını arzdan semt-i 'uluvva zehâbını beş yüz senelik mesîre olarak medîd-i refi' kıldı. Zîra birşeyin imtidâdı esfelinden âlâsına i'tibâr üzere olursa ona semek ve eğer aksi olursa ona 'umk tebsîr olunur. Bu sûrette arz ile semâ dünyanın meyânesi beş yüz senelik mesâfe olmuştur. Nitekim 'alâ rivâyet her semânın galizini dahî beş yüz senelik mesafe olduğu gibi. **Kavlühû Teâlâ** (فَسَوَّيَهَا) [Kusursuz biçimde düzenledi.]⁴⁹⁰ İmdi semâyı müsteviye ve ikâme eyleyip onlarda şükûk ve fütûr olmadı. Belki bâzısının eczâları mürtefi' ve âhirin münhafız olmayarak cümlesi merkezine nispet ile müsâvi olmuşlardır. Bu sûrette görevi olmalarına işaret olup halbuki görevi olması ve kevâkib ve tedâvîrden kemâli tamam olur.

[78] Şey ile onları temîm eylemesi Bârî zü'l-kemâlin kemâl-i 'ilmine ve kudret-i ilâhiyyesine burhân-ı celîldir. Zîra ol Mübdi'-i Bedâyi'-i Masnû'ât Cenâb-ı Hakîm Hallâk celle şânuhû hazretleri sun'uyla cemî' ecrâm, eflâk ve ecsâm-ı 'anâsır nâhak evrâk kelim misâli birbirinin derûnunda hâl-i kürât-ı 'adîde olup 'ale't-tertib kübrâsı suğrâsı muhît ve muhaddık ve cemî' cihetlerinden mûmâs ve mutbik cümlesi küre-i vâhide şekline girip âlem-i cismânî ve hikmet-i rabbânî ile bu nizâm-ı bedî'u'l-intizâm ve hikmet-i irtisâm üzere tarh ve te'sîs olunması ve bu heykel-i garîbü't-terkîb ve acîbü't-tertib olarak âlem-i ecsâm birbirini muhît kürât ve 'anâsır üzerinde eflâk mânend besâl-i tabakât olup mecmû' bir top şekline girmeleri Cenâb-ı Rabbü'l-âlemînin kudret-i bâhirâsına delâlet ve irşâd eder. Hatta şu heykel-i mahsûsu mütâlâ'a eden kimesneler hırmân-ı 'anînden 'udûl ile zindan-ı cehâletten hurûc ve zümre fûhûl-ü ricâle vülûc ve lübb-ü hikmete hulûl ile zerre-i tahkîka 'urûc ederler. Ve hakâyık-ı eşyâya vâkîf olmakla dekâyık-ı ma'nâyâ ârif olurlar. Ve kemâl-i mârifet-i nefse vâsıl olmakla mârifetullah devletine nâil olurlar.

Kavlühû Teâlâ (وَأَعْطَسَ لَيْلَهَا) Dahî semânın gecesini kara eyledi. **Kavlühû Teâlâ** (وَأَخْرَجَ) (ضُحَاهَا) [Gecesini kararttı, gündüzünü aydınlattı.]⁴⁹¹ Dahî onun güneşinin nûrunu ibrâz ve izhâr eyledi. Zîra zulmet ile nûr semâdan nâzil olup leyl semânın zıllı ve güneş sirâcı olmuştur. Ve leyl ü nehâr ve şemsin gurûbu ve tulû'u ile hâsıl olup ve onların zuhûruna semânın hareketi sebep olduğundan onları semâyâ nispet eyledi. Zîra dokuz adet semâvâtın ekberi ve a'zamı felek-i atlas ki muhaddid-i cihâd ve ma'în-i evkât zaman odur. Ve felek merkûm eflâk sâire ki kabza-i hükûmetine olup yirmi dört saatte bir kere cemî'

⁴⁸⁹ en-Nâziât 79/28.

⁴⁹⁰ en-Nâziât 79/28.

⁴⁹¹ en-Nâziât 79/29.

kevâkib-i nîrat ve tabetat ve seyyârât ile şarktan garba devr eder. Nitekim burhân hendese ile sabittir ki fers-i hadîd rakz-ı şedîd halinde iki ayağını kaldırıp koyuncaya dek felek a‘zam üç bin fersah mesafe hareket eder. Sübhanü’s-sâni‘u’l-hakîm bu ne sür‘at-i garbiyyedir ve ne kuvvet-i acîbedir ki bir lahzâda kutr küre-i zemînden ziyâde mesâfe-i şemsi feleğiyle alıp gider. Ve bu sürate hadîs-i şerif şehâdet eder ki Habîb-i Ekrem ve Rasûl-i Muhterem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri Cebrâil-i Emîn aleyhisselâma zevâl vaktinden suâl etmiştir ki: “يا اخي جبرائيل هل زالت الشمس” Cebrâil aleyhisselâm cevap etmiştir ki: “لا نعم” pes “Lâ dan sonra ne‘am niçin dedin?” Cebrâil aleyhisselâm etmiştir ki: “Ya Rasûlullah sen suâl eyledikte henüz şems zâil olmamış idi. Ben lâ deyinceye kadar beş yüz fersah mesâiresini kat‘ edip nisf-ı nehârdan zâil olmuştu. Onun için ne‘am dedim pes daima tulû‘ ve gurûbuna leyl ü nehâr ve rûz rûşen ve şeb-i târda vâkı‘ olur. Cümlesi onun hareketine merbûttur. Bu sûrette bedî‘u’s-semâvâtî [79] ve’l-‘arz sâni‘i hakîm hazretlerinin dekâyık-ı sâni‘în ve hakâyık-ı hikmetîn fikir ve tezekkür edip tahsîl-i mârifetullah mübâderet ve masnû‘âtından sâni‘-i hakîkiyye intikâle mübâşeret-i emir lâzımdır. Halbuki ecrâm-ı ‘ulviyyeyi şu misillü hareketle mevsûf kılmaya kâdir olan Vâcibü’l-Vücûd ihyâ-yı mevti üzerine kâdir olacağı ehl-i insâfa ayn u dâd ile nâzır ve kudretullaha fâkır olanlara hafî değildir.

Kavlühû Teâlâ (وَالْأَرْضَ) dahî arz (بَعْدَ ذَلِكَ) semâları halktan sonra (نَحْيَهَا) [Bundan sonra da yeryüzünü yayıp döşedi.]⁴⁹² arzı bast edip sekeni için temhîd eyledi. Yani Allah zü’l-celâl hazretleri evvelâ arzı küre-i müctemi‘a üzere îcâd edip sâniyen semâyı halk ve tesviye eyledi. Ve sâlisen seyr ve sükûn ve istirahat hikmeti için arzı bast ve temhîd eyledi. Bu sûrette şu âyet-i kerîme ile (هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً ثُمَّ اسْتَوَى إِلَى السَّمَاءِ) [Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, sonra göğe yöneldi.]⁴⁹³ âyeti mâyesinde vukû‘ bulan mu‘âraza medfû‘dur.

Kavlühû Teâlâ (أَخْرَجَ) dahî ihrâc eyledi (مِنْهَا) arzdahî arzın enhârını (وَمَرْعَاهَا) [Oradan su ve bitkiler çıkardı.]⁴⁹⁴ arzın nebâtâtını yani Allah zü’l-celâl arzdahî arzın enhârını tefcîr ile mâ-i devâb ve en‘âm için nebâtını kudretiyle ihrâc ve izhâr eyledi. Hatta menâfi‘ ‘ibâdî câmi‘ ve her virdden hâfız ve hâmî olan envâ‘ libâsı ve nârı arzdahî arzın enhârını tefcîr ile mâ-i devâb ve en‘âm için nebâtını kudretiyle ihrâc ve izhâr eyledi. Ve ehl-i ma‘ârifin remzi üzere Cenâb-ı Hâlıkü’l-‘âlem rûy-i zemînde envâ‘ nebâtâtı ve elvân üzere esnâf-ı şükûfâtı izhâr ve ihrâc eylediği gibi nefha-i ba‘sten dahî

⁴⁹² en-Nâziât 79/30.

⁴⁹³ El-Bakara 2/29.

⁴⁹⁴ en-Nâziât 79/31.

nev‘-i beşeri elvân-ı izhâr üzere kabirlerinden ihrâc edip meydân-ı ‘arasata cem‘ eylese gerektir. İmdi izhârın bâzısı muzırr ve bâzısı râyiha-i tayyibe ve bâzısı râyiha-i kerîhe sâhibi ve kimisi sâkî üzere kâim ve kimi ruy üzere menkûb dâim olduğu gibi yevm-i nedâmette insanın dahî kimi mü‘min karındaşına muzırr ve kimi şâfi‘ ve kimisi râyiha-i tayyibe ve bâzısı râyiha-i kerîhe sâhibi ve kimi râcil ve kimi râkib ve kimi mânend-i hayye yüzü üzere menkûb olarak mahşere sevk olunurlar.

Kavlühû Teâlâ (وَالْجِبَالُ أَرْسِلَهَا) [Dağları sağlam bir şekilde yerleştirdi.]⁴⁹⁵ Dahî dağları vech-i arzda isbât ve ikâme eyledi ki cibâller sebebiyle arz sâkin olup bir taraftan taraf-ı âhire hareket etmeye ve emr-i taayyüşe ve seyr ve sükûna halel gelmeye. Görmez misin ki vakt-i zelzelede mahlûkât kendi nefesine râkib olup kesb-i menâfi‘den dûr ve emn ve râhattan mehcûr olurlar. Ve keyfe mâ yeşâ’ rûy-i arzda seyr-ü sülûk onlardan meslûb olur. Binâen aleyh ol Bedî‘u’s-semâvâtî ve’l-arz ve mükevverü’l-leyl ve’n-nehâr olan Cenâb-ı Rabbü’l-âlemîn mahlûkâtın menâfi‘ ve mesâlih hikmetine mebnî arzı temhîd ve bast edip ondan kudretiyle ‘uyûn-u garîbe ve enhâr-ı ‘acîbe ve mer‘i latîfeleri ihrâc eyledi. Ve istirahat ve ızdırâptan ‘ârî olmak hikmetine mebnî cibâlleri rûy-i arzda sâbit ve râsih ve onlardan mâ-i bâridleri icrâ ile ‘ibâdına [80] ihsân eyledi. Halbuki esbâb tefhîr ‘uyûnu ve madde-i zelzele-i zemîni ehl-i hikmet şöyle demişlerdir ki derûn-u arzda tekevvün eden bihâr onda muhtebis oldukta bir cihete meyl edip onda teberrüd ile miyâha munkalib olur. Eğer kalîl ise eczâ-yı bihâriye ile muhtelit olup kalır ki kuyuların suyu budur. Ve eğer kesîr ise derûn-u arza sığmayıp rıfk ile mülâyim yerleri şak edip çıkar ki ‘uyûn-u münfecir budur. Ve ‘uyûn ve yenâbi‘in her birisi dahî budur ki sülûc ve emtârdan derûn-u cibâle tereşşuh ile seyelân eden sulardır. Zîra ki sülûc ve emtârın kesreti ile ‘uyûn ve yenâbi‘ izdiyâd edip onların kalanıyla bunlar dahî nâkıs olmuştur. İmdi yeryüzünde cereyân edip madde-i hayât nebât ve hayvan olan miyah-ı azb ve furat için Hak Teâlâ cibâl-i arzı hazâin kılmıştır. Zîra ki miyâh-ı sülûc ve emtârı cibâlin cevfinden mağârât ve ehcâr içinde ve zîr-i zemînde cem‘ ve hıfz etmiştir. Ba‘de şukûk-u dayyıkdan şey’ feşey’ ihrâc edip ondan ‘ibâdına kifâyet miktarı ‘uyûn ve enhârı akıtmıştır. Tâ ki şitâ-i âtiyede sülûc ve emtârı kulel-i cibâle inzâl ve emtâr edip miyâhından ol mağârât ve ehcârı akan ‘uyûn ve enhârâ bedel bir dahî mümtelî edinceye değin ol ehcâr esâfilinde olan menâfiz-i dayyıkdan tedric ile tereşşuh eden miyâh ‘uyûn ve enhâr nebât ve hayvan ve insana yetmiştir. Ve ziyâdesi evdiyede seller olup feryâd ile deryâlara gitmiştir. Pes ol Hâlık-ı Mûte‘âl yeryüzünde olan

⁴⁹⁵ en-Nâziât 79/32.

mahlûkâtı için bu cibâli kar ve emtâr olup ‘uyûn ve enhâr ve ırmakta dolap emsâli etmiştir. Ve bu dolapların devri dâimdir ki ilâ yevmü’l-kıyâmete kâimdir. Ama derûn-u arzda ya bihârdan tekevvün eden ya emtârdan müctemi‘ olan sular yerlerine sığmayıp arâzi-yi leyyineden sehl ve heyyin hurûc eyledikte eğer mucâvir ehcâr ise ya misafir hâk-i pâk ise ol mâ-i bârid ve azb ve furat olur. Ve eğer çorak yerlerden gelirse ol su milh ücac olur. Ve eğer arz-ı kibritten ve ma‘deniyyeden çıkarsa ol mâ-i hâr olur. Zîra ki fasl-ı şitâda burûdet hava gâlip harâret-i şems bâtın arza firâr eder ki iki zıt bir mekanda cem‘ olmaz. Onun için derûn-u arz eyyâm-ı şitâda hâr olup ‘arâzi-yi kibritiyye ve meâdin hârâ kesret ve kalitelerine göre ol harâreti cezbedip daima hıfz etmişlerdir. İmdi ol illetden ki mâdenler civarında kaynayan ılıca sularının taamları ve râyihâları ve harâretleri ve hâsiyetleri ve elvânları birbirine muğâyir olup mükârinleri ahkâmın ehaze etmişlerdir. Ve eğer bu suya burûdet hava isâbet ederse câmid olup cev olur ve ya zift ya nefz ya tuz veya bûra olur.

Ve İsfahan ile Şiraz arasında ve bu ‘âbd-i ahkarın meskıt-ı re’s olan tarîk-i huccâda bulunan Eskişehir ile Ankaravî meyânında bir su çıkar ki acayip sanayi‘ bâriddendir. [81] Sığırcık suyu nâmıyla meşhûrdur. Geçen bir arsa çeker ki müstevli olup mahsûlâtı onla musır olsa bir kimse varıp ol sudan bir kumkuma alıp verâsına iltifat etmeyip ol kumkumayı yere komayıp ol arza götürse ol suyun verâsına hesapsız tayr-i zür zür yani sığırcık tâbi‘ olup icrâda mülâkî olduklarında ol cerâd ile adeta muhârebe ederek cenâhları ve minkârları deme âlûde olarak katlettiğin tevâtür ile menkûl ve müşâhidir.

(وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ)

[O’nun her şeye gücü yeter.]⁴⁹⁶ Ve ama derûn-u arzda tekevvün edip mahpus olan bihâr öyle bir mertebe-i galîz olsa ki mecârî-i arzdan nüfûz edip çıkmak mümkün olmasa yâhut arz keşif ve salîb olup hurûc-u bihâra mâni‘ olsa ve bihâr ise derûn-u arzda müctemi‘ olup hurûca tâlip ve hayrete râgıb olsa ol bihâr hayrete hurûc için arz-ı ‘unf ile şak ve hark ve def‘ eyledikte ol mekân hareket ile zelzele-i zemîn olur. Ve derûn-u arzda tekevvün eden edhân ve riyâhın ahkâmı bihârât zeminin beyân olunan ahkâmı gibidir. Kâh olur ki mevâdd-ı merkûma begâyet kuvvetli olup arzı öyle ‘unf ve şiddetle şak eder ki ondan bir ‘azîm-i savt hevlnâk zâhir olur. Ve kâh olur ki tabiat dehn üzere mümtezic olan bihâr ve duhânın iştigâlini iktizâ eden hareket-i şedîdler ile arzdan ateşler zâhir olur. Ve eğer bir madende zuhûr ederse onu tamamen ihrâk edinceye dek eyyâm ve şuhûr ve sinîn ile

⁴⁹⁶ el-Mülk 67/1.

munkatı‘ olmaz denildi. Vallâhi a‘lemu bi’s-sevâb fe innehû hüve müsebbibü’l-esbâb. Pes minvâl üzere beyandan murâdımız ancak mârifet-i sâni‘ cihândır. Yoksa nefsü’l-emrde cihân değildir. İmdi âlem ne heyyiade olursa olsun ve ne vecihle hareket kılsın kılısın cümlesi ol bedî‘u’s-semâvâtî ve’l-‘arz olan vâcibü’l-vücûdun kemâl-i kudreti ve ‘azîmet hükûmeti üzerine edel delildir. Bizlere lâzım olan nazar-ı ‘ibret ile nazar edip ondan kudret-i hâlıkı mârifetyle kesb-i kemâldır. Ve bu misillü tûra idhâle kâdir olan Allah zü’l-celâl ihyâyı mevtin üzerine dahî kâdir olduğunu ikrâr ve i’tirâftır.

Kavlühü Teâlâ (مَتَاعًا لَّكُمْ وَلِإِنْعَامِكُمْ) [Hepsi sizin ve hayvanlarınızın yararlanması için.]⁴⁹⁷

Tâ ki sizleri ve mevâşînizi temettu‘ ederiz ki mezkûrâtlarda gerek sizlere ve gerek hayvânâta menâfi‘-i ‘azîme ve mesâlih-i fehîme vardır. Ve bu âyet-i kerîmede işâret vardır ki ki insanla hayvan-ı ‘arzdan hurûc eden sulardan ve envâ‘ nebâtâtan şûrb ve ekelde müşterek olup ehadehümânın âhirden imtiyâz yoktur. Ancak

(وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ)

[Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.]⁴⁹⁸ masdâkı üzere nev‘-i beşerin hayvânâtan fark ve imtiyâzı tahsîl-i ilim ve ‘irfân ve vuslat ile’r-Rahmân ileddir. Görmez misin ki kelb-i mu‘allim kelb-i sükîden kadir ve kıymette ziyâde olduğu emr-i bedîhîdir. Zîra kelb-i mu‘allim hakz-ı eġnâma sayd-şikâr ârif olup kelb-i sükî ol mârifetten bî-behredir. Kezâlik bir adam ki [82] mârifetullahı tahsîl etmeye elbet ol kimesne sûret-i beşerde olarak hayvânât ‘idâdından ma‘dûd olup derece-i insâniyetten ‘inde’l-‘akla sâkit olmuştur. Hatta bu ma’nâya ol fahr-i âlem sallallâhu aleyhi ve sellem işâret edip الناس رجالان عالما ومتعلم وسائر الناس هج لاخير fihim buyurdu. Yani dünyada nâs iki raculdür. Ve biri ‘âlim ve biri müte‘allimdir. Şu ikinin gayrı sâir nâs derece-i insâniyetten sâkit olup onlarda hayır yoktur buyurup fazl-ı ‘âlim ile fazl-ı müte‘allimi izhâr eyledi. Nitekim Ebû Dâvud, Tirmizî, Ebû Ümâme radiyallâhu anhtan bu hadîs rivâyet geliyor kâle aleyhisselâm:

ان الله وملائكته واهل السماء و اهل الارض حتى النملة في حجرها وحتى الحوت فى البحار ليصلون على معلمى

الناس الخير⁴⁹⁹

Yani Allah Teâlâ ve onun melâikeleri ve ehl-i semâvât ve ehl-i ‘arz hatta hücreinde kâin olan nemle ve derûn-u bihârda sâkin olan balıklar nâsa hayrı ta‘lîm eden mu‘allimîn

⁴⁹⁷ en-Nâziât 79/33.

⁴⁹⁸ ez-Zâriyât 51/56.

⁴⁹⁹ Nevevî, *Rivâzû’s-Sâlihîn*, thk. Maher Yassin al-Fahl (Şam-Beyrut: Dar İbn Katheer Basım, 2007), 383 (No: 1387). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/2348/1529>

üzerine salavât ve dua ederler. Zîra onlar nâsın fart-ı cehâletten halâsına bâ'is ve sahrâ-yı nûra 'urûclarına bâdî olmuşlardır. Husûsan âlimi billâh ve ârif ilallah yüzünden nice kimesneler gerek cehl-i zâhir ve gerek bâtından halâs bulup lezzet-i cân ve muhabbet-i Hz. Rahmân'a nâil ve insan-ı kâmil olmuşlardır. Zîra insanın saâdet ve kemâli ancak mârifetullah ve muhabbetullah iledir. Ama şol kimesnelerdir ki onda sevdâ-yı mârifet ve arzu-yu muhabbetullah olmaya ancak tâlib-i mahsûsât ve râgıb-i şehvât olup mânend hayvânât lezzet-i râh hakkı 'âlim olmayarak efnâ-i ömür ve ıtlâk-ı nefis eylemişlerdir. Onlar ol merîza benzer ki onda iştiâ-i gıdâ-yı nâfi' olmayıp ancak turâb emsâli gıdâ olmayan nesneleri ekeline mâil olur. İmdi ol merîza acele ile 'ilâc edip iştiâ-i gıdâ-yı nâfi' kesb etmediyse ol mizâc-ı fâsid ile kalıp tenâvül-ü muzırrât ile yevmen fe yevmen merîzı tabî'ine gâlip olup mevt ile cismi fenâ bulur. Ve saadeti elinden gidip me'yûs kalır. Kezâlik kalbi merîz olan kimesne 'ilmi rabbânî bir lehu zikir ve fikrullah yüzünden kalbine devâ ve mu'âlice kesb etmediyse ol efkâr-ı fâside ile kalıp meşgale-i dünya ve rağbet-i mâsivâ ile ânen feânen emrâz ve evsâf-ı zemîme kılına gâlip olup gaflet ile gönlü ve kalbi helak olmakla saadet-i ebediyye elinden zâil olur. Zîra emvâc-ı bihâr emsâli olan mahsûsât-ı fâniyye ile vücûda gelen lezzet-i fâniye bi'l-cümle mevt-i tabî'i ile munkatı' ve zâil olur. İlla ki 'izzet-i mârifetullah ve lezzet-i muhabbetullah ki kalbe mute'allıktır ol bâkî kalır. Bu sûrette bâkî kalanı ihtiyâr edip ercâs-ı dünyadan teberri ile ki matlûb-u efzâ olan mârifet-i Hakk'a nâil olasin.

Kavlühû Teâlâ (فَإِذَا جَاءَتِ الطَّامَةُ الْكُبْرَى) [O büyük felâket (kıyamet) geldiğinde.]⁵⁰⁰ Ekber-i mesâib ve a'zam-ı şedâid vesâir mesâibler üzerine [83] gâlip ve 'âlî olan yevm-i kıyâmet zuhûr edip geldiği vakitte.

Kavlühû Teâlâ (يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ) yevm-i kıyâmette (مَا يَتَذَكَّرُ الْإِنْسَانُ) insan tezekkür ve teakkul eder (مَا سَعَى) [O gün insan yapıp ettiklerini iyice hatırlayacak.]⁵⁰¹ sa'y eylediği amelinin yani ol günde insan dünyada hayır ve şerden işleyip kemal-i gaflet ve tûl-ü müddetten nâşî nisyân eylediği a'mâlîn sahifesinde mestûr görmek ile tezekkür ve teakkul edip hayrına mesrûr ve a'mâl-i kabîha ve ef'âl-i kâsidelerine envâ' nedâmet ile mahzûn olur. Ve huzûr-u ma'bûda rucû'unda kemâl hacâlet ile mahcûb olur. Bu sûrette hacâlet-i kübrâ 'ârız olmazdan mukaddem râh-ı istikâmete sülûk ve feyz-i menâma nâil olmakla dâr-ı 'ukbâda mülûk olmaya teşmîr sâk edegör. Zîra sonraki nedâmet sana fayda vermez ve geçen

⁵⁰⁰ en-Nâziât 79/34.

⁵⁰¹ en-Nâziât 79/35.

günler ele girmez. Meğer Şeyh Şiblî kuddise sırruhu'l-'azîz gibi lütf-u mevâya ve 'inâyet-i 'ulyâyâ mazhar olmasın çünkü 'azîz âlem-i fâniden âhirete yüz tutup rihlet bekâ eylediler. Ba'de maârif-i ilâhiyye ile ma'rûf olan bir zât-ı muhterem onu vâkı'asında görüp hâlimden suâl buyurup Şeyh Şiblî: "Ya Azîz! Eğer benim hâlimden suâl ederseniz çün dâr-ı dünyâdan rihlet eyledim. Beni mevkıf-ı hesaba götürüp elime defter-i a'mâlîmi sundular." Ve nidâ-i 'izzet ve hitâb-ı kudret irdi ki: "Ya Şiblî! Gözyaşıyla nâmını kıraat eyle ve neye layık idiğini fehmeyle." Vaktâ ki defter-i a'mâlîme nazar-ı hasret ve derd-i iştiyâk üzere nazar edip derûn-u defterimde günâh-ı kesîr müşâhede eyledim." ettim ki: "Ya Rabbi! Ben nâme-i sıbâhımı okumaya hicâb ederim. Zîra huzûr-u ma'bûd deryâ-yı mebhût olmuştur." Nida geldi ki: "Ya Şiblî! Bu makam makâm-ı niyâz ve istiğnâ-yı nâz makâmı değildir. Elbette okumak vâcibe-i zimmet ve lâzım-ı himmettir." ettim ki "Ya Rabbe'l-âlemîn! Ben nâmemi kıraat ederim ama bendeki abd-ı ahkarını ehl-i mevkûfa rüsvâ etmemek şartıyla. Zîra sen ol kerîmsin ki bize ihsân edip îmân nûrunu bağışladın. Kâdîrsin ki bî sa'y-i kereminden bize yârân rahmeti bağdıresin. Ve kulûb-i mü'minînin görevini keşf ve izâh edicisin. Ve cümle âlemin hutabâsı deryâ-yı lütfundan bir katre değildir. Ve envâr-ı ulûhiyyesini mezâhir-i mülk ve melekûtta izhâr edip estar nâsûnun cemâl-i lâhût ve ceberûtta keşfedicisin." dedim. Cânib-i Haktan nidâ geldi ki: "Ya Şeyh Şiblî ol gün ki sen günah ettin, seni rüsvâ etmedim. Âh-u enîn edip ağlama. Bugün dahî seni lütuf ve keremimle rüsvâ etmezim." buyurdu. Ve 'inâyet-i ezeliyyesine mazhâr kıldığını duyurdu.

Kavlühû Teâlâ (وَبُرَزَتِ الْجَحِيمُ لِمَنْ يَرَى) [Ve görecek olanlara cehennem açık bir şekilde gösterilecektir.]⁵⁰² Dahî cahîm ibrâz ve izhâr olunur her râîye ki görmedik kimesne kalmaz ve mesâfe-i be'îdeden onun derûnunda olan selâsîlin ve 'azâba müekkel olan melâikelerin sadâsını ve cehennemin zifîr ve şehîkini ehl-i mevkuf istimâ'dan dûr olmazlar. Ol vakit ehl-i zünûb dehşette kalıp dizleri üzerlerine kâid olarak dünyada işledikleri [84] ef'âl-i kabîhalarına nâdim olurlar. Husûsan perde-i nâr izâle olundukta mü'min-i sâlih nâra nazar eyledikte ni'met-i necâtı bilip kemâl üzere ferah-nâk olurlar. Ve küffâr nazar eyledikte esas a'mâl olan kelime-i tevhîd-i terk üzerine fart-ı nedâmetle gam-nâk olurlar.

⁵⁰² en-Nâziât 79/36.

Kavlühû Teâlâ (فَأَمَّا مَنْ طَغَىٰ وَاتَّرَ الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَىٰ) [Azgınlık yapan ve dünya hayatını âhirete tercih eden kişi; Cehennem işte onun için tek barınaktır.]⁵⁰³ Ama ol kimse ki hudûdullahı tecâvüz edip kâfir ola. Ve şehvât-ı nefsâniyesine tâbi‘ olmakla hayât-ı dünyayı umûr-u âhiret üzerine ihtiyâr eyleye. İmdi ona nâr-ı cahîm karargâh olsa gerektir. Zîra ehl-i hamâkat oldur ki bâkî olanı geri koyup fânî olanı ihtiyâr edendir. Halbuki nefis dünya ve onun metâ‘ı zıll-ü hayâl ve ezğâs-ı ahlâmdır. Ve hayât-ı dünyayı tercih eylemek her belânın mâdenidir. Lezzet-i dünyayı terk eden na‘îm-i huldu bulup iki âlemin sultânıdır. Zîra dünya bir münakkaş mânend hayye olup zâhiri leme‘ân eder velâkin derûnu semm ile meşhun olup âşığını katleder. Pes gâfil olan onun zîneti mâildir ve ondan i‘râz eden âkildir. Ve dünya bir tabak baldır meyânına meyl eden misâli mekştir. Ve dünya helvâ-yı mesmûmdur onun halâvetiyle mağrûrun hâli ma‘lûmdur. Dünya ne sâhibine kâfi ve ne şâribine sâfidir. Bu sûrette ondan i‘râz eden mevte erişikte selâmete nâildir.

Ve hadîs-i Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem de şöyle vârid olmuş ki: “Tahkîkan dünya ve onun zîneti bir lezzetli sebze ve reyhândır.” Hak Teâlâ onu size verdi ki imtihan ve tecrübedir. Zîra ki Benî İsrâîl’e dünya bast olundukta onlar elbise-i fâhiriyye mâil ve lezâiz et‘âmlara hâil olup dünyanın zîneti ile mağrûr olmalarıyla rızâ-yı Hakk’ı talepten dûr oldular. Ve nice kere ibtilâ-yı ‘azîm ve belâ-yı fehîm ile makhûr ve ni‘am-ı kadîmden dûr ve mehcûr oldular. Ve buyurdu ki: “Mü’min kendi nefsinden nefsi için ve dünyasından âhireti için ve şebâbından haram için ve hayatından mevte için zâde ve rahle-i tedârik ile meşgul olsun Zîra ki dünya sizler için halk olunmuştur. Ve siz âhiret için halk olunmuşuz ve ba‘de’l-mevt berdâr yoktur. İlla ki ya cennet veya nâr vardır.”

Ve Ebû Bekir radiyallâhu anh hazretleri bir şerbet ‘asel nûş edip akabinde bekâ-i şedîd eylemiştir. Ba‘de’s-sükût ona demişler ki: “Ya refik-i Rasûlullah ve Ya âşık billâh! Ne hükmüne mebnî ağladınız?” Cevap etmiştir: “Bir gün ol Habîb-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerini gördüm ki mübârek yediyle kendi üzerinden bir nesneyi def‘ eder. Ve onunla bile bir kimseyi görmedim. Vakt-i âhirde dedim ki: “Ya Rasûlullah sen zât-ı pâk kendinden def‘ eylediğin neydi ki ben onu görmedim.” Cevap eyledi ki: “Ya Ebû Bekir ol dünya idi kim onu nefsimden teb‘îd eyledim. Ol rücû‘ edip bana dedi ki sen benden halâs buldun. Velâkin senden sonra hiç bir kimse benden halâs bulamaz.” İmdi

⁵⁰³ en-Nâziât 79/37-38-39.

ben onun için ağlarım ki onun şerrinden halâs olur muyum yoksa [85] olmaz mıyım? Ve Cenâb-ı Bârî ‘ibâdına ‘mâyetiyle hakikat-i dünya beş nesne olduğunu beyân edip:

(اعْلَمُوا أَنَّ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا لَعِبٌّ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ)

[Bilin ki dünya hayatı, bir oyun, bir eğlence, bir gösteriş, aranızda bir övünme, mal ve evlâtta bir çokluk yarışından ibarettir.]⁵⁰⁴ buyurmuştur. Bu habâisi hamsenin menba‘ı yedi nesne olduğunu duyurmuştur. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’inde:

رُيِّنَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ (وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا)

[Nefsânî arzulara, (özellikle) kadınlara, oğullara, yığın yığın biriktirilmiş altın ve gümüşe, soylu atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere düşkünlük insanlara çekici kılınmıştır. İşte bunlar dünya hayatının geçici menfaatleridir.]⁵⁰⁵ buyurmuştur. İmdi bu eşya-i seb‘a-i mezkûre kendi zâtında umûr-ı mezmûme değildir. Belki mahallerine sarf olundukta cümlesi ma‘în ve medâr-ı âhirettir. Nitekim ol gonca-i bâğ-ı belâgat Efendimiz sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri malı medhedip buyurmuştur ki: “Dünyada gıpta olunmaz illa ki iki racule gıpta olunur. Biri ol kimsedir ki Hak Teâlâ ona mal ihsân etmiştir. Ol kimse ol maldan leyl ü nehâr bir vücûha sarf ile infâk eder. Ve biri ol kimsedir ki Hak Teâlâ ona Kur’ân’ı i‘tâ eylemiştir. Ol leyl ü nehâr onunla amel eder.” Ve yine Rasûl-i Ekrem lisân-ı dürrer bârlerinden buyurmuştur: “Ne güzeldir ki sâlih kimsenin helal malı ola.” Pes bu hadîs-i şerif dahî delâlet eder ki dünya malı kendi zâtında ne hayır ve ne şerdir. Belki hayır ve şer nefis-i raculdendir ki eğer onu hayra sarf ederse hayır olup ma‘în-i âhiret olur. Ve eğer şerre sarf ederse şer olup ma‘în-i nâr olur. İmdi bi’l-edâ tahrîr olunan âyât ve hadîs ile mezmûm olan ancak şol maldır ki mahalline sarf olunmayıp mahza onunla tefâhur ve zînet talep olunur. İmdi bu misillü mal kalbi huzûr-u Hak’tan mehcûr ve sahibini bu kıyâmette mahcûp eder. Onun için rasûl-i Hz. Habîb-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem⁵⁰⁶ buyurmasıyla besâtîn ve mezârî‘ ittihâzından nehyetmiştir. Zîra ki cemî‘ nâs ibadet için halk olup bostan ve mezra‘a ile tefâhur-u hikmet için halk olunmamıştır. Halbuki sırr-ı ‘ibâdet mâsivâdan fâri‘ olan kalb-i selîm ile mevcûd-u mutlak ve ma‘bûd hakkı zikretmektir. Ve mevâhib-i ledünnî yüzünden kudret-i bâhirâyı fikir etmektir. İbn Abbas radiyallâhu anhtan rivâyet olunduğu üzere:

⁵⁰⁴ el-Hadîd 57/20.

⁵⁰⁵ Âl-i İmrân 3/14.

⁵⁰⁶ Hadisin kaynağı tespit edilememiştir.

ان الله تعالى خلق الدنيا وجعل اهلها ثلاثة اصناف المؤمن والمنافق والكافر فالمؤمن يتزود و المنافق يتزين والكافر
يتمتع⁵⁰⁷

buyurmuştur. Yani Rab Teâlâ ketm-i ademden sahra-yı vücûda dünyayı götürüp ve onun ehlini sunûf-u selâse kılmıştır. Biri mü'min ve biri münâfık ve biri kâfirdir. İmdi mü'min dünyasında tezevvüd edip tarîkat-ı âhirete seyr-ü sülûk eder. Ve malını tezevvüd-ü sarfta bezl-i makderat ve sarf-ı irâde edip ve râh-ı Hakka rehber eder. Ve münâfık dünya zînetine aldanıp onunla tezyîn eder. İmdi kâfir mal yüzünden temennu' eder âkib emir elinden gidip [86] âhirete nehy-i dest gider. Halbuki Cenâb-ı Bârî Kur'ân-ı Kerîm'inde:

(مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ)

[Sizde bulunanlar tükenip gider, ama Allah'ın katındakiler kalıcıdır.]⁵⁰⁸ buyurup metâ'-ı dünyanın adem-i bekâsına ve 'inde mânevîsinde sâbit olan ni'am-ı celîlelerin 'adem-i intihâsına işaret eylemiştir. Hatta Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri bir gün bir hasır üzerinde yatıp ondan kalktıktan mübârek cesed-i şerîfinde eser-i hasır zâhir oldukça ashâb-ı kirâm ondan istîzân edip “Ya Rasûlullah! Sen dü-cihânın seyyidi ve ins ü cinin Ahmed'i olup Hak sana bende eyledi. Hem Arap ve Acemi lûtf-u ihsân edersiniz. Senin için bir ferâmuş ittihâz ve mahyâ edelim.” Ol Hz. seyyidi'l-mürselîn buyurmuştur ki: “Ya ma'sher-i sahâbe! Benim fânî dünya ile işim yoktur. Ben dünya ile değilim. İlla ki bir râkib misâliyim ki tarîk üzerinde bir şecer tahtında müstezîl olup bir miktar meks ü karârdan sonra ol şeceri terk edip tekrar tarîkine gider. Ve dünya bir kantara misâlidir. Sizler hemen ondan tedâriğınızı rû'yet ile 'ubûr edin zinhâr 'imâret etmeyin. Zîra âkil oldur ki dünyayı ve ehlini terk eder onlar onu terk etmezden mukaddem. Ve ahvâl-i kubûrunu tedârik eder derûn-u kabre duhûlünden mukaddem. Ve husumetlerini dünyada iken râzı eder yevm-i kıyâmette der-dest olmazdan mukaddem.” İmdi İmam Beyhakî Hasan-ı Basrî'den rivâyet edip kâle Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem:

حب الدنيا رأس كل خطيئة⁵⁰⁹

buyurup dünyaya muhabbet ve ona meyl ü rağbet ve beşeran şerre teslîm olmak her hatîenin re'si ve her belânın deresi olduğunu i'lân eylemiştir. Zîra ıslâh-ı dünyaya meşgul olan mebde' ve me'âdını ve ne hikmet için dünyaya geldiğini nisyân eder. Bu sûrette mahrem-i esrâr-ı ilâhî olan kalbi Hakk'a teveccühten ve huzûr-u 'izzetten ma'zûl eder. Ve muhabbet-i dünya şeytanın duhteri olup hâne-i kalbe onu zifâf ederse ol hâne-i kalbe

⁵⁰⁷ Nesefî, *Tefsîr-i Nesefî*, 2/652. Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/1394/4377>

⁵⁰⁸ en-Nahl 16/96.

⁵⁰⁹ Süyûtî, *Câmi 'u 's-sağîr*, 6428 (6428). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/21659/6428>

sıhriyet vâsıtasıyla duhûl edip Beytullah olan kalbi harâb eder. Yevm-i kıyâmette ne fayda işini âh ile zâr ve müşâhede-i cemâlden seni bî-nevâ eder. Beyit:

Gör ve gel hubb dünyadan değil
Dünya senin mülkün karargâr olmadı
Kimse zehâba verdiler ikrar⁵¹⁰

İmdi sultân-ı âşıkîn Şakîk-ı Belhî'den rivâyet olunur ki bir racul ona suâl eyledi ki: “Ya Şakîk-ı Belhî! Nâs bana sâlih diye tesmiye ederler. Bilem ben sâlih miyim ya tâlih miyim? Beni îkâz ve müşkülümü hall ü îzâh eyle.” ol vakit Şakîk buyurdu ki: “Ya racul! Esir erini ve amelini sâlihlerle “ما هو الواقع” olarak arz eyle. Eğer onlar senin a‘mâlini mîzan-ı şerîat tatbîk edip razı olurlarsa ve dünyayı kalbine arz ile ikrânı kabûl eylemezse ve mesâib olan mevdi zâtına ‘arz eyle. Eğer nefsinin mevdi kabulden i‘râz etmez ise sen sâlih nâssın. Ve eğer kazıyye mün‘akis olur ise a‘dâd-ı sâlihâdan ve zümre-i ebrârdan ma‘dûd değilsin.” Ve Cenâb-ı Haydar radiyallâhu anh ⁵¹¹الدنيا كالحية يلين مسها ويقتل سمها buyurup dünyanın [87] mânendi hayye mes leyyin olup onun derûnu sem katil olduğunu i‘lân eylemiştir. Hatta suhuf-u İbrahim aleyhisselâm da mestûrdur ki: “Ya dünya! Ben seni ebrâr üzerine gâyet ehven ve ed‘af kıldım. Halbuki sen onlara izhâr-ı zînet ve rağbet edersin. Seninle onların meyânında kayd-ı ‘alaka ve kışr-ı gılâf yoktur. Zîra onlar yâr-ı kadîme yâr olup mâsivâdan dûr olmuşlardır. Ve Hakk’a muhlis ve mukbil olan senden ma‘ruz olur. Veya dünyasından ed‘af ve ehven ben birşey halk eylemedim ve senin küllü şânın ‘indallah hakîr ve gâyetin fenâya tasayyüddür. Bekâyı sana ve senin ehline en‘âm eyledim velâkin ‘ibâdımı seninle imtihan eyledim.” Onun için Cenâb-ı Kibriyâ:

(إِنَّا جَعَلْنَا مَا عَلَى الْأَرْضِ زِينَةً لَهَا لِنَبْلُوهُمْ أَيُّهُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا)

[Biz, kimlerin daha güzel amel edeceğini deneyelim diye yeryüzündeki her şeyi oranın süsü yaptık.]⁵¹² kavliyle bu manâya işaret eyledi. El-hâsıl dünyanın ne gaddâr olduğu ma‘lûmun olduysa ondan firâr ve mekr ü hîlesinden ber-kenâr olursan selâmet tarafına nâil olursun. Ve eğer beşeran şîre teslim yüzünden râh-ı Hakk’ı nisyânına bâis olursa tahkîk-i umûr âhiretten nehy-i dest olarak helak olursun. Ve yâr-ı kadîminden seni mahrum edip dâr-ı ‘ukbâda nedâmet üzere kalırsın.

⁵¹⁰ Beyitlerin kime ait olduğu tespit edilememiştir.

⁵¹¹ Hadisin kaynağı tespit edilememiştir.

⁵¹² el-Kehf 18/7.

Kavlühû Teâlâ (وَأَمَّا مَنْ) ama şu kimse ki (خَافَ) havf ile (مَقَامَ رَبِّهِ) kıyam beyne yedullahtan (وَنَهَى النَّفْسَ) dahî nefsinı men‘ eyle (عَنِ الْهَوَىٰ) [Rabbın huzurunda (hesap vermekten) korkan ve nefsinı kötü arzuları yasaklayana gelince.]⁵¹³ muharremâttan.

Kavlühû Teâlâ (فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ) [Onun barınağı da şüphe yok ki cennetin ta kendisidir.]⁵¹⁴ İmdi tahkîk cennet ona makam ve me’vâdır. Yani şol şân-ı şerîf kimseler ki mebd‘ ve me’âdı bilip hesap için kıyâm beyne yedullahtan havf eyleye. Dahî nefsi-i emmâresini iştiâ ettiğı muharremâttan zecir ve men‘ eyleye ona cennet makâm olsa gerektir. Zîra îman ve tâ‘at yüzünde olup husûsan reis ibâdet olan havfullah üzere âlûde ve kıyam beyne yedullahtan hazer üzere me’lûfe ola.

Elbet (إِنَّ اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ) [Allah güzel davrananların mükâfatını zayı etmez.]⁵¹⁵ şehâdeti üzere muhsin ve nefsiyle mücâhid olanların cezâları zâyî olmayıp belki ez‘âf-ı muzâ‘afe ecr-i cezîl ve cezâ-yı cemîle nâil olsalar gerektir. Halbuki nefsi iştiâsından men‘ ve mücâhede eylemek mârifet-i nefis mûcib olur. Tahkîkan nefsinı ârif olan mevlâsına dahî ârif olur. Ve nefsinı ârif olan silsile-i ‘urefâ ve zümre-i süadâyâ mülhak olur. Ve onun himmeti âlem-i fânîden âlem-i ‘ukbâyâ munsarîf olur. Ve kim ki mârifet-i nefse vâsıldır ona fevz-i ekber hâsıldır. Ve nefsinı ârif olan kimseye lazımdır ki kanaat ve iffet ve istikâmet ve mâsivâdan hicret ile ‘âzem hak ola. Hatta Cenâb-ı Rabbü’l-kerîm Hz. Dâvûd aleyhisselâma buyurmuştur ki: “Ya Dâvûd! Nefsinı bil ki tâ kim beni bilesin ve matlûb ve maksûduna nâil olasın.” Ol Hz. Cenâb-ı Dâvûd aleyhisselâm tezarru‘ ve niyâz edip: “Ya Rabbi! Nefsimi nice bileyim ve seni nice bileyim.” dedikte “Ya Dâvûd! Nefsinı zayıf ve aciz ve fenâ ile bil tâ ki beni kuvvet ve kudret ve bekâ ile bilesin ondan beni benimle [88] bilesin.” Zîra bir adam nefsinı ârif ola elbet Rabbisine ârif olur. Rabbisine ârif olan Rabbisine tâlib olur. Rabbisine tâlib olan mevlâsına nâil olur. Mevlâsına nâil olan her murâdına vâsıl olur. Ol vakit Allah zü’l-celâl üzerine gayr-ı ihtiyâr etmeyip yâr-ı kadîm ile yâr olur. Mâsivâ ondan dûr olur ba‘de rahmet-i Rahmân’a civâr olur. Ve mârifetullah bir kimsenin kalbinden hâriç ola elbet onun kalbi a‘mâ olur. Halbuki ilmin semeresi ve havfullah mertebesi mârifetullahtır. Ve mârifetin semeresi hıfz-ı hudûdullahtır.

İmdi üç nesne mârifetullah için berâhîn ve ‘alâmettir ki zü’l-lebîb ve fakr-ı edîb ve sakam-ı tabîdir. Halbuki gâyet-i mârifetullah iki hâlettir. Birisi dehşettir ve birisi iskât-ı izâfettir.

⁵¹³ en-Nâziât 79/40.

⁵¹⁴ en-Nâziât 79/41.

⁵¹⁵ Hûd 11/115.

Hatta nakil olunmuştur ki Bâyezîd-i Bistâmî rahmetullahi aleyh hazretleri zamanında bir şeyh mürîdini Mekke-i Mükerreme'ye gönderdikte ona vasiyet eylemiş ki: “Ey benim oğlum! Tarîk-i Mekke’de sultân-ı âşıkîn ve gavsu’l-vâsilîn Bâyezîd hazretlerini ziyaret edip onun duasını ganîmet ‘addedesin. Zîra ‘inde Mevlâ da müstecâb-a davettir. Ve benim dahî dua ve selâmımı ona tebliğ edip ve rızasını tahsîl edip ba‘de Kabe-i Mükerreme’ye azm-ü râh edesin.” Ol mürîd-i misafir Hz. Bâyezîd’i ziyaret edip şeyhin selâmını ve kelâmını ona söylemiştir. Ol vakit hazreti ârif mürîde hitâp edip “Oğlum senin şeyhin kimdir? Onun kelimesinden birini bize söyle. Ta ki mârifetullahta onun makâmı kendi kelâmından ma‘lûmumuz ola.” Pes mürîd merkûmu buyurmuş ki: “Benim şeyhim der ki eğer semâlar hadîd ve arz-ı mebsûta hicr olsa bir katre rahmet semâdan arza nâzil olmasa ve bir habbe-yi nebât olmasa ve cemî‘ halk evlâd ve ittibâ‘ım bulunmasa onların rızk-ı tedbîrinden derûnuma bir gam gelmez ve kalbim asla muzdarip olmaz.” Bu kelâmı Bâyezîd hazretleri gûş eyledikte: “Ya mürîd! Tahkîkan senin şeyhin henüz ne ârif olmuştur ve ne tevhîd kılmıştır. Belki niyetle şîrk-i hafî üzere kalmıştır. Çünkü mürîd misafir bu kelâm bir hikmeti istimâ‘ eyledikte mazmûn kelâma vâkıf olamadığından vâfir munkabid olup cânib-i Beytullah’a azîmet etmiştir.” Vaktâ ki hacdan ‘avdet edip şeyhini gördükte Bâyezîd hazretlerinin kelâm-ı hikmetini ve kendi hasretini ona haber verdikte şeyhi ona demiştir ki: “Bâyezîd hazretleri bizden ârif ve ekmeldir. Onun kelâmı dekâyık-ı kâmidîyye işaretir.” diye hemândem ol şeyh ona mektup yazıp “Ya mevlânâ Bâyezîd! tevekkelde kelâmım ve mekâlîm budur. Bu kelâmımda kusurum nedir beni irşâd eyle demiştir.” Vaktâ ki ol mektup ârifi billâh olan Bâyezîd’e vâsıl oldukta onun cevabında ol şeyhe böyle irşâd kılmıştır ki: “Benim için ne semâ vardır ve ne arz vardır ve ne bir katre ve ne bir habbe vardır. Ve ne evlâdım ve ne ittibâ‘ım ve ne tedbîrim ve ne hareketim ve ne vücûdum vardır.” buyurup imza-i mektup min Bâyezîd fânî lûtfunu koyup ol şeyhe vusûlünde kelâm-ı Bâyezîd’den irşâd ona müyesser olmuştur. **[89]** Ve “et-tevhîdü iskâtü'l-izâfât” olduğunu bilmiştir ve nefsi fenâ bulmuştur. Nazm-ı vücûdumuz yed-i Mevlâ’da mislû sâğirdir. Şarâb-ı gâh hayat oldu gah âzerdir. Mutî‘ mü’mîn olan câna kande ruh verir. O nefse zehir içirir ki henüz kâfirdir. Bu sûrette âkil ol kimesneler ki kendi nefsi umûrunda ve dünyası husûsunda asla gam ketebet olmayıp emelini kasîr edip sabaha sahip çıkmaz. Ve nefsi-i hevâsını terk edip ibadette kuvvet ve râh-ı ‘îrfâna sâlik olacak miktarından ziyâde ma‘îşet kasâvetini çekmez.

Pes bu mazmûnun mefhûmu budur ki sa'îd oldur ki niçin halk olunduğunu bilip ona müste'id ve mahyâ olup onun mâsivâsından i'râz edendir. Ve dünya umûruna zarûreti kadar sa'y edendir. Ve şakî oldur ki kıyâm yedullahtan havf ü hazer üzere olmayıp gaflet-i dünya ona gâlip olur. Ve umûr-u dünyaya ömr-ü nâzenini sarf ile dünyaya tâlip olur. Ve ekel ve şirb ile telezziz ve ten'im etmeye ikbâl ve matlûbu olan râh-ı Hakk'a seyr-ü sülûkten idbâr ve dünyasına ihtimâm umûr-u âhiretini ihmâl eder. Halbuki muktezâ-i nefis vâsıtasıyla bu dünya-yı gaddâra zâhiren sana sadakatler ve lisânıyla senâlar ibrâz eder ve muhabbetler gösterir ki seni kendi veya tâlip ve âşik kıla. Vaktâ ki sen ona meyl ü rağbet ve kemâl-i muhabbet eyledikte ol demde ol gadârra senden i'râz edip fırsatyâb olmakla katline kast eder. Ve dünya bir 'acûze misâlidir ki cilve izhâr edip halkı hüsnüne hayrân ve muhabbet ile sergerdân eder. Ve kendi hânesine mihmân eyledikte mihmânete emân ve zaman vermeyip kast-ı cân eder. Velhâsıl havfullah ve mârifetullahtan ecel-i ni'met ve eşref-i hikmet ve a'zam adâlet olmaz. Ve rağbet-i dünya ve i'râz-ı 'ukbâ ve nefis-i emmârenin iştihâsını i'tâ ve havfullahı terkten a'zam hata olamaz. Hatta gonca-i bâğ-ı belâgat menba'ı nûr-u nübüvvet sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz'den Ebû Hureyre radiyallahu anh rivâyet edip kâle Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem:

سبعة يظلمهم الله في ظل يوم لا ظل إلا ظله : الإمام العادل ، وشاب نشأ في عبادة الله ، ورجل قلبه معلق بالمساجد ، ورجلان تحابا في الله اجتمعا عليه وتفرقا عليه ، ورجل دعتة امرأة ذات منصب وجمال فقال إني أخاف الله ، ورجل تصدق بصدقة فأخفاها حتى لا تعلم شماله ما تنفق يمينه ، ورجل ذكر الله خاليا ففاضت عيناه⁵¹⁶

Ravâhu el-Buhârî ve Müslim. Yani yedi nefer kimseyi Allah zü'l-celâl hazretleri mekârihten hıfz ve himâye eyler. Şol günde ki onda himâyetu'llahtan gayrı himâye yoktur. Yedi neferden birisi bisât-ı adâlete cülûs edip meyâne-i ri'âyâda ahkâk-ı Hak ile mevsûf olan imâm-ü'l-müslimîndir. Zîra adâlet efdal ibâdet olup kavvâm-ı âlîme bâ'is ve medâr olmuştur. Ve ma'nâda cennete merbût bir habl-i metîndir ki her kim ki ona temessük ederse التراب في يفتنى في التراب hadîs-i nebeviyyenin sırrına [90] mazhar olur. Ve duhûl-ü cenân ve müşâhede-i cemâlullah ile mesrûr olur. Bâhusus adâlet libâsıyla melbûs ve ehl-i hakkın hakkını mahalline îsâl ile mevsûf ve re'âyâsı meyânında izhâr-ı adâlet ile ma'rûf olan mülûklerin 'indallah ecir ve sevapları kesrette aded-i melâikeden ekser olur. Hatta bir gün Hz. Hârûnürreşîd hâne-i Behlûl-i Dâna'ya teşrîf edip onunla mecâlise ederken Behlûl, Hârûnürreşîd'e suâl eyledi ki: “Ya Hârûnürreşîd! Zîr-i zemînde ve rûy-i arzda ve fevk-i semâda kesîr olan nedir? Onun cevabını verip beni mesrûr edesin.” Zîra

⁵¹⁶ Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 159 (No: 449). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/2348/525>

hükm-i reşâdet oldur ki sâ‘ile mucîb olmaktır. “Ya Behlül! Zîr-i zemînde kesîr mevtâlar ve rûy-i arzda kesîr hayvânât ve fevk-i semâda kesîr melâikelerdir. Zîra onların adet ve hesâbını Hâlık-ı ‘âlemden gayrı kimseler bilmez.” dedikte “Lâ, Ya Harun! Cevâbı sevâba mazhar olamadınız. Zîr-i zemînde kesîr mevtâlar değildir belki mevtâların nedâmetleri kesîrdir. Zîra onlar menâzil-i dünyanın âhiri olan kabre duhûl eylediklerinde ef‘âl-i şenî‘alarına sad-hezâr gire nedâmet edip derûn kabirde enîn üzere kalmışlardır. Ve ömr-i nâzenînlerini mâ haleka lehün gayriye sarf ve itlâklarına nâdim olmuşlardır.” buyurduktan Hârûnürreşîd rahmetullah teâlâ mübârek dîde-i şecâ‘at numûnelerden yaşlarını ceyhûn ve ciğerini pürhûn eylemiştir. Ve “Ya Hârûnürreşîd! Rûy-i arzda kesîr olan hayvânât değildir belki insanın hırs ve tama‘ı kesîrdir.” Zîra bir adamın nice türlü emeli ve tama‘ı olup mânend umûr-u dünya tama‘ı ile âlûde olup firâşına zem ve fikr-i dünya ve kasr-ı ‘ulyâ tasavvuru ile efnâ-i ömür eder. Ve sarf-ı efkâr ile umûr-u âhiretten gaflet eder. Ve gâyet-i ömründe huzûr-u Hakka ilâ bûş olarak ric‘at eder. Beyit:

Ah ne deyim Ya Rabbi bu mekâr-ı fenâda

Nedâmetle kalırsam ben ferâda⁵¹⁷

Bu sûrette “Ya Harun emelini kasîr ve amelini kesîr eyle ki sen de mahall-i firâk olan kabirde nedâmet üzere kalmayasın ve Ya Hârûnürreşîd fevk-i semâda kesîr olan melâike değildir. Belki melek ‘âdilin adâletinden hâsıl olan mesûbât-ı ilâhiyyedir ki onun adedi adedi melâikeden kesîrdir. Ya Harun eğer adâlet kaftanını giyip meyâne-i mahlûkatta izhâr-ı adâlet edersen dünyada a‘dânı makhûr edip cihangîr olmakla mesrûr ve liva-i faruk tahtında meşhûr olursun. Ve mevtini kazâ edip dâr-ı ‘ukbâya râhil ve şefir-i kabre dâhil olduğunda⁵¹⁸ من البلاد و العباد من عدالتك فاسترح في قبرك diye nidâ olunursun.” Görmez misin ki Cenâb-ı Hz. Kelîm salavâtullah alâ nebiyyinâ ve aleyh hazretleri Firavun’un helâkı hakkında duâ ve karındaşı Harun aleyhisselâm emîn buyurdu vahyi ilâhî geldi ki: “Ya Mûsâ Firavun’un küfrü bana zarar vermez. Halbuki ‘ibâdım için adâletinin nef‘i müşâhede olunmuştur.” buyuruldu. Vaktâ ki Firavun terk-i adâlet edip kamîs-i zulmü vüçûdu nâ-pâkine [91] kisve eyledikte Allah zü‘l-celâl onu dünyada Bahr-ı Kulzüm’e iğrâk ve dâr-ı ‘ukbâda nâr ile ihrâk eyledi.

Ve biri dahî ibâdet-i ecre neş‘et eyleyen şâbb ve fetâdır. Zîra hevâ-yı nefsîsi ve kuvâ-yı şehvâniyyesi ve sû-i akrânın tarîk-i şerre iğrâsı bâhusus debîb-i nemleden ahfâ olan

⁵¹⁷ Beyitlerin kime ait olduğu tespit edilememiştir.

⁵¹⁸ Hadisin kaynağı tespit edilememiştir.

şeytan aleyhilla‘nenin iğvâsı ol gulâmı tarafın mazrûfunu ihâtâsı misillü ihâtâ eylemişlerken onların küllüsüne gâlip olup da umûr-u âhirete teşmîr-i sâk eylemesi mekârihten emîn ve himâyet Rabbi mübîn üzere olmasına alâmet-i burhândır. Bâhusus gençlikte ibâdet şebb zulümâtta îkâd olunan sîrâc misâli olup onun ziyâsı kutlu ve sevâbı ez‘âf-ı muzâ‘af olur ve bu misl-i ba‘is-i mağfiret olur. Amellere râgıb olan şâbbın duâları iğtinâm olunur. Hatta Efendimiz aleyhisseâm zamanında melîhü’l-menâzâr ve fasîhü’l-lisân bir şâbb-ı emred olup tarîk-i ibâdete sülûk etmezlerdi. Ma‘lûm âfâktır ki bu âlemde tulû‘ edip gurûb etmez ne bir mihr-ü mâh ve ne bir necm ser-yâverdir. Vaktâ ki

(كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ) [Her canlı ölümü tadacak.]⁵¹⁹ nass-ı şerîfinin hükm-ü ezeliyyesi zuhûra gelip Rasûl-i Ekrem ve zuhur dâr-ı âlem ve menî‘ ehl-i kerem ashâb-ı takîden ve evlâd ve ezvâc-ı tâkîdan mufârakat ve irtihâl edince ol şâbb-ı emred derakab ibâdet ve tâat tarafına teşmîr-i sâk ve sevk-i ‘inân eyledi. Ve bir vakit akabinde vakt-i âhir dahî zamm edip sabaha kadar kâim ve nehârlarda sâim olup bir ân hakka niyâzdan dûr ve en‘necât-ı mağfiretten meftûr olmazdı. Ashâb-ı Kirâm’dan bâzı zevât: “Ya gulâm âleme rahmet olan Rasûlullah ber-hayât iken ‘ibâdet ve tâ‘at etmeyip şimdi ferâiz Allah edâya müsâra‘ât ve nefsi rehînini azâb-ı Haktan tahlîs mübâderet ve gayret etmeye hikmet nedir?” diye suâl edecek “Ya seyyidî ne‘am rahmeten li’l-âlemîn Efendimiz sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri dâr-ı dünyada mevcûd ve onun hayme-i himâyesinde mestûr ve vücûd-u fi‘liyyelerine mağrûr olup benim için bir havf yoktu. Vaktâ ki zuhur dâr-ı âlem Efendimiz sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri irtihâl dâr-ı bekâ edince iş başa düştü. Elbet tâ‘atullah mübâderet ve edâ-i ferâizullahta gayret vâcip zimmet oldu.” buyurdu. Ve meyâne-i sahâbe de duası i‘tinâm olunurdu. Zîra bir şâbb-ı kerîm emrullah müdîm olursa onun duasını ganîmet bilin diye eser vâkı‘ olmuştur. Binâen aleyh emîru’l-mü‘minîn reîsü’l-‘âdilîn Hz. Fâruk radiyallâhu anh hazretleri bu misillü bir şâbbı görünce başını mesh edip oğlum bana dua eyle diye vasiyet ederdi.

Ve yedi neferden biri kast-ı ibâdet için kalbi mescitlere mu‘allak ve merbût olan raculdür. Zîra Hz. Cenâb-ı Rabbü’l-erbâb kast-ı ibâdet için mescitlere seyr-ü sülûk eden kimesnelerin hutuvvelerinin sevâbını dîvân-ı levhâya isbât eylediğini ve onların hakkında zuhûr eden fazl-ı keremini [92] (وَنَكْتُبُ مَا قَدَّمُوا وَآثَارَهُمْ) [Onların gelecek için yaptıkları her şeyi ve bıraktıkları her izi de yazıyoruz.]⁵²⁰ ‘ünvân-ı celîlesiyle izhâr ve ihsân-ı hüdâsını

⁵¹⁹ el-Ankebût 29/57.

⁵²⁰ Yâsîn 36/12.

ibrâz eylemiştir. Halbuki mescitlere müdâvemet ve cemaate mülâzemet ittibâ‘ senet ve cihâd fî sebîlillah mübâderet kasvet-i kalbi izâle ve tenvîr-i basîrete medâr olmuştur.

Cenâb-ı Nûr-ı Basar Hz. Hüseyin bin Ali radiyallâhu anhdan rivâyet üzere üç nefer kimesne civârullah, yâr ve himâyetullahta ber-kârar olur. Onun biri şol kimsedir ki riyâdan ve sem‘âdan berî olup ‘ibâdet kastıyla mescid-i şerîfe misâfir-i Mevlâ olarak dâhil ola. Ve biri hac veya umre için hânesinden hurûc edip mihen-i tarîka sabûr ola. Ve biri dahî ‘iyâdet-i marîzi ve teselliye-i hâtır için hânesinden hurûc etmiş ola. Bu üç nefer kimesnenin hurûcu ve azm-ı râhleri olmadı ancak Allah Teâlâ için olmuş oldu. Binâberin ecir ve mesûbât-ı Mevlâ‘ya nâil ve fazl-ı hüdâya hâmil olurlar. Pes:

المسجد بيعة المتقين وقد ضمن الله تعالى لمن كانت المسجد بيوتهم بالروح والراحة⁵²¹

hadîs-i şerîfî muktezâsınca mescitler ehl-i takvânın bey‘asıdır. Halbuki mescitler büyütu olan kimesneler için kıyâmette rûh ve râhatlarına Cenâb-ı Bârî zâmin ve kefil olmuştur. Ma‘lûmdur ki ashâb-ı suffe rıdvânullâhi aleyhim ecma‘în hazretleri ercâs-ı dünya ile mülevves olmadan berî ve evlâd-ü ‘ıyâlden ‘ârî olmalarıyla mescid-i Rasûlullah onların bey‘âsı olup tâbe sahr mânend zenbûr savt-ı hazîn ve kalb-i selîm üzere evrâd-ü ezkâr ve salavât ve istiğfârla meşgûl olurlardı. Husûsan⁵²² اردية السيوف اذية الغزات masdâkı üzere kılıçları onların libâsı mesâbesinde olarak mübârek omuzlarından dûr etmezlerdi. Her zaman ol gonca-i bâğ-ı belâgat menba‘-ı rahmet sallallâhu aleyhi ve sellem cânibinden bir nâdî “Ya ma‘şer-i sahâbe! E‘zâz-ı dîn ve i‘lânı kelimetullah için gazâyâ hazır olun.” diye nidâ eyledikte âmir metâ‘a me‘mûr mutî‘inin itâ‘ati mânendi itâ‘at edip serî‘an azm ü râh-ı dîn ve izhâr-ı hükm-i habl-i menîn ederlerdi. Ve Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki: “Ya ma‘şer-i sahâbe! Eğer sizler bir kimesneyi mescite hizmet ve ta‘mîr ve termîmine mübâderet eder görürseniz onun îmânına şehâdet eyleyin. Zîra Cenâb-ı rabbü‘l-âlemîn mescitleri Allah’ın vahdâniyyetine ve rubûbiyyetine ve yevm-i kıyâmetin kıyâmına îmân eden kimesneler ta‘mir-i zâhirî ve bâtınî ile ta‘mir eder.” buyurdu. Ve fazl-ı mesâcidi ve onda olan ibadetin makbûl-ü Hüdâ olduğunu duyurdu.

Binâberin Selmân-ı Fârisî radiyallâhu anh hazretleri me‘mûriyette olan ‘abd-i memlûküne nâme irsâl eyleyip derûn-ı nâmesinde şöyle buyurmuş ki: “Ey benim oğlum! Saâdethâne-i ihtiyâr ve menâzil-i ibrâz olan dâr-ı cenâna duhûl murâd edersen mescitler senin hânen olsun. Zîra mescitler ebrârın hânesi ve ehl-i takvânın bey‘asıdır. İkincisi,

⁵²¹ Hadisin kaynağı tespit edilememiştir.

⁵²² Ebû Bekir bin Ebî Şeybe, *Musannef*, 2/43 (No: 6258). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/9944/6975>

yetimlere rahm ü şefkat eyle. Zîra reisü'l-'ulûm ta'zîm li emrillâh ve's-şefkati li halkıllahtır.” [93] Hatta bir gün menba-ı feyz-i rahmette ve huzûr-u nûr-u nübüvvette bulundum. Bir racul gelip Cenâb-ı Rasûl'e kasvet-i kalbinden hikâyet ve ondan şikâyet eyleyip derd-i bâtinîsine devâ ve maraz-ı ma'neviyyesine şifâ talep eylediler. Evvel tabîb-i ilâhî ve hallâl-i müşkilât-ı âlem sallallâhu aleyhi ve sellem “Ya racul! Kasvet-i kalbinin ref'ine devâ-yı mutlak talep edersen îtâmlara mülâkatında başlarını mesh ve kalblerini ta'mîr eyle.” buyurdu. Üçüncüsü, hasta olan mü'min karındaşına ziyaret ve dil ü mecrûhalarını termîme gayret ve dualarını iğtinâma sür'at eyle. Zîra onların kulûbları mahall-i rahmet ve mahall-i şefkat olmuştur. Hatta Cenâb-ı Hz. Mûsâ aleyhisselâm bir gün ol Hâlık-ı bîçun niyâz edip demiştir ki: “Ya Rabbi! Ben seni ararsam nerde bulayım?” Vahy-i ilâhî geldi ki: “Ya Mûsâ! Sen beni gün ve mekânda bulamazsın. Ancak kalb-i mahzûn ve dil-i mecrûh olan hastaların kalbleri 'indeinde bulursun. Zîra Ya Mûsâ ben Rahîm kalb-i mahzûnlara rahm ü şefkat ile onlara civâr olurum.” buyurmuştur.

Yedi nefer kimesneden biri şol iki raculdür ki; rızâullahı talepte muhabbetleşip onun üzerine ictimâ' ve iftirâk edeler. Yevm-i kıyâmette himâyetullahta olup civâr-ı rahmete enîs ve huzur-u enisle me'nûs olsalar gerekdir. Kezâlik Rab zü'l-celâle muhabbet edenler himâye ve vikâyetullaha mazhâr olurlar. Hatta bu ma'nâyı Ebu Hureyre'den rivâyet olunan hadîs-i şerîf te'bîd eder ki kâle Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem:

ان الله تعالى يقول يوم القيامة اين المتحابون في ذات اليوم اظلم تحت ظلي يوم لا ظل الاظله⁵²³

Yani yevm-i kıyâmette Allah Teâlâ buyurur ki: “Benim zât-ı pâkime muhabbet ediciler kandedir ki bugün benî 'azîmü's-şân onları mânend zılâl olan himâyem tahtında vikâye ederin ki onda himâyetullahtan gayrı himâye ve vikâye yoktur.” Ve bir kimse ki kalbinde muhabbet-i Mevlâ merkûz olmuştur. Ol kimesne bilsin ki Mevlâsı dahî ona muhabbet edip dūzah-ı nârdan mahfûz kılmıştır. Hatta Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem muhabbet-i Mevlâya müstağrak olup kalb-i nübüvvetleri muttâlî'-ı cemâlullah ve mefâkire-yi îlâullah ile meşgul ve meşhûn olmakla namaz kıldı da aziz mircel sadâsı mübârek sadr-ı mahfillerinden istimâ' olunup gül ve reyhan kokusu istişmâm olunurdu. Beyit:

Âteş-i şem'-i cemâl-i ezeli
Odlara yakmış idi ol güzeli.⁵²⁴

⁵²³ Bu hadis bazı eserlerde benzer lafızlarla yer almaktadır. Bk. Nevevî, *Riyâzü's-Sâlihîn*, 137 (No: 377). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/2348/442>

⁵²⁴ Mehmet Atalay, “Hâkânî ve Hilye'si II”, *Fırat Üniversitesi Dergisi* 5/2 (1991), 39.

Ve Sıddîk-i Ekber radiyallâhu anh hazretlerinin mübârek yüzü nâr-ı muhabbetten muhterik olmakla fem-i şerîfinden ciğer kebabı kokusu zuhûr ederdi. Bu sıfat-ı memdûha ve makbûle ile mevsûf olan zevâtlar için zümrüt ve yâkuttan ‘amûdlar üzerine binâ kılınmış kasr-ı ilâhîler vardır ki şeffaf ve berrak olmada mânend mihr-ü mâhtan eşreftir. Onun için Cenâb-ı Bârî:

(الْأَجَلَاءُ يَوْمَئِذٍ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ إِلَّا الْمُتَّقِينَ)

[Allah’a itaatsizlikten sakınanlar dışında, dostlar bile o gün birbirinin düşmanıdır.]⁵²⁵

kavl-i celîlesiyle dünyada ale’l-ıtlâk birbirine muhabbet eden kimselerin bâzısı bâzısına adüvv olup illa ki sadâkatleri rızâ-yı Hak için olan ehl-i takînin [94] birbirine izhâr-ı mu‘âvenet ve ibrâz-ı sadâkat ettiklerini i‘lân eylemiştir. Ve ehl-i takvânın hullesi vâhid hümânın âhire muhabbeti yevm-i husûmette ‘adâvete munkalib olmaz. Belki hubb-u fillah üzere efnâ-i ömür edenlerin biri âhire şefaât için teşmîr sâk ve afv-ı mutlak niyâz eder. Binâberin haberde vâkı‘ olduğu vecih üzere yevm-i kıyâmette bir kimesneyi mîzâna götürüp onun a‘mâl-i mevâzine olundukta seyyiâtı hasenâtı üzere gâlip olmakla nâra emrolunur. Ol vakit nefis-i rehînini azâb-ı Hak’tan halâs sadedinde “Ya Rab! Sen erhâmü’r-râhimînsin ve deryâ-yı rahmetin gazabına sebkât eylemiştir. Ben kuluna mühlet ihsân eyle ki mâder-i müşfikimden bir miktar hasenât celb edip mîzânım üzerine vaz’ ile hasenâtım râhic ola.” Ol vakit Cenâb-ı Bârî zü’l-celâlden hitâb-ı ‘izzet gelir ki: “Ya ubeyd! Sana mühlet ihsân eyledim. Var nefis-i ‘âsiye ki azâbımdan halâsa derman talep eyle ve kalb-i mecrûhânı devâ eyle.” Ol zaman vâlidesine gelip: “Ya ümmî! Sen beni dünyada terbiye ve küll-ü ihsâna müstağrak kılmıştın. Şimdiki halde ben nâra emrolundum. Lûtf-u ihsân eyleyip hasenâtından bana bir hasene i‘tâ eyle ki nefis-i rehînimi azâb-ı Hak’tan halâs edeyim. Halbuki dünyada ben senin elinin dengi ve zahrının gömleği ve semere-i fuâdın olmuştum.” Ol vakit: “Oğlum, ben de hâlimden ‘âciz ve ömrümde mütehayyirim. Ve benim bir şânım var ki onu mülâhazadan nâşî gayrın hâline nazara ve i‘tâ-yı hasenâta vaktim yoktur.” der. Vaktâ ki veled vâlidinden kat‘ ümit edip derdine devâ ve ‘azâbullahtan halâsına şifa bulmakta hasret-i nedâmet ve bekâ-i melâmet üzere nâra sevk olunur. Ol vakit kendini sıddîk fillah bulan kimesne onu nâra sevk olunur gördükte rahm-ı galeyân edip “Ya habibim! Meks ü karâr eyle ve hasret firâk eyle. Bekâ ettirip izhâr-ı melâlet eyleme. Benim cemî‘ hasâtım senin olsun var nefisini azâb-ı bârîden halâs eyleyen senin için nâra nefsimi bedel ve kefil vermişim. Zîra senin hasret-i derdin

⁵²⁵ ez-Zuhurf 43/67.

ve âh-u enînin ciğerimi pür hûn ve şefkatimi tahrîk eyledi. İkimizden birimizin nârdan halâsı ikimizin nâra duhûlünden esheldir.” deyip cemî‘ hasenâtını sadîkine ihsân eder. Ba‘de ol mücrim nârdan halâs olup tarîk-i cenâna azm-ü râh eyledikte bir nâdî nidâ eder ki: “Ey Rabbinin azatlı kulu! Sadîkin senin yoluna hasenâtını fedâ ve ni‘am-ı cenândan nefsinin cüdâ eyledi. Bu sûrette sen de halîlini nârda unutma ve kendi zülfünü şecer-i şefâ‘ate bend edip onun tahlisine mübâderet eyle. Zîra sen nûra, sadîkin nâra gitmek şart-ı insâf değildir.” Ol kimse bu sadâyı kûş eyledikte derakab secde-i Rahmân edip: “Ya Rab! Ol kimse kul iken ben mücrim kulunu rahm edip beni nârdan halâs eyledi. Sen cümle âlemden erhâm olup deryâ-yı affin bî nehâya ve ‘üvân-ı setrîn bî gâye ve mağfiretin hakk-ı usâtta bahr-ı ‘ummân olmuştur. [95] Ya Rab deryâ-yı mağfiretin ile sen de onu nâr-ı cahîminden azâd eyle. Nitekim ol kulun beni azâd eylediği gibi.” diye niyâz eyledikte ol Kerîm ve Rahîm olan rabbü’l-âlemîn nâra sevk-i ‘inân edip sadîkini dahî affedip onları terfîkan cennete idhâl ile mesrûr eyleye gerektir. Hatta Ka‘b radiyallâhu anh hazretleri buyurur ki: رب قائم مشكورله ورب قائم مغفورله masdâkı üzere dünyada iki kimesne Allah için sıddîk olup ikiden biri salât-ı mefrûzayı edâya kâim olup onu eda eyleye. Ba‘de dua edip ve duasında sadîkini yâd ve zikir edip “Ya Rab falan sadîkimi dahî afv-ü mağfiret eyle.” diye dua eyleye. Halbuki onu ah fillah firâşında nâim iken duâ-i sadîk yüzünden Allah zü’l-mağfiret nâimin dahî günahını mağfiret eder. Zîra Ebû Hureyre radiyallâhu anhtan rivâyet üzere kâle Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem:

ليس شيء اكرم على الله تعالى من الدعاء⁵²⁶

buyurdu. Hak Teâlâ katında duadan ekrem ve eşref bir nesne olmadığını ümmetine duyurdu. Husûsan bir mü‘minin mü‘min-i âhir hakkında ‘âsî müstecâb olduğu mübîn bi’ş-şerîattir. Onun için Cenâb-ı Hz. Faruk radiyallâhu anh hac umre için nâkasına süvâr olup huzûr-u ma‘delet ve nûr-u nübüvvete vedâ kastıyla varıp onun mübârek kadem-i nübüvvetini takbîl edip dîdesinden dumû‘ hikmetlerini irsâl eyledi. İmdi hîn-i müfâratlarında Hz. Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem: “Ya ehî! Fillâhümme duanızdan birileri ferâmuş buyurmayın her muvâtın-ı aleyyelerde duanızda beni şerîk eyleyin.” diye tenbih ve ümmetine dahî terğîb eylemiştir. Ey dua eden kullarına kabul nesimîn irgören ve Ey râğıblara hucb-u mâsivâyı ref‘ eden! Sen ol Sultân-ı Kerîmsin ki bir katre rahmetin ‘âsîlerin sevâd defterin pâk eder ve bir zerre lütuf bî minnetin nice yüz

⁵²⁶ Hadisin kaynağı tespit edilememiştir.

bin günahı bir âh-ı sehergâh ile mahv eder. İlâhî kenz-i inzivâda ihlâs ile amel eden ehl-i takî hürmeti için, tezellül yüzünü hâk mezelline koyup candan niyâz eden âşıklar hürmeti için, libâs-ı takvâyı bizlere arzânî edip zillet-i ma‘siyetten pâk eyle.

Ve yedi nefer kimseden biri dahî şol racul ki onu mensub ve cemâl sahibi bir mer’ zinâyâ davet eyleye de. İmdi ol racul ben Allah zü’l-celâlin azâbından havf ederim deyip ol fiil-i mekrûhtan nefsi berî eyleye. İmdi ol kimse dahî himâyetullah-ı mazhâr ve tevfiğ-i Hakk’a nâil olmakla azâbullahtan emîn ve sâlim olsa gerektir. Zîra zinâ eşne‘ tarîk ve fiil-i kerîhe olup kat’ ünsâyâ ve tehîc fitneye müeddî olmuştur. Onun için Cenâb-ı rabbü’l-âlemîn (وَلَا تَقْرُبُوا الزِّنَىٰ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا) [Zinaya yaklaşmayın! Çünkü o hayâsızlıktır, çok kötü bir yoldur.]⁵²⁷ kavî-i celîl-i ile zinâyâ ‘azm ve mukaddemâtını ittibâdan nehyedip bir fiil-i kabîh ve tarîk-i kerîhe olduğunu izhâr eyledi. Bâ-husus ömrü’z-zânî kalîl ve ‘indallah hakîr olup dünyaca rızkıdan berekât mefkûd olur. Ve şehvât-ı hayvâniyyesine tâbî‘ olup ol [96] fiil-i şenî‘ayî icrâ yüzünden hayr-ı ilâhîden mahrûm olur. Dünyaca ömrünün berekâtı noksan bulup âhirette şiddet-i hesâba ve duhûl-ü nâra dû-çâr olur. Ve zinâkâr olan kimselere yevm-i kıyâmette hüsn-ü muâmele olunmayıp belki râyiha-i kerîhe ve sîmâ-i kabîha üzere mahşûr ve râyiha-i cenândan mahrum olurlar. Zîra yevm-i kıyâmette mesâfe-i ba‘idden râyiha-i cenân şem olunur. Lâkin vâlidînine ‘âsî ve sîla-i rahîmî kâtî‘ ve zânî ve câr-ı mulâsıkına mevzî ve imam câbir ve ganî zulüm olanlar ol nimetten me’yûs ve mahrûmlardır. Halbuki kavlinde sâdık ve ahdinde ber-karâr ve lisanına mâlik ve fûrûcunu hâfız ve hudûd-u şer‘iyyesine râzı olan kimesnelerin cennete duhûllerine Hz. Nûr-u Nübüvvet sallallâhu aleyhi ve sellem Efendimiz zâmin ve kefil olmuştur. Hatta Gâmediye kabilesinden bir mer’e hükm-ü nefsi tâbî‘ olmakla kendine zinâ fiilini icrâ ettirip ba‘de zinâdan hamile kalmıştı. Halbuki her fiil-i kabîhanın âkıbeti nedâmet olmakla fiil-i mekrûhasına nâdime olup hudûdullah nefsi icrâ için huzûr-u nûr-u nübüvvete geldi. “Ya Rasûlullah tahhîrî tahhîrî” yani Ya Rasûlullah sen beni zünûbumdan tadhîr eyle. Zîra sen Cânib-i Hak’tan âleme rahmet ve mücrimîne ehl-i şefâat ve hâdim-i şerîat olarak meb‘ûssunuz. Benim ricamı ‘inde nübüvvetinde kabul edip zünûbümden halâsıma himmet aleyhiniz var olsun.” buyurdu. Ol vakit Sâhib-i Şerîat sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri mûmâ ileyhânın kelâmını zâhire hamledip: “Ya mer’e! Sen zünûbüne istiğfâr eyle.” buyurdular. Üç defa meyânelerinde bu minvâl üzere mükâleme olundukta: “Ya Rasûlullah benim günahım istiğfâr ile pâk olmaz. Belki

⁵²⁷ el-İsrâ 17/32.

hudûdullah benim üzerime icrâ ile pâk olur.” buyurdu. “Zîra ben fiil-i şenî‘ olan zinâyı irtikâb edip dünya ve âhiretimi harâp eyledim. Ve batnımda el’ân mevcut olan veled-i zinâdan hâsıl olmuştur. Ya Rasûlullah kerem ve lütuf edip icrâ-yı hudûdullah ile beni mesrûr eyle ve cezamı dâr-ı dünyada takdîm edip meydân-ı kazâyâ ve yevm-i cezâyâ te’hîr eyleme.” diye bekâ-i şedîd ve hüzn-ü medîd eyledi. Ol vakit Hz. Habîb-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem: “Ya mer’e! Batnında cenin mevcut iken şerîat seni recme mesâğ vermez ve tarîk-i cevâzı göstermez. Ne zaman veled dünyaya gelirse ol vakit haber ver senin üzerine hadd-i zinâyı icrâ ederiz.” buyurdu. Ol mer’e “Semi’nâ ve eta’nâ” deyip hânesine ‘azîmet edip veledin vakti merhûnesi tamam olmakla dünyaya geldikte tekrar çocuğunu kucağına alıp meclis-i nübüvvette hâzır olup: “Ya Rasûlullah işte veledim dünyaya geldi. Lütf u ihsân edip benim cezâ-yı dünyamı takdîm ve dil-i mecrûhamı mesrûr eylen.” buyurdu. Ve fiil-i zinâ huzûr-u Mevlâ’da aynı kabahat olduğunu huzûr-u nübüvvette bekâ ederek huzzâr-ı meclise duyurdu. Ol vakit Rasûl-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Ya mer’e! Şer’an sen recm olunduğunda sabîne süt verir [97] ve mehdini iğra ve kisvesini ilbâs eder. Böyle bir murzı’a var mıdır?” “Ya Rasûlullah el-ân murzı’a yoktur.” buyurdu. Ol vakit nûr-u nübüvvet ve menba’-ı risâlet sallallâhu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Ya mer’e! Veledin ekel-i ta’âma nâil ve kâdir olmadıkça şeriat gurresini recm ile hükmetmez. Ve kable Hak’tan sabîne rahm olunup mahmasa yüzünden helâkına ruhsat vermez. Bu sûrette var sabîni irzâ‘ eyle. Hatta fitâma resîd olup ekel-i ta’âm ile senden müstağnî ola. Ol vakit şerîat recm ile senin üzerine hükmeder.” Ol mer’e emr-i nübüvvet üzere veledini hânesine getirip onu irzâ‘ ile meşgule ve vakt-i fitâma resîd olup ekel-i ta’âm ile âlûde oldukta sabînin yedine bir miktar nân-ı azîz verip ekel-i nân ederek huzûr-u nûr mevfüra götürüp: “Ya Rasûlullah! Tahhirnî yani zinâ üzere teferru‘ eden ceza-yı dünyayı icrâ ile beni tadhîr eyleyin. İşte veledim süt yanıma terk ile âlûde ve ekel-i nân ile me’lûf oldu. Ol vakit Cenâb-ı Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri ol mer’ mezbûra muhsan olmakla recmine emr-ü fermân ve günahının affına dermân buyurdu. Ve ibtidâ-i emirde ona senin endâz-ı alemdar-ı Rasûlullah bulunan Hâlid bin Velîd radiyallâhu anh hazretleriydi. İmdi bu kıssa-yı garîbeden müstefâd olduğu vecih üzere hudûd-u ilâhiyyeyi icrâ edip onda ra’fet ve şefkat olmadığını beyân vardır. Hatta hudûdullahı icrâda bir savtı noksan eden hâkim, huzûr-u ma’bûdda ihzar olunup “Niçin hudûdu noksan eyledin.” denildikte diye ki: “Ya Rab ‘ibâdına merhamet ve şefkat ettim.” Ol vakit ona hitâb-ı ‘izzet gelir ki: “İbâdıma benden ziyâde

merhametli mi oldun? Zîra ben onlara mâderlerinden eşfak pederlerinden erham iken ceza-yı lâıyıkını ‘âlim olup hudûdunu ma’lûm kılmıştım. Sen onu noksan ettin.” deyip ‘itâb olunur. Bu sûrette ahkâm-ı ilâhiyyeyi icrâda dikkat ve metânet etmek emr-i lâzımdır. Onun için Cenâb-ı Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri buyurmuştur ki: “Kızım Fâtıma! Saadet hâneme mekân-ı muhrezden on dirheme müsâvî bir şey serkâ etmiş olsa dahî asla ra’fet etmeyip onun yedini kendim kat’ ederdim.”

Ve şerâit-i ihsân Ebû Hanife rahimehullah ‘indinde altıdır: İslam ve hürriyet ve akıl ve buluğ ve nikâh-ı sahîh ve duhûldür. Vaktâ ki bu şartların biri bulunmazsa ol muhsan olmaz. Ve lâkin İmam Şâfiî ‘indinde İslam şart değildir. Hatta Rasûlümüz sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri bir Yahûdî ile Yahûdiyye zinâ ettikleri için recm ettirdi. Ve Ebû Hanîfe’nin ona hücceti ve delili ⁵²⁸من اشرك بالله فليس بمحسن buyurulan hadîs-i nebevîdir. Lakin onunla murâd ol ihsân zinâ ile muhsan değildir demektir. Velhâsıl icrâ-yı hudûdullahta merhamet olmayıp hükm-ü şerîatı îfâ lazımdır ki nâs ol fiil-i şenî’adan ber-hazer olsunlar. Zîra bir kimseyi kısasen [98] katl nice kimselerin îkâzına bâ’is olur. İmdi ahkâm-ı şer’iyye meyâne-i nâsta icrâ olunmazsa envâ’ münkerât zuhûr eder. Ve nâs çobanı olmadık eġnâm gibi hudûdullahı tecâvüz edip envâ’ fesat meyâne-i nâsa hulûl eder. İmdi (وَلَا تَبْرَحْنَ تَبْرُجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَى) [Ve daha önce Câhiliye döneminde olduğu gibi açılıp saçılmayın.]⁵²⁹ kavı-i şerîfinde vâkı’ olan cahiliyye-i ûlâdan murâd zamân-ı Nemrut aleyhilla’ne olup onun zamanında mâni’ ve zâcir olmadığından tâife-i nisâ libas-ı rakîk ile âlûde ve hülle-i nisâ ile me’lûfe olup derûn-u esvâkta nefislerini zinâyâ arz ederlerdi. İmdi onun adem-i hamiiyesi ve meyâne-i nâsta siyâseti icrâ etmemesi nâssı bu sûrete dönmüş idi. Ve Cenâb-ı Peygamber sallallâhu aleyhi ve sellem hadîs-i şerîfinde buyurmuştur ki: “Beş hısâl-i kabîha beş bilye ile müptelâ olunmakla bâ’is olmuştur. Bir kavim ki nakz-ı ‘aht ederler. Allah zü’l-celâl ahd-i nakz edenlerin üzerine ‘adüvvlerini musallat edip onunla ehaze intikâm eder. Ve eğer bir kavim Allah Teâlâ’nın inzâl ettiği Kur’ân-ı Kerîm’in hükmünü icrâ etmezlerse ol kavmin meyânında fakr-ı vifâka münteşir olup emn-ü râhatları meslûb olur. Ve eğer bir kavim keylde noksan ederlerse onların meyânelerinde kaht zuhûr edip mallarından berekât meslûb olur. Ve eğer tarîk-i Mevlâ’dan üzerlerine farz olan zekatlarını men’ ederlerse onlar killet-i matara mübtelâ olurlar. Nazm-ı zuhûr eden zemîn icrâ cehâlet zinâ ve hamr envâ’ dalâlet verir. Fetvâ-yı

⁵²⁸ Beyhakî, es-Sünenü’l-Kübrâ, (Kahire: Hicr İslam Araştırmaları Merkezi, 2011) 8/375 (No: 16935). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/7861/19320>

⁵²⁹ el-Ahzâb 33/33.

nâs şahsı câhil helâk olur. Kamu mesûl-ü sâil bu sûrette insanın gerek dünyada ve gerek âhirette ‘azâbullaha giriftâr olmaları ancak kesb-i yedleri yüzündendir. Hâşâ zulm-ü bârî ile değildir. Onun için Behlûl-i Dânâ kuddise sırruhû hazretleri bir mahalden murûr ederken bir racul “Ya Behlûl! Kanden gelirsin?” dedikte “Ya Racul! Cehenneme girip onu seyr-ü temâşâdan gelirim.” buyurdu. “Ya Behlûl! Nârullah ile muhterik olmadığınızdan mâ‘adâ üzerinde dahî eser-i nâr yoktur.” dedikte “Ya Racul! Ben cehennemde asla nâr görmedim. Meğer insan nârını dünyadan götürürmüş. Ben kesb-i yedden hâlî olarak vardığımdan nâra dâir bir şey müşâhede edemedim.” buyurdu. Zîra *المزموذ من جنس العمل* mazmûnu üzere eğer huzûr-u Mevlâyâ rucû‘un nûr-ı şebiye, a‘mâl-i sâliha ve ef‘âl-i hasene ile olursa nûr-u cenânı müşâhede edersin. Ve eğer zulümât-ı şebiye, a‘mâl-i fâside ve ef‘âl-i kâside ile rucû‘ edersen nâr-ı cahîmi müşâhede ve kesb-i yedin yüzünden mu‘âkabe olunursun.

Ve yedi nefer kimesneden biri şol racul ki Allah Teâlâ’nın rızâsını kastederek tasadduk ve malını bir vücûda infâk eyleye. Halbuki kemâl-i setrinden nâşî sağ olunan infâk eylediği şey’ sol ile vâkıf olmaya. Ol racul dahî yevm-i kıyâmette himâyetullaha nâil ve rahmet-i Hakk’a vâsıl olur. Ve onun şânına gıpta ve fiiline rağbet olunur. Onun için Rasûlullah sallallâhu aleyhi ve sellem [99] hazretleri:

لا حسد الا في اثنين رجل اتاه الله ما لا فسلطه على هلكته في الحق و رجل اتاه الله حكمة فهو يقضى بها فيعلمها غيره⁵³⁰ buyurdu. Yani gıpta ve temennî yoktur illâ ki iki kimseye vardır. Biri şol racul ki Allah ‘azîmüştân ona mal îtâ eyleye. İmdi ol raculü Allah zü’l-celâl malını infâka musallat ve mevkuf eyleye. Ve biri şol racul ki Allah zü’l-celâl hazretleri ona ilim ve hikmet ihsân eyleye. İmdi ol kimse kendine ihsân olunan ilim ile nâsın meyânında ahkakı hak edip ve gayrı ta‘lîm-i din eyleye. İşte bu iki şahs-ı kerîmlere gıpta ve fiillerine rağbet olunur, buyurdu. Bu mazmûn hadise mazhar olmak için Abdurrahman bin Avf hazretleri gonca-i bâğî belâgat ve ‘aynı kimyâ-yı hikmet sallallâhu aleyhi ve sellem hazretlerinin huzûr-u nûr-u nübüvvetlerine teşrîf edip “Ya Rasûlullah ‘indimde sekiz bin kuruş mevcûdum olup dört binini ehl-ü ‘ıyâlim için imsâk. Ve dört binini huzûr-u nübüvvete getirdim ki muhtâcîne sarf ve infâk edesiniz onu Rabbim Teâlâ’ya karz eyledim.” buyurdu. Ol vakit Cenâb-ı seyyidü’l-mürselîn *وما اعطيت لك ما امسكت* deyip hakkında dua-i celîl buyurdular. Pes fazîlet-i infâk meşhur afâk ve memdûh vifâk olduğu meyâne-i ashâbta mes’ele-i

⁵³⁰ Bu hadis bazı eserlerde benzer lafızlarla yer almaktadır. Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 2/108 (No: 1409). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/1681/2264>

meşhûra olduğundan seyyid-i veled benî âdem sallallâhu aleyhi ve sellem hazretleri Kayser-i Rûm üzerine gazâyı murâd eylediklerinde zâd ve râhile de kemâl-i mezâyıkâ olup umûr-u gazâyâ talep mu‘âvenet kastıyla ⁵³¹ من جهاز جيش العسرة فله الحسنة diye nidâ ettirdikte sâhibü’l-hayâ ve’l-kerem olan Hz. Osman radiyallâhu anh hazretleri fi sebîlillah olarak ceşş ‘usratin zâd ve râhile noksanlarını tekmîle mübâderet edip cânib-i Şam’a sevk-i ‘mânlarına bâ‘is ve cennet-i ‘uzemâyâ vâris olmuştur. Halbuki onlar infâklarıyla men ve ezâ-i maksûdları olmayıp belki rızâ-i Hakk’ı ve sevâb-ı mutlakı temennî ederler. Onun için Cenâb-ı Bârî onları makâm-ı methte:

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يُتْبِعُونَ مَا أَنْفَقُوا مَنًّا وَلَا أَذًى لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ (يَحْزَنُونَ)

[Mallarını Allah yolunda harcayan, sonra da harcadıklarının arkasından başa kakıp incitmeyenler için rablerinin katında özel karşılık vardır. Artık onlar için korku yoktur, onlar üzüntü de çekmeyeceklerdir.]⁵³² buyurup haklarında izhâr-ı senâ etmiştir. Yani şol şân-ı fehîm ve şerîf kimesneler ki şakk-ı rûhî olan mallarını tâ‘atullaha infâk ve mevzu‘ mahallerine sarf ederler. Ba‘de infâk ettikleri şeyde ben sana şunun gibi şey verdim. Sen ona şükür etmedin diyerek men ve ezâyâ tâbî‘ kılmazlar. Bu evsâf-ı kemâl ve hüsn-ü fiil ile mevsûf olan kimesneler için rableri ‘indinde sevâb-ı ‘azîm vardır. Ve âhirette onların üzerine havf ü hatır olmayıp dahî emr-i dünyadan ihlâk ettiklerine mahzûn olmazlar.

Ma‘lûm ola ki Allah azîmü’ş-şân ehl-i takvâyâ muhabbet ve rahmetlidir ve lakin şâbb-ı müttekîye muhabbeti ona muhabbetten ziyâdedir. Ve sahîlere muhabbet eder ve lakin fakir sahîye muhabbeti onlara muhabbetinden ekserdir. Ve Bârî zü’l-celâl şâbb-ı **[100]** fâsîka buğz eder velâkin şeyh fâsîka buğzu ondan ziyâdedir. Ve Cenâb-ı Kibriyâ ganî mütekebbire buğz eder ve lakin fakîr mütekebbire buğzu ondan eşeddir. Ve rabbü’l-âlemîn bahîle buğz eder ve lakin ganî bahîle buğzu ondan ziyâdedir. Bu sûrette buhl ahlâk-ı zemîmenin başı olup mazmûm-u Hüdâ ve menfur-u ehl-i takîdir. Hatta bir gün Habîb-i Ekrem sallallâhu aleyhi ve sellem ashabları üzerine mânend mihr-ü mâh tulû‘ edip onlara iltifattan sonra hitâb-ı ‘izzet eyledi ki: “Ya ma‘şer-i sahâbe! Eğer sizler a‘mâyı kalbden halâs ve ehl-i basîret olmasını temennî ederseniz dünyadan a‘râz ve idbâr edip emelinizi kasîr ve rağbetinizi kalîl eyleyin. Dahî âgâh olun ki sizden sonra bir kavim zuhûr eder ki onlar için mülk müstakîm olmaz illâ ki katl olur. Ve onlar için gınâ kâim

⁵³¹ Buhârî, *Sahîh-i Buhârî*, 3/1351 (No: 3491). Erişim adresi: <https://shamela.ws/book/735/5681>

⁵³² el-Bakara 2/262.

olmaz illâ ki buhl ile kâim olur. Ve onlar ile muhabbet mümkün olmaz illâ ki onların hevâsına ittibâ‘ ile olur.” (وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مَلَّتَهُمْ) [Sen onların dinlerine uymadıkça yahudiler de hıristiyanlar da senden asla memnun kalmayacaklardır.]⁵³³ âyet-i kerîmesi bu mânâyâ işaretir. İmdi sizlerden biriniz ol zamana vâsıl olursa sabr-ı cemîl üzere sabûr olsun. Zîra ol sabır yüzünden gınâ-yı kalbe ve muhabbet-i Mevlâ’ya ve ‘izz-ü şerefe mazhar olur buyurdu.

Kavlühû Teâlâ (يَسْأَلُونَكَ عَنِ السَّاعَةِ أَيَّانَ مُرْسِيهَا) [“Ne zaman gelip çatacak?” diye sana kıyameti sorarlar.]⁵³⁴ Ey sâhî huzûru ile müşerref olan habîbim sana ehl-i Mekke istihzâ üzere suâl ederler kıyâmetten ki ne zaman zâhir ve kâim olur diye.

Kavlühû Teâlâ (فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرِهَا) [Sen onun hakkında ne söyleyebilirsin ki!]⁵³⁵ Sen onlara onu zikirden ve vaktini tebeyyünden bir şey de değilsin. Zîra onlara kıyâmeti zikir onların dalâletini mezdâd eder. Halbuki kıyâmetin kıyâm vakti Allah ‘alîmin ahfâ ettiği mugayyebâtandır. Zîra kıyâmetin ne vakit kâim olacağını ve matarın nüzûl vaktini ve erhâmdan kâin olan zeker veya ünâsını ve nâkıs ve tam olduğunu ve insanın yarın ne işleyeceğini ve şerbet-i mevdi nûş edip hangi yerde fevt olacağını Allah ‘azîmü’ş-şândan gayrı ilhamsız kimesne bilmez. Rivâyet olunduğu vecih üzere bir gün Cenâb-ı Hz. Azrâil huzûr-u Süleyman aleyhisselâma gelip culesâsından bir racule dikkat üzere nazar eyledikte ol racul Cenâb-ı Hz. Süleyman aleyhisselâmdan müşkülünü hal için “Ya beniyyullah bana nazar-ı dakîk ve fikr-i ‘amîk üzere nazar eden kimdir?” diye suâl eyledikte “Ya Racul ol melekü’l-mevttir.” buyurdu. “Ya beniyyullah nazarını bana maksûr kılmasını murâd etmesi ne ‘alâmettir? Kerem ve lütuf edip rîha emr ü fermân eyle ki beni onun kabzasından halâs için diyâr-ı Hint’e bıraka.” dedikte Hz. Süleyman ve habîb-i Rahmân aleyhisselâm dahî temennîsi üzere rîha emredip mânend sefine olarak onu diyâr-ı Hint’e ilkâ eyledi. Halbuki Azrâil’e ol mahalde mülâkî olup onun ruhunu kabz ve emr-i Hakkı îfâ eyledi. Ba‘de Hz. Azrâil huzûr-u Süleyman aleyhisselâma geldikte ol rahlin halinden suâl buyurdu. “Ya beniyyullah ona idâme-i nazarım [101] onun emrine ta‘accübümdendi. Şol sebepten nâşî ki onun diyâr-ı Hint’te de ruhunu kabz etmeye cânib-i Hak’tan me’mûr olmuşum. Halbuki evvelisi senin huzûr-u nübüvvetinde sâbittir. Ba‘de onu zaman-ı makdûrda Hint’te bulup kabz-ı ruh eyledim. Onun için denildi ki insanın

⁵³³ el-Bakara 2/120.

⁵³⁴ en-Nâziât 79/42.

⁵³⁵ en-Nâziât 79/43.

kesbi ve ‘âkıbetinden ehas birşey yoktur. Halbuki insan için ikisini mârifet tarîk olmayacak ondan mâ‘ad onın mârifetne tarîk nice olabilir.

Kavlühû Teâlâ (إِلَى رَبِّكَ مُنْتَهِيًا) [Onun hakkındaki nihai bilgi Rabbine aittir.]⁵³⁶ Kıyâmetin ne vakit kâim olacağının müntahâ ‘ilmullah zü’l-‘alîme râci‘dir. ‘İlm-i beşerân ihâtâ edemez. Halbuki mugayyebâtan olan eşyâ-yı ma‘dûdiyye lisan uzatmak cehâleti mûcibdir. Nitekim Şeyh-i Ekber hazretlerinde vukû‘ bulduğu gibi şöyledir ki kudde sırruhû hazretlerinin hemşîresi hamile olup karındaşına rica eyledi ki: “Şu yetim batnımda olan veledim zeker mi yoksa inas mıdır? Onu keşfedip beni tebşîr eyle.” diye musarrah oldular. “Ya karındaşım! Ol sözden ‘ârî ve bunu ricâdan berî ol. Zîra mâ fi’l-erhâm mugayyebât-ı ilâhiyyeden olmakla izin bârî olmadıkça onu keşf ve îzâh bizlere haram. Ve ona el katmak hata ve cehâleti davettir.” diye cevap verdikte ona “Karındaşım sen ehlullah olup ma‘âruf-u ilâhiyye ile ma‘rûf ve keşf-i kerâmet ile meşhursun. Rabbü’l-erbâb sana ol hâli ilhâm eder. Kerem edip beni mahzûn etme ve özrümü kabul buyurup ta’n eyleme. Fakat keşf ü hâl yüzünden beni mesrûr eyle.” buyurdukta çâr nâçâr hemşîresinin kemâl-i harâretini teskîn ve dil ü mecrûhasını termîm için ona teveccüh ve murâkabe buyurup mâ fi’l-erhâmda olanı keşfedip veled-i zükûr ile tebşîr eyledi. Ol vakit hemşîreleri için meserret-i ‘azîm hâsıl olup fî sebîlillah zebh-i kurban ve fukarâyâ en‘âm eylediler. Ve derûn beldede bu hal şuyû‘ bulup niceleri ve ta‘allukâtları ferâh-hâl ve mesrûr-bâl oldular. Vaktâ ki veledin vakt-i merhûnesi gelip dünyaya kadem basdıktâ ‘azîzin keşfinin hilâfına olarak veled-i inas zuhûr eyledikte akran ve emsâl meyânında hemşîreleri mahzûn ve mahcûbe olup buyurdular ki: “Ey birader! Senden kizbin sudûru yok iken bu bâbta kizb ile beni niçin mahzûne eylediniz?” deyip bekâ eyledi. Ol vakit ‘azîz şöyle nutuk buyurmuştur ki: “Ey karındaşım! Sen mahcûbe ve mahzûne olma. Ve ben cemî‘ edyânda haram olan kizb-i ihtiyâr ile seni mahzûne etmedim. Ve keşfimde hilâfım olmayıp hatta batnında iken ceninin mısrasını dahî yedime alıp veled-i zeker olduğunu îkân etmiştim. Ve lâkin mugayyebâta el urmam yüzünden gayretullah zuhûr edip hîn vilâdetde küllü şey üzere kâdir olan Allah zü’l-celâl hazretleri veled-i zekeri müennese tahvîl eyledi. Zîra mugayyebât-ı ilâhiyyeden olan eşyaya sevk-i ‘inân eylemek gayretullahın zuhûruna sebep olup ‘abdini mahcup eder.” buyurdu. [102]

⁵³⁶ en-Nâziât 79/44.

Kavlühû Teâlâ (إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ مِّنْ يَّخْشِيهَا) [Sen ancak ondan korkanları uyarırsın.]⁵³⁷ Ya Muhammed sen olmadın illa kıyâmetin kıyâmetten havf ü haşyet şânından olan kimesneleri tahvîf edici oldun. Zîra senin tahvîfin ehl-i haşyete nef' ve fayda verir. Ve lâkin ehl-i gaflet ondan fayda-mend olmaz. Belki senin nasîhatin onların Himye câhiliyyelerinden nâşî gazaplarını tahrîk eder. Zîra onlar herşeyi akıllarına 'arz edip nakl-i ilâhîden a'râz ve muhbir-i sâdıkın haberinden idbâr ederler. Ve gözlerini ibrete ve akıllarını sâni'-i hikmete ve kulaklarını kelâm-ı kudrete sarf etmeyip sûrette insan ma'nada hayvan olmalarıyla havf ü haşyet şânlarından değildir. Bu surette, Ey Nûr-u Münîr! Senin vazîfe-i aleyhin kıyâmetin kurbîyyetini ve onda olan fûnûn-u ahvâlî ve şedâid-i a'zâmı onlara i'lândır. Yoksa zât-ı pâkine ta'vîz olmadık vaktini ta'yîn değildir.

Kavlühû Teâlâ (كَأَنَّهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبِتُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحًى) [Kıyamet gününü gördüklerinde (dünyada) sadece bir akşam vakti veya onun kuşluğu kadar kaldıklarını sanırlar.]⁵³⁸

Küffâr yevm-i kıyâmeti müşâhede ettiklerinde güya ki dünyada veya kabirlerinde müddet-i meksleri bir günün 'işesini veya duhâsı miktarı zaman-ı kalîl zannederler. Zîra dünyada meks ü karar âhirete muvâzene olunsa ve mütenâhî gayr-ı mütenâhiyyeye mukâbele kılınsa meyâneleri nispet kabul etmediği erbâb-ı fehâma hafî değildir. Zîra dünyada karârın miktarı âhirete nazar eyle. Vakt-i şenâda asr ile gurûb-u meyânesinde gezerân eden zaman-ı kalîl miktarıdır. Bu sûrette âkil oldur ki zümre-i hayvânâtta imtiyâz için ve hiddet-i Hakk'a nâil ve kelime-i şehâdeti kâil olmakla kesb-i ma'âruf edip huzûr-u ma'bûda beyâzü'l-vücûh olarak rucû' edendir. Zîra münkir âhiret olup nehy-i dest ve sevâd-ı vücûh üzere huzûr-u Hakk'a rucû'dan akbîh ve eşne' bir nesne yoktur. Sûre-i Abese ve hiye ihdâ ve erbe'ûn âyet Mekkî.

⁵³⁷ en-Nâziât 79/45.

⁵³⁸ en-Nâziât 79/46.

SONUÇ

19. yüzyıl tefsir ve hadis âlimlerinden biri olan Osman Necâtî Efendi yazdığı eserlerle Kur'ân-ı Kerîm'in mesajının anlaşılmasına önemli katkılarda bulunmuştur. Hayatı hakkında sınırlı bilgi bulunan müellif, İstanbul'daki çeşitli ilim meclislerine iştirâk ederek ilmî yetkinliğini artırmış ve Tophane Müftülüğü, İzmir Mollalığı ve Dârü'l-hadîs-i Süleymâniye'de müderrislik yapmıştır. Eserlerinde âyet ve hadislerin yanı sıra lugavî, kelâmî, fikhî, felsefî, edebî ve tasavvufî bağlamlar çerçevesinde yaptığı izahlar onun ilmî birikimini ortaya koymaktadır. Literatürde daha çok yazdığı eserlerle öne çıkan müfessir Arapça ve Türkçe olarak iki ayrı Amme cüzü tefsiri yazmıştır. Bu çalışmada Osman Necâtî Efendi'nin Türkçe kaleme aldığı *Tefsîr-i Necâtî* adlı eseri incelenerek Nebe ve Nâziât Sûreleri'nde en çok zikrettiği tasavvufî kavramlar detaylı bir şekilde ele alınmıştır. Eserde yer alan tasavvufî açıklamalar muhatabına dünyevî imtihanlarla ve nefsiyle mücâdelesinde manevî bir rehberlik sunarak eserin yalnızca bir tefsir kitabı olmasının ötesine geçmesini sağlamaktadır. Müfessirin tefsirinde ele aldığı tasavvufî meseleleri kapsamlı ve derinlikli bir şekilde yorumlaması tasavvufî bir geleneğe mensup olup olmadığını düşündürmektedir. Ancak kaynaklarda ve eserinde tasavvufî intisâbı hakkında bilgiye rastlanmamıştır. Literatür incelemesi aşamasında müellifin hocaları Gözübüyükzâde ve Göncüzâde'nin Ebû Said el-Hâdimî'den intisaplı olduğunun tespit edilmesi Nakşî meşâyıhtan feyz aldığına dair bir çıkarım yapmayı mümkün kılmaktadır. Osman Necâtî Efendi *Tefsîr-i Necâtî* eserinde tasavvufî kavramlar üzerine değerlendirmeler yaparken bazı kavramları makam olarak zikretmiştir. Allah dostlarının diğer insanlara olan üstünlüğünün yalnızca amellerle değil belki de daha çok kalbler ve haller ile belirlendiğini ifade ederek hâllerin önemine değinmiştir. Nebe ve Nâziât Sûreleri'nin tefsirinde üzerinde sıklıkla durduğu kavramlar ilk dönem sûfilerinin (Kelâbâzî, Serrâc, Kuşeyrî, Hucvîrî) eserlerinde bulunan kavramlardan müteşekkildir. Bu kavramların özellikle Kuşeyrî'nin *Risale* adlı eserinin 'Haller ve Makamlar' başlığı altındaki mârifet, muhabbet, zikir, takvâ, havf, şevk, sehâvet, mücâhede ve zühd kavramlarıyla örtüşmesi dikkat çekici bir unsurdur. Nebe ve Nâziât Sûreleri'nin tefsirinde öne çıkan kavramlar mârifet, muhabbet ve zikirdir. İnsanın dünya ve ahiret mutluluğunu elde etmesinin yolu marifet ve muhabbetle mümkündür. Bu iki kavram, sâlikin insan-ı kâmil olma yolundaki en önemli rehberleridir. Kalbin gıdâsı ve şifâsı olan muhabbetullah ve zikrullah ise insandaki takvâ duygusunu güçlendiren unsurlardır.

Nebe ve Nâziât Sûreleri'nde kıyamet günü, cennet ve cehennem gibi ahiret hayatıyla ilgili uyarı ve öğütlerin yer alması bakımından takvâ ve havf kavramları ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Ayrıca müellifin bütün güzel ahlakların başı olarak ifade ettiği sehâvet kavramı tasavvufî bağlamda mal, nefis, ruh ve kalp ile yapılması yönünden tasnif etmiştir. Bazı âyetlerin tefsirinde işârî yorumlara da değinen müellif insanın nefsiyle olan mücadelesini Hz. Mûsâ ve Firavun kıssasının işârî yorumu üzerinden aktarmıştır. Bu yoruma göre insanın nefis-i emmâresi Firavun, kalbi Mûsâ ve aklı da Harun hükmündedir. Bütün ahlâk-ı zemîmeleri toplayan nefis-i emmârenin ordusuyla bütün ahlâk-ı hamîdeleri toplayan kalb ve akıl ordusu ruh deydâsında karşılaşır. Tevhid asâsını ruh deryâsına vuran kalblerin nefis-i emmârenin şerrinden kurtularak 'Ölmeden önce ölünüz.' sırrına ereceği vurgulanmıştır. Eserde bazı kavramlar dörtlü veya yedili tasnife tabi tutulmuş; örneğin zikir ve şükür kavramları âzâlara göre ellerin, ayakların, kalbin zikri gibi tasnif edilip âyet, hadis, menkıbe ve şiirlerle açıklanmıştır. Sonuç olarak Osman Necâtî Efendi Nebe ve Nâziât Sûreleri'nin tefsirinde ele aldığı bütün tasavvufî kavramları mârifete ulaştıran birer vesîle olarak görür. Her biri derin anlamlar içeren ve müstakil konular olan birbirini şerh eder nitelikteki tasavvufî kavramları bir bütün olarak değerlendirir. Hem üslubu hem de kavramları ele alış biçimi açısından özgün olan *Tefsîr-i Necâtî* tasavvufî tefsir literatürünün seçkin bir örneği olarak öne çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

- Abay, Muhammed. “Osmanlı Dönemi Dirâyet Tefsirleri”. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 9/18 (2011), 121.
- Abay, Muhammed. *Osmanlı Dönemi Müfessirleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1992.
- Aclûnî, İsmail b. Muhammed. *Keşfü'l- Hafâ ve Müziü'l-İlbâs*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, 1988.
- Akıncıoğlu, Merve. *Eskişehirli Osman Necâtî ve Osmanlıca Tefsîru'n-Necât İsimli Eserindeki Metodu*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Atalay, Mehmet. “Hâkânî ve Hilye'si II”, *Fırat Üniversitesi Dergisi* 5/2 (1991).
- Ateş, Süleyman. “Kurb”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Semerkand Yayınevi, 2014.
- Birinci, Ali. “Mahalle Mektebine Başlama Merasimi ve Mektep İlahileri”, II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri. 4/40. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, 1982.
- Buhârî. *Sahîh-i Buhârî*. thk. İzzüddîn Dalî, Imâdü't-Tayyâr, Yâsir Hasan. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Bulut, İhsan - Özdemir, Elif Derya. “Din ve tasavvufun en ince, en girift ve o nispette de tehlikeli, çetin noktası olan tevhîde dair bir tanım.” *International Journal of Social Sciences (IJSS)/Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 5/23 (2021), 233-272.
- Bursevî, İsmail Hakkı. *Ruhu'l-Beyan*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2001.
- Bûsirî, Muhammed b. Saîd. *Kasîdetü'l-Bürde*.
- Dâye, Necmeddin. *Mirsâdü'l ibâd*. haz. Halil Baltacı. İstanbul: Dergah Yayınları, 2021.
- Gazzâlî. *İhyâu 'Ulûmi'd-dîn*. ter: Ahmed Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1974.
- Gazzâlî. *Eyyühe'l-veled*. çev. Lütfü Doğan. İstanbul: Bedir Yayınevi, 1969.
- Görmez Mehmet vd. *Hadislerle İslam*. Ankara: Diyanet İleri Başkanlığı Yayınları, 2020.
- Gözübüyük, İbrahim Nesimi. “Gözübüyükzâde İbrahim Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 14/160. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Hakkı, Erzurumlu İbrahim Hakkı. *Mârifetnâme*. Sad. Durali Yılmaz- Hüsnü Kılıç. İstanbul: Çelik Yayınları, 1981.

- Hanbel, Ahmed bin. *Kitâbü'z-Zühd*. thk. Muhammed Abdüs's-Selam Şahin. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.
- Hararî. Muhammed Emin. *Şerh-u Sünen-i İbn Mâce*. thk. Hashem Muhammad Ali Hussein Mehdi vd. Cidde: Dârü'l-Minhaj, 2018.
- Hargûşî, Ebû Sa'd. *Tasavvufun Temel Meseleleri*. terc: Dilaver Selvi. İstanbul: İber Yayınları, 2024.
- Harman, Ömer Faruk. "Bel'am b. Bâûrâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/390. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Heysemî, Nureddin. *Mecma'u'z-zevâ'id ve Menba'u'l-fevâ'id*, thk. Hüsâmeddin el-Kudsî. Kahire: el-Kudsî Kütüphanesi, 1994.
- Hücvîrî, *Keşfu'l-mahcûb Hakikat Bilgisi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1996.
- Irmak, Mustafa. "Bir Belâgat Kitabı Olarak Mutavvel ve Osmanlı Medreselerinde Okunuş Biçimi Üzerine Bir Risâle". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 42/1 (2012), 174.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. thk. Abdullah Ali Kebir vd. Kahire: Dârü'l-maârif, ty.
- İsfahânî, Râgîb. *el-Müfredât*. thk. Muhammed Seyyid Geylânî. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 2010.
- İşpirli, Mehmet. "Huzur Dersleri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/442. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- İzgi, Cevat. *Osmanlı Medreselerinde İlim*. İstanbul: İz Yayıncılık, 1997.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Te'vilât-ı Kâşâniyye*. trc. Ali Rıza Doksanyedi. Ankara: Kadioğlu Matbaası, 1987.
- Kaya, Murat. "XIX ve XX. Asırda Osmanlı'da Mutasavvıf Müfessirler". *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırma Dergisi* 13/29 (2012), 57.
- Kaya, Murat. *Tanzimât'tan II. Meşrûtiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'an-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001.
- Kelâbâzî. *Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1979.
- Konur, Himmet. "Makamlar ve Haller". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (1995).
- Kur'an Yolu*. Erişim 19 Kasım 2024. <https://kuran.diyanet.gov.tr>

- Kuşeyrî. *Kuşeyrî Risâlesi*. haz. Süleyman Uludağ. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1991.
- Kuşeyrî. *Letâifu'l-İşârât*. trc. Mehmet Yalar. İstanbul: İlk Harf Yayınları, 2013.
- Külekçi, Numan- Karabey, Turgut. *Divân Erzurumlu İbrahim Hakkı*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1997.
- Mardin, Ebül'ulâ. *Huzur Dersleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1951.
- Mâverî. *Edebü'd-dünya ve'd-din*. trc. Ali Akın. İstanbul: Temel Neşriyat ve Dağıtım, 1982.
- Mekkî, Ebû Talib. *Kûtü'l-Kulûb*. çev. Mubarrem Tan. İstanbul: İz Yayıncılık, 1999.
- Nazîf, Ahmed. *Kayseri Meşhurları (Kayseriyye Meşâhiri)*. yay. haz. Meserret Diriöz, Haydar Ali Diriöz. Kayseri: Kayseri Valiliği İl Kültür Müdürlüğü, 1991.
- Necâtî, Osman. *Tefsîr-i Necâtî*. İstanbul: Mühendishâne-i Berr-i Hümayun Matbaası, 1288.
- Necâtî, Osman. *Tefsîru'n-Necât*. İstanbul: Mühendishâne-i Berr-i Hümayun Matbaası, 1288.
- Nevevî. *Riyâzü's-Sâlihîn*. thk. Maher Yasin al-Fahl. Şam-Beyrut: Dar İbn Katheer Basım, 2007.
- Özel, Mustafa. "Üsküdarlı Müfessirler". Uluslararası Üsküdar Sempozyumu IX. ed. Coşkun Yılmaz. 2/474. İstanbul: Bilnet Matbaacılık, 2016.
- Öztürk, Mustafa. "Son Dönem Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Kur'ân ve Tefsir Çalışmaları". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 1/1 (Bahar 2014).
- Râzî, Fahreddin. *Tefsîr-i Kebîr*. trc. Suat Yıldırım vd. Ankara: Akçağ Yayınları, 1995.
- Râzî, Fahreddin. *Mefâtîhu'l-gayb*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1981.
- Serahsî. *Şerhu's-Siyerî'l-Kebîr*. Kahire: eş-Şeriketu's-Şarkîyye, 1971.
- Serahsî. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989.
- Suyûtî. *Cem'u'l-Cevâmî*. thk. Muhtar İbrahim el-Haic vd. Kahire: el-Ezher, 2005.
- Suyûtî. *Te'yîdu'l-Hakîkati'l-Aliyye ve Teşyîdu't-Tarîkati's-Şâzuliyye*. Beyrut: Mektebetü'l-Matbuati'l-İslamiyye, 1934.
- Süer, Fatih Ramazan. *Şemseddîn-i Sivâsî Dîvânı*. İstanbul: H Yayınları. 2017.
- Sühreverdî, Şehabeddin. *Tasavvufun Esasları -Avârifü'l Maârif*. trc. H. Kamil Yılmaz-İrfan Gündüz. İstanbul: İber Yayınları, 2022.

- Sülemî. *Tabakâtü's-Sûfiyye: İlk Zâhidler ve Sûfler*. çev. Abdurrezzak Tek. Bursa: Bursa Akademi Yayınları, 2018.
- Süreyya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*. yay. haz. Nuri Akbayer. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Süyûtî. *Câmi 'u's-Sağîr*. thk. Yusuf en-Nebhânî. Beyrut: Dâru'l-Fikir, 2003.
- Tahir, Bursalı Mehmed. *Osmanlı Müellifleri*. 4 Cilt. İstanbul: Meral Yayınevi, 1971.
- Tansel, Fevziye Abdullah. *Türk-İslâm Edebiyatında Klasik Türkçe Dinî Metinler*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1967.
- Tekiner, Halil. "Göncüzâde Kâsım Efendi". *Kayseri Ansiklopedisi*. 2/391-2. İstanbul: KBB Kültür Yayınları, 2010.
- Turgut, Ali. *Tefsir Usûlü ve Kaynakları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1991.
- Tûsî, Ebû Nasr es-Serrâc. *el-Lüma' İslâm Tasavvufu*. trc. H. Kâmil Yılmaz. İstanbul: Erkam Yayınları, 2012.
- Tüsterî, Sehl b. Abdullah. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-'azîm*. trc. Abdurrezzak Tek. İstanbul: Erkam Yayınları, 2022.
- Tüsterî, Sehl b. Abdullah. *Tefsîrû't-Tüsterî*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd'. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2002.
- Uludağ, Süleyman. "Kalb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/229-232. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Uludağ, Süleyman. "Mârifet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 28/54. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Uludağ, Süleyman. "Takvâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 39/484. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Vural, Mehmet. "Gözübüyükzâde İbrâhim Efendi". *Kayseri Ansiklopedisi*. 2/395. İstanbul: KBB Kültür Yayınları, 2010.
- Yazıcıoğlu, Mehmed. *Muhammediye*. haz. Âmil Çelebioğlu. İstanbul: Tercüman Yayınları, 1975.
- Yılmaz, Sevim. "Nokta-i süveydânın önemi ve özellikleri". *Akademiar Dergisi* 8 (HaZîran 2020), 127.

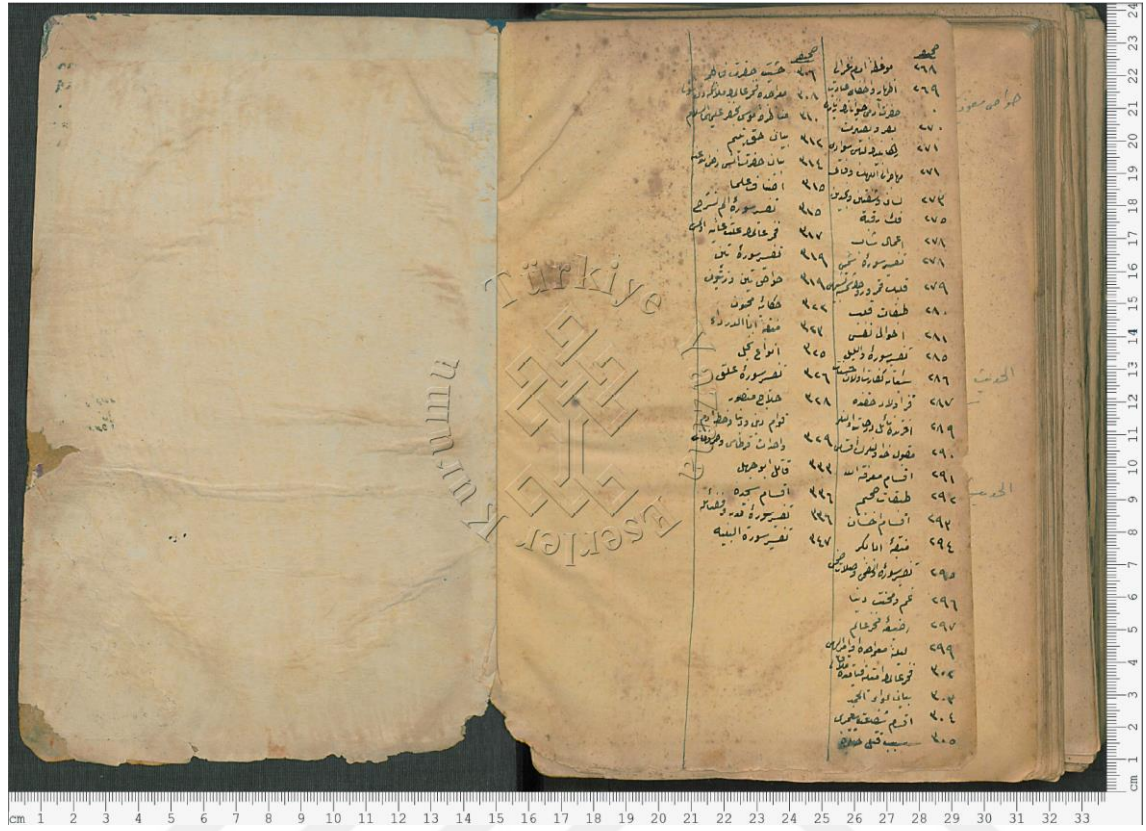
Zemahşerî. *el-Keşşâf*. çev. Necdet Çağıl vd. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2020.

Ek 1: Ömer Fâzıl Aköz Koleksiyonu Fihrist

مجله										مجله									
۱	۲	۳	۴	۵	۶	۷	۸	۹	۱۰	۱۱	۱۲	۱۳	۱۴	۱۵	۱۶	۱۷	۱۸	۱۹	۲۰
۲۱	۲۲	۲۳	۲۴	۲۵	۲۶	۲۷	۲۸	۲۹	۳۰	۳۱	۳۲	۳۳	۳۴	۳۵	۳۶	۳۷	۳۸	۳۹	۴۰
۴۱	۴۲	۴۳	۴۴	۴۵	۴۶	۴۷	۴۸	۴۹	۵۰	۵۱	۵۲	۵۳	۵۴	۵۵	۵۶	۵۷	۵۸	۵۹	۶۰
۶۱	۶۲	۶۳	۶۴	۶۵	۶۶	۶۷	۶۸	۶۹	۷۰	۷۱	۷۲	۷۳	۷۴	۷۵	۷۶	۷۷	۷۸	۷۹	۸۰
۸۱	۸۲	۸۳	۸۴	۸۵	۸۶	۸۷	۸۸	۸۹	۹۰	۹۱	۹۲	۹۳	۹۴	۹۵	۹۶	۹۷	۹۸	۹۹	۱۰۰
۱۰۱	۱۰۲	۱۰۳	۱۰۴	۱۰۵	۱۰۶	۱۰۷	۱۰۸	۱۰۹	۱۱۰	۱۱۱	۱۱۲	۱۱۳	۱۱۴	۱۱۵	۱۱۶	۱۱۷	۱۱۸	۱۱۹	۱۲۰
۱۲۱	۱۲۲	۱۲۳	۱۲۴	۱۲۵	۱۲۶	۱۲۷	۱۲۸	۱۲۹	۱۳۰	۱۳۱	۱۳۲	۱۳۳	۱۳۴	۱۳۵	۱۳۶	۱۳۷	۱۳۸	۱۳۹	۱۴۰
۱۴۱	۱۴۲	۱۴۳	۱۴۴	۱۴۵	۱۴۶	۱۴۷	۱۴۸	۱۴۹	۱۵۰	۱۵۱	۱۵۲	۱۵۳	۱۵۴	۱۵۵	۱۵۶	۱۵۷	۱۵۸	۱۵۹	۱۶۰
۱۶۱	۱۶۲	۱۶۳	۱۶۴	۱۶۵	۱۶۶	۱۶۷	۱۶۸	۱۶۹	۱۷۰	۱۷۱	۱۷۲	۱۷۳	۱۷۴	۱۷۵	۱۷۶	۱۷۷	۱۷۸	۱۷۹	۱۸۰
۱۸۱	۱۸۲	۱۸۳	۱۸۴	۱۸۵	۱۸۶	۱۸۷	۱۸۸	۱۸۹	۱۹۰	۱۹۱	۱۹۲	۱۹۳	۱۹۴	۱۹۵	۱۹۶	۱۹۷	۱۹۸	۱۹۹	۲۰۰
۲۰۱	۲۰۲	۲۰۳	۲۰۴	۲۰۵	۲۰۶	۲۰۷	۲۰۸	۲۰۹	۲۱۰	۲۱۱	۲۱۲	۲۱۳	۲۱۴	۲۱۵	۲۱۶	۲۱۷	۲۱۸	۲۱۹	۲۲۰
۲۲۱	۲۲۲	۲۲۳	۲۲۴	۲۲۵	۲۲۶	۲۲۷	۲۲۸	۲۲۹	۲۳۰	۲۳۱	۲۳۲	۲۳۳	۲۳۴	۲۳۵	۲۳۶	۲۳۷	۲۳۸	۲۳۹	۲۴۰
۲۴۱	۲۴۲	۲۴۳	۲۴۴	۲۴۵	۲۴۶	۲۴۷	۲۴۸	۲۴۹	۲۵۰	۲۵۱	۲۵۲	۲۵۳	۲۵۴	۲۵۵	۲۵۶	۲۵۷	۲۵۸	۲۵۹	۲۶۰
۲۶۱	۲۶۲	۲۶۳	۲۶۴	۲۶۵	۲۶۶	۲۶۷	۲۶۸	۲۶۹	۲۷۰	۲۷۱	۲۷۲	۲۷۳	۲۷۴	۲۷۵	۲۷۶	۲۷۷	۲۷۸	۲۷۹	۲۸۰
۲۸۱	۲۸۲	۲۸۳	۲۸۴	۲۸۵	۲۸۶	۲۸۷	۲۸۸	۲۸۹	۲۹۰	۲۹۱	۲۹۲	۲۹۳	۲۹۴	۲۹۵	۲۹۶	۲۹۷	۲۹۸	۲۹۹	۳۰۰
۳۰۱	۳۰۲	۳۰۳	۳۰۴	۳۰۵	۳۰۶	۳۰۷	۳۰۸	۳۰۹	۳۱۰	۳۱۱	۳۱۲	۳۱۳	۳۱۴	۳۱۵	۳۱۶	۳۱۷	۳۱۸	۳۱۹	۳۲۰
۳۲۱	۳۲۲	۳۲۳	۳۲۴	۳۲۵	۳۲۶	۳۲۷	۳۲۸	۳۲۹	۳۳۰	۳۳۱	۳۳۲	۳۳۳	۳۳۴	۳۳۵	۳۳۶	۳۳۷	۳۳۸	۳۳۹	۳۴۰
۳۴۱	۳۴۲	۳۴۳	۳۴۴	۳۴۵	۳۴۶	۳۴۷	۳۴۸	۳۴۹	۳۵۰	۳۵۱	۳۵۲	۳۵۳	۳۵۴	۳۵۵	۳۵۶	۳۵۷	۳۵۸	۳۵۹	۳۶۰
۳۶۱	۳۶۲																		

Ek 2: Ömer Fâzıl Aköz Koleksiyonu Fihristin Devamı

ÖZ GEÇMİŞ

Ad Soyad: Emine AKKAYA	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Sakarya Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Makale ve Bildiriler	
1. Akkaya, Emine. “Eskişehirli Osman Necâtî ve <i>Tefsîr-i Necâtî</i> adlı eserinde sehâvet konusu üzerine tasavvufî bir inceleme.”. III. Bilsel Uluslararası Kibyra Bilimsel Araştırmalar Kongresi. ed. Adem Doğan. 386-398. Ankara: Astana Yayınları, 2024.	